DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13987

Shpola Memorial Book

Shpolah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Cohen, David, b. 1895.
TITLE	Shpolah : masekhet ḥaye Yehudim be-ʼayarah / Daṿid Kohen.
DESCRIPT	307 p. : ill. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Shpola.
	Shpola (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Shpola.
ADD'L TITLE	Shpola

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

דוד כהן / שפולה, מסכת חיי יהודים בעיירה

דוד כהן

שפולה

מסכת חיי יהודים בעיירה

הוצאת ארגון יוצאי שפולה (אוקראינה) בישראל

נדפס בישראל
Printed in Israel

תשכ״ה — 1965

דפוס מ. סוכובולסקי בע״מ, חיפה

דוד כהן

שפולה

מסכת חיי יהודים בעיירה

א. דברי פתיחה

פרופסור דב סדן	:	במבואי ספר שפולה
יוסף שה לבן	:	שפולה לדוד כהן
מבקרים וסופרים	:	הערכות על הספר שפולה של דוד כהן
***		דוד כהן
דוד כהן	:	מצבה

ב. דוד כהן: שפולה

מסכת חיי יהודים בעיירה
(מונוגרפיה).

ג. מילואים:

1. ד. כהן — איכה.
2. דברי אנשי שפולה
(מעובדים, מתורגמים ומוכנים לדפוס ע"י דוד כהן).
3. דוד כהן — רשימות לזכר נעדרים.
4. גל עד — יזכור לכל אנשי שפולה שהלכו לעולמם בישראל.

לסוניה שוירף

ארגון יוצאי שפולה, ודוד כהן — המחבר העורך, מודים לך על מסירותך הרבה, עמל ומאמץ שנים, שהשקעת בהקמת הארגון, בהוצאת הספר שפולה, ובהבאתו לבתי כל יוצאי שפולה שבישראל.

על כך תבורכי, ויהיה שמך שמור בלבותינו, יחד עם זכר שפולה מכורתנו.

לצייר עוזר שבת, איש חיפה

ארגון יוצאי שפולה, והמחבר, מביעים לך רגשי תודתם והוקרתם על תרומתך לספר שפולה, ארבעה ציורים פרי מכחולך הברוך, להנצחת דיוקנה.

לסופר יוסף שה־לבן

תודתנו והוקרתנו על עזרתך בעריכת הספר.

הארגון — המחבר

פרופסור דב סדן

במבואי ספר שפולה

א

בארון הספרים הגדול של בית ישראל, מתרבים והולכים בו המדפים, המיוחדים לחיבורים גדולים וקטנים, מהם מעשה חבורות, מהם מעשה יחידים, שעניינם ציון לקהילות ישראל, שנחרבו בידי מרצחי עמנו ומסייעיהם. תנועת זכרון היא הפועלת ומפעילה כמאליה, כביכול נתקיים ענין, אין לך כל עיירה ועיירה, שאין זכרה הנשכח והעלול שישתכח, מכה בבנה האחד ובבנה האחר, ואומר לו: כתוב, ואינה מניחה אמירתה, עד שבניה או בנה מתעוררים וכותבים, וכך מצטרפים אסיפה לאסיפה, מונוגרפיה למונוגרפיה, חיל ספרים גדול וגדל; וכל ספר וספר, נפש קהילה; שמתוך שהיא דוברת אליה בפי בניה היא בחזקת נפש חיה וממללה, ומתקיים בה מה שמתקיים בנפש אדם, שמזכירים מעשיו ודבריו, ששפתיו מרחשות בקבר, כדרושם לענין דובב שפתי ישנים.

תנועת הזכרון הזאת כמותה כגל חתום המחלחל במסתרים, מתחת לנחשול הסוער של חיינו, המסתערים בעוצם מתיחותם על יחיד וחבורה לגרפם עד תומם. לכאורה פליאה היא, איך הגל של זכרון רחוק עומד בפני הנחשול של מציאות קרובה, או בלשון פשוט יותר: איך יחידים וחבורות, יודעים בתוך ריתחת היום פה, לחיות ולהחיות את רחש האתמול שם — אבל הרואה לנפשם לא ימצאנה חצויה, כי בה, הגל הרחוק על רחש תמולו, והנחשול הקרוב על ריתחת יומו, הם כשניים שהם אחד; היא אחדות עמם, במיפנה גורלו על אימת אחריתה שם, ותנחום ראשיתה פה.

ב

איך עיירת ישראל מכה בבנה ואומרת לו: זכור — ניתן ללמוד לימוד מיוחד מתוך המונוגרפיה המקפת על קהילת שפולה, המונחת עתה לפנינו. מחברה, שהורתו וגידולו בה, דוד כהן, הניחה על ספם של נעוריו; שהקדים לבוא לארצנו; ולא עוד אף אביו בא אליה, וכשם שהבן היה מבוני קבוצת טירה, כך האב היה מבוני מושבת בנימינה, באופן שמידת ההתערות במציאותה של ארצנו היתה עלולה להרחיק זכרון העיירה, או, לפחות, להדחיקה, וביחוד הדברים אמורים במי שזכרונות אחרונים מחוויתו בארצנו עשויים לשכח זכרונות ראשונים מחייו בגולה, וביותר כשזכרונות אחרונים אלה, שחלו גם

הם בנעוריו, כזכרונות ראשונים הם לו. ולענין מחבר המונוגרפיה שלפנינו אוכל להעיד עדות סמוכה, שכן בזכרונותיו אחרונים כרוכה ראשית הקריירה של קולמוסי; ומעשה שהיה כך היה: לפני כארבעים ושלוש שנים ואני בעיר מולדתי אך לבי בארצנו ועיני צופות לשבועוני הפועלים, שהיו כתענוג שבתותי; והנה קראתי ב„קונטרס" מאמר, שמו: „בחורים"; ועניינו זכרונות על יוסף טרומפלדור; ונתפסתי להם ולנעימתם החיה והרוטטה, שהבליח בה משהו מנצנוצה של תולדה חדשה, אם לא לומר: מיתוס חדש, ואמרתי לשתף בהם את בני גילי, תלמידי הגימנסיות שלשון קריאתם פולנית, ותרגמתים ופירסמתי מעל עמודי עתונם הפולני של הציונים „כווילא"; והוא פטר פירסומי ברשות הרבים. לא ידעתי על מחברם עד מה; אך לפי שמו, דוד כהן, זיהיתיו עם איש, ששמו כן, פליט מרוסיה, כמותו כיוסף אהרנוביץ, שישבו כמה זמן בעירנו, והלכו בראשית העליה השניה לארצנו. עד היכן אותו זיהוי הגיע, שכשנזדמנתי, מקץ ארבע שנים, ראשונה בוורשה עם דוד כהן, מחבר המונוגרפיה, שבא כשלוחה של הסתדרות העובדים, וידעתיו איש עט, שפירסמתי מאמריו בגליוני „העתיד", שהייתי מעורכיו, ואף היו לנו זימוני שיח מרובים, לא עלתה על דעתי להקשות, האם הוא גם מחבר הזכרונות שתירגמתי; ולא עוד, לאחר כשנה, בבואי לארצנו, וחזרתי ונזדמנתי עמו, והוא מזכיר מועצת פועלי חיפה, המשכנו באותם זימוני שיח, ושוב לא עלתה כאותה קושיה על לבי; ואך מקץ שנתיים, כשביקש ב. כצנלסון, כדרך סקרנותו, ביקש לידע מה היתה ראשית פירסומי ברבים ואמרתי לו: מאמר „בחורים" שפירסמת ב„קונטרס", נתגלה לי כי כל השערתי על שני יוסף בן שמעון טעות. לימים עבדנו שנינו באותה אכסניה, במערכת „דבר", הוא בחיפה ואני בתל־אביב, הייתי, בין השיחים, מקשה עליו על מה הניח אותו פרק זכרונות בדל, ומשיטי תשובתו הבנתי, כי אם יזקיק עצמו לכך, הרי יש פרקים לפניו ויש פרקים לאחריו. ואמנם לשנים נתאשרו דבריו — בימים שעמדתי בעריכת הסידרה החדשה של „רשומות", הביא לפני צרור זכרונות מעיירת מולדתו שפולה, וראיתי מתוכו כי העיירה הזאת מצאה לה דוברה ומדובבה, ושמחתי כי העורכים, שבאו אחרי, נמשכו גם הם לדעתי ופרסמוהו, והוא שפיר המונוגרפיה שלפנינו, שבה ניצל דיוקנה של עיירה, עד שהיא עומדת חיה לעינינו.

ג

והמונוגרפיה מקפת, אף מפורטת ביותר, המחבר פותחה בנקודה — שיש בה כדי שיתופם של הרבים — תיאור הדמות שפירסמה את שם העיירה ברשות רחבה ביותר, הלא היא דמותו של הסבא משפולה, מקברניטי החסידות, ותיאור הדמות מתוך מסורת שבעל פה ועדויות שבכתב. מתוך נקודה זו, ששיתופה של אוזן הרבים מובטח לו, מתפשט היקפו של המעגל — אוכלוסית ישראל על הטיפולוגיה שבה, שאין לך שיכבה סוציאלית שלא באה על תיאורה, ואין לך פרנסה שלא באה על הגדרה, ואין לך אומנות שלא באה על פירוטה, וכל אלה

לא דרך סכימה ניתנו אלא בתשלוב של ציור משופע של אישים מסויימים, על ארחם וסברם, ופרקי החומר סמוכים להם פרקי הרוח; וחיי התורה והאמונה אף הם באים על גילוים בדמויות, בין דמויות אנשים, בין דמויות בתים, בתי התפילה על גיווניהם ובתי הלימודיות על הליכותיהם; ויתרה עשה המחבר, שלא הניח שאר בתי צבור, המשמשים בריאות גופו ובריאות נפשו של האדם מישראל, והעמידם לפנינו על שימושם ומשמשיהם, וכל אלה נטועים בכל לוח השנה, לוחם של ישראל, על חולם וקדשם; והניח לנו כמה וכמה פתחי ראייה בגילויי הקצה של מזג החיים וקשת ההווי; והביאנו לתוך בית ייחוסיו וארחותיו, והעמידנו על מה שבין עיירת ישראל וכפרי הגויים סביבה, לחיבור ולריחוק, וביותר על המתיחות שביניהם שסופה קיומו של הכלל הנושן: בידוע שעשו שונא ליעקב, כשם שהעמידנו על המתיחות שבין חפץ־הקפאון ובין כורח ההתעוררות בתוך העיירה, חייה ואישיה, וביותר על דרך ההתעוררות שבאהבת ציון והעליה הכרוכה בה, שנמשכו לה מבני העיירה ובנותיה, והם הם לאחר חורבנה המתואר גם הוא, כתמציתה, זכרונה והמשכה כאחד.

קורא המונוגרפיה, לא יוכל שלא להתפתות להקבלה בין מה שניתן בה, ובין מה שניתן בתיאור דיוקנה של העיירה, בספריהם של טובי מספרים; ולא יצויר כי לא יתעורר על צורך רביזיה של סיפור העיירה הקלאסי. באופן שישקול את הפסד האמנות כנגד שכר האמת, ואין זה שכר מועט כל עיקר.

סיון תשכ״ד

יוסף שה לבן

„שפולה" לדוד כהן

טבעו של אדם בכך, שרשמי הילדות והנעורים ומראות הגוף והסביבה בפינת המולדת מתלווים לו בכל נדודי רוחו, גם כשהוא מפליג לעולמות רחוקים.

לדוד כהן, מחבר „שפולה", יש זיקה ערה לצבעי המולדת הרחוקה ולצורות ההווי של העיירה היהודית, שאם כי נמחו בסערות הזמן, הרי הם חיים בנפשו כזכרון געגועים על תפארת חיים שחלפה.

גלגולה הספרותי של העיירה היהודית במזרח אירופה משמש תוכן של יצירותיהם של טובי מספרינו; כל אחד מן הספרים בונה לו עיירה משלו ומאכלס אותה בתושבים משלו; התגוונותה של העיירה מסופר לסופר אינה פרי התמורות בלבד, שחלו בה מתקופה לתקופה; כאן גם פרי ההפרש של אישיותו של הסופר, נקודת ראייתו, דרכי כתיבתו ואמצעי ביטויו.

ודאי, שבעיקר, קיימת בספרו של דוד כהן האמת המציאותית, ויש בו שיקוף נאמן של החיים היהודיים בעיירה על סף מלחמת העולם הראשונה, והמחבר הוא ראשית כל רושם רשומות בהירות ומפורטות; עם זאת נחטא לדוד כהן, אם לא נבחין בצביון האישי־האינדיבדואלי שבספר, הניכר בעיצוב הדמויות ובתמונות ההווי.

המחבר ניחן מטבעו בכשרים של הסתכלות חריפה והתרשמות רבה; ראייתו תופסת את הדברים שבמוצק ושביסוד; עינו נתפסת לגושי חיים מסומני תכלית ואופי, למראות ולצבעים מגובשים. לפנינו העלאת דמויות, תיאור אישים, הפיכה בתנועות צבור, פירוש חזיונות חיים ומכשירי בנייה ומפעלים. כאן שטחי חיים רחבים, שהמציאות היהודית בעיירה הראתה לו, לדוד כהן.

הימים ברוסיה הם ימי תהיית הנפש ומבוכת הרוח, כשלאט לאט מתוך חבלי לידה, ערפלי מחשבה ודמדומי הרגש נוצרת ההכרה הלאומית, וישנם בספר „שפולה" הסימנים הראשונים להתנערות העממית לקראת ההתחדשות הפנימית, לביצור התרבות העברית המקורית ולהשתלבות בתנועה של שיבת־ציון. אולם, במיוחד, צמודה עינו של המחבר להווי הישן, קבוע־הצורה ומגובש־האופי; העיירה כאן ביסודה מושרשת ויציבה; שדרות הדורות תומכות ומקיימות אותה בכוחן ובכוח־כוחן, וחייה של שפולה שוטפים בדרכים כבושות וסלולות; אנשיה אינם נלחמים בה, אינם מניפים אגרוף לעומתה; הם כאילו צומחים מקרקעה ורואים בה את משכנם הטבעי.

הנושא של העיירה הוא ישן־נושן, קניין הרבים; הוא „מנוצל״ כאילו עד תומו וסגור בפני חידוש כל שהוא; עם זאת קונה דוד כהן את הנושא הזה של העיירה בראייתו העצמית — קניין יחיד, טובע בו את חותמו הוא.

עם כל ההבדל בדרכי ההבעה הספרותית, אפשר להעביר קווים מקבילים בין העיירה של הסופרת הידועה לשם דבורה בארון ובין עיירתו של דוד כהן; העיירה מתפשטת מגשמותה ואינה זזה מפשטותה: והקורא טועם בה טעם חיים אמיתיים וטעם מציאות מוחשת; אולם דוד כהן יודע, כמספרת הגדולה דבורה בארון, למשוך את האור שבעיירה מכל פינותיה ומחבואיה, גם מפרטי ההווי היום־יומי, ממעשי החולין, מעסקי הפרנסות למיניהן, מדרכי הצבור הקבועים, והקווים הבודדים מצטרפים לתמונת חיים אחת, והחוטים נשזרים למסכת שלימה, והנעימה הלירית החותרת בדברים, מאצילה להם חמימות לב.

יצויין לבסוף סגנונו של דוד כהן, התמציתי והקולע, שתכליתו לגלות מהותם של דברים מתוך העדפת התוכן על הצורה; הלשון רהוטה וקלה, רעננה ומלאת תנועה.

מבקרים וסופרים על הספר שפולה של דוד כהן

1. **נ. בן ארי:** (מרכז לתרבות, הסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ ישראל).
„כתב היד שלך כמעט שגמרתי והדברים ראויים".

2. **צבי רותם בשם ז. שזר:** (דבר).
„זלמן שיבח לפני את המונוגרפיה שלך על שפולה ואמר שהצלחת לתאר את חיי העיירה מתוך מאמץ זכרונך הברוך, עד שהקורא יחיה את חיי העיירה ויהודיה".

3. **„עם עובד":**
„קראנו את כתב ידך יש בו ענין רב לשוחרי אטנוגרפיה יהודית".

4. **פרופ' דב שטוק:**
„חבורך על עיר מולדתך כבר נתתי בו עיני ולבי, וראיתי כי כתבת מונוגרפיה ענינית על עירת ישראל שפולה, להציל זכר דיוקנה ורחשה, וחובה היא שהדברים יקבעו בדפוס".
„ספרך, מונוגרפיה על עיירה נחשבת".
„הדברים מכלל ממואריסטיקה תיאורית חיה, מצילים, גם ברישום הכולל, וביחוד מצד האפיזודלי, עולם ששקע".

5. **ד"ר יום טוב לוינסקי:** („רשומות").
„קבלנו את כתב ידך על שפולה; התוכן מענין ומלבב".
„עבודתך הגדולה על שפולה חשובה היא לנו מאד, מאד".

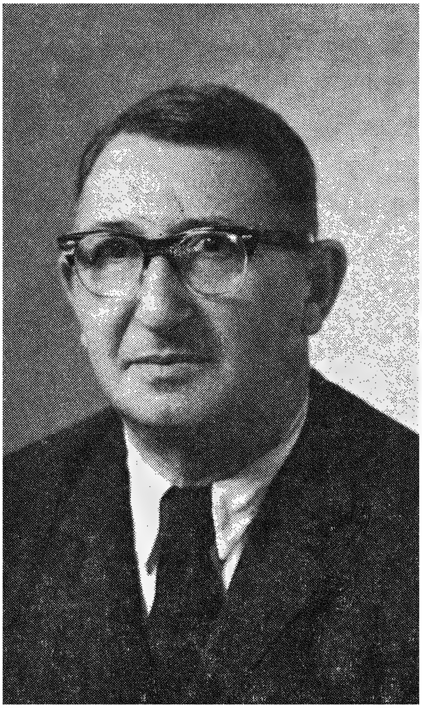
6. **מערכת „רשומות" כרך ה':** (מאסף לדברי זכרונות לאטנוגרפיה ולפולקלור בישראל), **בו נדפס הפרק הראשון של הספר:**
„הרינו מודים לך מקרב לב על השתתפותך בכרך ה' של „רשומות". בעבודתך תרמת הרבה לרמתו המדעית של הספר ועל זה תבורך. נשמח לקבל גם להבא מפרי עטך ומתורתך למען הכרך הבא של „רשומות". (יום טוב לוינסקי).

7. **מערכת „העבר":** (רבעון לדברי ימי היהדות והיהודים ברוסיה) **בו נדפס הפרק בעלי מלאכה של הספר.**
„הרי לפניך „העבר", חוברת ז' עם מאמרך „בעלי מלאכה בשפולה". ואנו תקוה שיהיו לך לספוק רוחני ולמשיב נפש בהנצחת הוי יהודי מענין שהצלת אותו מתהום הנשיה ובזכותך יהיו לקנין הרבים". (א. אהרוני).

8. **גרשון סויט:**
„הקטעים ששלחת לי קראתי ואני מוצא שהם טובים ומענינים".

9. **ש. שלום:**
„דבריך קראתי ומצאתי בכולם ענין רב; הסתכלות שבתבונה וסגנון עברי משובח".

10. **י. ארז:**
„נאים הם פרקי הספר שיציבו יד לעיירה מיוחדת זו".

דוד בן שלמה כהן

מחבר ספר „שפולה".

נולד בשפולה פלך קיוב, אוקראינה, 12.5.1895; למד עברית אצל מלמדים בחדר, ורוסית אצל מורים פרטיים, מורים לשעה. עלה ארצה בינואר 1909 לבית ספר לחקלאות, קרית־ספר, של ישראל בלקינד, כיום בן שמן. למד בבית ספר „למל" ובסמינר למורים של „עזרה" בירושלים.

1912 חזר לשפולה; מורה בבית ספר לבנות שם, ואחר כך בעיירות, בסביבת שפולה.

1915 גוייס לצבא הצאר, וערק; 1917, בימי קרנסקי, חזר; נתמנה ע"י הרב ברמן מברדיצב, ממלא תפקידי רב צבאי בגרניזון הצ'רקסאי; פעל בשליחות

ההסתדרות הציונית בבחירות לאסיפה המכוננת בחבל צ׳רקסי־אומן; ציר לועידה הציונית בקיוב.

1918 עבר למוסקבה; מזכיר ארגון הלוחמים היהודים ברוסיה יחד עם אלכסנדר וילנסקי ועו״ד גרשמן; אחד מארבעת החברים, אשר יחד עם טרומפלדור החליטו על הקמת החלוץ ברוסיה (טרומפלדור, שניאור ארונוב, עו״ד, באקאליישציק, דוד כהן); המזכיר העברי בועידת החלוץ בפטרוגרד 6.1.1919; מרצה על החלוציות המיידית; חבר מרכז החלוץ במוסקבה עם אליהו מונציק, בנימין וסט, שניאור אהרונוב ורוזה בוכמיל.

נקרא לתפקיד על ידי השלטון הסובייטי; מפקח על בתי המחסה לילדים במוסקבה; גוייס לצבא האדום, נשלח לאוקראינה, לחרקוב, דונבאס, בחמוט; מארגן מחלקת התרבות של הצבא האדום בדונבאס; מטפל אגב אורחא בעניני החלוץ בחרקוב ובבחמוט. בקור וברעב חלה בטיפוס; נשלח לקרים להבראה; נוסעים בקרונות משא ימים על ימים; בסימפרופול וביבפטוריה שוב פגישה עם טרומפלדור; יחד עם מנדל אלקינד עוברים בסירת מבריחים את הים השחור לאנטוליה; הליכה ברגל בהרים; אמסרה; ברטין; מאסר ע״י התורקים; התגנבות לקושטא; מורה לעברית בבית ספר גולדשמידט של „העזרה״; בעל הפרנסה היחיד בין כל החלוצים שנצטברו שם מעברים שונים במלונות המהגרים האיומים אשר ב„ידי־קולע״ — רובע היהודים ובתי הבושת שבגלטה; טרומפלדור בא לגור בחדרו. עם נפילת טרומפלדור בתל־חי, החלטה על עליה בכל תנאי.

יציאה מקושטא באסור, 8 ימי התחבאות על אניה, ללא תעודות וכרטיס נסיעה; טריפון — פקיד הפיק״א, השוהה בבירות עם פליטי תל־חי ומתולה, מסייע לרדת מן האוניה; נכנס לבירות ברגל, דרך שובר הגלים; ממשיך משם בעגלה לצידון וצור; מוליך עמו כעשרים עולים, ביניהם אשה ותינוק, בטענה של פועלי מתולה החוזרים לארץ ישראל; מצור ממשיכים לעכו בסירת מפרשים, כי הבדואים משתוללים וחסמו את דרך היבשה; מתגברים על המשמרות הבריטיים ונכנסים לארץ בפסח 1920.

פועל בקבוצת טירה; היכרות עם ברל כצנלסון; סיור לפי דרישת ברל במשקי פועלים; השתתפות בקונטרס; מזכיר מועצת פועלי תל־אביב זמן קצר, ואח״כ מזכיר מועצת פועלי חיפה עד אוקטובר 1927; 1925, שליחות בנק הפועלים וקפא״י לפולין; פעולה בארגון הליגות למען א״י העובדת; מוציא כרוז ארץ ישראל העובדת בחתימת הסופרים אש, אפטושו, נומברג, צייטלין ועסקני היהודים בורשה, גרינבוים, פודלישבסקי ואחרים; משתתף בקונגרס הציוני הי״ד בוינה.

1927, שליחות לאנגליה; מורה לעברית בתלמוד הורה בלידז; סטודנט בפקולטה למשפטים; ידידות עם פרופסור ברודצקי; שיתוף פעולה עם דב הוז ז״ל בעניני ההסתדרות באנגליה; פעולה בנוער; השתתפות בעתון „גואיש מוניטור". רשימות ב„צייט", „פוסט", ו„העולם".

1931, גמר הלמודים באוניברסיטה, Hon. L. L. B.; הקונגרס הציוני הי״ז בבזל; שב לארץ; בא כח „דבר" בחיפה.

מ־1935 עורך דין — נוטריון בחיפה; במשך שנים היה חבר הנהלת קרית־חיים, וחבר משפט השלום העברי.

פעילות שבכתב: „קונטרס", „פנקס", „דבר", הוצאות חיפה; „עתיד" — ציוניסטשע בלעטער — ורשה; „ארבייטער שטימע" — ורשה — ניו־יורק; „צייט", „פאסט", „העולם" (לונדון), „ג׳ואיש מוניטור" (לידז); „הזמן" — תל־אביב; „הפרקליט" — מחקר על „הבוררות במשפט העברי"; קובץ קונגרס המשפטנים הבינלאומי בירושלים — מהויכוח „על חוק האישות בארץ"; קובץ העליה השלישית — „ימים ראשונים"; רשימות בחוברות, כרוזים, ובהוצאות שונות. מצוטט: ליפובצקי על טרומפלדור; החלוץ בכור המהפכה — דן פינס וכו׳.

דוד כהן

מ צ ב ה

שפולה, עיירה אהובה כאם,
על חרבותיך לא אעמוד;
זדים ערו בך, עד היסוד;
רק זכרך כדופק עוד פועם.

יהודים: גברים, נשים,
נערים, נערות וטף,
ארבעים עשרות שנים
בך חיו; כנהר שוטף;
סדנאות, חנויות, שווקים,
סוחרים, אומנים, עגלונים,
רבנים, שוחטים, מלמדים;
קהילה, עדת יהודים.

לא רבו בך תענוגות חיים;
לא מעטו בך חיי עניים;
אך חיו בך אנשי אמונים,
לתורה, למידות, לתפילה.

אבדת בימי השואה,
כרבבות מקהילות האומה,
בתפוצות הגולה כי רבה;
בספר אקים לך מצבה.

קרית חיים, תשכ"ד.

דוד כהן

שפולה

(מונוגרפיה)

א. ר א ש י ת

מ ר ח ב ש ד ו ת

שפולה מכורתי, עיירה קטנה בפלך קיוב שבאוקרינה; מסביב לה ארץ מישור רחבת ידים; שדות בר וסלקים, ברוכי אלהים, רב דגן ומגד הארץ. דבדבן ותפוח ואגס, מישמיש ושזיף, אבטיחים צהובים ואדומים וירקות מכל המינים.

רחוק, רחוק נראה האופק מן העיירה, אין הר ואין יער חוצצים את הראייה, מסביב, רחב המישור ואין גבולות לו; באשר תוכל העין לראות; והקרקע שחורה ודשנה, עטופה זהב תבואות בקיץ ומכוסה שלגים בחורף.

א נ ש י ש פ ו ל ה

כאן חיו יהודים עמלים, ואכרים אוקראינים, עובדים ומשועבדים למחצה, פריצים מועטים ובזבזנים, ואי־אלה סוחרים יהודים בעלי יזמה שעשו עושר; האדמה נתנה מאלהים ומהצאר, ברובה לפריץ ומעוטה לאכר, והברכה שופעת לעשיר ומטפטפת טפין, טפין לעני, מעורבת בזיעת אפו ובחלב דמו.

אנשים פשוטים היו רוב היהודים תושבי שפולה בראשיתה, במאה השש עשרה או השבע עשרה, וידם רבה להם במלאכה ובמסחר; לא רבו תלמידי הכמים בתוכה ולא עשירים מופלגים; אך בעלים בעמם היו, בוטחים בעצמם ובאלוהיהם. חולם לטרחה ומו״מ ושבתם למנוחה ולתפילה; ומועדים היו להם לשמחה: בחגי ישראל, בכתיבת ספר תורה, ובכניסת נפש מישראל לברית ולמצוות ולחופה. דורות חיו כאן ועברו מן העולם ודורות באו אחריהם וכולם קיימו את היהדות בידיהם על תוכה וברה; אותו רשע, היטלר, ימח שמו, הרס את שפולה, כיתר אלפי העיירות שבאוקרינא, והעיר נחרשה כשדה ואין עוד זכר לה, וקהילת קודש עברה מן העולם, יזכר אלהים.

י מ י ם ר א ש ו נ י ם

ראשיתה של שפולה בצער ומורא ודמים: פליטי חרב; שפולה נמצאת על הדרך אשר בין צרקסי לאומן. זוהי דרך הדמים אשר בה עברו במחצית המאה השבע עשרה צבאות ההיידמקים של בוגדן חמלניצקי ובשנות השבעים של המאה השמונה עשרה (1768) הקוזאקים של גונטה וז׳ילזניק; במשך 120 שנים בערך נחרבו פעמיים הקהילות היהודיות שבחבל אוקראינה זה, ויהודי שפולה היו מזכירים את צבאות חמלניצקי ואת צבאות גונטה — אשר חנו, לדבריהם, בשפולה; על כל פנים בראשית המאה התשע עשרה כאשר נתחדשו גזרות הגרושים של היהודים מן הכפרים — היתה שפולה קהילה חשובה אשר אליה נהרו יהודים רבים מהמגורשים מן הכפרים, ובאספת הרבנים שנתכנסה

בברדיצב בשנת תקס״ב (1802), לטכס עצה נגד גזרות המדינה, היתה שפולה מיוצגת ע״י הסבא משפולה שתפש מקומו בין ראשי הדברים של הדור, ר׳ לוי יצחק מברדיצב ור׳ ברוך מטולצין — נכד הבעש״ט.

בקצותיה המרוחקים של שפולה עמדו עוד בימי ילדותי כמה עשרות בתים קטנים ונמוכים ודלים שהעידו על ראשיתה. בתי חמר קטנים, מכוסים קש, רצפותיהם אדמה מטוייחת ותקרותיהם קרשים, חלונותיהם הקטנים, מסגרות עצים בלתי צבועים, ללא תריסים. מסביב לקירות הבית מבחוץ, בולטת אצטבא, ספרזבה בלע״ז, מקום ישיבה לנשים לשיחה בערבי הקיץ; קירות הבית עשויים גושי חמר מעורב בקש ובזבל שנדרך ברגלי הנשים ומסוידים סיד לבן. כל גדלו של הבית רק חדר אחד ובאמצעיתו תנור גדול לאפייה ולבשול; לפני התנור כיריים, שמגרפים עליהם את הגחלים והאפר לחמם את סירי הבשול, בשעה שהלחם נאפה בתנור המוסק למדי והמנוקה יפה יפה.

על גבי התנור מקום שנה לבני המשפחה בלילות החורף לחום ולהנאה לכולם, ובצד התנור, מעין מסד מורם מן הקרקע — מקום שכיבה — ליז׳נקא בלע״ז — ללילות הקיץ.

כמה וכמה מבתים אלה, היו רובם בתוך האדמה, ורק גגותיהם וחלונותיהם מציצים מתוך הקרקע והכניסה אליהם במדרגות היורדות למטה, מאורות ממש — זימלאנקה בלע״ז — מסביב לבתים, לא גדר ולא עץ; דומה נפלו הבתים משמים ועמדו זה בצד זה כרחלים עזובות וכושלות, תומכים זה בזה, ממש כבוניהם, פליטי חרב ההידמקים, שנתכנסו הנה אגב בריחה וריצה ומצאו כאן מקום להניח בו ראשם בלי בדוק הרבה אם טוב או רע המקום.

הסבא משפולה

יהודי שפולה אלה, שנתקבצו אליה ממקומות שונים, מי שהיו תחילה מוכנסים ומוזגים בכפרי אוקראינה, או סתם בעלי מלאכה וסוחרים קטנים, לא תבעו ייחוס לעצמם וגאוותם לא רבה היתה; למרות זאת יצאו מוניטין לשפולה; בזכותו של הצדיק ר׳ אריה ליב, הוא „הסבא משפולה״. הסבא לבש בגדי עניים, והתהלך ברגל מכפר לכפר כשתרמילו על כתפיו, והיה מצטרף למנין בכל אכסניה של יהודים שנזדמנה לו בדרך. היה מלמד יהודים פשוטים את דבר ה׳ ומקרב את האלוהים לברואיו הפשוטים האלה. בדבריו ליהודים פשוטים היה דומה לר׳ לוי יצחק מברדיצב, אלא שהיה פשוט יותר ממנו, ודבריו במשלים ובפתגמים עממיים באידיש ואף בגואיש־אוקראינית. הוא לא הכתיר עצמו בשם צדיק או רבי. העם כנהו באידיש „זיידע״, היינו „סבא״ וראה בו מתחילה, יהודי זקן וטוב היודע לספר על האלוהים שבשמים ולהאיר את החשכה הרבה של חייהם הגשמיים של יהודים בודדים בכפרים, החיים בין הגויים, מוזגים להם יי״ש וצפויים למכותיהם. אח״כ הפך השם סבא לתואר יתר, להעלותו על הרביים המרובים שפשטו באוקרינה ופולין בדורו, וליחדו לטוב ולנצח, לשם ולתפארת.

סבא מניין?

יש אומרים: כנוייו „סבא" בא לו לא מן היהודים, אלא דוקא מן הגויים. באוקראינה היו נוהגים לקרוא בשם סבא (דיד), לא רק לזקנים, אלא גם להלכים חסודים, נוצרים, המהלכים בתרמילים על הכתף, עוברים ממקום למקום, מתפרנסים מנדבות, מצטלבים ומתפללים וממלאים תפקיד של אנשי רוח וקדושה נודדים. ומנהג היה באוקראינה להפחיד ילדים קטנים ולהגיד להם כי ההלך „הסבא"

גלימת הסבא משפולה; שמורה בידי מרת רבקה פודז׳רסקי־לבטוב, בהרצליה.
הצלום הומצא ע״י מרת סוניה שוירף, בעזרת ד״ר י. ביאלר, מנהל המוזיאון של היכל שלמה, ירושלים.

יקחם בתרמיל. מספרים, פעם אי אלה שחצנים התלוצצו בסבא משפולה וקראו לו „דיד" למען הרעימו. ענה להם הסבא משפולה אף הוא באוקראינית: „נע זאצ׳עפאי דידא בא דיד וטורבו ויזמע", אל תגע בסבא פן יקחך בתרמילו. לא

ארכו הימים והסבא הראה כחו למתלוצצים בו ופחדו נפל עליהם. ומעשה שהיה כך היה:

באחד הימים הגיע הסבא לאכסניה בסביבת שפולה. המוכסן בעל ברית היה ונתכנסו כמה יהודים לביתו להשתתף עמו בשמחתו. משראו עוד יהודי בא, רבתה השמחה ובקשוהו לשבת עמהם לסעודת מצוה. סרב הסבא לאכול מהסעודה ובקש שיתנוהו חלב חמוץ. נעלבו עליו המוכסן וקרואיו והגיעו הדברים לידי ריב; דרש הסבא לראות את השוחט ששחט את הבשר לסעודה ואת חלפו; גבר הריב עוד יותר ואחד האורחים הרים יד להכות בהלך ומשהרימה לא יכול להורידה עוד. נתאבנה ידו ועמדה מורמה למעלה. הבינו המסובים כי איש קדוש בפניהם ובקשו רחמים. התפלל הסבא וחזרה ידו של אותו איש להיות כשהיתה; ומאז יצא שמו של הסבא משפולה כבעל מופת ורופא חולים. והשם דיד אשר שחצנים הדביקו לו, הוא אמצו מרצונו, תורגם לאידיש „זיידע", והיה לשמו ותארו בישראל.

הסבא ועמיתיו

הסבא לא היה מגדולי התורה בישראל. שו"ב ומלמד דרדקי היה בנעוריו ושמש בבית הכנסת בעיירה זלטופול ומשם עקר לשפולה הרחוקה מזלטופול כשלשים פרסא. כאן נתגלה כצדיק, כבש לו שם עולם בתולדות ישראל, בדרכו המיוחדת, דרך הצדיק ההמוני.

הסבא היה בן דורם של ר' לוי יצחק מברדיצב, ר' נחמן מברסלב, ר' שניאור זלמן מלאדי, ור' ברוך מטולצין ועוד אחרים גדולים וחשובים, אך הוא הלך את דרכו הוא בתוך עמו.

הוא לא המריא שחקים כר' נחמן מברסלב בדברים על דרכים חדשות לאלוהים, ולא קרע שמים בהתלהבות ורעש והויות בשעת תפילה כרבי נחמן מברסלב, ובטל את כל דבריו של יריבו זה שהתיימר להיות יורשם של ר' שמעון בר יוחאי והארי הקדוש; הוא לא חדש מחשבות כר' שניאור זלמן בעל התניא ולא בנה שיטות בעבודת אלוהים; לו היו דרכי אלהים ברורות, מצוות ומעשים טובים, דרך מישרים; הוא לא נהג שררה וגדלות כצדיק היהיר ר' ברוך מטולצין נכדו של הבעש"ט, שהתגנדר בתפיליו של הבעש"ט שעל ראשו ודרש גדולה רבה לעצמו, „מאי מלכי רבני", ופדיונות מרובים מחסידיו, בזכותו וייחוסו הרם, סבו הבעש"ט; נסע במרכבה גדולה רתומה לארבעה סוסים וחי בעושר וברחבות והקים לו חצר, טירת מלכים.

הסבא ור' ברוך

ר' ברוך הביט מגבוה על הסבא משפולה מחוסר הייחוס, שמש בבית כנסת, מלמד דרדקי, שו"ב, מלובש קפוטה מרופטת ומגפיים משומשים כאחד מדלת העם ואף רבי אין קוראים לו כי אם „זיידע", באידיש, ונוהג עם „העולם" כאחד משלהם. באסיפת הרבנים בברדיצב נזדמנו יחד; ר' ברוך מצא שעת כושר לפגוע בסבא וללעוג לו ולמעשיו טובי הלב שכבר יצאו להם מוניטין; בנוכחות גדולי הדור שנתכנסו שם עקץ בסבא ושאלו: למה ר' יהודי קוראים

לכם זיידע (סבא) ואין קוראים לכם „באבע", סבתא? ענה לו הסבא, מבלי כל התרגשות, אף הוא, כמשיח לתומו וקולע ישר לגאותנותו: התדעו רבי, הלא באין סבא, חלילה, לא הייתם אתם רבי.

הסבא ור' נחמן

באותם הימים שהסבא משפולה התהלך ממקום למקום, לבוש בגדי עניים ואכרים פשוטים ותרמילו על כתפיו, ומקרב את האלוהים לברואיו, והמוני ישראל קוראים לו סבא באהבה, בא ר' נחמן מברסלב לזלטופול. ר' נחמן אז צעיר לימים תקיף ומעיז, הכריז על עצמו בקולי קולות, כבעל דרכים חדשות בעבודת הבורא, הצדיק האמיתי, הסולל את הדרך לאלהים, בדבקותו ובהתלהבותו בתפילתו. הסבא משפולה לא נראו לו דברים אלה, לא בהכרזתם, שנראו כהתפארות ונטילת שם וגדולה ולא במעשים של נענועים וצעקות ורעש: כי לא ברעש ה'. קם הסבא משפולה למלחמה על ר' נחמן, מלחמה שבבטול.

ר' נחמן, נכדו של הבעש"ט, נהנה מחסדם ומתשומת לבם של גדולי הדור אז. רובם תלמידי הבעש"ט והמגיד ממיזריטש וביחוד הזקן שבדור ר' לוי יצחק מברדיצב. הם שמרו לר' נחמן את כבוד סבו מייסד החסידות; אולם הסבא לא נרתע במלחמה לשם שמים ולא הכיר פנים בדין.

הגדולים הססו כלפי הזקן „הסבא", אשר הבעש"ט כבר הכיר בכחו עוד בנערותו והועידו לאדמורות וגדולה בישראל ואשר לעת זקנתו תכו רבים מתלמידי המגיד לשלחנו, לשמוע דברו, ולדרוש ממנו הדרכה בהנהגת הדור. השם סבא כבר הפך בזקנותו להיות משמעות מיוחדת — זקן הדור; הגדולים הגינו על ר' נחמן, כעל ינוקא אשר זכות אבות עומדת לו, נסו להשקיט רוגזו של הסבא, אך לא הטיחו דברים כלפיו. בהגיע הריב לשיאו הכריז הסבא משפולה „כי בגליל אוקראינה נתנה לי הדעה בשמיים" והגדולים שמעו וקבלו עליהם ללא מחאה.

היה ר' נחמן, המתפאר בחדושיו, רוגז על הסבא ואומר: „הסבא בא יותר מדי מאוחר לעולם הזה" — היינו, דרכיו לאלוהים מיושנות. ענה לו הסבא: „לא. אתה באת יותר מדי מוקדם לעולם הזה" — היינו, דבריך בוסר.

היתה ההאבקות בין ר' נחמן והסבא על השליטה על המוני ישראל באוקרינה חריפה מאוד, עד שעייף ר' נחמן ועזב את שדה המערכה; עזב את זלטופול הקרובה לשפולה, נסע לארץ ישראל וגם שם לא היכה שרשים, חזר והשתקע בברסלב.

על הליכתם לעם, אומרים, כי שניהם נקטו באותם אמצעים, וכי כל ספורי הנפלאות של הסבא היו אף הם רק ספורים שיצר דמיונו וספרם להמונים, כשם שר' נחמן ספר מעשיות לחסידיו. אך בספורי המופתים של הסבא נשמע הד החיים והמאבק היום יומי והאמונה הגדולה במלחמה עם, הכביכול, לטובת ישראל; ובעם נשארו לא כספורי מעשיות סתם, אלא כאגדות על הנסים ונפלאות שעשה הסבא לעמו.

הסבא עושה טוב וסנגור לישראל

הסבא היה מחלק כל אשר לו לעניים ובדומה לר׳ לוי יצחק מברדיצב היה מלמד סנגוריה וטוען כלפי הקדוש ברוך הוא כי במסבות חייהם של יהודי אוקראינה, בגלות מרה זה, קשה להאמין שיוכלו לקיים אף מצוה אחת, והרי הם מקיימים הרבה מצוות ומעשים טובים.

פעם, בשנת רעב, קרא את הקב״ה לדין תורה, הושיב בי״ד של רבנים מפורסמים לדון בין ישראל לקונו — על אשר אינו נותן מזונות לאלפי יהודים, נשיהם וילדיהם; נזדעזעו גדולי ישראל והמוניו ונחרדו לשמור על שם שמיים; לא עברו ימים מרובים והגיעו מפלכים אחרים ומרוחקים שברוסיה עגלות עמוסות דגן וחיטה והיה הרעב לשובע גדול.

הסבא בדין על דברי הסניגוריה שלו

פעם פלט הסבא בדברו בקהל, כהרגלו, בשפת הגויים: „נימא פראודע טילקע אומענע טאי או בוגא טרושקע״ — אין אמת אלא אצלי ומעט אצל הקב״ה. השמוש בשפת הגויים בפי הסבא הוא ענין לעצמו, ההיה בזה משום התקרבות להמונים, או משום שבדיחות בלשון הגויים היו מהלכות בין יהודי אוקריינה המפוזרים בכפרים בין האכרים ונקלטים יותר אצלם בשפה זו, או משום אותה דעה שרווחה בין חכמי ישראל וגאוניו, כמחברי היקום פורקן ואחרים, כי המלאכים מעבירי התפילות שומעים ארמית ואינם שומעים עברית, מי יודע? הדברים עוררו בהמונים צחוק על הזקן השובב, אך נפלו כרעם בין הגדולים; מי מהם שראו בדברים סוד, ומי שראו חוצפה כלפי שמיא, ודרשו מהסבא שיפרש דבריו; נענה להם הסבא, ובלי התרגשות, כרגיל במדת ההומור שלו, אמר להם: „אדרבא ואדרבא, דינו אתם דין צדק; מה כתוב בתפילין שלי? „שמע ישראל ה׳ אלהינו ה׳ אחד״. זוהי אמת, כל האמת או לא? והיא אצלי, ואני שומר עליה. כל ישראל שומרים על אמת זו, יהרג ואל יעבור. ומה כתוב בתפילין של הקב״ה? „מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ״? זוהי אמת שלמה תמיד? והיא אצלו, והוא — האם שומר עליה תמיד נגד כל הגויים? נסתתמו טענותיהם של יריביו.

הסבא מציע להקב״ה נסיון?

אומרים, פעם טען הסבא בפני הקב״ה בשעת רחמים ותפילה:

רבונו של עולם, הרי אתה כל יכול וכוללם יחד, ודאי ודאי. אך במטותא ממך, הנסית פעם ויהיה לשנה אחת, להיות יהודי? נסה. ירדה דמעה מעיני השכינה.

מהספרות על הסבא

על תולדותיו ותורתו של הסבא משפולה נכתבו כמה ספרים ומאמרים; והם ספורי אגדות שנתפשטו בעם ופארו את שמו. מספרות זו יש לציין את: 1) תפארת מהרא״ל, פיוטרוקוב, תרע״ד; 2) ספורי צדיקים, של ר׳ מיכאל

לוי פרומקין, נמצא בספרית בית פבזנר בחיפה; 3) הערך הסבא משפולה בספר „שרי המאה" של הרב מימון; 4) הערך הסבא משפולה בבאר החסידות של א. שטיינמן; 5) ספר החסידות של ש. דובנוב; 6) הספר על החסידות של ש. א. הורודצקי; 7) זכרונות גוטלובר.

מתוך ספרות זו עולה דמותו האצילה, ההמונית, האגדית והלוחמת של הסבא משפולה כאחד מטובי תלמידיו של הבעש"ט, ההולך בדרכיו הטובים מבלי להתגנדר בשמו ומבלי לקחת לעצמו תואר של יורש, או מגלה טמירין.

אבי הסבא משפולה, ר' ברוך גרונדי, בא לאוקריינה מבוהמיה והתישב בנחלתו של הגרף פוטוצקי הסמוכה לאומן. הסבא נולד שם בשנת תפ"ה. בנעוריו נתגלה כעלוי ונשלח על ידי אביו ללמוד תורה אצל ר' פנחס מקוריץ; עם ר' פנחס ביקר פעם אצל הבעש"ט, והוא הסבא עוד צעיר לימים. הבעש"ט התפלא, כי לפי שראהו בחזונו, היה כבר גדול בישראל, ולפניו עמד אברך צעיר. הבעש"ט הועידו לאדמורות. אולם גזר עליו שבע שנות גלות עד שישיג שלמות נפשו. (מתוך שרי המאה).

הסבא עשה כמצוות הבעש"ט. כמו הבעש"ט נדד, גם הוא, עסק במלמדות והתקרב לילדי ישראל, עסק בשחיטה ונדד על הכפרים. את הבעש"ט לא ראה יותר, אביו מנעהו מכך; אולם את תורתו ואורח חייו של הבעש"ט ירש וכנראה היה מטובי היורשים של הבעש"ט.

דובנוב כותב עליו:

„בן כפר זה זכה בבחרותו לראות פעם אחת את פני הבעש"ט ומאז הלך בדרכיו. היה מלמד תינוקות ושוחט בכפרים ואח"כ סובב בקהילות שונות באוקריינה או „הלך בגולה לפי דברי המסורה. בשפולה נתגלה כאיש קדוש, רופא חולים בסגולות שונות, יועץ פלא בעניני דרך ארץ וגם מדריך בחסידות. במקום מושבו החדש מצא ר' אריה לייב אנשים שקועים בגשמיות, שלא היו מדקדקים בקיום המצוות, ולא למדו בניהם תורה; והוא, „קירב אותם תחת כנפי השכינה", קראו לו „סבא", „דער זיידע", כי לא רצה להתגנדר בתואר „רבי או צדיק. צדיק המוני היה ומשך את לב העם בהתלהבותו בשעת התפילה, ברקודים לשם שמים שעשה בשבתות וימים טובים ובזה שהיה מחלק ביד רחבה צדקה לעניים מכסף הפדיונות שהכניסו לו מעריציו. הסבא משפולה היה צדיק נודד כל ימיו „דער גוטער יוד", הולך מעיר לעיר ומכפר לכפר מקשיב לבקשות כל איש ואיש ונותן עצה לאחד, ברכה לשני, תרופה למחלת השלישי, מלהיב את הלבבות בספורים מחיי הקדושים ובמעשיות יפות בכלל" (דובנוב החסידות ע' 312, 313).

ובנידון זה מסופר (בספורי צדיקים), בערכו גולה כמצוות הבעש"ט, ארחו אתו לחברה עוד שניים, ר' מרדכי, שנתפרסם לאח"כ כצדיק ואב בית דין, ר' מרדכי מנישחיז, ור' יעקב, שנתפרסם לאח"כ כשליח צבור מזסלב. בדרך נזדמנו לסעודת מצוה של ברית מילה וישבו בין העניים. פתחו חבריו והציעו לבחור להם תפקידיהם ומשימתם בחיים, זה בחר באב"ד מנישחיז וזה בש"ץ מזסלב —

והסבא סרב לקבל כל משימה וכל תואר. התחילו חבריו מקלסים זה את זה בתאריהם שבחרו להם, והרגיזו את האורחים ואת בעל הברית, שראו בהם קבצנים מתיהרים ומתלוצצים; קמה מריבה עד שנאלצו לברוח והתחבאו בבית אחד מתחת למטה. רצו אחריהם בעל הברית ושוטרים, חפשו מתחת למטה וראו שם ביצים ותפוחי אדמה ולא ראו את המתחבאים. אמרו: האב"ד והש"ץ לא נראו, כי עשו פדיון לעצמם; והסבא לא נראה ללא כל פדיון.

מדברי תורתו שנשמרו (ראה „שרי המאה"), בולטת תפישתו והבנתו של הסבא את החיים, ואולי יש בהם גם מהתשובה הבהירה והמעשית לר' נחמן מברצלב, אשר התפאר באופן אבסטרקטי בדרכים חדשות.

כה היו דבריו של הסבא „בכל דור ודור יש להלחם נגד היצר הרע באמצעים חדשים כי הישנים ידועים לו והוא מסתגל אליהם; לפיכך כל צדיק בדורו סולל דרך חדשה בעבודת ה' ובדרך זו יש ללכת".

על הסניגוריה שלו על עם ישראל ודרכו כמחנך העם נמסרים דבריו שאמר במסבת צדיקים שבאו אליו לשפולה: ר' לייב מפולנאה, ר' לייב הכהן מברדיצ'ב, ר' משולם ז'ישא מהנופול ור' מרדכי מנישחיז, ודרשו ממנו שייסר את העם על סורו מהדרך הטובה — והוא הסבא סרב ואמר: „רבונו של עולם הנני נותן לך תקיעת כף שעל ידי תוכחות ויסורין לא יחזרו ישראל למוטב יותר, ולמה לך לייסרם חינם כי הרי צופה אתה מראש הסוף. על כן אני מבקשך שתהיה אב טוב לכל ישראל וכרחם אב על בנו, אע"פ שאינו ישר בעיניו, כך תרחם עלינו על כל ישראל". ויבך ויבכו עמו יחדיו. (מתוך שרי המאה).

(כן מסופר בספורי הצדיקים של מיכאל לוי פרומקין):

„לא ראו ממנו שום תנועות משונות בעבודתו את האלוהים; (גם זה בנגוד לברסלבים), ובראש השנה לפני התקיעות היה דרכו להתחבא מכל אדם ועשה שם בחדרו מה שעשה; אבל פעם אחת היה אצלו לימים נוראים איש אחד מאנשי רייסין והתגנב בלאט לראות מה הוא עושה שמה, והביט מתוך סדק אחד, אשר לא הרגיש הסבא, וראה כי נפל (הסבא) בפשוט ידיים ורגליים על הארץ ויאמר: „רבונו של עולם מה אתה חפץ מעמך היהודים? האמין לי כי לולא אשר ראיתי בעיני מצוות ומעשים טובים מבני ישראל, לא הייתי מאמין שיוכלו לקיים מצוה אחת בגלות המר והנמהר הזה ובעולם החושך אשר השטן מרקד ביניהם; והתאוות כולם נגד עיניהם ואת הגיהינום ציירת ב„ראשית חכמה", ואם היית עושה להיפך שיהיה הגיהינום לנגד עיניהם והתאוות מצויירים באיזה ספר, אז היית רואה אם היה חס ושלום שום בר ישראל עושה רעה".

מדאגתו המעשית לבני עמו, ידועה חרדתו לשחרור העגונות ולגלוי בעליהם, לפדיון שבויים, לעזרת יהודים בצרתם, והתידדותו לתינוקות בית רבן. מעשיו אלה הפכו לאגדות וספורי מעשיות עממיים מרהיבים ביותר.

א) התרת עגונות:

מעשה באשה שנעזבה מבעלה במשך 15 שנה. הבעל הלך לדנציג ואיש לא ידע מקומו איהו, עד שבאה האשה והפילה תחנוניה לפני הסבא משפולה.

היום ערב שבת היה, והסבא עוסק במלאכה האהובה עליו, בבשול דגים לכבוד שבת, אשר עצם הבישול היה בעיניו מעשה רב וקדוש השבת. תחילה דחה הסבא את האשה, כרגיל, בנזיפה וצעקה, שכן ידעו כולם, כי אין הסבא מתגלה בתפילותיו לעם ישראל, אלא צועק ורוגז ומקלל, ובשמים הופכות קללותיו ברכות, כי הן תפילות שבסתר ללא התפארות. אולם משלא הרפתה האשה ממנו, כפי שיעצו לה מראש, הבטיחה הסבא כי בעלה ישוב תוך 3 חדשים, בלילה זה וזה. ובאותו לילה, כן צוה אותה הסבא, תכבד ביתה ותאירו באור גדול כל הלילה ותכין סעודה ותחכה בסבלנות כל הלילה. ותעש האשה כדבריו.

אותו לילה, ליל סערה וגשם היה, ולאחר חצות הגיע הבעל הביתה. הגיע לבית זה דוקא, משום שרק הוא היה מואר, וגלה לאשתו כי זה 3 חודשים היה מטרידו זקן אחד, הפילו למשכב, איים עליו במות, אם לא יחזור לאשתו, עד שקבל עליו הדין וחזר, ובא ישר לביתו לפי האור שראה מרחוק.

ב) פדיון שבויים:

מעשה ביהודי מוכסן שהפריץ אסרו על אי תשלום דמי המוכסנות והתנה תנאי שישחררהו רק אם היהודי ירקוד במסבת קרואים את ריקוד הדוב; לא ידע היהודי לרקוד מימיו ופחד נפל עליו שהפריץ מתאנה לו, יכהו בשוטו עד שיוציא נשמתו ברקודו. פתאום הופיע הסבא משפולה, בעלומו, נתגנב לכלא, הוציא משם את היהודי לביתו והוא נשאר במקומו; הלך ורקד את רקוד הדוב לתמהון הפריץ וכל המסובים; הפריץ חונן את היהודי וותר על דמי המוכסנות; היה זה הריקוד הידוע של הסבא משפולה, שרקד מאז מדי ליל שבת בפני חסידיו. הסבא גלה את סוד הריקוד לבנו של המלאך, בנו של המגיד ממזריץ והוא פרסמו ברבים. רקוד הגלות: „כפוף, כפוף הגב, אך שמור כי לא ישבר"; והמשורר שמשון מלצר הנציחו נצח בספרו אור זרוע.

ג) מחזיר נידחים

באחת השבתות התאכסן הסבא משפולה באכסניה שעל אם הדרך, אצל יהודי מוכסן, יחד עם עוד יהודי; וביום א׳ בבוקר יצאו שני האורחים לדרך. לא ארך זמן והרגישו כי רודפים אחריהם. זרק היהודי את תרמילו ונעלם והסבא נתפש, ובתרמיל של היהודי השני נמצאו מנורות השבת של המוכסן. לוקח הסבא לבית הכלא באשמת גנבה ולא התנגד כלל למאסרו. ובבית הכלא מצא צוענֵי אסיר, הכיר בו כי מזרע היהודים הוא והחזירו ליהדותו.

ד) אוהב תינוקות:

עם הילדים, תלמידיו ולא תלמידיו, נהג הסבא משפולה לשחק במשחקי נערות, שחק אתם באגוזים בחול המועד פסח וסוכות, ובמשחקים אחרים בחנוכה ופורים, וסתם בהיותם בחדר, משמחם ומקרבם אליו, ומספר מעשיות ומשלים; אומרים: משחקיו של הסבא הם ייחודיו; כל מעשיו סוד. כל פעולותיו מביאות ברכה לישראל.

ללא יורשים:

נראה הקב"ה בוחר בשליחיו, ויפתח בדורו כשמואל בדורו, ובגלות המרה של הימים ההם באוקראינה, בשפל המדרגה של אותו זמן, בקהילות החבל ההוא, היה הסבא משפולה השליח הטוב ביותר לעמו; פשוט כמותם וטוב כמותם, איש ההמון, אשר ידע להנמיך את השמים אל האדם, ולקרב את האדם לקונו, ורואה באדם את קונו, ויודע להכניס אור במוחות האפלים, ואהבה־ללבות נוקשים של קשי יום; כשם שהסבא משפולה בא מן „העולם", היינו מן ההמון, בלי ייחוס אבות, בלי אצטלא של תלמידי חכמים, כן הלך לעולמו — לחיי עולם, בתוך קהל ישראל של אנשים פשוטים, בלי השאיר אחריו כל יורשים או ממשיכי דרכו; אף ביתו שבשפולה נמסר לבני עדתו, והקימו בו בית כנסת, הוא בית הכנסת של הסבא משפולה — „דעם שפולער זיידענס קלויז". בית כנסת קטן ודל. כיאות לו לאדם שאלהיו אינם מתהלכים בגדולות, אלהי אנשים פשוטים.

היו בשפולה אי אלה משפחות, ששם משפחתם „זיידע" ואמרו עליהם שהנם מצאצאיו.

כן מתיחסת לסבא משפחת ר' לייזר משה־ליס ובידם שמורה הקפוטה של הסבא משפולה שהובאה ארצה; אולם ר' לייזר לא תבע לעצמו גדולה בזכות אבות וכיורש, אם כי היה בו הרבה מן האור והנשמה של הסבא; הוא היה חסיד ור' לייזרל לעצמו.

פעם לשנה היו חסידים עורכים סעודה בשפולה שקראו לה, „דעם שפאלער זיידענס סעודה"; ובתשעה באב, כאשר חסידים היו מבקרים כמנהג ישראל בבית העלמין, או מהלכים מסביבו, היו נוהגים לבוא לקברו של הסבא; ובערב יום הכפורים כאשר נשים צדקניות בשפולה היו מודדות קברים בבית העלמין בחוטים, לעשות מהם פתילות לנרות נשמה, נרות דונג גדולות, היו מודדות גם את הקברים של הסבא משפולה ובנו — ומתפללות ומבקשות שיהיו מליצי יושר עלינו וזכותם תגן עלינו, אולם לא נמצא אף איש בשפולה שרצה לנהוג גדולה בעצמו של צדיק או רבי, ויבוא בטענה או בתביעה, שהנו יורשו של הסבא משפולה; אנשים פשוטים היו אנשי שפולה, ולא נדחקו לעמוד במקום גדולים ולא לקחו גדולה לעצמם, אלא עד שבאה עליהם משמים.

ב. דרכי מסחר ופרנסות

האוכלוסיה

כאלף ומאתים בית יהודים שכנו כאן יחדיו בימי ילדותי, זו היתה העיירה, ומסביב להם כחגורה רחבה השתטח הכפר, מקום מגורם של הגויים האוקראינים, כמה אלפים במספר.

בעיירה גופא לא היו בתי גויים; לא בתי מגורים ולא בתי עסק ולא בתי תפילה משלהם, מלבד המונופול, כלומר בית המסחר לי״ש מטעם השלטונות; המאפיה של התורקים — משפחת תורקים או יונים שהגרו לכאן מרחוק, חובשי תרבושים, דוברי תורקית או יונית; הצרכניה שהוקמה בעזרת הפריצים שבסביבה; עושה נקניקים, ועוד חנות בודדה לצרכי מכולת, ששמשה אף היא בעיקר את הפריצים שבסביבה.

הרכבת

הרכבת הדרום מערבית של רוסיה — זו ההולכת מקיוב לאודיסה עברה במרחק 2 קילומטרים מן העיירה ורכבת זו השפיעה רוב טובה על העיירה וסביבותיה; שפולה היתה למרכז מסחר התבואות של הסביבה, אלפי קרונות חטה, שעורה, עדשים, שבולת שועל נשלחו משפולה לדנציג, קניגסברג, ורשה. שפולה הקטנה נתפרסמה בעולם; סוחרים הגיעו אליה מרחוק, בעיירה הוקמו משרדים בנקאיים של ברודסקי ואייזנברג — עשירי ישראל בקיוב — וגם בנקים קואופרטיביים, קרדיט עממי והלואה וחסכון מיסודם של תושבי העיירה עצמם; ואלה עסקו בעיקר במימון מסחר התבואות; וטלגרמות עפו ורצו משפולה ולשפולה ומבשרות על מחירים ועליות וירידות, ויהודים שמחים ואבלים, כאשר יהיה המקרה.

רכבת הנוסעים היתה עוברת על שפולה הנה ושוב 4 פעמים ביום. נבנתה תחנת רכבת גדולה בנוסח הרוסי ומזנון ומשקאות חריפים ומסביבה מחסנים מרובים וגדולים לתבואות וסחורות; תחנת הרכבת היתה כח המשיכה לכל הסביבה יהודים וגויים, ומקור פרנסה לרבים. סוחרים עירוניים ומוכרי תבואה כפריים, קומיסיונרים העוסקים במשלוח ובייבוא, ספסרים מתווכים במכירת תבואות, עגלונים מובילי סחורות ועגלונים מובילי נוסעים.

האחוזה

שפולה גופא היתה מיסודה אחוזה שנתנה במתנה על ידי הצר לנסיך אורוסוב.

אחוזה זו הכילה 12,000 דיסיאטין (125—130 אלף דונם) מישור, קרקע משובח, ובית חרושת לתעשיית סוכר. הנסיך ויורשיו לא היו מרבים לשבת

בשפולה, הם בכרו לבלות ימיהם בנעימים ובמשחקי קלפים בבירות רוסיה וצרפת, והם שקעו משנה לשנה בחובות עצומים ובשעת מצוקה חפשו עצה ועזרה מהיהודים; האחוזה עם בית החרושת הוחכרו למשפחת היילפרין, יהודים עשרים מקיוב, ושני הצדדים באו על שכרם. האחוזה וביהח״ר בהנהלת היהודים הפכו להיות מקור של הכנסות גדולות ועצומות. הנסיך קבל סכומים גדולים דמי חכירה, אשר אפשרו לו לבלות בנעימים, והיילפרין הלך והעשיר משנה לשנה, ויהודי שפולה האחרים נהנו אף הם מן הענין ישירות ובעקיפין.

העובדים באחוזה ובבית החרושת היו בעיקר גויים, מעוטם אנשי שפולה והכפרים הסמוכים — שהיו אכרים, אולם מצאו ימי פנאי לעבוד גם באחוזה ובביה״ח ולקבל פרוטה מזומנת, ורובם פועלים שהובאו מרחוק לעונת העבודה.

האכרים

עבודת האכרים בשדה היתה עבודת כפים בעיקר, חרישה בסוס וזריעה ביד מתוך תרמיל צד גדול התלוי על הכתף הימנית, וקציר בחרמש, הערמה במגרפת יד והעמסה בקלשון והובלת התבואות אל החצרות בעגלות עמוסות כהר גבוה ונסחבות בסוסים ולרוב בשוורים, שכוחם מרובה והליכתם אטית. את התבואה דשו במקלות ואף לעתים הופיעה מכונה. רק באחוזות נראו מכונות לזריעה ולקציר; אך קומביינים וטרקטורים לא היו שם.

הדורים היו הקוצרים במראם, גבוהי קומה ובעלי קצב רב בתנועות ידיהם המפילות עמרים, עמרים של חטת פז לפניהם וסביבם, חרמשיהם המונפים בשמש נוצצים כחרבות כסף ונשאים בידיות עץ ארוכות בגאוה על כתפי הבחורים חבושי מגבעות הקש הגדולות או הכבענים הקטנים עם המצחיות הנוצצות. הבתולות אהבו אותם בכל יצריהם החסונים ונתנו להם כפרס המגיע, ללא כוני חן וללא צורך בכרכורי אהבה; נאות היו הבתולות עם מטפחות צבעוניים על ראשיהן, על גבי צמותיהן הקלועות המציצות מבעד למטפחות, כתנותיהם לבשרן בד עבה ולבן, רקומות מסביב לצווארן ופי החזה ושפתם התחתונה הנשקפת מתחת לחצאיות הצבעוניות, הרחבות ומלאות הקפלים וקוראות ומגרות ואומרות אך אני לבשרי ותו לא. גם הבנות היו עובדות בשדה מעמיסות עמרים, מעמיסות בקלשונים וחוזרות עם הבחורים בערב על העגלות העמוסות. בזריזות עולות הן על העגלות העמוסות כהרים, כחתולות פזיזות, ללא סולם ועזר, מתגלגלות ומתפרקדות למעלה כסנאיות פראיות מתלוצצות בחרות פה ולשון בכל בחור עובר ושב.

הולך אכר לפני העגלה בצעדים מדודים וכבדים, נוהג בשווריו ומוביל את יבולו השלם, תבואת שדהו ופרי אונו לתפארת, ברכת האלהים ממעל ומגד הארץ מתחת: הקוצרים עוברים בעגלותיהם דרך העיירה מדי ערב, ומעוררים קנאה וצער ופחד בלב יהודים, אשר היו רק סוחרים ומתווכים בתבואות השדה של הגויים וזרים לעבודתם ולשמחתם.

הסלק

הסלק היה עיקר חשוב בכלכלת הסביבה; בשפולה ובכמה כפרים שבסביבתה היו כמה בתי חרושת לסוכר שיצרו מליוני פוד סוכר לשנה וייצור זה דרש גדול סלק על עשרות אלפי דיסטינות (מאות אלפי דונמים) ואלפי ידים עובדות, ביחוד בשעת הוצאת הסלק, בסוף הקיץ ועד גמר הבאת הסלקים לבית החרושת במחצית החורף או בסופו; חדשים נמשכה הוצאת הסלק, והעסיקה בעיקר אנשים צעירים, גברים ונשים; הסלק הערם בערמות גדולות וכוסה בעפר למען לא יתקלקל עד אשר אפשר יהיה להעבירו לבית החרושת. הפועלים נשארו כל אותה תקופת העבודה בשדות, הסתדרו במחנות על יד הערמות; מזג האויר באותה תקופה היה נח, הגשמים מועטים והקהל הרב חי תחת כפת השמים, והיה טוב; הימים עברו בעבודה והלילות בשמחה רבה; האוקראינים מיטיבי שיר ומיטיבי רקוד הם; מדורות אש רבות הודלקו מדי לילה בשדות והאירו שטחים עצומים שהשתרעו מכפר לכפר בלי גבולות ובלי מחיצות ועל יד המדורות שרו רקדו והתעלסו, אלפי אנשי טבע, בעלי גוף חסונים ויצרים בריאים; וכן לילה, לילה במשך כמה חדשים; זו היתה שירת הבציר האוקראיני, בציר הסלקים.

יהודים לא השתתפו בשמחה זו, רק עוברי אורח — הנוסעים בלילות בעגלות משפולה לעיירות הקרובות או לכפרים, מתכרבלים באדרותיהם, נדחקים לתוך חפוי עגלת הצב או נשענים על דפנותיה, ומזינים עיניהם ממראה האש האדומה העולה ומתלקחת במדורות, ואזניהם משירת האדירים הפורצות ממאות גרונות של גברים ונשים צעירים ובריאים, אדני הארץ.

חרדים וזקנים שבישראל היו ממעיטים בגדולת המעשה והדרו ומוצאים טעם לפגם בחיי החרות והפריצות של הגויים; וליצנים שבהם היו אומרים, מעולם לא חזרה בתולה מחפירת הסלקים, אלא שספק אם נכנסה לשם בתולה מימיה. צעירים ראו וקנאו בחיי עבודה, מלאי שמחה.

לייצור הסוכר בביה״ח הובאו מרחוק מדי שנה כאלפים פועלים; תקופת העבודה בביה״ח נמשכה כמה חדשים, מראשית הסתיו עד סוף החורף; בזמן הייצור היתה העבודה קדחתנית, ללא הפסקה כל שהיא — מלבד לרגלי תאונה —, 24 שעות במעת לעת, ללא שבת וללא חג; לפני התחלת הייצור היו שליחים יוצאים לחפש פועלים, ביחוד לפלך פולטבה, העני יותר מפלך קיוב. השליחים יוצאים בעגלות משא קטנות, המיועדות בעיקר להובלת חול ועפר, שפורקו מעליהם דפנותיהם; השליחים מצוידים במשרוקיות ובמפוחיות והם עוברים מכפר לכפר ומזעיקים במפוחיותיהם ומשרוקיותיהם את הפועלים, גברים ונשים, ברובם צעירים, שקצים ושקצות, המוצאים ענין לא רק ברווח אלא בעצם הנסיעה ובחיי הפקר של חדשים אחדים, ומביאים אותם על גבי עגלות אלה, כשהם יושבים צפופים ודחוקים ורגליהם מטלטלות באויר. כל הקהל הזה אוכסן ב„קזרמות״, (משכנות הפועלים של בית החרושת, אולמות גדולי מדה ומלוכלכים), על גבי אצטבאות ארוכות, שנבנו שורות, שורות לרוחב האולמות, זו מעל גבי זו, תחתיים ושניים ושמשו מקום ישיבה ולינה כאחד, לגברים ונשים יחד.

כל הקהל הזה היה זקוק למזונות, לבגד זול, למחורקה (טבק זול) לעשון, לבקבוק יי״ש ואף מטפחת צבעונית ואלמוגים לבתולה.

יהודים היו הספקים לכל צאן־אדם זה ורואים ברכה במעשה ידיהם. תעשית הסוכר נתנה גם פסולת, מין תוצרת לוי; הסלקים הקצוצים כאטריות, שנקרא „ג׳ום״ ושירי מיצי הסוכר „המליאס״, שמשו חומרי מזון חשובים לגדול בהמות. וסוחרי בקר יהודיים הקימו ליד ביה״ח רפתות ענקיות, לפטום בקר לשחיטה והיו שולחים מכאן בקר למרחקי רוסיה; ואלה משכו לשפולה את הכפריים, מגדלי הבקר, וקצבים רבים מהסביבה וממרחקים למסחר הבקר.

היהודים תפשו מקומות גם בפקידות בביה״ח ביחוד בתקופת הייצור ובמסחר הסוכר ותבואות האחוזה ורובם ראו ברכה.

השוק

במרכזה של העיירה היה השוק, כמה רחובות של חנויות, רובן בנויות עץ ומעוטם לבנים אדומות, ומכוסות גגי פח ברזל; רחוב, ורחוב מיועד למסחר מיוחד, רחוב סוחרי התבואות, רחוב סוחרי המכולת, רחוב סוחרי האריגים והבדים, והגלנטריה, רחוב האטליזים ורחוב הרונדוקים — מעין קיוסקים קטנים של עץ המשמשים למכירת מיני סידקית ודברי מתיקה ומיני מאפה וזרעונים ונקניקיות וכולי וכו׳ בשביל האכרים; מאות משפחות התפרנסו מחנויות אלה; ומסביב לשורות החנויות האלה משתרעת ככר גדולה המשמשת מקום כנוס לאכרים בימי השוק. יום א׳ בשבוע היה יום השוק ויום ד׳ יום היריד. בימים אלה היו הכפריים מהסביבה באים לעיירה למכור תוצרתם ולקנות את מצרכיהם, והעיירה מלאה וגדושה המון עם. בסוף הקיץ היו הכפריים מביאים הנה את יבול אדמתם, פרי שדותיהם וגנותיהם ומקשאותיהם, שורות של עגלות עמוסות שקי תפוחים, אגסים ושזיפים, תפוחי אדמה וגזר וסלקים, שלשלאות קש ארוכות, קלועות בצל ושום; את האבטיחים והאבטיחים הצהובים היו עורמים ערמות גדולות וגבוהות באמצע השוק, לעתים עשו כן גם עם התפוחים והאגסים. והאכרים עצמם, או סוחרים שקנו מהם, היו נשארים במשך שבועות, לעתים עד אחרי חג הסוכות, בשוק לשמור על תוצרתם עד שתמכר.

בחורף נמשכו הנה שורות ארוכות של עגלות עמוסות חשש ועצים להסקה ותבואות אשר טרם נמכרו.

חנויות חדישות

העשירים והאסטניסים שבין סוחרי המכולת והאריגים נמנעו מלהדחק לשוק; ולאט, לאט הוקמה שורת חנויות גדולות לאורך חלק אחד מהרחוב הראשי של העיירה; זו היתה הדרך היחידה הסלולה אבנים שבעיירה ששמשה מקום טיולים בשבתות ונמשכה לאורך כל שפולה רבתי, הכפר והעיירה כאחד, כמה קילומטרים אורך. החנויות החדשות הללו נבנו לבנים וחלונות ראווה

להם; ובנגוד לשוק שהמסחר בו היה רק בשעות היום — הוארו חנויות אלה בערבים ונתנו צביון עירוני לעיירה.

בעלי החנויות הללו נחשבו ל„פני" העיר ועשיריה, והנה נמשכו כל הקונים היהודים והפריצים שבסביבה, ואילו השוק נשאר מקום סחרם ומשאם ומתנם של אנשי הכפרים שהזדקקו לעזרת ישראל בספוק צורכיהם.

סוחרי התבואה

סוחרי התבואה הגדולים שבשפולה נמנעו אף הם מלהדחק לתוך השוק ולהתרוצץ בין העגלות והם בחרו להקים להם מחסנים ברחוק מקום מן העיירה, בגבולות שפולה רבתי, היינו בקצה העיירה והכפר המסובב אותה, במקום הצטלבות הדרכים ומקום שם עוברים הכפריים המרובים הבאים מהסביבה, לעיירה, במקום זה היו חופשים לבחור להם את מקומם הרחק זה מזה ומהתחרות ולתפוש את האכרים הבאים לעיירה.

סוחרי תבואות היו מונים בפזור זה כמה מעלות; כאן יכול היה כל סוחר לרכוש לו מוכרים קבועים מבין האכרים, לנהוג חופשת יתר בקביעת מחירים, להתרחק מעיני שוטרים; אולם פזור זה היה מלווה סכנות; הוא הוציא את הסוחר היהודי מסביבתו והטילו על חייו ועל רכושו לתוך סביבה זרה, ולעתים קרובות מסוכנת ואויבת.

מעמדם של סוחרי התבואות מכובד היה בעיירה, אם כי רובם ככולם לא נוקו מעוון איפה ואיפה. ובה בשעה שגנבה בדרך כלל נחשבה בעיני אנשי העיירה לחטא מחפיר, לא נחשבה בעיניהם כל עיקר גנבת משקלות, דהיינו הפחתת המשקל והערמה על האכרים שקנו מהם את תבואתם; וכן היה הדבר בעיני השלטונות עצמם; מעולם לא הובא יהודי לדין, לא כל שכן לא נאסר יהודי, עבור גנבת משקלות זו; לעומת זה היה חטא זה מביא לדין בו במקום, להנפת שוטים ואגרופים והלקאות, ולעתים היו חיי יהודי שנתפש בכך בסכנה ממש. אותו יחס של בטול היה לאנשי העיירה גם כלפי כל הערמה על השלטונות וגנבה מהם; „טעות גוי מותר".

טוחנים

בעקב מסחר התבואות התפתחו בעיירה כמה טחנות קמח ודוחן, אלה היו בעיקר טחנות של רכב וריחיים שהונעו בכוח סוסים. זאת היתה תקופת ביניים בין טחנות הרוח העתיקות בעלות הכנפיים הגדולות ובין הטחנות החדישות המונעות במכונה, בקיטור או בדיזלים שהובאו אח"כ מרחוק. את מקום הכנפיים הענקיות המונעות ברוח, מלאה כאן רצפת עץ עגולה, ענקית, בנויה קרשים עבים, הנשאת על עמודים חזקים, המאוחדים בנקודה אחת למטה ומתפזרים למעלה לרוחב כל ההיקף של העגול; העמודים מחוברים למטה בברגים למסד אבן חזק, בתוך בור גדול ועמוק, והרצפה מכסה את חלל הבור בשפוע מראשו בצד האחד עד תחתיתו בצד השני; ששה סוסים דורכים על הרצפה מצדה

האחד ובדריכת רגליהם הנם מניעים אותה, הרצפה סובבת וחוזרת מתחת רגליהם ומניעה את הרכב אשר על הריחיים, הקשור אל הרצפה בחגורות עור חזקות, ואת הנפות הגדולות, והקמה נטחן ומתנפה ויורד לתוך שקים.

כמה טחנות כאלה היו בעיירה וכולן שייכות היו ליהודים, הנה הביאו הגויים את שקי התבואה לטחון להם קמח ואת זרעוני ה„פרוסה" מעין „דורה" להכין להם דוחן, מין גריסים, שהיה משמש חומר עקרי לדייסות לאכרים; כמה טחנות עסקו גם בהכנת גריסים, רפות. בטחנות אלה היו עובדים יהודים וגויים יחד. היהודים היו הטוחנים והמנפים, והגויים הסוסנים ומנקי האורוות; טחנות הסוסים נחשבו לטובות יותר מטחנות הרוח הישנות ואף מטחנות המים שנמצאו בסביבות הנחלים בלבד; ולאט לאט נעזבו טחנות הרוח, שנמצאו כמעט בכל כפר וכפר, ואף מסביב לעיירה, והיו רכושם של גויים, והגויים נזדקקו לחדושי היהודים — לטחנות החדשות; ברבות הימים היו הטחנות האלה עוסקות בעיקר בהכנת הדוחן אשר נשלח מכאן למרחקים בכמויות עצומות וטחינת הקמח נעזבה לאט לאט ועברה לטחנות הגדולות שהוקמו בסביבה והונעו בכח המכונה. ולבסוף הגיעה אף שעתם של טחנות אלה לעבור מן העולם ולפנות מקומם למנוע.

אמי בת טוחנים היתה, אביה, ואבי אביה ואחיה עסקו בכך עשרות בשנים וגורל המשפחה, גאותה וירידתה היו קשורים בתולדות הטחנות בעיירה, ועם המשפחה הזאת עוד כמה משפחות. ברל הטוחן ואהרון המנפה היהודיים, ולהבדיל אומלקה האורותן ואנדרי הנגר, עושה היתדות לאופנים והגלגלים הרבים שבטחנה; עשרות בשנים היו קשורים זה לזה כמשפחה אחת, משפחת עובדים הקשורים בגורל הטחנה, בלי הבדל ניכר בין סבא בעל הטחנה ובין הנגר הגוי העובד ומקבל שכרו עבור כל יתד ויתד שהכין בלבד. לא היו חוקים לבטוח העובד ולא היו שעות מוגבלות לעבודה, אף לסבא, שהיה משכים קום לטחנה ומאחר לשוב ממנה, אלא יחסים אנושיים קבועים, ע"פ צו מגבוה — ובשעה שהגיעה תקופת הירידה לטחנה ונמכרו הסוסים והטחנה עמדה שוממה ללא עבודה וסבא עצמו הזדקק לעזרת בנים, היה ברל הטוחן עדיין קבוע במשרתו ומקבל את פרוטות שכרו מדי שבוע — וסבא טוען: ומה אעשה, לאן ילך ברל? כל עוד שאני חי ואוכל לחם, לא אמנע את לחמו ממנו.

שוק הבהמות

בקצה העיירה, מזרחית צפונית, היה שוק הבהמות והסוסים. שדות הברכה מסביבות שפולה נתנו מחיה רבה גם לבקר ולמקנה; שדות מרעה ואחו רחבי מדות בקיץ, ובחורף פסולת פסולת סלק „ג'ום", ופסולת סוכר „מליאס" מבתי החרושת לסוכר, קליפות הדוחן „פולובה" והסובין מהטחנות, וקש וחציר יבש למכביר את הבקר והמקנה גדל האכר, בכמויות קטנות, איש, איש ברפתו כאשר ישיג, אך בעיקר גדלו בקר סוחרים יהודים ברפתות גדולות שהוקמו על ידם ליד בתי החרושת לסוכר ומשרפות היי"ש. הבקר נמכר ונשלח כמו התבואה, חי

או שחוט, למרחקים, לערים גדולות, ברוסיה גופא, פולין וצפון גרמניה. ובמידה שהבקר נשחט בשפולה היה לתעסוקה ולפרנסות שונות ליהודי העיירה; סוחרים, מתווכים, שוחטים, קצבים, בורסקאים, סוחרי שלחים ועורות ורצענים, סורקי צמר, ופרוונים וכו׳.

לשוק זה היו באים סוחרים ממקומות שונים נוסף על קצבי שפולה וסוחרי הבהמות אשר בה, וגם אכרים שהיו זקוקים לבהמות עבודה וחלב ולכאן נמשכו הצוענים, המומחים במכירת סוסים בעיקר ובכל תרמית שמסחר זה מלווה; בשוק זה היו מרובות המריבות וההכאות, פה הסתובבו גונבי הסוסים, אם לשם גנבה במקום ואם לשם מכירת סוסים גנובים, כאן רכזה את פעולותיה בימי השוק המשטרה, אם לשם תפישת גנבים ורמאים ומניעת חטא ואם לשם קבלת חלקה מכל ערמה ותרמית מן המתלוננים ומן העושקים יחדיו.

בירידים הללו היו מתרוצצים יהודים רבים, בין העגלות ובין הבהמות ועשו מסחר; פעם בצותא ופעם ביחידות, פעם מתוך הסכמה וידידות וסולידריות ופעם מתוך התחרות והתנגשות וריב ומדנים ומכות שסופם דין תורה או ערכאות.

השוחטים

בית השחיטה עמד בקצה העיר ושם מכהנים 4 שוחטים, והידועים בהם לייב הגדול, גבה הקומה והוא גם עשיר ובעל בית מדות ברחוב הראשי בשפולה, ולייב הקטן, נמוך קומה, בעל בית קטן ברחוב הצדדי ליד ככר השוק. מה ראה האלהים להפלות בין שני יהודים כשרים בעלי אומנות אחת שבקדושה — לאלהים פתרונים. שניהם ועמיתיהם הולכים יום יום לבית השחיטה, שוחטים ובודקים ריאות, מכשירים ומטריפים בהמות ועין „הרואה", המרא דאתרא המוכר של שפולה באותם הימים, פתוחה עליהם.

הקצבים

כעשרים קצבים — בעלי אטליזים היו בשפולה. אטליזיהם מסודרים בשורה אחת ליד שורת החנויות שבשוק, ביניהם יהודים גברתנים וחזקים ועזי פנים, מהם עשירים המפזלים לקראת המסחר בבקר, ליעשות סוחרים, ומהם עוסקים רק במלאכתם; ואע"פ שבאותו איטליז נמכר הבשר הכשר יחד עם הבשר שנמצא טרף — לא חס וחלילה בשר בהמה טמאה, אלא בשר בהמה שנטרפה בשעת שחיטה, לא רננו על קצבי שפולה שהנם מאכילים טרפות את בני ישראל ולא נפסל איטליז בשפולה.

פושטי העורות היו אם מהקצבים עצמם ואם שכירים שזוהי מלאכתם ופרנסתם בלבד. ואף שמלאכתם בסכין לא הטילו מוראם על איש ושמם לא יצא לרעה. רובם יהודים עמלים ופרנסתם בדוחק.

הבורסקאים והרצענים

משנפשט העור מעל הבהמה נעשה גוף לעצמו. שלחי הבקר נמכרו לידי הבורסקאים; אלה קיימו מקומות עבודתם בקצות העיירה ליד בתיהם, תולים את השלחים תחילה לייבוש ולעבוד, להחלקה על גבי מטליות עץ גבוהות, ומרככים אותן באנטיליות „מיאלני" המסובבות ביצול על ידי סוס או אדם, ואע"פ שריח השלחים נודף קשה, נמשכים הנה הילדים בכל עת מצוא ליהנות מאפשרות להסתובב על גבי היצול, וכופרים בדברי חכמים של „אשרי מי שהוא בשם ואוי לו למי שהוא בורסקי". מתחילה קטן היה עסק זה של בורסקאים ככל עסקי שפולה, אך אי אלה במספר, בעל מלאכה ושוליו, סוחר וחנותו, ובראשית המאה העשרים רק בורסקאי אחד, יוסיל רוקיטה וסוחר אחד, אפרים אברוצקי נעשו יהודים עשירים, בנו להם בתים גדולים, זה בקצה העיירה, במקום שהיה פעם מקום עבודתו ברחוב השוק, וזה ברחוב הלבדיני, וקנו להם מקומות בבית הכנסת הוולובי והרי הם יהודים סוחרים ובעלי בתים מכובדים.

ברבות הימים גדל העסק. ליד הבורסקאות, עבוד השלחים, קמו בתי מלאכה למוצרי עור שונים, רתמות, חגורות וכו'. בזמן מלחמת העולם הראשונה היו כבר בשפולה, כפי שמוסר משה כץ, מאנשי המקצוע בשפולה, כשלושים בתי מלאכה שכל אחד מהם העסיק מחמשה עד 20 עובדים, לרוב בעל מקצוע אחד ומספר שוליות. בתי המלאכה קנו שלחים לא רק מקצבי שפולה, אלא מבתי השחיטה שבסביבה והגיעו עד אומן, פסטוב, בילוצירקוב וצרקסי. ואת האביזרים קנו בירוסלבל ובמקומות אחרים במרכז רוסיה, שם נמצאה תעשית המתכת. המוצרים נמכרו למרחקים ונשלחו בחביות ובארגזים ברכבת. פסולת העור נמכרה לתעשית דבק. השער לתעשית לבד והקרניים למשרקות.

בימי מלחמת העולם הראשונה הזמין הצבא הרוסי בשפולה רתמות והגורות ובתי המלאכה עבדו במשמרות לספק את ההזמנות. בימי המהפכה, התפתחה בשפולה גם תעשית עורות לנעלים, סוליות ועור עליון.

רבים מהעוסקים בבורסקאות ובמוצרי העור ראו ברכה רבה במעשי ידיהם — היו לסוחרים גדולים אשר שמם הלך לפניהם, ביניהם הידועים ביותר דירנשטיין, קניבסקי, כץ, סוקולובסקי, שהביאו את סחורות שפולה לשוקי מרכז רוסיה והתחרו בטיב סחורתם ומחירה הזול. היה זה ענף פרנסה חדש שפרח על ידי יהודי שפולה והיו שאמרו כבר „אשרי מי שהוא בורסקאי".

אך ימי הטובה והעושר לא האריכו — עם השלטון הקומוניסטי באוקרינה נתפשו בתי החרושת, נראה לא היה בהם צורך לאוקראינים שלא ידעו להשתמש בהם. המבנים נהרסו, האדמה נמסרה לקולחוזים, היהודים שהיו „לא פרוליטרים" נמלטו על נפשותיהם ככל יתר יהודי שפולה, וחסל.

הצמר

גם צמר הכבשים פרנס כמה משפחות יהודיות בשפולה. משנים קודמות התקימו בעיירה כמה בתי סריקה של צמר, בהם היתה מכונה מונעת בסוס. בעלי בתי מלאכה אלה היו מנקים צמר שקנו מאכרים וגם מנקים צמר עבור האכרים בשכר, והאכרים מקבלים את צמרם לבתיהם לטוות מהם בדים ואריגים.

עגלונים

עשרות משפחות בעיירה חיו על העגלונות; מהן בעלי כרכרות קלות ועגלות חורף המובילות נוסעים מתחנת הרכבת לעיירה וחזרה, ומהן בעלי עגלות צב המובילים נוסעים לעיירות הקרובות, אולם עיקר חשיבותה של פרנסה זו היתה הובלת הסחורות מרכבת ולרכבת. עגלון מוביל נוסעים נחשב כמשרת לכל דבר וכבודו אינו רב בעיני הבריות, עליו מצוים בקול רם: הגש וחסל, לו מוסרים את המזודה והוא מעלה ומורידה לרצון, בשעה שהנוסע צועד על ידו כאדון ממש. עמידתם של אלה ברחוב הראשי על יד בתי המלון או על יד תחנת הרכבת, מוכנים לקריאת כל נוסע, היא עצמה הורידה את דרגתם בעיני בני אדם; לרוב עסקו במלאכה זו פרחחים, המחפשים להם עבודה קלה, שנוח להם בישיבה על גבי הדוכן, כשמגפיהם מצוחצחים, והם מצליפים ביהירות וברעש רב בשוטיהם; נוהגים היו לעשן סיגריות ביהירות ולירוק מבין שיניהם בחוצפה; לשונם לא היתה נקיה ביותר, וגדופיהם ברוסית ובנבול פה וידיעותיהם מרובות על כל מעשי פריצות ודברים ובריות שאין מדברים עליהם בחברת בעלי בתים הגונים.

לא כן בעלי עגלות המשא; אנשי עבודה היו אלה, נאמנים על הסוחרים והקומיסיונרים שבעיירה ובסביבה, ממלאים שליחויות עסקים חשובות, מובילים סחורות רבות וכספים. מהם היו שעסקו בעגלונות שנים רבות ורצופות ואם כי מלאכתם במושכות ובשוט ובעלי בתים מהססים להתחתן בהם, היו נוהגים לדבר עמהם בדרך ארץ, ובעל בעמיו אינו בוש לעמוד עמהם לשיחה ברחוב, לקחת מהם קמצוץ של טבק להרחה או סיגריה לעשון. ועוד זאת בעלי כוח ועוז היו האנשים האלה: זלמן, ליובע (אליהו), וולי (זאב) ואחרים, היו ידועים כגבורי כוח; היו מטעינים על גביהם ארגזי סחורה כבדים וגדולים שמשקלם עד 18 פוד — היינו, שבע מאות ועשרים לטרות רוסיות, ומעבירים אותם ממקום למקום, מהמחסן לעגלה או חזרה, ורבים, אף גויים, היו עומדים ומסתכלים בהם במדה גדולה של הערצה ודרך ארץ כראוי להם.

עגלונים אלה נהגו כבעלי בתים לכל דבר; עם השכמת הבוקר ובערב לאחר חשכה, אפשר היה למצאם בבית הכנסת הוולובי שבככר השוק; מקום חניתם היה על יד הבאר הגדולה שליד החנויות, מקום שהיו נוהגים להשקות את הסוסים; כאן במרחק מה מן הבאר השאירו את העגלות בבואם מן העבודה או לפני צאתם לדרך; הסוסים ראשיהם תוך תרמילים הקשורים להם מסביב

(הבעל עגלה: רישום ד. כהן — ציור עוזר שבת)

לצוארם לועסים שעורים, והבעלים משוטטים בין החנויות לקבל הזמנות והוראות
עבודתם של אלה רבה בצותא היתה, ללא התחרות וללא סודיות; עסק
מהחנוונים והסוחרים.
גלוי וישר.

גנבות לאומיות

אמנם יושר גילו העגלונים רק כלפי בני ברית, אך לא כן ביחס לממשלה; להעלים ארגז סחורה ממחסני הרכבת נחשב אף לרבותא; זה היה חלק מהמסחר שלא רק העגלונים אלא גם הקומיסיונרים היהודים ובעיקר פקידי הרכבת אף הזנדרם בכלל, שכולם גויים היו, מעורבים בזה; מסביב לענין זה

של העלמת סחורות ממחסני הרכבת, התפתחה תחיקה שלמה, וחכמת משפטים מיוחדת במינה, ובתי הדין הרוסים עד הסינט טפלו בהם.

רוסיה ארץ גדולה היתה; משלוח סחורה ממוסקבה, מורשה או מחרקוב ואף מאודיסה וקיוב לפרובינציה לקח זמן ממושך, ביחוד בימות החורף, כאשר השלגים כסו את פסי הרכבת והרכבות מתעכבות ימים רבים בדרך; והשמירה בתחנות הרכבת לא היתה מעולה ביותר, וכולם ברוסיה היו מקבלים שוחד; היו סחורות נעלמות בדרכים, ביחוד בתחנות המעבר שנתעכבו בהן, ובהגיע הרכבת למקום המיועד ונמצאת חסרה, נערך פרטיכל של החסר, מנהל תחנת הרכבת, הנצ׳לניק, והג׳נדרם פקיד המשטרה בתחנה, עורכים פרטי כל — ומוסרים אותו לידי האדריסת, האיש שעבורו יועדה הסחורה למען ויכל לגבות את חסרונו מהנהלת הרכבת.

לעתים נערך הפרטיכל כמה ימים לאחר שהגיעה הרכבת למקום המיועד, והסחורה נעלמה בו במקום והפרטיכל זקף אותה על חשבון הפסדים בדרך; ולעתים רשם הפרטי־כל אף אבדות שלא אבדו כלל או גדולות מאלה שהיו; פקידי הרכבת קבלו שכרם, העגלונים והקומיסיונרים חלקם ואח״כ החל משפט, הנהלת הרכבת נתבעת לשלם את האבדה.

הממשלה היתה אחראית גם עבור הנזקים שנגרמו על ידי אחור בהבאת הסחורה, ואף כאן היה מקום להערכות מהערכות שונות לטובת הניזוקים ולרעת השלטונות אשר פקידיה מכרוה לעולם.

במחלקת המשפטים שליד הנהלת הרכבות הרוסית היו מומחים גדולים יודעי דת ודין שניסו להראות כוחם בכל תביעות שכאלה, ויש שתביעה שהתחילה אצל שופט השלום בעיירה עברה 3—4 דרגות, מכנוס שופטי השלום של המחוז וביה״ד המחוזי ודרגת הקסציה ועד הסינט הגיעה; אולם ברוב המקרים יצאה הממשלה וידיה על ראשה. עניני הגנבות הלאומיות האלה לא היו מחוורים להם כל עיקר, אלה היו מושרשות במשטר הרקוב של רוסיה הצרית, והם חפשו לרוב לדון כל מקרה ומקרה לחוד ולסתור עובדות והוכחות שחוברו בכונה תחילה.

סדר משקלות

הובלת התבואות לתחנת הרכבת נעשתה בעיקר על ידי האכרים הגויים עצמם, לעתים הובילו את תבואתם הם שמכרו ליהודים ולעתים את תבואת האחוזות: הקונים דרשו את הספקתה ישר לתחנת הרכבת לשם משלוח למרחקים; ושוב מתחיל סדר משקלות; הגוי משתדל מכתחילה לרמות וגורע ממשקל השקים, והקומיסיונרים או פקידיהם שלרשותם נשלחת התבואה מעונינים לקבל משקל גבוה יותר; התבואה נשארת בתחנת הרכבת במשך חדשים רבים, לעתים במשך כל החורף; המחסנים שברכבת לא תמיד סגורים, ולא תמיד מספיקים, התבואה מאוחסנת במקלעות של שקים בסככות פתוחות, ואף על גבי אדני עץ בלבד ומכוסים באברזין בלבד; עשרות אלפי צפורים ועורבים מוצאים את משכנם

במקום זה ונוקרים במקוריהם את השקים, אוכלים לשבעה גרעינים וגורמים שפיכת תבואה מתוך החורים לקרקע והולך וגדל הפחת והנזק. הקומיסיונר יודע את הצפוי לו, את אשר יחסר לו והוא משתדל לגבות למפרע מהאכר המביא את התבואה — לא בדרך ישרה, כי האכר לא יסכים לכך — אלא בעקיפין, בהורדה מהמשקל; המשקל נעשה לא שק, שק, אלא בדרך נסיון, שוקלים מספר שקים וקובעים את משקלם הממוצע וחושבים את היתר לפי המשקל המוסכם; וכאן חכמת השקילה מופיעה; דפיקה אחת בלשון המשקל, קריאת המשקלות שהגוי אינו בקיא בה, וזריזות השוקל בחילוף המשקלות, מתחברים יחד ומגלים הפרשים גדולים; הגוי צועק חמס שגוזלים אותו והשוקל טוען משקל. הגוי מניף את השוט להכות והיהודי עוזבו לנפשו והולך, הגוי צריך לחזור לכפרו, עליו לפרק את משאו וללכת, והיהודי איננו; כועס ורוגז הגוי, מחרף ומגדף ומקלל, ולסוף הוא נכנע, הולך לחפש אחרי היהודי שנעלם, מתפשר עמו ומקבל קבלה על התבואה וחוזר לכפרו ומקלל את היהודי הרמאי, האנטיכריסט, ולעתים צוחק ואומר לעצמו כי לאחר הכל רמא הוא את היהודי יותר, כי היו שקים רבים שחסר בם הרבה יותר מהמשקל הממוצע. ואולי גם סחב שק שלם באין היהודי רואה ונמצא יוצא הפסדו בשכרו.

ויש עוד סדר משקלות; לכשנמסרה התבואה ונעמסת בקרונות למשלוח, שוקלים פקידי הרכבת את הקרונות, 1000 פוד הקרון, כך צריך להיות על המשקל, על הפקידים להוציא תעודה; לפי תעודתם מקבלת הנהלת הרכבת את האחריות. מסחר הייצוא של תבואה בשפולה ובסביבתה היה לפי הקרונות.

היהודי שולח לקומיסיונר את התבואה שקנה, קרונות, קרונות, היינו 1000 פוד לקרון — 200 שק של 5 פוד כל אחד, או כמויות כמויות המצטרפות בחשבון סופי לקרון — ובמשך ימי ציפיה המרובים עד המשלוח הולך הפחת וגדל — ובכל קרון חסר; היו ימים ומשפולה נשלחו 40 עד 60 קרונות תבואה ליום — בעונת החורף, למרחקים, ביחוד לורשה, פרגה, דנציג, קניגסברג ואודיסה — (להטענה בספינות). ועוד — ממשלת רוסיה לא דאגה מעולם להסדרת ההחסנה או לבטוח נגד פחת ואת כל החסר במשקל כסו בחכמת השקילה, העמדת רגל אחת על קרקעית המשקל מלאה את החסר. פקידי הרכבת קבלו שכרם, והקרונות יצאו תמימים ושלמים 1000 פוד הקרון, לא היה חסר בשפולה.

בין ישראל לגויים

מנהגים אלה לא נחשבו כעברות הפוגעות בנפשם של העוסקים בכך ולא הורידו כבודם בעיני אחרים; מנהגי מסחר, כביכל, היו, זוהי רוסיה ואלה תנאי החיים ומלחמת הקיום של היהודים בין הגויים. לעומת זה היה היושר במסחר חוק ולא יעבור; רוב העסקים בין סוחרים יהודים, היו נעשים בע״פ ללא כל חוזה ולא הופרו כמעט, התחיבויות נתמלאו בדיוק, ומעטים היו המשפטים בין יהודים או נגד יהודים על אי מלוי התחיבות, וגם הגויים שעסקו

עם היהודים התיחסו אליהם באמון רב והרבה יותר מאשר לבני דתם וכפרם; היהודי הפכח והפקח דברו דברו היה אמת, כשאמר קניתי עמד בדבורו ולא התחרט; הוא לא שעבד, לא היה עריץ, לא הרים יד; היה נותן עצה טובה והיה בעל יזמה ופעיל ומשפיע שפע לעצמו ולאחרים ובלעדו לא נמכרה התבואה ומחירו היה הוגן; בלעדו אפשר היה לגווע בכפר מחוסר פרוטה ואין ממי להשיגה או ללוותה; ממנו אפשר היה לקבל הלואה ע״ח היבול; לו אפשר היה למכור את היבול למפרע במחיר הוגן; לא כן ה„קולאק״, האכר העשיר בכפר; זה התנקש תמיד באחיו העני, חמד את אדמתו ושאף להפכו לעבד; אם קנה ממנו תבואה או מכר לו סחורה, או הלוה לו כסף, נצלו פי כמה. לצדו עמד תמיד השלטון: האוראדניק (פקיד המשטרה בכפר) והסטרוסטה (המוכתר) אוהבי עשירים היו, ועמדו לצד הקולאק ועושים דברו; הוא היה תמיד הצדיק בריבו, כי מתנתו גדולה יותר; הוא שעבד את אחיו העני על בניו ובנותיו, הוא הוציא את הבהמה מן הרפת ואת החזיר מן הדיר ואת הסוס מן האורוה אף בעונת העבודה, וללא רחם; ממנו פחד האכר פחד רב. לא כן היהודי, שאם גם הערים על הגוי לעתים, לא היה כחו רב; הנפת שוט, או יד מעל לראשו עשתה כל עקב למישור; הוא היה זר ובודד בכפר ופוחד תמיד מהשוטר; היא לא היה עריץ והיה נוח לרצות ולסדור ומחכה לגבות חובו, אפשר היה להסתדר אתו.

והפריץ היה רחוק מהאכר וזר לו, יותר מן היהודי; בידיו היו הקרקעות המרובות; בשבילו עבד, תמיד, וחלום עולם היה בלב האכר האוקריני: לתפוש את האדמה מן הפריץ; וקנאה זו הביאה גם לידי שנאה; מהפריץ לא חפש האכר לא עצה ולא עזרה, מלבד המקורבים ביותר, שהיו בבחינת משרתים ובני בית אצל הפריץ; וכה היה אומר הגוי האוקריני: (יאק טריווגא טו דו בוגא א יאק בידא טו דו ז׳ידא) היינו: „בשעת בהלה אזי לאלהים ובשעת צרה אזי ליהודי״.

תהום היתה רובצת בין היהודים בשפולה והסביבה הגויית הזרה והקרובה כל כך אליו, כתהום שבין כל היהודים והגויים שבאוקרינה כולה.

הגוי האוקראיני, מצאצאי ההיידמקים, חילותיהם של חמלניצקי וגונטה, משמידי קהילות ישראל, גוי זה אשר עם כל בקבוק יי״ש מיותר שהוריד לתוכו היה יכול לקום על היהודי להתעלל ולפרוע בו, להרוג ולרצוח.

הגוי בעל האמונות התפלות, שכור, נוטה לגנבות ממש, מתרפס כעבד לאדוניו, ואף ליהודי אם רק ישלם לו, עבד בנפשו מרצון, כשם שהיה בגופו מלפנים, עד ששוחרר בפקודת הצר מעול הפריצים, בור ללא ידיעת קרוא וכתוב, עושה חשבונותיו על אצבעותיו, ומונה וסופר, וסופר ומונה, ולעולם לא ידע חשבונו. גוי זה לא רכש בלב היהודי לא חיבה ולא כבוד ולא רגשי צדק. והפריץ עלה על האכר אך בעשרו וגסות רוחו ובבוזו ליהודי, ורק לעתים רחוקות בשכלו, בידיעותיו ובכשרונותיו; והשלטון, שלטון הצאר אשר הרבה גזרות על ישראל; ופקידי השלטון, רודפי הבצע והשוחד והנאופים ומטילי האימה, ומוצצים את לשדו של היהודי; מה כוחו של היהודי לעמוד

בפניהם ישרות וגלויות, ואיך יביא היהודי את לחמו, אם לא בנפשו ובהערמה על אלה אשר שמו בסד רגליו, ותחמו תחום למגוריו, וסגרוהו בעיירות קטנות, ועשוהו אך משרת ומשמש ומתווך לרצונם, ומגמה לכל התנקשותם וזדונם?

עד למהפכה הראשונה ברוסיה לא היה היהודי ההמוני מרגיש באזרחותו ובחובתו למדינה. הוא היה משולל זכויות והגנה ונרדף על צוארו, מהשלטונות והתושבים הגויים כאחד. הוא חי בגלות, והכיר בכך בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו. ותגובתו בהתאם לזה; חוק המדינה לא היה חוקו אלא גזרה עליו; והגוי היה „גוי״, יצור ממדרגה שניה, בור, נואף, שכור, גנב ורוצח ותקיף שאין לעמוד בפניו אלא בדרך הערמה וקפנדריה. הגוי היה אמנם אדון הארץ והיהודי מוגבל בזכויותיו, נתון בתוך תחום המושב, מוגבל בזכות לרכוש דעת, מקצוע ועבודה, אסור בישיבה בכפר, ברכישת קרקעות לעצמו, בעבודת אדמה; בכל היה רק משמש את הגוי, מנהל אחוזותיו, חוכר אדמותיו, משפיל עצמו בפניו וסובל חרפות ממנו, אך כל זה רק כלפי חוץ; בלבו פנימה לא הרגיש היהודי נחיתות בפני הגוי, לא התפעל ממנו, לא מן האכר ולא מן הפריץ; לא השתדל לחקותם, לא באורח חייהם, לא בלבושם ולא במנהגיהם. לא היה להוט אחר שפתם ולא דבר בה, אלא בשעת הכרח, ולא קרא לעצמו בשמותיהם; הוא התנזר ברצון מהגויים. יינם היה יין נסך, ואף אם רק נגעה ידם ביינו לא היה היהודי שותה ממנו עוד. לחמם היה פגול, אף במקום שלא היה בו חשש טרפה ואסור מן התורה; ובודאי שבניהם ובנותיהם היו אסון וחרפה לישראל; הם היו שקצים ושקצות; ומקרי של שמד, חלילה, היו יכולים להרוס משפחה מישראל מרוב צער ויגון וחרפה.

ג. בעלי מלאכה

כמה בעלי מלאכה היו בשפולת: חייטים, סנדלרים, כובענים, שענים, נגרים, נפחים, פחחים, בנאים וזגגים, עושי עגלות וחבתנים, בורסקאים ורצענים ועושי חבלים, מנקי צמר כבשים ועושי סבון וכו׳. כמה ממלאכות אלה העסיקו עשרות, ואחדות אך יחידים. אי אלה מלאכות נחשבו לחשובות יותר ואי אלה לפחותות; אי אלה העלו את בעליהם לדרגת מייצרים וסוחרים ואי אלה נתנו לבעליהם רק לחם עוני ושמשה בידם רק לעת מצוא, אגב התעסקות בענינים אחרים או גם במלאכה אחרת.

רוב בעלי המלאכה עבדו במו ידיהם ונעזרו בשוליות בלבד, אולם כולם עמדו ברשות עצמם. בעל מלאכה וסדנתו, או חדר עבודתו או לכל הפחות שולחן עבודתו.

אף בכל מקצוע ומקצוע היו סוגים שונים, בעלי מלאכה שיצאו להם מוניטין והכל רצין אחריהם ובעלי מלאכה שהיו מפגרים במלאכתם „קאליקעס״ (בעלי מום) ר״ל; בעלי מלאכה שראו ברכה בעמלם והיו כבעלי בתים לכל דבר, ובעלי מלאכה עניים ואביונים שמצאו לחמם בקושי „לא יצלחים״ ר״ל.

בעלי מלאכה אלה שמשו את העיירה, וגם הכפר הזדקק להם בהרבה, אם כי לא לכל סוגי המלאכה, כי היו מלאכות שנמצאו להם בעלים בכפר גופא. בעלי מלאכה גויים, שמלאכתם גסה, וקרובה לטעמו של איש הכפר, או שיהודים לא עסקו בה משום מה.

חיטים

הבדל רב היה במקצוע החיטות, למשל, בין תופרי מכנסים או פרווה פשוטה, „פעלץ״, או קפוטה של לוסטרין (אריג שחור מנוצץ וזול), או פידזק של קורט (מעיל קצר מאריג שעטנז של צמר וכותן), שהם הפחותים בערכם, ובין תופרי הפרוות היקרות „הטולופים״, האדרות והסרדטים, בגדי גברים ארוכים מאריג צמר טוב, שחור, ללבוש בשבת.

הפרווה עצמה, דרגות דרגות היו לה. אדם מישראל שיצא לעבודתו, למלאכתו ולמסחרו בימות החורף, לבש פרוות כבשים, לרוב מכוסה אריג; אף פרווה זו, יש שהיא עשויה עור כבשים שחורים, בלתי מעובד למדי, שצמרה ארוך, ונותן ריח רע, ויש שהיא עשויה עור כבשים לבן ונקי, שער סגלגל ורך, וצווארונה עשוי עור קרקול, היינו עור כבשים משובח מאוד.

בשבתות לא היו בעלי בתים נוהגים ללבוש פרוות כבשים כל עיקר, אלא פרווה של בעלי חי עדינים יותר ונדירים יותר, שמחירה יקר ומעיד על מעמד לובשיה וחשיבותם; מי שלבש „טולופ של פיזם״, פרוות סנאיות, ומי של

„קנגורה" והחשובים ביותר, של נמיה, „טולופ של טחורים", ושל נורקות, מין סנאיות קטנות הנמצאות ביערות רחוקים, ששערן רך, עדין וחלק.

נשי ישראל לבשו בחורף ריטונדה, מין כתפיה ארוכה ורחבה ללא שרוולים, בעלת שוליים רחבים ומתבדרים, בטנתה פרווה וכסוייה פלוסין (קטיפה), והיא מכסה את כל הגוף עד לכפות הרגלים, או „שובע", אדרת עם שרוולים, מכוסה אריג, היורדת עד לברכיים בלבד, ויש שאדרת זו עשויה פרווה מבפנים ומבחוץ כאחד, למשל „קוטיק", פרוות חתולים, בחוץ, ונורקות או סנאיות מבפנים. ועוד מיני מינים של פרוות היו בשפולה, מעורן של חיות מחיות שונות, שבראן הקדוש ברוך הוא בעולמו, למען יהנו את בני ישראל ובנותיו בעורן ובפרוותיהן; הכל לפי האופנה והזמן והכיס, והכלל העומד לעולם: „כי כל המרבה הרי זה משובח".

החייטים, התופרים פרוות אלה, אף הם חשיבותם עולה ויורדת עם זו הפרווה שבידיהם. ר' אברהם יהושע, ויודיל ידיליבסקי, מי ידמה להם, ומי ישוה להם? שמם הולך למרחקים. בחור ובחורה מישראל, שנכנסו לחופה בשפולה, ולא הזמנו להם פרוות, ר"ל, אצל אלה, סימן רע, וסימן דלות, הוא להם, ורבים נדים להם בראשם. מהלכים היו חייטים אלה בין אנשי שפולה בגדלות, שאף הרבה בעלי בתים לא הגיעו לכך, ולא כל אחד זכה להימנות על לקוחותיהם; אבל היו גם אחרים, למשל, רפאל החייט; היו אומרים עליו, שאף הוא יודע לתפור בגד; אלא, שבכל זאת, קראו לו „רפאלקה". ותוספת זו לשמו, דומה, סימן חיבה היא, אלא, לא מניה ולא מביה; — סימן ירידה היא, ולטולופ ממש לא הגיע מימיו; ובודאי שטובי העיירה לא נזדקקו אליו לעולם.

הצד השוה בין כל החייטים, שכלם לא היו עומדים בדבורם, ביחוד, בערבי חגים ומועדים, כלם אהבו מעט יי"ש, וכלם לקחו „ייתור"; כלומר הורידו לעצמם חלק מהסחורה, שנתנה להם לתפירה, בטענה, כי זוהי רק שארית; אלא, שבה בשעה, שרפאל היה מכחיש את הדבר ונשבע בשם ומלכות, שידיו נקיות, ואיש לא האמין לו, היה רבי אברהם יהושע, למשל, אומר ללקוחותיו, כאלו אגב הלצה: „שמע נא, שמע נא, תיקח עוד חצי אמה, כי בין שתקח ובין שלא תקח, את החזיה שלי, עלי להוריד, ואם לא תקח, תהיה אתה חסר; והלקוח שומע ומבין; ואומרים „ייתור" זה, עיקר השפע היה בו, ולוקחיו ראו ברכה, והגיעו אף לבתים גדולים משלהם.

הגויים אף הם לבשו פרוות; רובם של עורות כבשים פשוטים, השער מבפנים והעור מבחוץ, ללא כל כסוי; „פעלץ" קראו לזה. פרוה זו, מהודקת במתניה ומגיעה רק עד לברכים; בהתגבר הקור, לובש הגוי מעל לזה „סויטה", מין חמילה, עשויה אריג — צמר פשוט; ולבוש נשותיהם אף הוא דומה לכך; מלבושים אלה של גויים נתפרו לרוב בכפרים, ע"י חייטים—גויים, וחלקם ע"י פחותי החייטים של היהודים בעיירה, ורק העשירים ביותר בין הגויים, והצעירים שהגיעו לפרקם, והיו באים העיירה בימי ראשון להתגנדר ולבלות בנעימים, היו לובשים פרוות כבשים מכוסות אריג, תפורות בידי חייטים טובים יותר. משלהם או משלנו.

כובענים

בימות החול חבשו יהודים, בקיץ „קאשקעטים", היינו, כובע תפור מֶארג עם מצחיה שטוחה, או קארטוז, כובע קשה, בלתי מתקפל, עם מצחיה משופעת, בנוסח רוסיה; בשבתות שבקיץ, חבשו יהודים מודרניים, מגבעות „שליאפעס", ואף „קוטילוקים", היינו, מגבעת שחורה קשה, דוגמת חצי צילנדר, נוסח אנגליה. יהודים סתם חבשו קארטוזים עשויים אריג, או משי, או קטיפה, עם מצחיות משופעות, נוסח יהודי פולין; בחורף חבשו רובם ככולם „היטל", היינו, כובע עשוי „שמויס", — פרוות כבשים, פשוטה, לימות החול, או „קרקול" — פרוות כבשים מובחרת, או „קוטיק", פרוות חתולים וכדומה, לשבתות.

את השליאפעס, המגבעות, הנ"ל, הביאו הסוחרים מרחוק, ביחוד מורשה. ואת הכובעים הקאשקעטים, הקארטוזים ו„ההיטל" עשו כובעני שפולה. הם ספקו כסויים אלה לראש, במיטב יכולתם ואומנותם, ליהודים ולגויים, להבדיל, כאחד, ועיקר גאותם על כובעי הפרוות, על הקרקול; כובעים גבוהים, וזקופים, וחדודים בראשם, שהיו לתפארת לחובשיהם ולעושיהם.

הכובענים היו מיצרים את הכובעים, ומוכרים אותם בשוק; — את רוב הסחורה לכובעיהם, אם אריג, ואם משי, ואם קטיפה, אם לכובע של יהודים לתפארת בשבתות ומועדים, ואם לכובע גויים, להבדיל, היו הכובענים קונים מהחייטים, מה„ייתור" הזה, שנשאר להם לחייטים, כביכול, מהאריגים והפרוות, שנתנו להם לתפירה; וסחורה זו, שנקנתה „רחמנא לצלן", על ידי החייטים במשיכה, נטהרה וזכתה בידי הכובענים לעלייה, לעלות על כל ראש, בחול, ובשבתות ובמועדים.

סנדלרים

מנעלים אלה שברגלי אדם, חשיבות רבה נודעה להם בשפולה.

קרקעה של שפולה, ושל כל פלך קיוב, אדמה שחורה ודשנה; ברדת עליה הגשם, ועם הפשרת השלגים, בסוף החורף, היא הופכת ביצה גדולה, אשר כל דורך עליה ישקע בה; בימות הקיץ, ביחוד, בשעת הובלת התבואות, היא נשחקת באופני העגלות, ונעשית תחוחה כאבק; הדרכים, דרכי שדה, לא סלולים, הופכים שיחין ובורות; והעגלות מטלטלות בהן; עליה וירידה, עד כדי שבירת צירים ואופנים, ועצמות היושבים בהן.

בחורף יורד השלג ומכסה את פני האדמה במכסה שלג, עבה, לבן, נוצץ וחלק; הגררות מתחלקות על פני השלג ללא קושי; הסוסים אצים, רצים, כאילו להנאתם בלבד; זגים שבצואריהם מצלצלים; נקי, קל, שמח.

אולם עם סוף החורף, מאחרי פורים ועד לחג השבועות, כמעט, כאשר השלג מפשיר ונמס, והשמש טרם הגיעה לכוחה, ליבש את האדמה, ובראשית הסתיו ברדת הגשם, והאדמה טרם קפאה, הופכים הדרכים לאגמי מים וביצות, ליון טיט; סכנת נפשות לכל העובר בהם; עגלה אם תשקע בתוך ביצה זו, יתכנסו אנשים רבים מסביבה, ירתמו כמה זוגות סוסים, מצליפים בשוטים

מכל צד, מאיצים בסוסים מכל עבר, מנסים להרים את העגלה במוטות, מניפים ודוחקים, ולסוף מפרקים כל משא מן העגלה, ולעתים תעבורנה שעות, עד שיוציאו את העגלה; אך אם אין עזרה, במקרה, יש שהגוי המוביל את העגלה, כורע תחת משאו, זיעתו ודמעתיו יורדות כטיפות גשם שוטף, הסוסים כורעים ומשתטחים בתוך הביצה, מאין כוח למשוך יותר; ויש וסכנה נשקפת שיטבעו בתוך הביצה, ואין עצה, אלא, להתיר את הסוסים, ולהצילם, ולהשאיר את העגלה עד בוא מועד.

דרכים סלולות לא היו בשפולה, מלבד בשוק והרחוב הראשי המוביל לרכבת; בכל יתר הרחובות, הותקנו משני צדי הרחוב מדרכות קרשי עץ, „פישיחודין", היינו, דרכים להולכי רגל; ויהודים היו מהלכים בהם; אולם לעבור את הרחוב באמצעיתו, בית מול בית, בתקופת הביצות, לא העיזו; אך הגויים שבכפר, היינו, ברחובותיהם הסמוכים לעיירה, להם לא היו כל מדרכות, והם לא נזדקקו להמצאות היהודים; הם היו דורכים ברפש, מחפשים מקום לעבור בו, במקום שאין סכנה, ושוקעים עד ברכיהם.

משום כך היה הבדל רב בין מנעליהם של יהודים ושל גויים, להבדיל.

הגויים, אנשים, נשים, וטף, היו נועלים מגפיים; רובם, מגפיים גבוהים וכבדים, מעור פשוט, עם הרבה קפלים, למען יוכלו להרימם בשעת צורך, ולשם נוי כביכול; למען לא ידבק הבוץ בהם, היו מורחים מגפיים אלה בזפת או בשמן.

בחדשי הקיץ, נהגו עניים שבהם, שחסו על מגפיהם, לנעול סנדלים קלים עשויים קש; בחורף, ברבות הקור, היו מהם נועלים מגפי לבד „ואלינקיס", — והעשירים יותר מגפי לבד מצופי עור עד מחציתם; הצעירים שביניהם, המתגנדרים, היו נועלים ביום ראשון בשבוע ובימי פגרא מגפיים מעור עדין יותר, ואף מגפי לקה, ומגפיים מעור אחד, שלא נתפרו חלקים, חלקים, אלא נמתחו מעור אחר, ונקראו „ויטיאז'קי", „מתוחים", והיו כליל תפארת.

הגברים היו מפשילים מכנסיהם לתוך המגפיים, ומעיליהם ובגדיהם קצרים, והנשים שמלותיהן עד לברכיהן בלבד, למען לא יסרחו בבוץ.

לא כן בני ישראל, גוי קדוש, המהלכים ברגל על גבי מדרכות העץ; רבים מהם לובשים קפוטות ארוכות ומכנסיהם יורדים להם, עד לכפות רגליהם, ונשי ישראל, גם הן, שמלותיהן ארוכות ויורדות עד לקרקע; הם היו נועלים לרוב נעליים; וכמה, וכמה מיני נעליים היו להם, לאנשי שפולה, אשר לפיהם יוכר אדם.

חסידים ובעלי בתים הגונים, היו נועלים „שטיבליטין", היינו, נעל עור שלמה, עם פסי גומי משני צדיה, הננעלת במשיכה על גבי הרגל וחסל ובזה יוכרו חסידי שפולה, ואוקרינה בכלל, מחסידי פולין, הנועלים מגפיים, אף בשבת, גם בקיץ; מדינה ומדינה ומנהגה.

אריסטוקרטים, להבדיל, היו להם נעליים עם כפתורים או שרוכים או אבזמים, אם כי נעילתם קשה יותר, ומטרידה יותר; אולם כבוד האריסטוקרטיה מחייב; רבים מהם הגיעו אף לנעליים חומות, וחצאי נעליים, „טופליס"; לשם מניעת

קור, ורפש מעל רגליהם, היו נועלים מעל נעליים אלה, ערדליים; אף ערדליים אלה, מיני, מינים היו, שטוחים, שהנעל נשקפת מהם כולה, והם מכוונים רק למנוע את הנעל מדרוך על הרפש, או הלחות; חצאי־עמוקים, העופטים את הרגל עד הקרסול, ועמוקים, וגבוהים, „בוטיס", המגיעים עד הברכיים. בשביל העוברים בדרכים, אשר ביצתם גדולה יותר; רק בעלי עגלות, או סוחרים, היוצאים לכפרים, היו נועלים מגפיים, — מהם, מגפיים פשוטים, ומהם מגפיים מעור טוב, עם ערדליים, שלא באו, אלא, לשוות לבעליהם חשיבות, של מעשה גבר, היודע לעמוד בפני גוי, ולהשתוות עמדו; כי לא הרי נועל נעליים, מעשה יהודי, כנועל מגפיים, בעיני הגוי.

בנות ישראל שבשפולה, מלבד בימים קדומים, עוד לפני היות „הפישחודן", לא נעלו מגפיים כל עיקר, ונעליהן מצבעים שונים, ואף מצבע עור אדום, ומעור שונה, ובעיקר שברו ולקה.

הסנדלרים שבשפולה היו מספקים מגפיים ונעליים לכל דצריך, כי בימים ההם, בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים, טרם ידעו להביא נעליים מוכנות מרחוק.

בין הסנדלרים היו כל מיני דרגות, מומחים וקאליקיס (לא יצלחים); תופרי נעליים ומגפיים חדשות, ומתקני נעליים (לאטוז'ניקס), היינו, (מטליאים) בלבד; עושי נעליים עדינות, לבנות ישראל, ועושי מגפיים לאכרים; ולא הרי בעני הסנדלר המקובל בבתי בעלי בתים, ואין כלה נכנסת לחופה, אלא בנעליו, כארקה פויוץ, הלאטוז'ניק; ובכל זאת, כולם סנדלרים היו, מתחו חוטיהם בדונג, ועשו מלאכתם בפטיש ובמרצע, ומצאו לחמם, מי בשפע ומי בצמצום; אלא, שבמקצוע זה, רבו בעלי מלאכה גויים, בכפר גופא בעיקר, למגפיים פשוטים, ואח"כ אף למגפיים עדינים יותר, ולסוף החלו סוחרים מביאים נעליים מוכנות ממרחקים, ביחוד, מורשה ויתר ערי פולין, ונמצא פרנסת סנדלרי ישראל בשפולה מקופחת, והיו, שעברו עצמם, להיות סוחרי נעליים, ומגפיים וערדליים; יצאה מלאכה מישראל והפכה מסחר.

אף מסחר זה, חשיבותו גדולה היתה, ושתי צורות לו: מסחר בחנויות, ומסחר בשוק הפתוח, ביחוד בימי החורף; ביום ראשון, יום השוק, וביום רביעי, יום היריד, היו מתכנסים לשפולה הרבה עשרות סנדלרים וסוחרי נעליים ומגפיים; מקימים להם אוהלים, חסות מרוח, ומקור או משלג, מניחים מוט עץ על גבי שתי כלונסאות מצטלבות, „קוזלעס", על גבי המוט תולים את המגפיים, מכל מיני מינים, לעבודה ולימות חג, ואף מגפיים אדומים ומקושטים, לבתולות; מסביב לאהלים מתכנסים עשרות ומאות אנשים, מהם קונים, ומהם נהנים ממראה עיניהם, בלבד; כאן עמדו על המקח ומכים יד ביד כדרך סוחרים מובהקים, כאן משמיעים מחמאות לבתולות ונשים, לעורר ייצרן למגפיים נאים, וכאן ליצנות ונבול פה, וריב ומדון, אף הם מעשה סוחר, ושתית לחיים, אגב קניה טובה ויפה, לנחת ולשמחה ולתענוג.

בנאים

עוד מלאכה אחת היתה הולכת ונשמטת מידי יהודים; לא רק שגויים לא הזדקקו בה לידי יהודים, אלא להיפך, יהודים הלכו והזדקקו בה, יותר ויותר לידי גויים; והיא מלאכת הבנין.

בתי שפולה הלכו ושנו צורה במשך מאות השנים; מבתי החמר, הקטנים, הראשונים, בראשיתה של שפולה, עד לבתי הלבנים השרופות האדומות והלבנות בראשית המאה העשרים; מגגות הקש עד גגות פחי הברזל, הצבועים בצבע ירוק, מבהיק למרחוק. רוב הבתים בעיירה היו בנויים קורות עצים, על קירותיהם ותקרתם; קורות ממש, ולא קרשים; מלבד המחיצות הפנימיות, שהיו לרוב תנורים צרים וגבוהים בגובה החדר ורחבו, לחמום החדרים בחורף; אלה היו עשויים לבנים שרופות, ובבתים החדישים יותר, שנבנו על ידי יהודים שנתעשרו, ועלו לגדולה, קושטו תנורים אלה אף בלבני חרסינה לבנה שהובאה מרחוק; תנורים אלה הוסקו בקש בבתי עניים ובעצים בבתי בעלי בתים, ולפעמים אף בפחמי אבן; בנייתם היתה מלאכת מחשבת, למען לא יהיה העשן פורץ לבית, ולמען תוכל המעשנה להסגר כדבעי, ובאופן הרמטי; ולא תהיה הרוח חודרת דרכה מבחוץ, ומצננת את התנור, ולא יהיה החום מתפזר מן התנור חוצה, אלא יהזיק זמן רב, ובני הבית יושבים על יד התנור ומחממים גבם וידיהם. היו בתים שיסודותיהם אבן, אשר הובאה מרחוק, כי לא היו מחצבות אבן בנמצא בקרבת שפולה; קירות הבתים היו מטויחים טיח עבה וחזק ומסוידים, ואי אפשר היה להכיר כל עיקר, כי הנם בנויים עצים מבפנים; והיו זמנים שאף הגגות מבחוץ נעשו רעפי עץ, אלא שמימות השרפה הגדולה בשפולה, כאשר חלק גדול מן העיירה עלה באש, הלכו ונתחלפו גגות הבתים, וכוסו פחים; רק אי שם, נשאר לזכר גג רעפי עץ גגות קש היו רק בפרבר המרוחק והעתיק ביותר של העיירה, משכן העניים ביותר.

אמנם היו בשפולה כמה נגרים, עושי עגלות והבתנים. יהודים, שמלאכתם בעץ, בפטיש ובגרזן, אך מלאכת הבנייה עצמה, היתה רובה בידי הגויים, ומעוטה בידי יהודים; נראה, כי סחיבת הקורות הכבדות, וטפוס על גבי הגגות, והקצאת הקורות בגרזן, וטיוחם מעל גבי הפגום, דרשו זריזות יתירה, וכוח רב, ועין חדה, וראש שקט שאינו הולך סחרחר, ולא הלמו את העובד היהודי בשפולה. ואולי היתה סבת הדברים בכך שמלאכת הבנין מועטה היתה.

שפולה היתה בנוייה על תלה, ומעטים היו הבנינים החדשים שנוספו לה מדי שנה; רק אם העשיר יהודי, ונעשה לו ביתו צר, או רצה להראות את רוב עשרו לאחרים, החל משנה צורת ביתו ובונה מחדש.

אולי רצו בעלי מלאכה יהודים במלאכה קבועה, ואין עינם לאשר יאנה המקרה; במדה שיהודים עסקו גם בבנאות ממש, היו אלה הנגרים, או עושי העגלות, שמלאכתם בעץ, או בוני הכירים, שמלאכתם בחמר ובלבנים; והיתה מלאכת הבנין כרוכה להם עם מלאכתם האחרת.

ביהוד, משהחלה הבנייה בלבנים, לא נמצאו לה יהודים בעיירה; עמידה זו על הפגום, בגובה ותפישת לבנים ביד, הנזרקות מלמטה למעלה, מעשה הפקר, לא משכה כלל את היהודי; השקצים הראו זריזות גדולה יותר, ונתפשה להם המלאכה, וראו ברכה בעמלם, אך גם אצלם נתפשו לעבודת הבנין בלבנים, כמה וכמה מהם שעסקו גם בסנדלרות, והיו משמשים סנדלרים בחורף ובנאים בקיץ; כי בחורף לא היתה כל מלאכת בנין אפשרית לרגלי הקור. אולם עשיית החלונות, והתריסים, והצבע, ואף רצוף הבתים בקרשי עץ, נשארה מלאכתם של בעלי מלאכה יהודים.

חבתנים

בימים ההם, עד ראשית המאה העשרים, היתה שפולה עדיין בתקופת העץ; רוב הכלים, לצרכי האדם, מעץ נעשו; הברזל היה מועט ויקר; בחורף גם נוח היה להשתמש בכלי עץ, שאינם מעבירים קור, וחדושי תעשייה אף הם טרם נודעו; אנשי העיירה קבלו כליהם מידי בעלי המלאכה, השרויים עמם במחיצתם; והחבתנים ספקו צרכים רבים.

הם עשו חביות ממינים שונים, חביות גדולות וקטנות; עגולות וסגורות מכל צד, להחזקת נוזלים, מהם, המתמלאים דרך חור, הנסתם בפקק של עץ, „טולקה"; וחביות פתוחות מלמעלה המתכסות במכסה עגול „קרעזיק", היינו, גלגל.

הם הכינו דליי רחיצה ואמבטיות לבית המרחץ ולבתי עשירי ישראל, כי לא ידעו עוד בשפולה על אמבטיות יציקה; ואמבטיות פח היו נוחות להשבר, וחדרי אמבטיה טרם היו.

רוב בני שפולה לא נזדקקו לאמבטיה בביתם, כל עיקר; אלא הולכים בערב שבת ויום טוב, לבית המרחץ הכללי, בית המרחץ להזעה ולאדים, „שויצבאד", מזיעים ומטהרים בזרדי עצים, ושוטפים גופם במים רותחים וצוננים מתוך דליי עץ גבוהים בעלי ידית אחת, „שעפעליך", היינו שואביות, וטובלים במקוה, כיאות לישראל; מעוטם של ישראל נזדקקו לאמבטיות בבית המרחץ, בימות החול, בימים שהמרחץ הכללי סגור; ורק איסטניסים ועשירים היו עושים מרחץ לעצמם ומזמינים להם אמבטיה; את האמבטיה שמרו במחסן, והיו מכניסים אותה רק בשעת צורך הביתה, וממלאים אותה רותחים, שנתחממו בסירים בתנור, או, בבתי עשירים, בדוד מיוחד, שהיה בנוי בתוך תנור האפיה.

החבתנים עשו גיגיות עץ לכביסת לבנים — „באלי", ערבות למאכל לבהמה שברפת, „ציבער", ועביתין ודליי שופכין, „פומניצע"; וכל אדם וכל בית, יהודי וגוי להבדיל, מזדקקים להם.

כל אוהם כלים מכלים שונים נעשו דפנותיהם חפיסי עץ עבים מהוקצעים יפה, חלקים, ומהודקים זה לזה, ומחוברים בחשוקי עץ, או ברזל, וקרקעיתם קרשי עץ עבים. כלים אלה עמדו בפני הקור ובפני החום, ונוחים היו לשמוש; לא היו קלים להשבר, ולא היו מזילים מימיהם.

עונות מעונות שונות, היו לכן לחבתנים בעבודתם; וכל עונה מלאכתה, שירתה, ותהילתה עמה.

חמיצה של פסח

לאחר הפורים החלה עונת הכנת החמיצה לפסח; בעלות בית שיש עמהן חבית, בודקות אותה ושולחות אותה לחבתן, על כל פנים, שיהדק את החשוקים ויבחנה שאין היא נוזלת; בעלות הבית שאין להן חבית, או שנתישנה חביתן, או שקטנה בעיניהם, מזמינות להן חבית חדשה, ובמדה האפשרית, גדולה דוקא; אותה חבית שזכתה, שתעשה לחמיצה של פסח, גדול כבודה; לאחר ששפשפוה כדבעי, והכשירו אותה ברותחים, מכניסים אותה לאולם שבבית, ומעמידים אותה בפינה, בראש האולם; ומשהובאו הסלקים, ונקלפו על תכלית הכשרות, והושמו לתוך החבית, והובאו המים אשר נשאבו מן הבאר, בדלי של פסח ובחבל של פסח, מכסים את החבית בסדין לבן, וסבתא אומרת בחגיגיות רבה, „ברוך ה׳, כבר יש חמיצה לפסח״.

בערב פסח, לאחר שכשרו את המטבח, ולאחר בדיקת חמץ, מעבירים את החבית של חמיצה למטבח, בכבוד רב ובזהירות גדולה, שלא תשפך חלילה, החמיצה, ומעמידים אותה בקרן זוית, במקום נוח לגשת אליה; „חמיצה של פסח״.

ואם תמצא לאמר, למה ליהודי בשפולה חבית גדולה ושלמה של חמיצה לפסח אינך אלא טועה; אין בעלת בית בשפולה מכינה המיצה לפסח לבני ביתה בלבד.

למצות לעניים דואגים בעלי בתים; גבאי בית הכנסת אוספים „מעות חטים״, ומחלקים מצות לעניים, או מזומנים לצרכי פסח, לעניים מכובדים, המקבלים רק מתן בסתר, שלא ילבינו פניהם; זהו ענין שלהם, של הגברים; אך חמיצה, זהו ענין של נשים; בעלת בית המכינה חמיצה לפסח, מתכונת לכך, שבימות דפסח תבואנה אליה כמה וכמה נשים, מהעניות שבעיר, שהיא משמשת להם פטרונית, לקבל חמיצה; כי חמיצה של פסח אין מבקשים, אלא מקבלים, כדבר המגיע לכל ישראל; כל ישראל צריך שיהיה לו לכה״פ מצות וחמיצה לפסח.

ואוי לו לאותו חבתן שנכשל, והיתה חביתו דולפת ונתקלקה חמיצה של פסח, וקפח את חגם של כמה משפחות מישראל, והוריד את כבודה של בעלת בית הגונה בשפולה.

ברכת המרתפים

לאחר תשעה באב, משהבשילו הפרות, והאבטיחים, והירקות, ובעלת בית מישראל מתחילה מתכוננת, למלא את מרתף ביתה בשמורים ובכבושים לקראת החורף, מגיעה שוב עונה לחבתנים! כל מרתף של בעל בית הגון בשפולה, חייב שיהיו בו, חבית מלפפונים כבושים, חבית כרוב כבוש, חבית גדולה של אבטיחים כבושים; והמהדרים, מכינים גם חבית עגבניות, חבית תפוחים וחבית שזיפים.

מרתפים אלה, שמתחת לקרקע, לעתים מתחת לבית ולעתים מתחת למחסן, צינתם איננה גדולה, והכבושים נשמרים בהם יפה, וריח גן עדן נשמר בהם, מגרה היצר ומרבה תאבון.

בלילות חורף, בעלת בית בשפולה מבשלת תפוחי אדמה, או צולה תפוחי אדמה, בתנור המוסק, ומגישה אותם לשולחן עם המלפפונים והכרוב והאבטיח הכבוש, והיתה שמחה מרובה בבית, לשבעה לבית ולתענוג לאורח.

בשבת אחה"צ מעלים מן המרתף את מיץ התפוחים הכבושים „קואס", והתפוחים עצמם „קיסליציס", לכבוד ולברכה.

בשעת שמחה מוזגים מחבית השזיפים את יין השזיפים המחוזק בספירט, והיתה השמחה במעונה.

אף מכאן, ממרתף זה, פושטת הברכה והצדקה; כמה עניים עיניהם למרתפים אלה, של בעלות בית בשפולה; מעט צנון כבוש לתבשיל, ומעט עגבניות ומלפפונים, או אף אבטיח כבוש, ללפת את הפת, וסרה עצבות מהבית, ודמעה מפני אשה קשת גורל, שאינה יודעת במה למלאות שולחנה; אף צדקה זו מנת חלקן של נשים בשפולה, והיא נתנת בסתר; אין מדברים על כך, אף בין הנשים, ובודאי שאין זה נוגע לגברים; שרה היתה והלכה, חנה בילה באה לשאול מה נשמע, וחסל.

ושוב התהילה והשבח לחבתן, שמעשי ידיו לא ביישו, וחביותיו לא נזלו, והמלפפונים והעגבניות לא נתקלקלו, והאבטיחים והכרוב לא העלו ריח רע; ואוי לו לביש גדא, שנכשל, והכשיל את האחרים, וגרם תקלה לרבים.

במזל הנופת

עוד עונה היתה לחבתנים; בחורף לכשגבר ייצור הסוכר, באו סוחרים רבים לקנות את נופת־הפסולת, היינו ה„מליאס", מזון לבהמות, והיו זקוקים להרבה חביות גדולות וקטנות, והחבתנים ראו ברכה בעמלם; כמה וכמה מהחבתנים חדלו לעסוק בקנקן, והתחילו לעסוק במה שיש בו; התחילו עצמם סוחרים ב„מאליאס", והעשירו.

מעשה בחבתן, שהיה עני ואביון, ואשתו ילדה לו שמונה בנים, ולא ידע איך להאכילם לחם, והוא עם הארץ מדאוריתא ובור מדרבנן, והתחיל סוחר ב„מאליאס"; חפר בור בחצרו ורצפה קרשים, ומלא הבור ב„מאליאס"; והאכרים באים אליו כל השנה לקנות, והוא הולך ומעשיר משנה לשנה, ובנה לו בית לבנים גדול, והרבה חדרים ומשרד; עזב את החבתנות ונעשה סוחר ונגיד; מתהלך ב„ויזיטקה" וירמולקה, ונוסע לקיוב, ועושה קונטרקטין, ושמו ידוע לרבים ובניו סוחרים גדולים באותה סחורה, וראה נחת הרבה אך דא עקא, לכשהיה זקוק לחתום שמו על גבי ניר, שאחד הבנים היה מקריא לו, משום שלדבריו, לא היה קורא בלי משקפיים, היתה הזיעה נגרת ממצחו בשטף רב, והיה נאנח ואומר: „קשה מלאכה זו גם ממעשה חבתנות".

זגגים

הזגגים, עיקר מלאכתם בראשית החורף; חלונות כפולים היו בשפולה, יציבים, התלויים על גבי צירים על המשקופים במשך כל ימות השנה, ושניים, שמכניסים אותם אך ורק לימות החורף, למען מנוע את הקור לחדור לבתים; בימות הקיץ מוציאים חלונות אלה, ושומרים אותם על עלית הבית; וכה היתה המלאכה.

לאחר סוכות, בנשוף הרוח, בעלת בית מורידה את החלונות מן העליה, והזגגים באים לתקנם; לאחר זה רוחצים את החלונות הקבועים והשניים יפה יפה, סוגרים את החלונות היציבים, ומדביקים פסי ניר ארוכים מרוהים בחלב, או בדבק של קמח, „פופ", על כל הסדקים שלא תעבור בהם רוח, על גבי אדן החלון מטילים שכבה של חול, ועליה פורשים צמר גפן לבן, או ורוד, ועל גבי צמר הגפן מפזרים פתיתים של ניר צבעוניים, לנוי; מציבים את החלונות השניים ומדביקים גם אותם בפסי ניר מרוחים בחלב או בדבק — של קמח, אל מסגרות החלונות, למען לא יפלו ממקומם, ולא ישאירו סדקים לעבור בם הקור; ואם תאמר מאין תבוא רוח צח לחדרים? הרי יש אשנב בכל חלון, ולפי הצורך נפתח אשנב זה לאורור בחורף.

מלאכה זו של הצבת חלונות מלאכה גדולה וחשובה היתה. בעלות בית ומשרתותיהן עסוקות בהן, ובעליהן עוזרים על ידן, כי קשה לאשה לבד להרים את החלונות ולהציבן, ויש חשש שהחלון יפול וישבר; אותה מלאכה של הצבת חלונות, כמה תקלות, וריב וצעקות והאשמות כרוכות עמה; מי יודע, מי אשם בנפול חלון ונשבר על כל זגוגיותיו?

והזגגים האלה עינם, עינא בישא, והם מחכים לכל תקלה, ונהנים מתקלותיהן של בעלות בית, ומתפללים בלבם „כן ירבו"; ימח שמם וזכרם.

הזגגים אצים ורצים אותם ימים מבית לבית, נושאים את ארגז הזכוכית תחת בית שחים, ואתם מרג, ופטיש, ומסמרים; ובכיס חזייתם, אותו הפלא הגדול, אשר ילדים מחכים לראותו, היהלום לחתוך את הזכוכית.

וילדים מלוים את הזגגים ועינם לא תשבע; ומפעם לפעם הנם שולחים גם יד לסחוב מעט מן המרג של הזגגים; לעתים הנם מגרדים קצת מן המרג הטרי אשר על גבי החלונות; כי כמה וכמה דברים יפים אפשר לעשות ממרג זה; בימים ההם לא הלכו ילדי ישראל עוד לגני ילדים, ופלסטלינה טרם ראו, ומלאכת הכיור לא היתה מלאכה יהודית בשפולה, כל עיקר, והיו ילדי ישראל נהנים רק במשיכה מהזגגים בלבד.

ביתר ימות השנה עוסקים זגגים בשפולה במלאכות אחרות ומזדקקים למלאכת הזגגות אך אם יוזמנו במיוחד.

נפחים

באחד מקצוות העיירה, על יד האגם הזוניגורודקאי עמדו כמה סדנאות של נפחים, למה בחרו מקומם כאן? כי זקוקים הם למים, בשעה שהם מחשלים

את הברזל, ועוד זאת, שרפה עלולה לפרוץ מכל זיקוקין היוצאים מתחת לפטישיהם ומפוחיהם, וקרבת האגם טובה להם.

הנה היו נמשכים האכרים מהכפרים והעגלונים מן העיירה לפרזל את הסוסים והעגלות; הנפחים אנשים מפוחמים ומפויחים, עומדים על סדנותיהם, מכים בפטישים הכבדים, ומושכים במפוחיהם, להפיח את האש על הסדן; מלאכתם קשה ודומה אינה מושכת לב ישראל; גופותיהם כפופים במקצת מרוב עבודה; אולם חסונים ומחושלים הם; ומעוררים דרך ארץ בלב כל גוי.

יודע גוי שלא הרי נפח כהרי סוחר תבואות; לגבי נפח אין מרימים שוט ואין מניפים יד; יד אחת בלבד, של נפח, אם תרד על הראש ותמחץ כפטיש; ואוי לו למי שנפח יניף עליו מוט ברזל ופטיש; עם הנפח מדברים רכות, מבקשים שיחיש את מלאכתו; כי הזמן קצר ודחוק, כי שעת קציר או חריש הגיעה; כי יש לחזור לכפר, כי העריב היום; והוא עומד על סדנתו ומכה בפטישו; תנועותיו מדודות וקצובות; כאלו יצוק ברזל בתוך גידיו ושרירי ידיו.

ומעשה, כשפרץ הפוגרום הראשון בשפולה בשנת תרנ״ח (1898), ואנשי הכפרים השתוללו בפקודת הפריסטב ואנשי המשטרה, ולא היה מי שירסנם, ויהודים סגרו את החנויות וננעלו בבתיהם, ונסתתרו על עליות הגג, וחפשו חסות אצל מכרים גויים, אז יצאו הנפחים, כשני עשרות יהודים, בלתי מאורגנים, סתם בעלי מלאכה, אנשים חסונים, ובידיהם מוטות ברזל, וחסמו את הדרך בפני מאות אכרים המשתוללים; אל סדנותיהם לא העיז איש להגיע.

ד. דלת העם או חצרו של ר' יוסי טולומטשער

(הפרק מוקדש לדב סדן — חוקר הפולקלור היהודי)

החצר

רוב אנשי שפולה בעלי בתים היו, איש איש וביתו. רק אנשים שמקרוב באו, וזוג צעיר שטרם עמד על רגליו, היו מתגוררים בשכנות, אצל אחרים. אולם היו בשפולה גם כמה חצרות מיוחדות, בהם היו כמה וכמה דירות להשכרה, בעיקר לבני דלת העם. הן נקראו „חצרות", להבדיל מהבתים הרגילים, שנקראו בתים. העולה על כולן, חצרו של ר' יוסי טולומאטשער, שבה נתרכזו הדלים שבדלים, והפחותים שבפחותים, מתושבי שפולה.

שואב המים: רישום ד. כהן — ציור עוזר שבת

חצר זו היתה בנויה תאים, תאים: חדרים קטנים, הנוגעים זה בזה; פתח אחד בחזיתו של חדר, ואשנב אחד מאחוריו; בחדר זה היו מתגוררות כמה וכמה נפשות, גדולים וקטנים, והוא משמש להם, מקום מגורים, שנה, ובשול כאחד; כל יתר צרכיהם עושים אנשים אלה, המתגוררים בו, בחוץ, בחצר, פה ושם, באשר ימצאו. מים שואבים הם להם בדלי וחבל, מן הבאר אשר בטבור החצר, ונושאים אותם באסל על כתפיהם למגורם, רוחצים פניהם וידיהם בספל, לפני הפתח.

בחצר היו גם כמה דירות, בקתות, עיקרן בתוך האדמה, ורק בחלקן מציצות מתוכה; גגן השטוח עולה רק משהו על פני הקרקע, ומשמש מקום מרבץ לעזים ולתישים, לכלבים ולחזירים, שהיו משוטטים בהרחבה בסביבה ובחצר. הגגות, גגות קש, והעזים והחזירים מכרסמים את הקש, שבקצות הגג, להנאתן.

כאמור בשיר העממי:

אט, אט, אט אזוי	כך, כך, כך וכך
עסט א ציג פון דאך די שטרוי	תאכל עז מגג הסכך.

תושבי חצרו של ר׳ יוסי טולומאטשער, מגוונים היו:

קבצנים:

כאן קבצנים החוזרים על הפתחים בשפולה. זה משאם ומתנם; מזה יאכלו לחמם, לחם עצבים. רובם, אנשים זקנים, ונשים זקנות, אשר פשיטת היד לא תחשב להם לעוון וחרפה; ידועים הם בשפולה משנים רבות; אנשים שמטה ידם, והם חוזרים על הפתחים, בסדר קבוע: בימים אלה בשבוע, ברחובות אלה, ובימים אחרים, ברחובות אחרים, והנדבה שלהם קבועה: מי חצי קופיקה, ומי קופיקה שלמה; מקבלים הם את נדבתם כדבר המגיע להם, כתשלום מוסכם; בערבי ימים טובים, יש לתת להם גם תוספת: בגד ישן, או נעליים משומשות, או מתנת יום טוב אחרת.

כאן גם קבצנים מומחים יותר; אלה חוזרים על הפתחים במקומות אחרים, בכפרים ובעיירות אשר בסביבה, ומשפחותיהם מתגוררות בחצרו של טולומאטשער, המשמשת להם נקודת ארכימדס, נקודת משען בחיים; הם באים הנה, הביתה, לשבתות ולחגים בלבד; מרננים אחריהם בשפולה שידיהם אינן נקיות, כי לא על הנדבות בלבד מחיתם. בשפולה, גופא, לא יחזרו על הפתחים כל עיקר, או רק לעתים רחוקות.

קאטארינצ׳קים:

זוהי דרגה גבוהה לקבצנים, בעלי תבות זמרה מונעות ביד (קאטארינקא), הנשאות ברצועה על הגב, ומוצבות על רגל אחת, גבוהה, כשהן מוחזקות ביד השניה בשעת הזמרה.

קאטארינציק, אדם חשוד היה בעיני אנשי שפולה. רובם שערותיהם שחורות ומגודלות פרע, נשקפות להן מתחת לקרטוז, הכובע עם המצחיה המבריקה, עיניהם מנוצצות ושיניהם מבהיקות, כשל צוענים; רגליהם נתונות במגפיים גבוהים, והם מהלכים משוק לשוק ומיריד ליריד, ובימים שאין להם שוקים, מרחוב לרחוב, בשפולה. מתעכבים פה ושם, על־יד קבוצת גויים העומדת ליד עגלה, או על־יד פתחו של בית, מורידים הקאטרינקא מעל כתפיהם, מסובבים בידית, ומשמיעים נגונים ידועים לקהל; מלוים נגונם בדברי הלצה ובדיחה גסים ודו־משמעיים, או בספורים עצובים; יש מהם, המוסיפים מעל הקאטארינקא כלוב עם צפור; הצפור מלווה נגוניהם בהעויות שונות, מוציאה גורלות ופתקאות מזל, להפליא את הקהל; הקהל זורק להם פרוטות למכבר, לתוך הכובע המושט, עבור ההנאה וההפתעה.

הקאטארינצקים נחשבים, ביחוד בעיני הגויים, לא לפושטי יד סתם, אלא לאמנים, כביכול, המרוויחים לחמם ביושר ובכשרון; אך לא כן בעיני יהודי שפולה, להם לא נראו כל עיקר.

לגבי יהודי שפולה, חייבים יהודים להיות סוחרים, או בעלי מלאכה, פקידים, או כלי קדש; כל היתר, המחפשים לחמם בכל מיני אמצאות, רחמנא לצלן, פסולים הם. אף „הכלי זמרים". שבלעדיהם לא תתכן חתונה, נראים כבני דרגה נמוכה בחברה; שכן מה לו, ליהודי, ולכל אלה? ועל אחת כמה וכמה קאטארינצקים, שהנם דרגת ביניים, לכאורה, בין פושטי יד, קבצנים בהיתר, ובין פושטי יד, גנבים באיסור.

אך הגויים טעמם אחר. שכן כלל הוא: כל דבר שאינו נראה בעיני היהודים, טוב בעיני הגויים; שכן גויים הם, וראש של גויים להם, ותאוה של גויים; לכן, נראים הקאטארינצקים בעיני הגויים, והגויים בעיני הקאטארינצקים, האוהבים לבוא אליהם בימות השווקים והירידים, ולסור לכפריהם ולשמחותיהם, כלי־זמרים ממש.

אף זה שהקאטארינציקים נוהגים לסחוב משהו, מאשר ימצא להם בדרך, איננו נראה לעוול בעיני הגויים; רוב הגויים אוהבים לסחוב משהו; „לא תתורו אחרי עיניכם", איננה מצוה של גויים; כלל גדול אצל הגויים: תופשים גנב, שוברים עצמותיו; אין תופשים אותו, הריהו „מולודיץ", היינו, בחור כהלכה.

עוד היו אומרים עליהם, על הקאטארינציקים, שלא רק לפרוטת הגויים יפשטו ידם, אלא גם לפת בגם, ולחתיכת חזיר, ולכוס יי"ש, ואף לבנותיהם, השקצות, רחמנא לצלן; שכן אין הקאטארינציקים הללו תלמידי חכמים גדולים, ואינם נזהרים בשמונה עשר דברי בית־שמאי. השקצות, גם הן, אף שנוהגות הן ללעוג ליהודי, מוצאות טעם בקאטארינציקים הללו, שהנם כשקצים לכל דבר, ובכל זאת הנם עולים על השקצים בפקחותם, ומנהגיהם ונמוסיהם, שכן בני עיר הם, ויודעים לסובב ראשה של שקצה, ואף להעניק לה מתנה כל שהיא, פודרה זולה, וניר אדום לשפשף בו את הלחיים, והריהם קאוואלירים לכל דבר.

בערי־ליכע

בערי־ליכע, אלמנה היתה, פרנסתה על תיקון שקים ישנים, ובנותיה עובדות עמה, עד שתגענה לפרקן, וימצאו להן אנשים לפי כבודן. בקתתן היא גם בית מלאכתן; השקים הריקים אינם גורעים מנוי הדירה, ובנקיונה, דומה היא לכל הדירות האחרות; בערי־ליכע אינה איסטניסית; השקים אינם תופשים גם בית מלאכתן; השקים הריקים אינם גורעים בנוי הדירה, ובנקיונה, דומה היא ואין צורך במצע. בקיץ אפשר להטליא את השקים בחצר, ליד הבקתה, אין מוחה ואין פוצה פה. כאן, עושה כל איש כחפצו. ומרננים על בערי־ליכע ובנותיה שאין דרכן בקודש, וכמה גויים מבקרים אצלם, ומהם ידועי גנבים שבשפולה, והבקתה אינה צרה להם, והם מרגישים בה בנחת. אחת מבנותיה נשואה לשייע־בער הנביא.

שייע־בער הנביא

לעולם מלאכתו של שייע־בער בסנדלרות היא. אלא שממעט הוא במלאכה. שייע־בער מסלסל בשפמו, מהדר בלבושיו ובמגפי הלקה שלו, כפריץ משלהם, ומתחבר אליהם, וביתו בית ועד לכל מני פריצים ופרוצים כאחד.

כמה תאים קטנים יש לו בדירתו—בקתתו אשר בחצרו של ר׳ יוסי טולומאטשער; אשנביהם מוגפים תמיד, וכמה שקצות נמצאות בדירתו בכל זמן, בנות ביתו; והעגלונים מובילים בכרכרותיהם, פריצים־ליך, ישר מתחנת הרכבת או מבתי המלון שבשפולה; מה שהנם עושים שם, אין מגלים אלא ליודעי חן; ואומרים כי בית בושת שם.

על שום מה קראו לו הנביא?

משום שכל פעם שקרתה גניבה בשפולה או בסביבתה, הנדזיראטיל, או הפריסטאב, (קציני המשטרה), מקבלים כמה וכמה מתנות יד, על מנת שימצאו את הגנבה, ולא עושים שום דבר; מבטיחים ומבטיחים מתחילה, ואח״כ מחככים בפדחתם ובכפות ידיהם, וטוענים אי־אפשי, אין לדעת ואין למצוא; ולכשטוען אדם, הה כיצד? הנם גוערים בו ומגרשים אותו בנאצה ובחרפה, והיהודי מסתלק בבהלה, כי אין לריב עם הנאצאלסטוא, (השלטונות), ועם מי שתקיף ממך.

לאחר זה יפנה היהודי אל שייע־בער הנביא, שינבא ויגלה את הגנבה.

נמשך אדם בבושת פנים אל מעונו של שייע־בער, בחצרו של ר׳ יוסי טולומטשער, נוקף על הדלת הנמוכה, כמי שפוחד ליפול לתוך שערי הטומאה והסוד, שייע־בער יוצא אליו, בלי מעיל, כשרק חזייתו הצבעונית עליו, והוא מסלסל בשפמו ושואל: הה, מה יש, רבי פלוני, אלמוני? שכן הנביא מכיר כל איש ואיש בשמו, וביחוד כל איש ואיש שקרתה גניבה אצלו. שכן מן השמיים, מן הסתם, או הגנבים מספרים לו.

מתחיל אותו יהודי מספר; שייע־בער מבקשו ליישב על האכסדרא, או על גבי השרפרף, שעל יד הבית, שואל לפרטי הגניבה; אימתי קרתה, ואיך

קרתה, כמי ששומע בפעם הראשונה על אסון שקרה, מתפלא פלא רב, מביע תמהון רב על הגנבים, הממזרים האלה, שחוק לא ידעו, ולא יפחדו מהשלטונות, ועל השלטונות העושים מלאכתם רמיה, וגומר דבריו בצפצוף רב, כמי שמתיאש מענין קשה, שאין לו תושיה; ואינו אומר כלום.

מתחיל היהודי משדלו בדברים: „רבי שייע־בער, הרי תבין, שאין הדבר תלוי, חלילה, בתשלום הגון; מצוה לגלות את הגנבה, הרי כל רכושי הלך לטמיון".

שייע־בער יושב כנדהם, כאובד עצות; מסלסל בשפמו, מסתכל בקצות מגפיו המצוחצחות, מכניס אצבעותיו לכיסי החזייה השעירה, מעביר ידו על כרסו, משחק בשרשרת הנחושת, המצוחצחת, העוברת על כל כרסו, ולסוף הנו חוזר ושואל: „מה ערך הגניבה, הה? אמרת, ר' יהודי, כל רכושך, כל הסחורה אשר בחנות, ודאי כך וכך מאות רובלים? ודאי הרחיקו הממזרים ללכת אתה; אפשר שמכרו את הגנבה, ויש לפדותה; ומי יודע אם אפשר עוד לגלותה עתה? הדבר צריך עיון, אצא השוקה ואשמע, אולי „יקרה לי דבר".

אך אגב אורחא כמדבר לעצמו, הוא עובר מסגנון הנבואה של בלעם, לסגנונו של עפרון החתי, ופולט: „כידוע, שאף מן השמיים אין מרחמים בלי צדקה, ובגנבה גדולה שכזו, כך וכך קרבונים, ביני ובינך מה הם? וגם אותם הממזרים יש לפצות, וד"ל".

שוב הנו מוריד את עיניו אל קצות מגפיו, כמחפש את האלוהים שם, ואינו מביט בפני היהודי.

היהודי נאנח, ויודע כי אין כאן לעמוד על המקח; הנביא פסק פסוקו ויש לקיימו; היהודי משליש יד לכיס חזהו, מוציא משם כמה וכמה רובלים, או עשרות רובלים, מכווצם תוך אגרופו, ומושיט ידו לנביא, כמי שנותן מתן בסתר; הנביא מקבל את המתן, בלי להביט בו; אין הוא פוחד שירמאוהו, חלילה; מכניס ידו עם המתן לכיס מכנסיו, מרים ראשו, מרחיב חזהו, פולט אנחה רחבה, הנגמרת בצפצוף, כמי שמפרק מעליו עול גדול, ופוסק: „אם ירצה ה', תמצא הגנבה; ביום ג' בשבוע, בבוקר, תסור לבית הקברות; שם, מתחת למצבה מספר זה, בשורה זו וזו, תמצאנה; אל תספר לאדם, סוד כמוס הוא, עד שתמצא הגנבה; אחרת, כאשר אבדת, אבדת".

הנביא מתרומם ממקומו, והיהודי מסתלק והולך, בוטח באלוהים, ובנביא שייע־בער, כי הגנבה תמצא.

ידעו כל אנשי שפולה, וכל הסביבה, כי מעולם לא נכשל שייע־בער בנבואתו, ומעולם לא נתפס, חלילה, הוא עצמו, בגנבה; וכבודו גדול בעיני אדם; וכל הגנבים, אף הגויים, עושים רצונו, ומקבלים שכרם בעולם הזה; שכן נביא הוא, וקולו נשמע ברמה, ועל האדמה מתחת, בשפולה; הוא השליט במקום, ואין פרץ, ואין צוחה, והכל יבוא על מקומו בשלום, וגם הפריסטב והנדזירטיל שמחים בחלקם.

אהרילי סמרקאץ

אהרילי הוא המוסר, המלשין, של העיירה. יהודי קטן קומה, בעל זקנקן אדמדם־בהיר, עיניים מטייפות ולשון מזוהמת, וצחוק מחלחל ועולה, ונחנק בגרונו, וגומר בצריחה, הי, הי, כצהילת סוס.

על שום מה נקרא שמו סמארקאץ?

משום, שבמחילה מכבודכם, לא נזדקק מעולם לממחטת אף, ולא קנח את אפו, אלא בקצה שרוולו, אגב תנועת יד משונה, וגם זה, אך ורק לאחר שעורר בחילה רבה בכל רואהו, וטפות מטפטפות לו, זו אחר זו; וזבובים נדבקים לו בקצה חוטמו.

מהלך היה אהרילי כצל בעיירה; בכל מקום שלא זרעוהו, צמח; ובכל מקום שלא רצו בו, היה; יודע הוא: מי מוכר יין לקדוש ולהבדלה בלי רשיון; ומי מוכר יי"ש לגויים בסתר; והיכן יש טבק בלי בנדרול; ובנו של מי הגיעה שעתו להקרא לצבא, ומי עשה לעצמו מום; ומי עושה סמוגונקה, היינו, מי עושה יי"ש בביתו; יודע הוא: כל מום, וכל פגם, אשר בכל בית, אשר יכול להזיק לשדוך, ואשר יש בו בת בוגרת, ואפשר לקלקל את השידוך; היכן העלימו סחורה מהרכבת; ומי משחק בקלפים בהעלם מאשתו; ומי נזדמן בהסתר לביתו של שייע־בער, להנאה שבעבירה; בקיצור הוא יודע הכל.

מקומו העיקרי על יד העגלונים, על יד המלון של זלמן ציסיס, שם הוא מבלה רוב ימיו, בשיחה של נבול פה, עם העגלונים; ובכל זאת, עיניו צופות הליכות כל העיירה.

כשנזדמן לו ענין לענות בו, הוא נכנס לביתו של אותו יהודי, שנפל טרף בידו, בלי אמירת שלום; דוחף את כתפו האחת קדימה, כמתחכך במזוזות הדלת, מכניס רגל אחת, וסוחב אחריה את השניה, ונשאר עומד על יד הפתח, וצוחק את צחוקו, הי, הי, כשד מנוול שבא לבשר בשורה רעה; עומד ומחכה, שיתחילו לדבר בו; רוצה הוא, שאותו יהודי עצמו יתחיל בדבור, ויודה בפניו על חטאו, ויציע לו שלמון.

רק לכשהיהודי הוא שליט ותקיף בעדתו, ומראה פנים תמהים, ושואל למה בא אהרילי לביתו? מתחיל אהרילי מרמז ופולט מלים סתומות, שיש בהן משום הטלת אימה, הולכת וגוברת, עד שיוצע לו משהו; אז ירים הוא קולו, וידרוש בפה מלא, כך וכך; אחרת, אחרת, מי יודע? לסוף באים לעמק השוה. אולם אהרילי אינו מניח; הוא חוזר וחוזר, כאותה כינה שעלתה בגופו של אדם; והוא מוצץ ומוצץ, ככל אשר יותן לו.

אך לא תמיד משחק לו מזלו; יש ויזדמן לביתו של יהודי תקיף, או שכוחו רב יותר, והוא סדר את הענין עם הפריסטאב מראש, והכל אתי שפיר.

יהודי זה עושה עצמו תם, ואינו מבין, לכאורה, למה דבריו של אהרילי סמארקאץ מכוונים; אהרילי מתחיל מדבר דברים ברורים, פולט מלים שיש בהן משום עלבון ודורש בפה מלא, ומאיים.

ואז פתאום, תופס אותו יהודי את המגבת, התלויה לו בקרן זוית של הבית; והמגבות בשפולה עשויות בד עבה, והן ארוכות מאוד, ופגיעתן קשה; היהודי משלשל את המגבת בין רגע, ומורידה בכוח על ראשו של אהרילי; אהרילי עיניו מסתנוורות פתאום, אין הוא יודע היכן הדלת נפתחת, ואיך להמלט על נפשו; היהודי, מטר של מהלומות הוא מוריד על ראשו של אהרילי, ומוסיף לו עוד בידו השניה, כמה וכמה חבלות באגרופו „בוכנציס", בחזהו ובגבו, והמכות מלוות קללות וחרפות: „סמארקאץ שכמוך", „מוסר שכמוך", „יכנס השד באבי, אבי אביך"; לסוף נפתחת הדלת כמו מאליה, אהרילי עף מן הבית; ראשו תחילה, ושתי רגליו אחריהן, והוא מחכך בשרוולו את אפו הנוזל, ועיניו הדמועות, והוא כולו חיל ורעדה; רץ, נמלט על נפשו.

השמועה עושה לה כנפים בין רגע: אהרילי שקל למטרפסי; בעלי העגלות, ע"י המלון של זלמן ציסיס, מקבלים אותו בתרועה, ומברכים אותו על הפדיון. כל בעל עגלה, ובעל עגלה, עושה עצמו תם, כאילו לא שמע עדיין על אשר אירע לו, לאהרילי; פונה אליו, כמשתתף בצערו, ושואל לו לאשר אתרחש; אהרילי משתמט, והאחרים מאיצים בו, והצחוק גדול. ואוי לו לאהרילי.

משמשי כלי קודש

עוד היו גרים באותה חצר כמה ממשמשי כלי קודש; עוזרי שמשים בבתי כנסת, אומרי קדיש ותהילים בשכר, מצטרפים למנין אבלים, מסייעים בחברה קדישא, עושי שליחויות בחתונה, ובכל שמחה של מצוה; בקיצור, מחפשי רח"ש, בכל אשר ימצא; הן כאשר לב יהודי טוב עליו, או חלילה, מוכה יסורים; וידו נפתחת לנדבה משמחה, או, חלילה, למתן צדקה, לסגולה.

כאן חיו על נשותיהם וטפם, עניים ודלים, פרים ורבים, מתפללים ומקיימים מצוות, יהודים כשאר היהודים; ולא נכרה מחיצה בינם לבין תושבי החצר האחרים; תא בתא נגע בקתה בבקתה, עני בעני; שכן אין העוני והדלות מבדילים בין ישרים וענוים, ובין פחותים, שבישראל; שכן עני, עני הוא, וזכות אבות בבית הקברות. אלא שכאן, בחצרו של רבי יוסי טולומטשר, קומתם של ענוים אלה נמוכה יותר; כי אין לשונם בחוצפה ובתוקף, כזו של האחרים, ואין כוחם באגרופיהם, והם נחשבים בטלנים לכל דבר, ועמידתם עלובה אף כאן, כמו במחיצת נגידים ועשירים.

ר' יוסי טולומטשער

ר' יוסי עצמו, איש ישיש היה כבר בימי נעורי, ודאי שהגיע לגבורות. זקנו ארוך ולבן, יורד עד לאבנטו; הוא לבש קפוטה ארוכה, שירדה עד לפעמי

רגליו; קפוטה של חסיד, וקרטוז של חסיד, היורד על מצחו עד לעיניו. פניו דלים וחרושי קמטים, ועיניו חבויות לו בין גבות וריסים עבותים ושעירים, ואין לראותן. רק אף, ובדלי לחי, צצו מבין ערמת שער לבן, של גבות, ריסים, פיאות וזקן.

בעלומיו היה מוזג בכפר טולומאטש, ולעת זקנה עבר לשפולה. מתפלל היה ר' יוסי בבית הכנסת הוולובי, אף שנמצא ברחוק מקום מחצרו; ומקומו שם על הבימה; בשבת לבש קפוטה בלויה של משי, התעטף בטליתו הגדולה, הישנה והמיוזעת, והתפלל מתוך סדור גדול, בהתלהבות, ובקול רם.

הידע ר' יוסי את פרוש המלים? מי יודע. אולם את כל המנהגים, ואת סדר התפילה, הוא ידע; ומשטעה החזן, לעתים, ופסח על „אב הרחמים", או התחיל ב„לא לנו", בימים, שאומרים בהן רק חצי הלל, או שפלט ואמר „מוריד הטל" במקום „משיב הרוח", היה ר' יוסי הראשון לדפוק על הסדור, ולהתריע על השגיאה, כאילו קרה אסון, חלילה.

לאחר התפילה, בשבתות ובחגים, בשעה שהקהל ירק ב„עלינו", והחל מקפל את הטליתות, דפק ר' יוסי על השולחן בכוח, והתחיל בקול זמר „האדרת והאמונה לחי עולמים". היה קולו הולך וגובר, ומתפשט בכל הבית, עד שגמר את כל פסוקי הזמרה. שכן פסוקי זמרה אלה, אשר ר' משולם בר' קלונימוס חברם, ותלמידי האר"י הקדוש עשו מהם מטעמים, היו נחלתו של ר' יוסי, בבית הכנסת הוולובי; ושום איש, ושום חזן, לא התחרה בו בכך.

ר' יוסי היה מהלך בחצרו, כמי שירד ט' טפחים, לעשות רצון קונו, וכמי שאין לו עם האנשים, הגרים בחצרו, ומעשיהם, ולא כלום; אלא, לספק להם קורת גג מעל ראשם החוטא, תמורת פרוטות מעטות של שכר הדירה, שהוא גובה מהם; הוא לא ייסר איש על מעשיו, ולא הוכיח איש, אך גם לא שתף עצמו עמהם בחייהם, יום יום; וכבודו לא ייחד בקהלם, בדבורם ובתעלוליהם; אך דומה, שבמראהו, היה כבר מחפה עליהם חופה של טוהר, ומגין עליהם כלפי עולם וקונו; חוזים ושטרות לא ידע ר' יוסי, וזמנים קבועים לא היו לו לגבית שכר הדירה; ומעולם לא נשפט עם אדם, ולא הגיש לערכאות.

הם עצמם, כל אותם חבריא שבחצרו, לא פגעו בכבודו, וקראו לו ר' יוסי, ודברו אתו בדרך ארץ, הזמינוהו לכל שמחה, וביחוד לברית מילה, כשהיתה אצלם, והתכבדו בכבודו, ונסתייעו בהדורו ובשיבתו; טומאה וקדושה שוכנים בצותא; והיה הוא להם, כשליח ה' יתברך, לחצרם ומשכנם הדל, ולנציגם בפני הקב"ה; ישראל, אף שחטא, ישראל הוא. והם נהנים ממנו ושמחים בו, כי לא מנעם האלוהים מקדושתו.

ה. חיי רוח וחוק

רביים

מיום שנסתלק הסבא משפולה, לא היה עוד בשפולה רבי משלה.

אנשי העיירה השתייכו, רובם ככולם, לחסידי בית הצרנובילים, מיסודו של המגיד ר׳ נחומצי מצ׳רנוביל. שם משפחתו טורסקי, שהיה מתלמידיו של המגיד ממזריטש, והתפרסם בתורתו, בעניותו, ובצניעותו, ואף לא קרא לעצמו רבי.

ענף אחד מבית הצ׳רנובילים ר׳ יוחנן־צי, אחד משמונה בניו של ר׳ מוטילי מצ׳רנוביל, בנו של המגיד ר׳ נחומצי, שהיו כולם לרביים, מהצנועים שבהם, שלא הלך בגדולות אביו ר׳ מוטילי, (שנהג עשירות, ישב על כסא זהב, כמלך, כאחיו ר׳ דודיל מטלנה), אלא הלך בדרך הצניעות של סבו, המגיד ר׳ נחומצי מצ׳רנוביל, השתקע ברכמיסטרובקה, הנמצאת לא רחוק משפולה, והקים בה שושלת משלו.

מספרים, כי כשהגיע לרכמיסטרובקה, להקים בה חצרו, רצו חסידים שבמקום לעשות לו פומבי, והכריזו עליו: „כי בעל מופת הוא״. מחה בהם ר׳ יוחנן־צי בצניעותו, ואמר: „בעל מופת אינני, אבל בעל חוב ודאי שהנני״. והיה בדבריו מגלוי האמת הגדולה, שהוא, נצרך הוא, הזקוק לעזרת שמים ולעזרת חסידיו; בין אם ירדו חסידיו לסוף דעתו, או לא.

לכשנסתלק ר׳ יוחנן־צי, השאיר אחריו ארבעה בנים: ר׳ דודיל, ר׳ מוטילי (מרדכי), ר׳ וועלועלי, ור׳ נחום־צי, שנעשו אף הם כולם לרביים, תכף עם הסתלקות האב.

הבנים נהגו כמנהג כל יתר הרביים, ובניהם, ונכדיהם, בימים ההם, שפשטו ברחבי פולין, ורייסין, גליציה ואוקרינה, והקימו בעיירות ובערים, אף אם קטנות היו, בתחום מושב היהודים, חצרות לעצמם. איש לא ויתר על כתר רביות זו, או לכל הפחות על כתר מגידות; ערכו שלחנות בלילי שבתות, פעם פה ופעם שם; אמרו תורה בפרשת השבוע, בדרכי פרד״ס, לפי תורתם הם ויכולתם, בסרוס פסוקים, בתרגום חפשי, בעקימת מלים, בראשי תבות, גימטריאות ורמזים; קבלו פתקאות מחסידים יראי שמיים, ונצרכים, ונשים מרות נפש, מחפשי ישע ותנחומים, הבטיחו הבטחות, וברכו ברכות, בשם ה׳, לפרנסה טובה, לרפואה שלמה, להכנסת כלה, לשחרור מצבא, ולפריה ורביה, ולכל צרות ישראל; וקבלו שכרם הם, בעולם הזה, ב„פדיונות״ מעם ישראל, שהיה להם למס עובד, מרצונו הטוב, ומאמונתו התמימה, ובחיפושיו לסעד כל שהוא משמיים, ביון מצולה של הגולה הקשה והמרה.

ר׳ דוד׳ל

ר׳ דוד׳ל היה הבכור בבני ר׳ יוחנן־צי; הוא פרש מהחצר ברכמיסטרובקה, תכף לאחר מות האב, והקים לו חצר בזלטופול; אף זו העיירה שרויה היתה ללא רבי, מאז יצאוה הסבא משפולה — ואח״כ יריבו ר׳ נחמן מברסלב; העיירה שהיתה למוקד הויכוח, בין המחדש ר׳ נחמן, ובין שומר האמונים הסבא משפולה, חכתה למי שיבוא וימשול בה ובסביבתה, ור׳ דוד׳ל בחר בה לשכון בה כבוד.

ר׳ דוד׳ל הגיע לזקנה מופלגת• לתורתו לא יצאו מוניטין, ואף לא לחכמתו; איש תם וישר היה; הרבה בצומות, ופניו כחולים, לעת זקנה, כבא מעולם אחר; עטוף במעיל פרוה, אף בימות הקיץ, לחמם את עצמותיו הקרות, ומוכתר בשטריימל, היה מבקר פעמיים בשנה, בטלטולי רכבת ועגלות, בעיירות שבסביבות זלטופול, וביניהן שפולה; מושיט קצות אצבעותיו לחסידיו, לברכת „שלום עליכם״; מברכם בהנעת ראש, ובעינים עצומות; עורך שולחן בלילי שבתות, בכל מקומות בקוריו, מקדש על יין הצמוקים, בעמידה, בהנעת ראש, בנגון דק, לאט, לאט, ובכונות רבות; נוטל בקצה אצבעותיו ממאכלי השבת, שהוגשו, וטועם, ומחלק היתר, השיריים, לחסידיו; מפזם זמירותיו בין דגים למרק; אומר תורה על פרשת השבוע, בלחש, ובנגון, בעצימת עיניים, ובנענועים, ובאנחות, לכשראשו נשען על ימינו, בין בשר לצימעס (לפתן), עורך שלש סעודות ומלוה מלכה, בבית מארחו ר׳ הירש מנדל; לאח״כ, כמה ימים במיות השבוע שלאחר כך, מקבל פתקאות ופדיונות מחסידיו; גדולות ונפלאות לא סופר עליו; כבוד אביו וזקנו עטרהו, זקנתו חפפה עליו, והכנוי „גוטער יוד״ הלמהו.

מספרים, פעם התלוצץ עליו אחד המופקרים, ואמר לו: „רבי, למה ילבש כבודו מעיל פרוה בקיץ״, הלא נאמר, „חמרא אף בתקופת תמוז קרא ליה?״ ענה לו ר׳ דוד׳ל: „משום כך בני, משום כך; חמרא הוא, מי שבתקופת תמוז קרא ליה. והוא איננו לובש את הטולוב (הפרוה)״.

ר׳ מוטילי

ר׳ מוטילי, איש פקח היה, ומתענין במלאכות שונות, והיה רביהם של סוחרים ובעלי עסק; ספרו עליו בשפולה: כי כאשר המלכות הנהיגה את המונופולין על היי״ש, בסביבות שפולה, ושעונים בבתי החרושת לאלקוהול, לבקורת מעלות הכוהל, בא אליו אחד מאנשי שלומנו, בעל בית חרושת לספירט ובקש עצה מפיו הקדוש, איך להתגבר על הגזירה? הרבי נתן דעתו על כך, וייעץ את אשר ייעץ, ומני אז, היה בית החרושת מוציא יי״ש של תשעים ושש מעלות, והשעון אינו מראה לעולם יותר מחמישים ושש, והברכה שופעת משמיים על החסיד ועל הרבי.

ר׳ מוטילי עלה, בראשית המאה העשרים, לא״י, והתישב בירושלים, בחצר הגדולה, שברחוב יפו, אשר שמשה מקודם למלון היהודי הגדול „קמיניץ״, והיתה רכוש הכולל הוואהליני. כאן הכין חצרו, שהיתה רבת השפעה על ירושלים

החרדית כולה, ר׳ חיים ברלין, הרב מקרמנצוג, ר׳ דוד־צי, הרב החסידי, למרות ההבדלים שביניהם, היו באים לשולחנו ושומעים בעצתו.

עליתו של ר׳ מוטילי לארץ ישראל, והוא עוד במלוא כוחו, ושום סיבה חיצונית לא דחקתהו לכך, אז בימים של ראשית הציונות ההרצלאית, כאשר רוח היהדות החרדית עמדה מנגד לתנועה, ורבים אף עוינים לציונות, היתה אות ומופת לרבים; מעשה ציוני מובהק, והפגנתי, ללא הכרזה בעברו בשפולה, בדרך לאודיסה, היה זה יום חג לציונים שבעיר, שבאו לברכו, לצאתו לשלום, וראו בו, משכמו ומעלה, מעל הרביים האחרים שבדורו, אשר שמע את פעמי הגאולה.

בשפולה עלה על הרכבת ונסע לאודיסה לאניה. ספרו, כי העביר עמו 40 פוד, 1600 פונטים, כלי כסף וזהב; אם היתה זו ירושת אבות, או הברכה אשר ברכהו אלהים, נדבת ידם של יהודי אוקראינה ודאי היתה זאת; אשר נתנו פדיונותיהם לרביים ביד רחבה, ושלמו „מעמדות״ לכל ארבעת הרביים, אשר ירשו את כסא המלכות מאביהם, והחזיקו בו בנפרד. גם לכשעלה ר׳ מוטילי לא״י היו אנשי שפולה, ככל יתר אנשי אוקראינה, שולחים לו פדיונותיהם ירושלימה, כנתינים נאמנים; והוא, שלח להם ברכתו מירושלים, והבטיח להם את תפילתו, עליהם ובני ביתם, שלומם וממונם, על יד הכותל המערבי, והמקומות הקדושים, אשר בשערי השמיים; ואמנם קיים בנאמנות הבטחתו ושליחותו, בכל נפשו; בחול המועד פסח תר״פ, עלה לרגל, כמימים ימימה, להתפלל לפני הכותל; הימים ימי מאורעות בירושלים; פגע בו שם ערבי. בקושי החזירוהו, פצוע לביתו; לא החלים עוד מהמכות, ונפטר על קדוש השם.

ר׳ וועלועלי

ר׳ וועלועלי, מוניטין יצאו לו כתלמיד חכם; נוסף על תלמודו עסק ברפואה; באומרו תורה בשלש סעודות, היה דורש בפילוסופיה; וחסידים מתפעלים מעמקותו ומגדלותו; ודומה היה, שהוא הנהו החשוב שבין האחים, הכובש לו דרכו הוא לשמיים, ומעלה את חסידיו עמו; הוא עצמו היה נוהג חשיבות רבה בעצמו. הרבי הגדול.

ר׳ נחומצי

ר׳ נחומצי היה הצעיר באחיו; איש ההמון היה, מתחבר לקהל, ומרבה שמחה בתוכו, במליצות, דברי דרוש, וחדודין, ומילי בעלמא; דבר היותו שרוי ברכמיסטרובקה, על יד אחיו הגדולים ממנו, ר׳ מוטילי ור׳ וועלועלי, מנע אותו מלעלות לדרגת רבי בלתי תלוי, והיה אך בבחינת נסיך בבית המלוכה, שלמלוכה לא הגיע; בסיוריו בעיירות אוקראינה, היה רק בבחינת רבי־שגריר מבית רכמיסטריבקה. לסוף ימיו הגיע אף הוא לארץ ישראל, השתקע בה, ונפטר בה.

העולם (הקהל)

בין המתנגדים והחפשיים שבשפולה היתה מהלכת בדיחה, הקובעת את פרצופם הרוחני של 4 האחים הללו: בחינת, כנגד ארבעת בנים דברה תורה.

ר׳ דוידל, התם, מהו אומר: „אני איני יודע ולא כלום, אבא היה רבי, וגם אני רבי״.

ר׳ מוטילי, הפקח, טוען: „אבי היה רבי, ואני איני רבי, אלא זכותו יגן עלי״. הוה אומר: „פקח זה מתכסה באצטלת אביו, כביכול, ומשאיר לחסידיו, הלהוטים אחר המצאותיו, לומר מי הוא״.

ר׳ וועלועלי, המהלך בגדולות, אומר: „אבי לא היה רבי, אבל אני הנני רבי; בבחינת, אני ואפסי עוד״.

ר׳ נחומצי, איש ההמון, מתבדח ואומר: „אבי לא היה רבי, ואני לא כל שכן, אלא מאי? יהודים עניים אנו, וזקוקים לרחמי שמיים, ופדיונות חסידים״.

שפולה שמ־ה אמונים לזלטופול ולרכמיסטרובקה כאחד, ולא הפלתה בין הבנים של רבי יוחנן־צי; רביים אלה היו מבקרים בשפולה, כל אחד פעמיים בשנה; בקורם היה מאורע; ומעסיק את העיירה מפעם לפעם, שבוע ימים, ולעתים אף שתי שבתות. כל אחד מהם, היתה לו האכסניה שלו, אצל אחד מחסידיו, המקורב לו ביותר, ומתפלל בבית הכנסת של אותו חסיד.

לרוב היה בא הרבי לשפולה, ביום חמישי או ששי בבוקר, ותיכף יורדות השמחה והקדושה לעיירה, המהדרים ממהרים „למסור שלום״ תו״מ ובאים אל הרבי, לבית החסיד, לתפילת מנחה ומעריב עוד ביום ה׳, ולתפילת שחרית ביום הששי. לאחר זה, יש לנסוע בצותא רבה לבית המרחץ, ולהבדיל, ללוות את הרבי לקבלת השבת, לבית הכנסת.

כניסת הרבי לבית הכנסת, ברוב עם וברוב מעש היתה. חסידים עומדים בשתי שורות, לאורך ה„פלוש״, לקבלת פני הרבי; הרבי לבוש קפוטה שחורה של אטלס, היורדת עד לכפות רגליו, הנתונות בפוזמקאים לבנות, ונעליים שחורות; אבנט לבן, רחב, על מתניו, וחבוש שמריימל פרוה לראשו; כולו הדר. מלויו, לובשים, גם הם, בגדי שבת, ארוכים ושחורים; הרבי עובר בין השורות; כל אחד מהעומדים תוקע ידו לרבי, לשלום; הרבי נוגע בקצות אצבעותיו בכל יד מושטת, מנענע ראשו ימינה ושמאלה, לוחש „עליכם שלום״, ללא הפסק, ועובר על פני השורות, בפסיעות קטנות וממושכות; מי שמסר שלום מצטרף למלוים, מאחורי הרבי, וצועד בדחילו אחריו, נדחק לקרבתו, עד הכנס הרבי ומלויו לבית התפילה, גופא, ויגיע למקומו בכותל המזרח, מאחורי ארון הקודש, מקום שנתפנה עבורו, על ידי אחד מחסידיו; אז רק, מתפזר הקהל למקומותיו; מאושרים, שזכו לראות בפניו הקדושים, לנגוע בידו הקדושה, ולקבל שלום ממנו.

בקבלת שבת מאריך החזן; מסלסל בגרונו ב„לכו נרננה״ וב„לכה דודי״ ב„השכיבנו״ וב„ושמרו״; הקהל מצטרף אליו, מסייע לו, ומרנן עמו; תפילה ורינה; לאחר התפילה, מלוה הקהל את הרבי לבית החסיד, שם הוא מתאכסן; מי ידמה ומי ישוה לאותו חסיד, באותו ליל; בבית זה, החסידים צועדים אט, אט, ובדרך ארץ, ונפרדם על הסף ב„גוט שבת״, בקול רם; ממהרים הביתה, אוכלים שבת בריהטא וממהרים לחזור לשולחן של הרבי.

המונים מתכנסים ונדחקים; רק מעטים, המיוחסים, חסידים ידועים ומוכרים לרבי, זוכים לשבת לשולחן; האחרים עומדים בצפיפות מסביב. הרבי מקדש על יין צמוקים, והקהל עונה אמן; הרבי לוגם בקצה שפתיו מן היין, והכוס מעברת אל החסידים, ללגום מכוסו של הרבי, מקידושו של הרבי. הרבי מבצע על החלות, טועם מן הדגים, ומיתר מאכלי השבת, המוגשים לו לפי הסדר בכלים גדולים, ומוסר היתר, לחלק בין החסידים, והקהל נדחק לתפוש „שיריים", לשתות לחיים עם הרבי; תופשים מן המאכלים באצבעות, ושמים לפיהם, בדחילו, כקרבן מן המזבח. לאחרי הדגים, שר הרבי זמירות, בקולו החלוש, בנעימה שקטה, באנחות, ובכוונות רבות, „כל מקדש", „יה רבון עולם ועלמיא", והקהל מצטרף בהתלהבות. לאחר הבשר, אומר הרבי תורה ודברי חסידות; יודעי נגן מבין החסידים אומרים נגונים; הקהל בגלופין, מוחאים כף, מקישים באצבעות עלי בוהן; חסיד ותיק מתכבד בברכת המזון, והקהל עונה ברחימו; לאחרי סעודת שבת שתית „מעד", מי דבש, ואכילת חומצה, מבושלת במי מלח, כבשמחת בן זכר; מזמרים ומרננים; בר הכי, מבין החסידים, יוצא בריקוד, וסעודת ליל שבת נמשכת עד אחרי חצות. עם בוקר מלוים את הרבי למקוה, לטבילת שחרית; אשרי הזוכה לטבול עמו יחד, ומשם לבית הכנסת; תפילה זמרה ועליה לתורה. הרבי עולה למפטיר, קורא ברכות והפטרה בקול חלוש, ורפה, ומסתלסל; וחסידים נדחקים; עושים אוזנם כאפרכסת; נאנחים, ואומרים אי, אי; ומבית הכנסת, שוב בצוותא לבית הרבי, לקידוש.

„שלוש סעודות" נערך בבית הכנסת. הרבי אומר תורה, עד תפילת ערבית; "זמירות", ו„אתקינו סעודתא", ודברי חסידות, ומצב רוח מרומם; „בני היכלא דכסיפין"; תפילת ערבית, והבדלה, ולווי הרבי הביתה; אח"כ „מלוה מלכה", ושיחות חסידים, ודברי צדיקים, ובקורים, ודרישות שלום, עד אחרי חצות.

בכל השבוע שלאחר כך, ביקורים ופתקאות ובקשות אישיות, ועצות ופדיונות, ובירור טענות ומענות בין יהודים; דברים שבמו"מ ועניני משפחה; ומחלוקת בבית הכנסת; בחירת גבאי ושמש; לעתים אף דין תורה, ועשית שלום, ומנוי רב, וש"ץ, ושו"ב, ועניני טקס'א; כן עד לשבת הבאה; וחוזר הלילה, עד נסיעת הרבי, ביום א' שבשבוע השני. בשעת פרידה, חסידים הולכים אחרי העגלה הרתומה לשלשה סוסים; נדחקים לעגלה, הנשרכת לאט, עד גבול העיירה, נשענים עליה במצחם, עצובים, ומרגישים שכינה מסתלקת, חלילה.

חסידים

עם כל היות שפולה כפופה לבית רכמיסטרובקה, לא נהגו רוב תושביה בעצמם חסידות, ולא קראו לעצמם חסידים. לא היו בשפולה גם חובשי בית מדרש, פנויים לפלפולים, ולא ישיבה. מי שחשק בתורה, הלך לישיבה שבערים אחרות. אנשי שפולה לא עמדו לכן על סודה של החסידות, ולא שאבו מבארה. תושבי שפולה היו סתם יהודים, שומרי מצוה ומנהגי ישראל, ללא קפדנות; נותני נדבה, ותומכים ב„יהודי טוב" „א גוטר איד", ללא הבדל, מיהו, ומהי אסכולתו, הם

לא שקעו בחסידות יתירה, או באדיקות יתירה, והריב בין חסידים ומתנגדים לא ניכר בהם; רובם סוחרים, חנונים ובעלי מלאכה היו; מועטים בהם כלי הקודש; אף שני הרבנים, בניו, יורשיו, של הרב הזקן ר, יענקיל, שנסתלק בראשית המאה העשרים, אם כי שמרו על סמיכותם, תאריהם, כבודם, וחזקתם כרבנים, שלחו ידם במסחר ונראו בעלי בתים לכל דבר; אף נגידים מתהדרים בחסידות, לא רבו בשפולה, ורוב אנשי שפולה הסתפקו בתואר בעלי בתים בלבד, להבדיל מבעלי מלאכה, או מעגלון, חלילה, שהיו, כמובן, נחותי דרגה, לייחוס, ולשדוך, ולעליה לתורה. מעטים היו היהודים שתבעו לעצמם תואר „חסיד", מפורשות; אך היו גם כאלה.

ר׳ אהרון שמואל פעפער היה אביו של המורה לעברית, שלום פעפער; דוקא המורה, ולא המלמד, כפי שנקראו שאר בני מקצועו בשפולה; שלום היה חובש משקפי זהב, ומגולח, סימנים מובהקים לקדמה, ולוח הפעלים נשקף לו מחיקו, סימן ודאי למדקדק ובעל לשון; ר׳ אהרון שמואל היה גם סבו של איציק פעפער, הוא המשורר האידישיסטי, הקומוניסט והיעבסעק הנודע, לאחרית הימים; אך הוא ר׳ אהרון שמואל, תבע לעצמו תואר חסיד ממש! לבש קפוטה של אטלס, וחגורה שחורה על מתניו, וקרטוז של פלוסין, אף בימות החול; היה מאריך בתפילתו בבית הכנסת הוולובי, ומגיב על כל טעות קלה שבקלות של החזן בתפילתו, בצעקה אי, או, ששמשה מעין לשון קודש שלו; יותר כנראה לא ידע; מחמיר היה בכל דבר, שכן היתה חסידות, כנראה, לדעתו עיקר כוחה באיסורים; לפי הנוסח הידוע, „וואס מע טאר נישט, טאר מע נישט, טאר מע נישט, און וואס מע מעג, טאר מען אויך נישט"; „מה שאסור, אסור, אסור, ומה שמותר, אסור גם הוא". הוא הקפיד באכילת מצה שמורה בפסח, בנענועים רבים בשבועות, ובשאר מנהגים; ומצא פסול בכל הדור, אף בשומרי מצוות; וכולו מרה שחורה; לכן כנראה, נענש, והשרפה התחילה מביתו, ובנו שלום היה מן הראשונים לקצץ בנטיעות, ונכדו הגיע לאשר הגיע.

ההיתה המרה השחורה שלו, הסיבה שהרחיקה את צאצאיו מכל שהיה לו בעולמו? או היו צאצאיו, שהעטו עליו מרה שחורה, וכל העולם כולו נראה חוטא בעיניו. מי יודע?

ר׳ דוד קרוטולוב היה יהודי בעל גוף רב מדות, ועפעפים עבותות וסבוכות, מטילי אימה; לובש ארוכים, ומדבר מוסר; מסחרו ביין לקידוש, במצה שמורה, באתרוגים, ובטליתים, ובשאר דברים שבקדושה; הוא פרש מבתי הכנסת האחרים שבעיירה, והקים מנין לעצמו; אם לשם שמים, ואם לשם פרנסה; נמצאו לו עוד כמה עשרות יהודים; אלה שנוח להם במנין קטן, בו אפשר לזכות בכל העליות השמנות, ופה אפשר לשתות תיקון, בכל יאהרצייט, של כל „מי שהיה": החל ממשה רבנו ועד אחרון הנכדים, של אחרון הרביים ובעלי השם; ולשבת בצוותא, ולשוחח במה שהיה, ובמה שנדמה; מופתים ומעשי פלא.

יהודים המכבדים עצמם וגופם, הניכרים במראיהם ובכרסם הבולטת; עדות לפשטידות השמנות, המרובות, שאכלו בימיהם, בדבקות; הם נקראו על כך „פלוסטרס", „גלדי שומן"; ציציותיהם נשקפות להם מתחת כנפי בגדיהם, נפזרות לרוח ומכריזות על כל הרכוש הנכבד שמעליהם.

ר' הירש מנדל היה בעל חנות לצרכי כתיבה ולספרי למוד, יהודי פקח, בר אורין וסוחר מובהק; הוא היה מאכסן את הרביים, ר' דוידל מזלטופול, ואת ר' נחומ'צי מרכמיסטרובקה, בבואם לשפולה, ומשמש כעין נציגם במקום; דואג למעמדות עבורם אף הוא, ר' הירש מנדל, לבש ארוכים, וקרטוז של משי; פאותיו ארוכות, אך מופשלות מאחורי אזניו, זקנו רחב ויורד על כרסו הנכרת, שהעידה על רוב טובה שירדה לתוכה, לשם ברכה ולשם שמים; נהג חסידות בכל; בריצה למקוה, בהליכה לבית הכנסת וכו'; אך לשונו פקחית וחריפה, ובנותיו ובניו לומדים רוסית, והוא נוהג בעולמו של הקב"ה בבחינת שמאל דוחה וימין מקרבת; מעיין בספרי יראים וחסידות, ומתבל דבריו במדרשות, וקורא בעתונים של המשכילים, רחמנא ליצלן, בטענה, של דע מה שתשיב לעם הארץ; מעיין גם בעתונים רוסים, שהרי סוחר הוא; ומתוכח עם משכילים וציונים, הסרים אליו לחנותו, כי אהוד הוא עליהם בפקחותו; והוא עושה חוכא ואיטלולא מכל וכל, ומבטלם בעט ובע, כמבלי עולם ובעלי חלומות. לסוף ימיו עלה ארצה, ברח משפולה בימי הפרעונות, שלאחר המהפכה, התישב ליד בניו ונהג מעשה רבי בעצמו.

ר' משה וועלועל, ברחוב לבדין, היה חסידו של ר' וועלוועלי מרכמיסטרובקה. אם כי היה מתווך, בין פריצים וסוחרי תבואות, ונוסע לקיוב. היה לובש קפוטה ארוכה, ומשמש נציג רשמי לרבי וילוועלי מרכמיסטרובקה, הרבי שתבע לעצמו גדולה, של רבי בן תורה, למדן וחכם בחכמות העולם; תורה וחכמה יחד, והוא חסידו ונציגו.

ר' לייזר משה־ליס, או כפי שנהגו לקראו „לייזרל משהלי חנה'ציס", עלה על כולם, ושמש סמל מובהק לחסידות; חסידות של אמת במראהו ובתוכו; כל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו; קומתו הנמוכה וכרסו הרחבה, זקנו הגדול היורד על בטנו, עיניו החיות והערות, צחוקו הטוב, פקחותו הרבה, דבורו השקט, הנכון, הלא־איכפתיות הגדולה שלו, לכל הנעשה בעולם, בחייו הפרטיים, ובחיי האחרים; הקפוטה הישנה, המרופטת, המשומנת, והפנטופל המשומשים לרגליו; חוסר כל איסטניסיות פיזית, חיצונית, עד כדי תדהמה, ביחס לאיש חכם זה; חיים על פי התורה בלבד. כל מה שכשר הוא גם טוב.

מעשה ונזדמן אבי לביתו והוא עומד על יד בקבוקי יין הצמוקים, שהוא מכין לקידוש והבדלה, והבקבוקים שוקקים זבובים. העיר לו אבי, ר' לייזר, כל כך הרבה זבובים? חייך ר' לייזר וענה, כפוסק שאלה של כשר וטרף. „לפי השולחן ערוך זה כשר"; נראה כי בעולם כולו, חשוב רק זה, אם לפי הדין זה כשר או טרף; ואם כשר, אין זה יותר מורר גועל, ואין בכך חשיבות. אך יחד עם הלא איכפתיות הזו, לא צער, לא יאוש, לא חוסר ענין בחיים,

היו בו, אלא בטחון גדול, בטחון שבשמחה ובתקוה: מאן דיהיב חיי יהיב מזוני, וכמה שיש, מספיק; יש ש״ס, יש בית כנסת, יש יהודים; פעם יושבים בבוררות ומקבלים שכר כל שהוא, בערב פסח מטפלים במכירת חמץ, מונופולין שלו בשפולה, ומקבלים רח״ש, עוסקים במכירות מצה שמורה, ויין לקידוש, או עושים מין שליחות אחרת שבקדושה, כאשר תזדמן, ודי; היתר תדאג האשה; ידאג מי שירצה; ידאג הקב״ה לברואיו; הוא תמיד שבע רצון, שמח בחלקו, סמל השיר העממי:

איך לאך אויס אלע נגידים,	לצון לי כל הנגידים,
וואס וואהנען אין הייזער־פאלאצען;	הגרים בבית — ארמון;
דער בית מדרש, איז מיין היים,	בית המדרש לי היכלים,
דער משניות מיין משא ומתן.	המשניות משא ומתן.
איך לאך אויס אלע נגידים,	לצון לי כל הנגידים,
וואס עסען מיט זילבערנע לעפעל;	האוכלים בכפות הכסף;
איך געה מיר איבר'ן שיל,	אהלך בבית אלהים,
און קלאפ מיט מיינע פאנטעפעל.	אנקוש סוליותי בקצב.

ייחוסו של ר׳ לייזר, טוענים צאצאיו וקרובי משפחתו, על הסבא משפולה; ובביתו נשמרה הקפוטה של הסבא, שנמסרה לשמירה לאחת מקרובותיו, רבקה פודזורסקי — לב טוב: הובאה לארץ, נשמרת אצלה בהרצליה. אומרים שוה הקפוטה אוצרות, בחינת אותה גלימה של אותו איש, להבדיל; אך אין קופצים עליה, כנראה.

ר׳ לייזר למדן גדול ופקח היה, בורר בר הכי, אשר יצאו לו מוניטין; פתגמים ודרשות רבות ומפולפלות נשמעו מפיו, שלא במכוון; כי מעולם לא היה בעל דרשן מקצועי.

על הפסוק „ויאמר משה אל העם, התיצבו וראו את ישועת ה׳, אשר יעשה לכם היום; כאשר ראיתם את מצרים היום, לא תוסיפו לראותם עד עולם; ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון״. דרש כך: „מעשה שהיה, כך היה, לכשראו בני ישראל את המצרים נתפלגו לארבע כתות; כתה אחת רצתה להפיל עצמה הימה מרוב פחד; כתה שניה רצתה להכנע ולחזור מצרימה; כתה שלישית רצתה להלחם, וכת רביעית לא ידעה מה לעשות, והיו מרעישים עולמות סתם, בצעקותיהם. פנה משה לכולם בפסוק אחד ואמר לכולם יחד: „אל תיראו״; ולאלה אשר רצו להפיל עצמם הימה: „התיצבו״, היינו, עמדו על מקומכם ואל תפילו עצמכם הימה; ולאלה שרצו להכנע ולחזור מצרימה: „כאשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עד עולם; ולאלה שרצו להלחם: „ה׳ ילחם לכם״ — „ואין צורך בגבורתכם״; ולאלה אשר צעקו סתם: „ואתם תחרישון״.

הבטאה הדרשה הזו שנאמרה אגב אורחא, כרגיל, אגב שיחה, את כל מהותו? הבטחון הגדול, או הפלגמטיות הגדולה; יש מי שדואג לעולמו. „אהיה אשר אהיה״, ויחד עם זה גם רמז לאלה החדשים, הרוצים להלחם — אין צורך בגבורתכם?

אולם מעולם לא עשה ר׳ לייזר חכמתו ענין להתגדר בו, להתכבד בו; הוא נשאר תמיד לא ר׳ לייזר, כי אם לייזר׳ל משהלי חנהצ׳יס; מישהו חביב, מישהו עממי, שחכמתו סתם שטה בעולם, כענן בשמים, ללא אחיזה, ללא עכוב, ללא מטרה; מין איזופוס של שפולה; הוא גם לא היה חסיד של מישהו, ולא התכבד בכבוד אחרים, ולא עשה רבי מעצמו. הוא חי בזכותו, כמו שהוא, מסמל את עצמו, ובמקום שאתה מוצא קטנותו, אתה מוצא גדולתו.

אנשי שפולה המשכילים דוקא, ביניהם גם אבי, אהבוהו והוקירוהו ודבריו שמשו להם תורה, בתכנם, בצורתם, באופן דבורו, בקולו השקט ובצחוקו הקל והפקח.

מורי הוראה

הרואה והרבנים

הראש הדתי בעיירה גופא היה בימי ילדותי „הרואה״; ולמה קראו לו בשם „הרואה״? — ודאי, משום שעיקר תפקידו היה להשגיח על הכשרות; לבדוק את הריאה בבית השחיטה, ולפסוק שאלות של כשר וטרפה; אולם הוא היה גם רועה לעדתו, אליו פנו יהודים באופן רגיל, בדין תורה; והוא היה מישר את ההדודים; בראשית המאה העשרים, היה הרואה יהודי ישיש עטור הדרת שיבה; זקנו יורד עד לחזהו, ולבושו גלימה ישנה של אטלס, יורדת עד לקרסוליו; הוא לא דרש ברבים; למרות זאת, היתה אישיותו מטילה דרך ארץ על בני עדתו; לכשנכנס לבית הכנסת הוולובי, מקום בו היה מתפלל, היה הקהל משתתק, וקמים בפניו; בעברו, פנו לו דרך; וכשדבר, היו נוטים לו אוזן ומקבלים דעתו, לרוב בלבב שלם, ותמיד, לכה״פ, למראית עין; להעיז פנים בפניו, לא ההינו אף הקצבים.

שביתת קצבים לא היתה ידועה בשפולה לעולם; אולם העדרותו של הרואה מבית השחיטה, עכבה את השחיטה; וזה למרות ששוחטי שפולה זקנים ורגילים היו, ואיש לא הטיל ספק בכשרותם ובבקיאותם.

ידעו אנשי שפולה פרוש המלות „עשה לך רב״; ומכיון שעשו עליהם את הרואה לרב, קבלו דבריו ברצון, אם כי נאמרו תמיד בנחת, ולא ידע תקיפות.

ולמה לא נקרא רב? מעשה שהיה כך היה: לפנים היו שני רבנים בשפולה: ר׳ הוש (יהואש), ור׳ יענקיל (יעקב); והיה הרבה ריב והתחרות בין הרבנים; והיו להם מצדדים ומתנגדים, ומפעם לפעם עשו את העיירה כמרקחה; אם אמר יהודי בקול בפני ר׳ יענקל, כי ר׳ הוש בן תורה הוא, — היה זה מתמלא חימה, ומקלל אותו יהודי, באבי אביו. איך, היתכן? ר׳ הוש בן תורה הוא, ואני לא? טען אותו יהודי כמה טענות, ונשבע בשם ובמלכות, שלא התכוון, חלילה, לפגוע בכבוד תורתו של ר׳ יענקל; ולא נסתייעא מילתא; רגזו של רבי יענקל לא שכך, וחמתו נוקבת עד תהום, ולא היתה נחת בעיירה.

הלך ר' הוש לעולמו בלא יורשים; ור' יענקל השאיר שני בנים; ר' אהרון ור' יהושע; שניהם מוסמכים להוראה; אלא, כי שניהם חפשו להם גם פרנסות אחרות, שלא יהיו תלויים בצבור; האחד אחז במסחר הטבק, והשני במסחר השקים הריקים; וחשבו שניהם, ליהנות משני שולחנות.

אולם העיירה לא הסכימה. אנשי העיירה היו טוענים, כי מצוה להבדיל בין קודש לחול; ומי שנתן עיניו במסחר, פסול להוראה; טענו הבנים לחזקה, והיו מפריעים למנוי רב בעיירה. נמצאה פשרה, ונמנה רואה; והבנים קוראים לעצמם רבנים, ואינם משמשים רבנים, אלא להלכה בלבד; וליצני הדור, ששמרו כעסם לר' יענקיל, מתבדחים ואומרים:

„היתה עז אחת בשפולה, וכשהלכה לעולמה השאירה שני תישים תאומים; וכל אחד טוען לבכורה, והנם שניהם אסורים בהנאה; ירעו עד שיסתאבו".

הדיין

כשנזדקן הרואה, בא לשפולה, אברך צעיר, מוסמך להוראה; והוא אין לו אלא תורתו, ואשתו ובניו; והוא מחפש מעמד בחיים; — למנותו רב לא עלה בדעת אנשי העיירה, כי איש לא רצה לעורר מחלוקת חדשה; בבית השחיטה היה עדיין הרואה מבקר; ואיש לא ידחק רגליו; ולהגיד לאותו יהודי כי אין לו מה לעשות בשפולה, מי יאמר לו? הרשות לכל אדם מישראל, לגווע ברעב באשר ימצא לנכון; שקע אותו יהודי בשפולה, וקרא לעצמו „הדיין"; ומי שרצה, נזקק לדינו ולדברו ונותן לו אי אלה פרוטות, והדיין ומשפחתו רעבים ללחם; ואם תמצא לומר, מה ראה על כך לבוא דוקא לשפולה לרעוב ללחם? יאמרו לך: וכי במקום אחר היו צפויים לו מזונות טובים יותר? זו תורה וזה שכרה, ואשרי המחכה.

מגידים

לעתים היו מזדמנים לשפולה „מגידים", „בעל־דרשנ'ס" — בלשון העם הוה אומר „ דרשנים, יהודים נודדים, העוברים מעיירה לעיירה, להגיד לעם ישראל את דבר ה'; דרשנים אלה היו מתכונים להגיע לשפולה לשבת; ובשבת אחה"צ, לפני מנחה היו דורשים ברבים; אולם דרשה זו, היתה לרוב מין פתיחה בלבד כדי לשבר את האוזן, ולמשוך את הלבבות; בגמר הדרשה בשבת, היו מכריזים, כי המשך יבוא, וביום ראשון בשבוע, לאחר מעריב, (אם ירצה השם), ימשיך הבעל הדרשן בדרשותיו; והכונה היתה כי, ביום ראשון בערב, חייבים יהודים לבוא לבית הכנסת, לשמוע את הדרשה, ולשלם לבעל דרשן את שכרו; וראה זה פלא, מלבד במקרים נדירים, כשהיה הבעל דרשן עם הארץ, ועורר צחוק וזריקת אלונטאות, היו רוב מתפללי בית הכנסת, ואף של באי בתי הכנסת האחרים, באים ביום א' לדרשה, ובכונה תחילה, לשלם לבעל דרשן עבור

דרשתו; ותכף לאחר מעריב, היו מעמידים שולחן על פתח בית הכנסת, ופורשים על השולחן מטפחת גדולה, והנכנס יכנס, והיוצא אל יצא בלי תרומה.

הבעל דרשן דורש את דרשתו בנגון; פסוקי תורה וספרי יראים, הלכה ואגדה, ויש המראים גדולות בחכמת הפילוסופיה; מפלפל דבריו בכמה פלפולים, ממשל משלים, מיסר, ומנחם; וגומר דבריו, כרגיל, ב„ובא לציון גואל״; הקהל אומר „קדיש״, ומתחיל להתפזר; ובטרם יעבור על השולחן אשר על הפתח, יתרום איש ואיש את תרומתו, ככל אשר ידבנו לבו.

מישבי סכסוכים

סכסוכים שנפלו בין אנשי שפולה, היו מתישבים באפנים שונים; בפניה לאנשים, בבוררים, או בדין תורה; הכל לפי גודל הסכסוך ומהותו; ולא הרי הא, כהרי דא. ורק לעתים נזדקקו יהודים ביניהם לערכאות המדינה.

סכסוך רגיל בין אנשי מסחר, היה מתישב על ידי פניה לאנשים; בטוי זה, „לפנות לאנשים״, או „לסמוך על אנשים״, סמן את עצם הסכסוך, ויחסי היריבים. משמע, אין הסכסוך עצמו, אלא דבר רגיל בין אנשים, באשר אנשים הם; ואנשים רגילים, בבחינת שלושה רועי בקר, — בשכלם הישר, יכולים לפתרו; בלי הזדקק לדין תורה, ובלי להעמיד את הדברים על קוצו של יוד, וחודו של מחט; ההנחה היא: אין אדם לאדם זאב; ואין כונה להרע או לחמוס; וכל אשר אנשים אחרים, שאין להם טובת הנאה בדבר, יגידו, יחייב. בישוב סכסוך שכזה, לא נכתב שטר בוררים; ולא נשמעו עדויות; על כל פנים, לא היה זה מן החובה; תופשים שני יהודים ביהודי שלישי, ברחוב, ומודיעים לו, שהנם סומכים עליו בריבם; והריהם יושבים כולם יחד, באחת החנויות שנזדמנה להם ראשונה בדרכם, על גבי שולחן המוכרים, יריב זה מושך בקצה זקנו של אותו יהודי, ויריב זה מושך בכנף בגדו; זה מרצה דבריו, וזה נופל לתוך דבריו של חברו, וטוען משלו; ואותו יהודי שלישי, שומע לשניהם, ולעתים אינו שומע לאף אחד; אלא מדבר יחד עמהם, ומביע להם דעתו וסברותיו; וכולם יחד מניעים ידיהם ואצבעותיהם; ואשר ירצה מן החוץ, יבוא וישמע, או אף יתערב בדבר, ויגיד משהו משלו; ולסוף, מוציא היהודי השלישי פסק, שאינו בכתב, ואינו מנוסח, ואינו מדויק; והצדדים יודעים אשר בפניהם, והסכסוך נגמר.

אולם בהיות הסכסוך חמור, ויש בו משום חסרון כיס חמור, או חלול השם, או תביעת נזקים, או קניות ומכירות שהופרו, נמסר הענין לבוררים.

בוררים

בוררים, משמע יהודים יודעי תורה, שאינם עוסקים בסברות משלהם בלבד, ־אינם סומכים רק על חכמתם ונסיונם, אלא ראשית דברם „נייתי ספר

ונחזי". כאן יש שהדברים מסובכים מאד; הבוררים עושים לילות כימים ו„חושן־משפט" ו„מסכת סנהדרין" ושלש הבבות", על כל מפרשיהם, לפניהם, ושמותיהם של „המרשא"ה" ו„התוספות", „הרמב"ם" ו„הרא"ש" ו„פני יהושע" הולכים וחוזרים על שפתותיהם; והלכות „שנים שאוחזים" ו„כל המשנה ידו על התחתונה" ו„החובל", ו„המזיק" ו„המוציא שם רע" ו„מהו נשך" ו„מהו תרבית", ו„מי הם הנוחלים ואינם מנחילים" ו„השולח סבלונות לבית חמיו" ו„המוכר בית ולא מכר עליתו", ו„המוכר חמור ומכר כליו עמו", ו„מי כשר לעדות" ו„מי פסול" ו„דיני פועלים ואומנין", הולכות ומתבררות ע"י הבוררים, בפלפול רב, ובהתלהבות רבה; תורה לשמה. בוררים כאלה היו יושבים לרוב בבית הכנסת; מקום שיכלו להזדקק לספרים הדרושים; ויהודים עומדים מסביב ושומעים; נהנים מזיו השכינה, ואינם מתערבים; רק מפעם לפעם, יפלט איש מהצד הערה: „אי ער קען לערנען" (היינו, אי זה בן תורה).

שני בוררים תאומים היו בימי ילדותי בשפולה; סבי, ר' ישראל, ור' לייזריל משה־לי חנצ'ס. שני יהודים קטני קומה; סבי רזה גוף, אך עורו לבשרו, וזקנו קטן, ועיניו החומות נוצצות ומאירות; ור' לייזריל, יהודי רחב, בעל זקן גדול, וחיוך רחב על פניו; דומה שכבודם היה שוה בעיני שפולה; וכשיריב אחד בחר בסבא, בחר השני ממילא בר' לייזרל; ואז נוסף לכל אחד מהיריבים, עוד ענין אחד לענות בו; מי מהבוררים ינצח, ויוכיח למדנות גדולה יותר? מי בחר בבורר הלמדן יותר, ומי יגלה את האמת לאמתה, ואת אור התורה?

ומעשה בבוררות בין סוחרי יערות שבשפולה, שנמשכה שנה שלמה; ואנשי שפולה ספרו שנים רבות, על התורה הרבה, שנלמדה אותה שנה, בזכות הבוררות הזו.

שלא כבישוב סכסוך ע"י „אנשים", היו בוררים מקבלים שכרם; אם כי לא היתה זו מלאכתם הקבועה; והיו עוסקים בה לרוב לשם שמים; סבא, שהיה עוסק שנים רבות בעסקי יערות, עשה זאת בעיקר לשם יגדיל תורה ויאדיר; ואמרו עליו שהנו פוסק בסיועא דשמיא; כי תמיד מצא את הדין, במקום לא שערוהו מראש.

דין תורה

לדין תורה, היו יהודים מזדקקים, בדברים שהיו בהם מעשה עול; בבחינת מעשה פלילי, שיש בהם משום חוסר יושר, והסעד להם נדרש תו"מ, ואינו נתן לדחיות, ולפלפולים רבים; והצד שכנגד משתמט מברור, ודרושה קביעת בר סמכא, בר מרות ודן יחידי, במקרים שכאלה, יש ויהודי הקים צעקה בבית הכנסת, בשבת; מעכב את הקריאה, וקורא בקול: יהודים, הריני קורא את פלוני ואלמוני לדין תורה! ומיד לאחר שבת, הריהו פונה לרואה; והרואה מזמין את הצד

השני; מההזמנת הרואה אין להתחמק יותר, אם כי אין לו שוטרים; עצם הענין של דין תורה, היה בו משום מעשה חמור; העיירה היתה מרבה לדבר בו; ויש שנתחלקו הדעות בכך; אלה תומכים ביריב זה, ואלה באחר; אולם מחכים לפסק דין ואין מתערבים „דברים שבדין".

דין תורה היה קורה לרוב במקרה של גיטין; אולם אנשי שפולה לא הרבו גם בהם; גם גיטין היו מקרים נדירים בעיירה; הם לא הוסיפו כבוד אף לצד המנצח; ולרוב היו אנשים מתערבים ומשלימים בין הצדדים עוד לפני שהדברים הגיעו לדין תורה.

ערכאות

יחס שלילי היה לאנשי העיירה לדין המדינה; לערכאות לא היה יהודי פונה מרצונו הטוב. „למסור יהודי לידי הגויים", נחשב לעוון קשה; והמוסר „דין לערכאות", היה חשוד על „מסירה", מלשינות, ונקרא „מוסר"; ויהודים מתנזרים ממנו; עוד זאת, שדינה של הממשלה לא נחשב בעיני בני העיירה, וענשה לא הכתים את הנענש.

מעשה ביהודי אחד, שהיה איש חשוב, בן למשפחה חשובה בשפולה, והוא האשם על זיוף שטרות, ונידון לעבודת פרך בסיביריה, לכמה שנים; העיירה התיחסה למשפט ולעונש, אם כי הוכחה האשמה כמו לגזרה רעה ואסון מן השמים; ולכשחזר אותו איש מסיביריה נתקבל שוב בחברה, ובניו ובני משפחתו מקובלים ומיוחסים היו, ללא כתם עוון באבי המשפחה. מהלך היה אותו איש בחוצות שפולה, רם קומה, לבוש ארוכים, זקן שיבה, וצער מכסים פניו, ואנשים מברכים אותו לשלום, בדרך ארץ, כמשתתפים בצערו; והיה עונה להם בחיוך, כמודה על חסדם.

רב מטעם

כבכל העירות היה גם בשפולה „רב מטעם" המדינה; מר רייצ'ין ז"ל; ההיה האיש רב, מוסמך להוראה? לא ידעתי; ודומני לא ידע אף איש; על כל פנים, הוא לא התהדר ברבנותו; והעיירה לא נזדקקה לתורתו; איש לא קרא לו רב, או רבי, אלא אדון ורבין בלשון רוסיה; ויש שבחרו לדבר אתו רוסית; עיקר תפקידו, היה החזקת פנקס הלידות, הנשואין, ומקרי המות של בני העדה היהודית: ובתוקף תפקיד שכזה, היתה העדה מזדקקת לו, בכל מקרה של שמחה ואסון, ונוהגת כבוד בו; הוא לא היה מיצג את העדה בפני השלטונות, אלא דומה, שהיה מיצג את השלטון בתוך העדה. ביתו היה הראשון בעיירה, שנהגו בו לדבר רוסית; ובניו היו מהראשונים שנסעו ללמוד לגימנסיה רוסית מחוץ לשפולה; כי בשפולה לא היתה כזאת; בניו היו מהלכים לבושי שרד, מדים

עם כפתורים נוצצים, ומעוררים קנאה בילדי ישראל; הוא עצמו חבש צילינדר לראשו, וויזיטקה, מין לבוש ארוך המגיע עד לברכים, ושוליו מקוטעים, דומה לפראק, היה נוהג הידור בעצמו: זקנו השב גזוז למשעי, ובמרובע והוא מדבר בשקט, סמל התרבות, כביכול, והשררה כאחת; ואינו מתערב עם הבריות.

לעניני יהודים, ביחוד באותם השנים, בראשית המאה הקודמת, לכשהוקמה אגודת חובבי ציון בשפולה, היה מתיחס בזהירות; אם לא בנגוד; מחשש פן יבולע לו בפני השלטונות; ובכל זאת נחשב על כלי הקודש שבעיירה. ולעתים היה נואם בצבור, מתענין בתלמוד תורה, ובמוסדות שבצדקה.

שכרו היה מקבל בחלקו מתוך מסי הבשר „הטקסא", מס המוטל על הבשר הכשר, להחזקת צרכי העדה; ורובו, מתשלומי הפונים אליו, ברישום לידות, נשואין, ומיתות, ובכל מקרה אחר, שאדם זקוק היה לקבל תעודת לדה, ובעיקר, בשעה שיהודי היה נקרא לעבודת הצבא, והוא זקוק להוכיח, שהנו בן יחיד, או שאחיו מתו עליו, או שהנו צעיר מדי, או כל מיני הוכחות, הדרושות ליהודי, הרוצה להשתמט מעבודות הצבא; ומי יהודי שלא רצה בכך?

ו. בתי תפילה

בתי תפילה למיניהם ושמותיהם

שמונה בתי תפילה היו בשפולה: „די שול" (בית הכנסת הגדול), בית המדרש, בית הכנסת של הסבא משפולה, בית הכנסת של הצרונובולסקים, (ר' עקיבה'ס קלויז), בית הכנסת הוולובי, בית הכנסת האדום, או בית הכנסת של השטונדובצים, בית הכנסת של ר' זוסיה זלמנזון, והמנין של ר' דוד קרוטולוב. ואם כי היו בתי הכנסת מפוזרים בחלקים שונים של העיירה, ודומה באו לספק צרכי אנשי העיירה לפי מקומות מגוריהם, היה לכל אחד ואחד מבתי הכנסת, צביון משלו, ומתפלליו מתיחסים לחוג שונה של התושבים, ושמו לרוב מעיד עליו.

בית הכנסת הגדול

זה היה מקום תפילתם של המוני העם: הקצבים, בעלי המלאכה והעגלונים, וכל אדם פשוט מישראל שלא ייחס כבוד לעצמו, ולא היה יהודי יפה; יהודים שיהדותם תפילה, קדושה וברכו, ואמירת קדיש; ללא מחשבות יתר, ללא למדנות וללא חקירות; יהודים באשר הם יהודים. זה היה בית התפילה הראשון והקדום שבעיירה; וסמוך לו כמה וכמה רחובות של בנינים נושנים, קטנים ודלים; לא רחוק ממנו היה בית העלמין, וה„הקדש", מקום משכנם של קבצנים ונכים, החוזרים על הפתחים; וגם אלה מבאי בית הכנסת הגדול המה. אע"פ כן, היתה דאגת בית הכנסת הזה על כל העיירה; אף אלה שלא התפללו בו; כמה גלגולים עברו על בית תפילה זה; בנינו הראשון נשרף בימי השרפה הגדולה, במחצית השניה של המאה הקודמת.

שרפות היו אמנם בשפולה הקדומה, כבכל עירות ישראל באוקרינה, דבר שכיח; מדי שנה בשנה בימות הקיץ, בזמן שנשים ישראליות מטגנות מרקחת (ריבה) לימי החורף, מרקחת דובדבנים ושזיפים ותפוחים, היתה פורצת שרפה בעיירה; וכמה בתים, ביחוד מאלה שגגותיהם קש, וקירותיהם חמר ותבן ועצים, היו עולים בעשן השמימה; אולם בשרפה הגדולה, נשדף רובה של שפולה הקדומה; והאש פרצה ואחזה בבית האלוהים; וכל העיירה מבכה את שרפה.

לאחרי זה הוקם, באותו מקום של בית התפילה השרוף, בנין עצים מרווח, ובלתי מטויח, „צריף" „שאלאש" — ביידיש, כמקום תפילה ארעי; כל אנשי העיירה כולה נשאו לבם, לקומם במקום זה בית תפילה גדול והדור, בית אבנים, ועוד בסוף המאה הקודמת, הונח היסוד והוקם מסד, של אבנים מסביב ל„שאלאש", מסד לבנין רחב ידים; אולם לא נמצאו אז אמצעים, להקים את

הבנין, ועברו כעשרים שנה, ואולי יותר, עד שנבנה הבית המיוחל כמבוקש; בנין לבנים לבנות, גבוה ורם, מקדש לאלהים, וגאות העיירה עליו.

במשך כל אותם השנים של ה„שאלאש" שמש המסד שמסביב כמקום משחק עיקרי לילדי העיירה שיכלו לרכוב ולרוץ על גבי המסד המורם מהאדמה, ולמצוא קצת נחת.

בית התפילה הזה עצמו, אם כי שמש מקום תפילה לדלת העם, שמש גם מקום כנוס עקרי לכל העיירה; דרשנים גדולים, וחזנים בעלי שם, אשר צפו לקהל שומעים רב, היו מתפללים בו; ואזי באו הנה גם רבים ממתפללי בתי הכנסת האחרים, ואנשי ההמון היו מפנים להם „ברצון ובכבוד את מקומותיהם שבמזרח", כיאות להם, לבעלי בתים ונגידים; וכשהגיעה שעתה של חבת ציון וקמו לה מטיפים, מצאו אף הם את מקומם העקרי ב„שלאש".

בשבת אחר הצהרים, בין מנחה למעריב, היו מתכנסים כאן המונים לשמוע לדרשה ולהטפה. אבי שזכה לבקר בא"י עוד בשנת תרנ"ח, המורים קלמן גפן וישראל בינגרד, והציונים גדליהו קושניר ושמואל ברונשטיין, זכרונם לברכה, שהיו מראשוני חובבי ציון בשפולה, היו מטיפים כאן, תכופות, לישוב ארץ ישראל; ויהודים נדחקים לשמוע.

כאן, בין העם הפשוט, בהמון, שחייו חיי עמל ודחקות, היתה אוזן קשבת יותר, מאשר בבית הכנסת הצרנובילי, למשל, מקום תפילתם של רוב עשירי העיירה והסוחרים החשובים, היודעים לעקום את האף, ולאמר „עט, חלומות", ולפטר את כל הענין בבטול של פקחים, היודעים יותר טוב.

בית המדרש

בית המדרש היה מקום תפילתם של יהודים ברי־אורין; כאן תפשו מקום בראש יודעי התורה שבעיירה; בעלי הבתים הותיקים ובעלי ייחוס יהודי קדום, אם כי לא עשירים ביותר, ולא בעלי הדעה התקיפים שבעיירה.

שמו של בית תפילה זה מעיד עליו, כי בקדמת דנא, היה מקום זה, משמש מרכזם של בחורים חובשי בית המדרש, היושבים כל היום לפני ה' ועוסקים בתורה; אולם לכשהורעו העתים, רחמנא לצלן, חדלו חובשי בית המדרש בשפולה; ובראשית המאה העשרים לא היה בשפולה אף בחור אחד היושב על התורה; כל בחור שחשק בתורה היה לוקח מקל נודדים והולך למרחקים, לישיבה; מהם ההולכים למיר ולוולוזין, ומהם לישיבת קישינוב, שהבטיחה מזונות טובים, כיד אנשי ביסרביה העשירה; מאז, היה בית המדרש מקום תפילה ככל בתי התפילה שבעיירה, ורק בערבים, בין מנחה למעריב ולפנות בוקר, בטרם יתחילו להתפלל ותיקין, היו מתכנסים כאן יהודים ללמוד תורה.

תורה שבבית המדרש, היתה שונה מזו שבבתי הכנסת האחרים; שם למדו „עין יעקב" ופרקי „משניות" ו„זוהר" וכאן דף גמרא ורמב"ם, שולחן ערוך ואורח חיים; אף הרבנים שבעיירה היו מתפללים כאן, וכאלו הטילו

חותמם על המקום; „כאן לא „רואה", ולא נחותי דרגא אחרים, אלא מי שהתורה במעיהם"; ובעל דרשן שבא לדרוש בבית המדרש, היה צפוי להתקפה רבה ולקושיות של תלמידי חכמים, ולבקורת חריפה; ובדברי אגדה ומדרש בלבד לא סגי.

(ר' ראובן נחום קורלניק — גבאי בבית המדרש).

אף מטיפים ציונים, היו צפויים כאן לנגוד ולהתקפה; יהודי יודע תורה יש לו ירושלים של מעלה; ועבודת האדמה הוא מעשה גויים; ואין לדחוק את הקץ; וציוניסטין אפקורסים, לא יביאו את המשיח.

רוח שמרנית, קשה, היתה שוררת בבית תפילה זה; רוח של אמונה בקיים, ללא ספקות; לומדים, ומתפללים, ומעיינים בספר; שומרים מצוות ומנהגי ישראל; כך חיים יהודים, עד ביאת הגואל; ואין חקירות, ואין יאוש, ואין

חלומות, ואין עם ארצות; והתפילה ללא סלסולי חזנים; תפילת בעל תפילה בר־אורין, היודע פרוש המילות, ושומר נוסח; והקהל עונה אחריו בקביעות וכדין: ברוך הוא וברוך שמו, אמן.

סבו של אבי, אבי אמו, ר׳ ראובן נחום קורלניק, היה שנים רבות הגבאי בבית המדרש; מסחרו, כשמו, היה באלמוגים; נוסע היה לברודי, להביא אלמוגים שונים; שהיו משאת נפשן, של כל הגויות והשקצות; עטוף בגלימתו, היה יושב על גבי עגלה פשוטה, יחד עם כמה יהודים אחרים, רגליהם מורדות להם, ונשענות על גבי מוט, הקשור לאורך העגלה, מעל לאופנים, ונודדים למרחקים, משפולה שבאוקרינה הרוסית, עד לברודי שבגליציה; וכן מעיירה לעיירה משוק לשוק, במשך כל ימות השבוע; איש אמיד היה, אך לא ידע תפנוקים; אדם לעמל יולד; כך כל ימות השבוע; אולם בשבת, שאני; רוב השבת עברה בבית המדרש, ומעוטה בבית, בשינה של שבת ובעיון בספרים; בשבת נשכחו השוקים והירידים, והגויים והשקצות; בשבת לא לבש מכנסים, אלא קפוטה של משי, ארוכה עד לכפות רגליו, המכסה על תחתוניו הלבנים כדרך חסידים; לא נעל מגפיו אלא סנדלים; לא דבר כמעט, אלא פוי מלא תפילה ואמירה; מעבירים על הסדר, ומעיינים באורח חיים, ומפטירים, ואומרים תהלים, בין תפילה לתפילה, ולומדים דף גמרא או פרק משניות, ומקדשים, ואומרים זמירות, בין מנה אחת לשניה, ועוד ועוד; החול לא נגע בשבת; ואין דומה אדם מישראל בשבת, לעצמו הוא, בימי החול; וכמוהו, כסבי זה, כן רבים מבאי בית המדרש; שומרי החומות, ואין לבם לחדושים; וכל אלה, החדשים והציונים, כמבלי עולם נראו להם.

בית הכנסת של הסבא משפולה

לא רחוק מבית המדרש, ממש מספר צעדים ממנו, נמצא בית הכנסת של הסבא משפולה. בית תפילה קטן; רק כמה מנינים מתפללים, חסידים, אשר שמרו על קדושת שמו וזכרו של הסבא; בית הכנסת הוקם בביתו של הסבא, לאחר פטירתו. היה זה מבנה עץ, מטויח מבחוץ ומבפנים, ומכוסה גג פח; ללא הדור, דומה לאחד הבתים האחרים שבעיירה.

המתפללים היו נוהגים לערוך כירה ביום היאהרצייט ולבקר על קברו בבית העלמין בתשעה באב. היו שם מתפללים אשר שם משפחתם זיידע, והם ייחסו עצמם להיות מצאצאיו.

החזן שלהם, איציק בעניס, יהודי סוחר בדים היה, מן האמידים שבעיירה, ועשה מלאכתו בקודש ללא שכר, מתוך אהבה. הוא המשיך באומנות אביו, שהיה חזן בעל שם. איש שקט היה איציק בעניס, ובעל הדרת פנים מזוקנים; איסטניס במהלכו ולבושו; חתן עשירים, חתנו של מוטעל חערסונסקי, מתווך וסוחר תבואות בשפולה.

בית מסחרו היה בכביש הגדול, העובר לאורך כל העיירה, מתחנת הרכבת עד חצר המשק של האחוזה, „האקונומיה", של הנסיך אורוסב, הוא הבעלים של

שפולה. זה תחום העיירה; מול החנויות של העשירים, חנויות המנופקטורה של וייסמן ושורצבריים, וליד חנויות המכולת הגדולות, של הסיטונאים, איציק טבצניק ויחזקאל לעווערברג, זה מקום החנויות האלגנטיות של שפולה, שכן כבוד גם הוא; אך היה משהו מבדיל ביניהם.

אברך משי, בן חסידים; אוהב היה איציק בעניס לעבור לפני התיבה, וקולו הנעים מסלסל בשקט זמירותיהם של רוזומני וסירוטה והבעלזר ויוסילי סולובי ושל אביו הוא, בעני החזן ז"ל; ודוקא כאן, בבית הכנסת הקטן, השקט, העני, החסידי. והחסידים נהנים ממנו.

חזנים מן החוץ, שהיו באים לשפולה, ודרשנים עוברי אורח, היו נמנעים מבית כנסת קטן זה. לא כדאי. והמתפללים לא היו מבין הלמדנים הגדולים. היו מעיינים בספרי יראים, בזוהר ובספורי מעשיות. כאן שלטו ה„עין־יקעב" וה„אלשיך" וה„ראשית־חכמה", ספריו של הסבא משפולה.

הרביים, שהיו מבקרים בשפולה, לא היו מתפללים בבית כנסת זה. דומה אין נוגעת מלכות במלכות; ובבית כנסת זה, עדיין רוחו של הסבא משפולה שוררות בו; רוח של ענוה וצניעות והמוניות; רוח של עצבות יהודית מתוקה, נגון מפוזם, ואנחה שוברת לב. דומה אניה שאבדה את קברניטה, ולא מצאה לה אחר, ושטה לבד; חסידים נאמנים לרבי, שנסתלק ללא יורשים, ואין לו חליפין.

בית הכנסת של הצרנובילסקים. ר' אברהם עקיבה'ס קלויז

ראשיתו בצנעה, הנגיד ר' אברהם עקיבה צרנובילסקי בנהו ליד ביתו, אז כמעט מחוץ לעיר; מנין שלו. אולם לאחר כך, כשהעיירה גדלה ונתפשטה, ונסלל הכביש המוביל לרכבת, ליד אותו מקום, לנגידים יש מזל; ונבנו חנויות רחבי מדות מעברי הכביש, והיה זה לרחוב הראשי של העיירה, בו אפשר היה לעבור אף בערב פסח על האבנים הסלולות, מבלי לשקוע בבוץ, הוקם במקום בית הכנסת הקטן, בנין לבנים רחב מדות ורם, והיה הבית, העומד ברחוב הראשי, בכניסה לעיירה, מעטה כבוד על העיירה, וכל הנכנס והיוצא מרגיש בו, „בית התפילה של היהודים".

אע"פי שהבנין החדש הוקם בכספי המתפללים, וכל מתפלל קנה מראש מקום ישיבה בבית הכנסת, „אַ שטאדט אין שול", בכסף מלא, עדיין שם מיסדו עליו, ר' אברהם עקיבה'ס קלויז — או בית הכנסת של הצרנובילסקים.

כאן התפללו הנגידים, הצרנובילסקים, הווייסמנים, השורצבריימים, וכל היהודים היפים, שכבודם מכיסם, ובדרכי איסטניסיות, שראו ברכה במעשיהם, וקוראים בעתונים רוסיים, קייעבסקי מיסל, ואודסקי נובוסטי, ובניהם למדו בגימנסיות מחוץ לעיירה, ולובשים בגדי שרד עם כפתורים מנוצצים, ומדברים רוסית; משכילים, כביכול; ראשוני פורצי גדר בקהילת ישראל.

כאן דברו על מסחר ופוליטיקה, על „פרוואז׳יטילסטווא״, — זכות ישיבה מחוץ לתחום, ועל „פרוצנטנו נורמה״ — אחוז ההגבלה של היהודים בבתי הספר; לעתים גם משהו על ציונות. כי כאן התפלל גם הנגיד ר׳ נחום שוורצבריים, יו״ר הציונים בשפולה, ומר שמואל ברונשטיין — אחד העמי שבשפולה, — חתנו של הנגיד קרצונסקי; אולם בודדים היו בסביבה זו. ר׳ נחום, נגידים אינם נוהגים לדבר בקהל, ושמואל ברונשטיין בוחר לנאום בבית הכנסת הגדול ובבית הכנסת הוולובי, שם יש קהל מקשיבים, פשוט יותר ומקשיב יותר.

בית הכנסת האדום: או בית הכנסת של השטונדובצים

לא מחמת רוח מהפכה נקרא הבית „האדום״, ולא משום שכת של שטונדובצים מתפללים כאן, חלילה, לא ולא; (שטונדובצים היו כת פרווסלבית־תנכית באוקראינה); יהודים פשוטים התפללו כאן; למה נקרא שמו „האדום״? כי נבנה לבנים אדומות, שרופות ויפות; ולמה נקרא „של השטונדובצים״? כי היו מתפלליו קצת פורקי עול, לדעת יפי רוח שבשפולה, הן כלפי שמיא, והן כלפיהם, היהודים היפים; וגם בעלי ייחוס רב לא היו. ,

יהודים, תגרים ואנשי שוק, מתווכים, ובעלי מלאכה, היו, שראשיתם דלה, ומפשוטי עם, ואח״כ ראו ברכה במעשיהם; טפח הכיס וטפחה הכרס, בעלי־בתים לכל דבר; נגידים, למדנים, ובעלי יוחסין, זוכרים להם עברם, מעקמים האף כלפיהם; והם רוצים קצת כבוד לעצמם; להיות גם הם אנשים יפים; לשבת במזרח, ולעלות לתורה, לזכות במפטיר, בחתן בראשית, ובחתן תורה, ובמפטיר יונה; ולא רק הגבה וגלילה, עליות ללא ברכה, כעצם, להבדיל, שזורקים לכלב; להתכבד בפתיחת הארון; ולעמוד על הבימה עם ספר תורה ביד; כל אותם דברים טובים, אשר נפש יהודית נהנית מהם; הלא, לא בני גויים הם, חלילה; ואף לצדקה ולמתנת יד, לתלמוד תורה ולמעות חיטים, כוחם גדול כשל אחרים; יבואו אליהם היהודים היפים, וידברו עמהם; יקראו גם להם ר׳ יענקיל, ר׳ משה, יש צורך וכו׳.

התחילו במנין; אי אלה נעלבים ואינם עולבים, מעטים, כבדרך מקרה; אין לעמוד בפלוש בימים נוראים, ומאחורי הבימה בשבתות, כעניים ואביונים, רחמנא לצלן; ומספרם הלך ורב, ללא תעמולה; בחוש נהו אליהם; כאן נוח לשכמותינו; והגיעו לבית כנסת משלהם; בית כנסת לא גדול, אך יפה, מורם מעל הרחוב, עולים אליו בכמה מדרגות, ואין הבוץ נסחב ישר לתוכו; חיצוניותו לבנים אדומות, אין כמותן בכל בתי שפולה, וחוטי טיח לבן ביניהן; חלונות צבעוניים, גבוהים וארוכים; ארון קודש, הדר, ליד המזרח; ובמה באמצע בית הכנסת; מורמה; היכל ממש; ויש בעל תפילה, ומזדמנים חזנים מהחוץ, לשבת מברכים ולימים נוראים; ובאים אליהם יהודים מכובדים, מבתי כנסת אחרים, להאזין לתפילה ולרינה, ומסתכלים בעינים צמאות, שר׳ יענקל ור׳ משה יזמינו אותם למקומם הם; מנהג הכנסת אורחים וכבוד אורח; שיתפקעו יהודים יפים.

ויהודים יפים, בעלי בתים, מעקמים אף: „פע, משהו דומה לתפלה שלהם, רחמנא לצלן".

גבאי שלהם, קופה של שרצים לו מאחוריו. מי שהוא זוכר לו, כי בימי נעוריו נפל מגג של אורוה על סוסים זרים, רחמנא לצלן, שנשאוהו הרחק, הרחק עד שמצאוהו בשוק, בעיירה סמוכה, וישב בחד גדיא; כך מספרים הם, היהודים היפים.

עכשיו עלה לגדולה. ספסר יערות ואחוזות הוא; עוסק עם כל הפריצים שבסביבה; לובש קצרים ופרוה של טחורין, נגיד ממש; נוסע לקייעב, לקונטרקטין; ומדבר רוסית, מעשי פריץ; ביתו בית נגידים, ויש לו גרמופון; בנו לומד בגימנסיה, בעיירה סמוכה, ומהלך בבגדי שרד. בערב פסח הוא נותן למעות חיטים יותר משורצבריים; ואשתו דואגת להקדש ולבקור חולים, והנה גבאית ממש: „אפשר להתפקע, שטונדובצים שכאלה".

בית הכנסת של ר' זוסיה זלמנזון

זה היה בית כנסת קטן; ר' זוסיה נגיד היה; ובית מדות היה לו, וגן גדול של עצי תפוחים ואגסים מסביב לבית; בקצה הגן בנה בית כנסת לעצמו, ויהודים ממקורביו היו באים להתפלל שם; לכשנסתלק ר' זוסיה, נשאר בית הכנסת, ואשתו גיטיל היתה מקימתו לזכר בעלה; הרבה מילדי ישראל נמשכו לאותו בית כנסת; לא בזכותו של ר' זוסיה, כי אם בזכות התפוחים והאגסים, שאפשר היה לשלשל לכיס, אגב הליכה לבית הכנסת, כביכול.

סבי ר' ישראל ז"ל, אבי אבי, ור' לייזריל משה־לי חנצי"ס, שניהם היו ממתפללי בית הכנסת הזה; והיו משרים מתורתם עליו; דומה, היו זקוקים שני יהודים, בני תורה אלה, לפינה משלהם; סבא, אמנם, לא היה מרבה לשבת בשפולה, ורוב ימיו היה חי ביערות שבהם עסק, אם על חשבונו ואם כפקיד של אחרים; אולם משבא לשפולה לשבת, או לחג, היה מתפלל באותו בית תפילה של בר פלוגתיה לייזר משהלי"ס; והיה דומה, זקוקים הם זה לזה, כפתיל לשלהבת.

בית הכנסת הוולובי

בימות החול

מקומו של בית כנסת זה על יד השוק היה; לא רחוק מהבאר הגדולה, מקום חניתם של העגלונים, ומשורות החנויות, „השוק"; ולמה נקרא שמו „הוולובי"? כי באותו מקום היה לפנים שוק הבהמות; „וואל", משמע באוקראינית „שור"; בית כנסת זה חולו גדול משבתו; הנה היו סרים בימות החול, כל אנשי השוק, לחטוף ברכו וקדושה, וכל אשר היה זקוק לאמירת קדיש; דומה, נפל בית כנסת זה, לאנשים יראים אלה, משמים, ועמד להם באם הדרך, להקל עליהם את עבודת הבורא, אגב טרדותיהם המרובות. מתפלליו אנשי עסק היו, ותושבי הסביבה.

ככר השוק ובית הכנסת הוולובי — רישום ד. כהן — ציור עוזר שבת

פנים בית הכנסת הוולובי — רישום ד. כהן — ציור עוזר שבת

כמה מנינים היו מתפללים בבית כנסת זה מדי בוקר; זה, אחר זה; ובערבים מתכנסים הנה אנשי השוק, להתפלל ערבית, בטרם יתפזרו לבתיהם; יש המאחרים שבת, לעיין בספר, וללמוד שעור, או לשמוע ללמודם של אחרים; דומה, לא נסגרו שערי בית תפילה זה לעולם; בעוד חושך, בטרם יעלה שחר, היו מתכנסים כאן יהודים פשוטים, אנשי עמל ועבודה, מתפללי ותיקין, אנשי המנין הראשון; נדחקו רובם ככולם, מסביב לשולחן אשר ליד הכירים, בקצהו המערבי של בית הכנסת, אשר מול פתח הכניסה; כאלו לא העיזו להכנס פנימה; ישבו צפופים ודחוקים זה לזה, לאור נרות, או מנורות נפט בודדות, מעיינים בספרים, לומדים ביחידות, מדברים בלחישה, כאלו שלא להעיר את מישהו; בית הכנסת רובו ככולו שרוי באפלה; המזרח, זה המקום המכובד, עזוב; אף ארון הקודש והעמוד עומדים בבדידותם, באפלה; ומסביב ריק, אין אדם; רק נר התמיד, מהבהב על העמוד, ומאיר את האותיות „שויתי", להעיד כי יש אלהים במקום הזה; הקהל המשכים, ע"י הכירים, מחכה עד שיחור שחר, ויכירו בין כרתי לתכלת; אז יתפזר בבית הכנסת, יתעטף בציצית, יתחיל בברכות, יניח תפילין, ויתחיל בתפילה; לאחר כך, זה אחר זה, עד שעות הצהרים, מנינים אחרי מנינים; טרם יספיק מנין אחד לגמור תפילתו, קופץ יהודי מאיזו פינה, ופותח בקול רב, „ברכו את ה' המבורך", והקהל עונה לו „ברוך ה' המבורך לעולם ועד"; וראה, הנה הופיע איש חדש לפני העמוד, ומנין חדש הצטרף, ויהודים מתפללים.

אנשי השוק, יהודי הכפרים הבאים לקנות ולסחור, היוצאים בעוד לילה מבתיהם, האצים ורצים הנה ושוב, מתפנים לרגע, קופצים לבית הכנסת, לחטוף ברכו וקדושה, לאמר „קדיש"; כאן מוצאים הם טלית ותפילין, מן המוכן, וסדור על כל עמוד ועמוד; כורכים, ומתעטפים, ומצטרפים למנין; במהירות בולעים תפילתם כאטריות; העובר לפני התיבה, קולו ישמע רק בעברו בריצה על גבי ראשי הפרקים, כעגלה הדוהרת על פני אבני־הסימנים אשר בצידי דרכים; „מה טובו, הודו, יהי כבוד, ברוך שאמר, אשרי, ישתבח, שמע ישראל, אמת ויציב, ה' שפתי תפתח, נקדישך, אשרי, ובא לציון, היום יום, עלינו"; ואשר בין פסוק לפסוק, יבלע במהירות, ובמלמול שפתיים, אוזן לפה לא תשמע; ובין נגיעה ונשיקה, ויריקה, (בראשית התפילה, בזמן הנחת התפילין, נוגע יהודי בידו בתפילין של יד ובתפילין של ראש, בקצות אצבעותיו; בברכו על הציציות, הוא מקפלן ונושקן; בסוף התפילה, בעלינו לשבח, בהגיעו למילים „וככל המונם", היינו הגלולים, הוא יורק); עברו רק כמה רגעים, ואדם בישראל מלא חובו לקונו; והרי הוא פנוי שוב לעסוק בדרך ארץ ומשא ומתן; הוא מוריד מעליו טלית ותפילין שאולים, במקום שהוא נמצא עומד, ופניו לישראל איצי לשתית תקון.

תקון זה, שיהודים היו נוהגים לשתות בבית הכנסת, כוסית יי"ש, ופרוסת עוגת דבש לקנות, היתה לחלק מהתפילה, ליהודי הירידים, ועוברי הדרכים; סעודה קלה וחטופה זו, שאין עמה נטילת ידים בפניה, וברכת המזון אחריה, דומה, לא נוצרה, אלא בשביל הברכות בלבד; ברכת „שהכל" ו„בורא מיני מזונות" בראשיתה ו„ברכת הנהגים" לאחריה, אגב ריצה מבית הכנסת לשוק.

ישראל איצי לא היה שמש בבית הכנסת; ולא נשא משרה אחרת בקהל; הוא לא היה מעשרת הבטלנים, הרגילים בעיירות ישראל; כי לא היו עשרה בטלנים בבית הכנסת הוולובי; איש לא מנהו לשום תפקיד; והוא לא היה חייב תשובה לשום איש על מעשיו; הוא היה, ישראל איצי, אדם לעצמו; נמוך קומה, רזה, בעל זקן קטן ודליל, ופאות קטנות, בעל קפוטה ארוכה ומשומשת, וכתונת פרומה בצווארו, וקרטוז של חסידים; בעל עינים ירוקות וזריזות, וצחוק ערמומי; הוא לא היה למדן, לא חסיד רב; אבל הוא היה הכרח המציאות של בית הכנסת הוולובי; של כל שמחה וכל תוגה; בחול, בשבת, ובמועד; היהדות הקימת עצמה.

דירתו היתה בחצר העניים של רב יוסי טולומאטשער, הנמצאת ברחוק מקום מבית הכנסת הוולובי; שם גרה אשתו הקטנה עם בניו המרובים, שהלכו ורבו משנה לשנה; ובכל זאת לא היתה שעה, שאדם נכנס לבית הכנסת, מראשוני מתפללי ותיקין, ועד היוצאים האחרונים לאחר תפילת מעריב, שלא מצאו את ישראל איצי בבית הכנסת; ואנשים תמהים, איך ומתי יכל איש רזה־גוף וחלוש זה, הטרוד לילות וימים בבית הכנסת, לקיים את המצווה, בחדרו היחיד, והצר, והמאוכלס בצפיפות, בדייקנות וחריצות שכזו, ולהקים כתריסר בנים ובנות, ועוד ידו נטויה? וישראל איצי צוחק, ונהנה מדברי המהתלים בו; דומה, חננהו אלהים בינה יתרה; והוא חי את חייו ללא צל של תוגה, וללא יסורי מצפון, וללא תרעומת על קללות אשתו; ללא מבוכה באין פת לילדיו הרעבים; הוא רץ לבית הכנסת, הוא דואג לתקון, ומקבל פרוטות, הוא אוסף שאריות הנרות של היארציטים לאחר גמר תפילת מעריב, ומוסרם לפנות בוקר לימשכימים לבית הכנסת, ומקבל עבורם פרוטות; הוא מטפל בהעמדת כל חופה של יד בית הכנסת הוולובי, ומקבל רח״ש; הוא אומר קדיש אחרי מתים שאין להם בנים; הוא משמש ארוחים, ובעלי דרשנ׳ס, מגידים, וחזנים; הוא נלוה לכלי הקודש, בסיורם על בעלי בתים, לקבל דמי חנוכה, ומתנת פורים, ומקבל חלקו.

ליב השמש, הוא השמש של בית הכנסת; הוא הדואג לסדרים; הוא מקבל פקודות מהגבאי; הוא דואג לנרות, להדלקה לפני העמוד; לצחצוח המנורות; לספק נפט, לעצים להסקה, לנקוי בית הכנסת, לסדורים שיהיו בנמצא; בקצור, הוא דואג לבית הכנסת כולו, והוא נושא באחריות, ויש מי שיצוה עליו; בעלי בתים יכולים להתאונן עליו; אולם ישראל איצי, הוא אמן חפשי, עושה הכל מרצונו הטוב, והשכר הנתן לו, הוא אגב אורחא, בלתי מותנה, מתנת אלהים; הוא דואג לפרט, לכל איש ואיש; הוא עושה את היהדות והמצוות יחוּת לכל אדם; בבחינת „טוב להיות יהודי״; ובערב יום הכפורים, כשמסתדרות ליד הכניסה לבית הכנסת הקערות של הצדקות המרובות, וגבאיהם תובעים נדבת המתפללים להחזקת המקום הקדוש, יושב ישראל איצי ליד השולחן עם קערה שלו, ועליה כתובת באותיות של קדוש לבנה, „ישראל איצי״; צדקה לעצמה

בשבת ובחג, שונים פני בית התפילה הזה; ה„עולם" הפשוט מצטמצם; רבים מאנשי העבודה והשוק מתפללים בשבת בבית הכנסת הגדול, או בבתי הכנסת האחרים, הקרובים לבתיהם; ואלה מהם, שמקום תפילתם אף בשבת כאן, נדחקים לשורות האחרונות, אל מאחורי הבימה וצדדיה; לפני העמוד מתפלל חזן ממש, לייב החזן; איש צעיר, וחור פנים, ממתיק זמירות; בחגים, ביחוד בימים הנוראים, בלווי מקהלת משוררים, שאומנו והודרכו על ידו, במשך חדשים אחדים, ממחצית הקיץ.

הרעש בשבת קטן, ו„משוכן עד", לא יעיז איש לקפוץ לעמוד; הגבאי יושב בשעת קריאת התורה על הבימה, ונוהג שלטון ביד רמה; פסקה החרות של ימות החול, ואין רעש ואין צוחה! אין חוטפים בשבת; הקהל, אף העניים, לובשים בגדי שבת; הבית רחוץ; המנורות הגדולות דולקות בליל שבת; ועל העמוד נרות גדולות בפמוטי כסף, אף בשעת תפילת שחרית ומוסף; ה„מזרח" וה„שפיגל", היא שורת המקומות שממול המזרח, מתמלאים יהודים יפים, רובם תושבי הסביבה, סוחרים וחנונים, שבימות החול מתפזרים הם לכמה מנינים, או מתפללים בבתיהם; בשבת הנם מתכנסים להתפלל בצותא, בעלים בעמם, וכוחם וגבורתם מלא בית ה'; ביניהם זקנים בעלי הדרת שיבה, לבושי קפוטות ארוכות, ובעלי טליתות מעוטרות כסף; ועל ידם אברכים, בנים וחתנים, בעלי זקנים שחורים וחומים, בסרדטים עד לברכיהם; הזקנים מחזיקים בהומשים גדולים, הכרוכים בכריכות עור, ומעיינים במפרשים הרבים, והצעירים מתדיינים בדברי תורה, ומשוחחים ומגלים סברות מחוכמות, ואף אפקורסיות לעתים; מנהג, כי בשעת קריאת התורה, אין מקפידים על השיחה; רוב הקהל נוהג היה לעבור על הסדרה (הפרשה) בבתיהם, מי שנים מקרא ואחד תרגום, ומי תורה ומפרשים, ואינם נוטים להקשיב לקריאת הקורא. דומה, לא נתנה הקריאה בבית הכנסת, אלא לשם העליה לתורה, בלבד, ובה מעונינים רק העולים עצמם, והגבאי האוסף נדרים; על כל פנים, אין תשומת הלב גדולה, אלא עד שיעלה המפטיר, והקהל שם אוזן, להבחין אם לא יכשל בברכות ובקריאת הטעמים.

בשעה זו של קריאת התורה היה אבי ז"ל, והוא אז עדיין איש צעיר, מעיין ב„עקדה", ספר „עקדת יצחק", חבורו של יצחק בן ערמה על התורה, ומתוכח עם בר פלוגתיה; ר' גדליה קושניר, בן גילו, המעיין ב„בינה לעתים", אף הוא פירוש על התורה; עד כאן דברי תורה; אולם היו וכוחים אחרים, עניני ישראל ועניני ארץ ישראל.

אבא, ז"ל, היה מראשוני חובבי ציון בשפולה, ובשנת תרנ"ח בקר בא"י, ומאז הטיף לישוב א"י ללא הפסק; הוא היה קורא ב„הצופה", ושמר טינה ל„הצפירה", שלא היתה בשעתה מהתומכים בציונות; ור' נחום סוקולוב, היה זמן שנטה לטריטוריאליות.

ר' גדליה קושניר היה קורא ותיק ב„הצפירה" ומתפעל „מאורח לשבת" וכיוצא בו, והוכוח היה חריף למדי; האברכים האחרים שבכותל המזרח וב„שפיגל"

אלתר טרן, פיני וליבער הופמן, לוי פולונסקי, נוטים אוזן לוכוח, מתערבים, ותומכים בזה או בזה; ואף הזקנים נוהגים להפסיק מלהאזין לקריאת התורה, ומקשיבים לוכוח; שכן בני אורין הוחזקו, ונהגו בהם דרך ארץ; עד שגדל הרעש, והגבאי דופק על השולחן, וקורא בקול „שא שטיל", או שנגמרת הקריאה, והחזן פותח בקול, ב„יקום פורקן".

הגבאי שנדחה

סבי רבי שמעון גינזבורג, אבי אמי, היה גבאי בית כנסת הוולובי, שנים רבות; אף אביו ר' דוד, שקראו לי בשמו, היה ממתפללי בית הכנסת הזה; למשפחה היו בבית כנסת זה כמה מקומות; מהם בכתל המזרח ומתחת לארון הקודש; ואף ספר תורה משלה, אשר סבי ר' שמעון הזמינה מידי הסופר סת"ם, ר' ירמיהו, והכניסה בכבוד רב, ובשמחה רבה לבית הכנסת; פרוכת גדולה, משובצת כסף, מתנת סבתא, היתה תלויה על גבי ארון הקודש, בשבתות ובמועדים; כשאבי נשא לאשה את אמי, והוא בן תורה, מסר לו סבי את המקום בכותל המזרח, כראוי לתלמיד חכם; וכאן היה מקום תפילתו ומקום וכוחיו בשבת.

סבא עצמו שמר על מקומו מתחת לארון הקודש, על יד העמוד של החזן; אך יותר משישב על מקומו זה, היה מתהלך כל ימיו בבית הכנסת, כשם שהיה בימי תוקפו, בזמן היותו גבאי; היה עובר בין השורות, מקפיד על הסדרים, מתעקב על יד הבימה, ומעיר לזה ולזה; עצם העובדה שברבות הימים, לכשנזדקן וגברו הצעירים, העבירוהו מגבאות, לא השפיעה לשנוי יחסו הוא לבית הנכסת; הוא נהג בתקיפות, וביד רמה כאשר הורגל; בית הכנסת היה מקום חייו הצבוריים בכול, בכל עניני העיירה; כאן תבע מאחרים, כאן נתבע, כל מאורע צבורי השתקף כאן. הוא לא היה למדן; ספריו היו מהרגילים ביותר בבית יהודי; חומשים, מחזורים, וסדור גדול, המכיל כל אשר יהודי חייב לאמר; כאן חוק לישראל, ופיוטים וסליחות, וקרובץ לפורים, ותהילים, ועוד ועוד מטעמים. ספרים אלה לא משו מידיו, והיה מעיין בהם בכל עת מצוא, בשבתות ובמועדים; אך עיקר כוחו בדאגה לכלל; לקהל, לבית הכנסת, ולהבדיל לבית המרחץ, אשר בבנינו השקיע עמל רב, מרץ וזמן; ונכנס בגינו בריב, עם כמה יריבים ופרנסים אחרים, אשר בזבזו את כספי הצבור, לדעתו.

הוא היה חבר באופראוה, היא המועצה המקומית המאוחדת ליהודים וגויים, והדואגת לשמירת השוקים ולתקוני הדרכים, שהפכו בורות ושיחין, מדי שנה בסוף הקיץ, וסכנה צפויה בהם לעוברי דרכים; מוציאה תעודות זיהוי ומכינה רשימות של החיבים בעבודת הצבא; הוא לחם עם הקצבים ועם בעלי הטקסא, על מס הבשר ומחיר הבשר, וההקצבות לצרכי צבור, להחזקת בית הכנסת, ולמעות חטים, ולתלמוד תורה, ולהקדש; הוא ידע על כל העניים, והנצרכים, והיה להם לפה; וכל ענינים אלה היו צריכים להעביר בשלום או בריב, בבית הכנסת, לפני קריאת התורה או אחריה, או על ידי עכוב הקריאה ע"י דפיקה על השולחן „אן עק זאל דאס נעמען"; אף בימים שהיה אמיד, לא היה מהנוהגים

הדור בעצמם; טוחן לפי מקצועו, היה קרוב לעובדים בטחנה ולעגלונים, יהודים וגויים, ונהג עמהם כאחד מהם; „שימל דודיס", קראו לו, (היינו שמעון בן דוד); וגישתם אליו ישירה, בלי כחל ושרק; ואולם מתוך הכרה, כי יש על מי לסמוך; שאם הוא ירים קולו, ילך בית הכנסת רתת, ולא תהיה מנוחה עד שיתוקן העול.

(ר' שמעון גינזבורג, גבאי בבית הכנסת הוולובי).

עסקנות יהודית לא נתנה שכר, ולא הרבתה כבוד לאוחזים בה; אך בימים שהיה גבאי, היה הקהל כולו חולק לו כבודו אחת לשנה; בליל שמחת תורה, לאחר ההקפות, כשהקהל היו בגלופין, היה הקהל מלוה את הגבאי לביתו בשירה ובזמרה; כאן נערכת כירה כיד המלך: השתיה כדת, יין ויי"ש, כל מיני מתיקה; „הולובצי"ס", לביבות בשר עטופות כרוב ומבושלות במיץ מתוק חמוץ; ו„קראפים", ספוגניות אפויות בדבש, מעשה ידי סבתא לתפארת: הכול בקערות גדולות ומרובות; „הכרה של הגבאי"; דומה, לא נשא סבא בלבו

יגון גדול יותר, עד ירדו שאולה, מאשר על אבדן השמחה הזאת; ומשחדל להיות גבאי, היה נוהג בשמחת תורה, תיכף לאחר ההקפות, לבוא הביתה; בשמחתו של גבאי אחר לא השתתף.

עוד זאת אהב סבא: לעבור לפני התיבה; תפילה זו בפני העמוד, כשקולו מורם על קולותיהם המרובים של כל המתפללים, היתה בה מן ההתיחדות עם קונו והכרת כוחו; עליה נאבק כל ימיו, עד יומו האחרון. הצעירים שבבית הכנסת רצו בחזן ממש, עם משוררים לימים נוראים; חצופים אלה, היו לועגים לרינתו; ומשחדל להיות גבאי, לא יכול להלחם בהם, ואי אפשר היה למנעם; אולם כל זה בתפילת מוסף, בשבתות ובחגים; לא כן תפילת שחרית ומנחה בשבת, שהנם עדיין בבחינת הפקר, ותפילה בחול, שכל יהודי רשאי לגשת לעמוד ולהתחיל בקול רם, באמירת ברכות או בברכו; כאן היה מבין הזריזים המקדימים, ואין לעמוד בפניו; וכשהיו בניו וקרוביו טוענים בפניו, היתכן? למה לך כל אותו הריב? אם הקהל איננו רוצה בתפילתך, למה לך לכוף את עצמך עליהם? היה סבא טוען בכל תמימות לבו, במרירות, ובבטול כלפי אלה הדוחקים את רגליו, כמי שיודע שאך לעשות חובתו הנו רוצה: הקהל, אינו רוצה? מי זה הקהל?

הגבאי החדיש

יריבו של סבא לגבאות, אשר דחק את רגליו היה מאותו קהל; היה זה בן הדור החדש, של ראשית המאה העשרים; המסחר פרח, יהודים פשוטים נתעשרו ובעלי המאה היו לבעלי הדעה, לומדי התורה נתמעטו אף הם ובעלי היחוס הקודם מותיקי העיירה כאלו נדחקו הצדה.

ברוך ברוצקי, העשיר הגדול בשפולה, סוחר היערות, שביתו היה ליד בית הכנסת הוולובי, הלך לעולמו; בנו, פסח, אשר קרא לעצמו פיוטר, עבר לגור לקיוב; ר׳ מוטיל לוי יצחק׳ס, סוחר אמיד ובן תורה, מיושבי המזרח בבית הכנסת, התמוטט, והוא ושלושת בניו ישבו במזרח כאבלים; עוד אחד מזקני בית הכנסת פשט את הרגל, וטענו עליו שאבד מעותיהם של יתומים ואלמנות.

דודי, שמואליק טבצניק, שמקומו סמוך למקומו של אבא, עוד היה איש עשיר, אלא שנזדקן; בניו, שבנעוריהם היו דוחק בהם בארכובותיו, בבית הכנסת, וצועק עליהם „זאג תרגום", אמור תרגום, נעשו אריסטוקרטים, וגלחו זקנם, ולא היו בעלי השפעה בבית הכנסת. ר׳ דוד ווסלוקיבער, שעלה לשפולה מאחד הכפרים הקרובים, איש זקן ועיניו כהות; ר׳ ראובן שורצבריים, אם כי מן המיוחסים היה, וטרם ירד מנכסיו, לא היה מהתקיפים בדעה; הטחנה של סבא הלכה וירדה; אבא לא היה נגיד מעולם.

כל המזרח כאלו נתערער; חדשים, מקרוב באו נדחקו לתוכו, פרוים אברוצ׳קי, סוחר עורות ובעל חנות למנעלים שעלה לגדולה, קנה מקום במזרח ומשה בער, סוחר טבק שהתעשר היה לגבאי בית הכנסת; סבא לא הכיר בגבאותו לעולם, אולם גם יתר הזקנים לא השלימו, ורננו: משה בער גבאי?

אמנם, היה משה בער יהודי פקח, וסוחר הגון; זקנו שחור, עדיין, פניו יפים וכתפיו רחבים וידע לכלכל את מעשיו בשכל, ואף אמרו בצדק. ידע לכבד תלמידי חכמים; בבית הכנסת, כשנתגלגלה שיחה של תורה, ידע הוא לשתוק, ולתת לאחרים לדבר; תומך ברואה, שהיה ממתפללי בית כנסת זה, דואג לחזן; נותן עליה לאדם מכובד, אף אם אינו אמיד ואיגו תורם אלא מעט; ומצוה לחזן להבליע את ה„שנדר", בזמן המי שברך, שלא להלבין פני אדם.

בכל זאת, זכרו לו רבים את ימי נעוריו, עת שהיה מארחי פרחי, והתחבר לפחותים; אלא שהמזרח שתק, ונמנע מלהזכיר נושנות; וידידיו, מאלה שעלו לגדולה כמותו, שתקו אף הם; לא כן ידידיו מקדמת דנא, שנשארו במעמדם הקודם. הם מררו את חייו, וגבו את חובם ממנו, בכל עת מצוא. איצי בליאכר, מנמוכי הדרגא, מאנשי השוק, ידידו מאז, ידע כל סודותיו מימי נעוריו; ובחג, או סתם בשבת, כשתבע לעצמו עלייה, ולא נתנה לו, או שנקרא ל„הגבהה", או כשהיתה לו סתם סבה והזדמנות לתרעומת, היה קופץ על הבמה, דופק בשולחן, ומתחיל מונה וסופר את חטאי נעוריו של הגבאי; כל עסקיו היפים מלפנים, את ידידיו וידידותיו מאז, את גיטל החגרת אשר שמרה לו חסד נעורים; ואותו גנב וממזר שהיה איש בריתו ואיש סודו, ואותם „עסקים כשרים", שהשרו ברכה עליו, ועשוהו ליהודי יפה.

„המזרח" שומע, ואינו מתערב, ואינו מפסיקו; אף הוא, יושב הוא על הבמה באומץ ובגבורה, מביט ישר לפניו של איצי בליאכר, בחיוך של בטול, עד שזה יוצא מכליו, וגרונו נחר.

אזי רק, כשזה מפסיק מאליו, אומר משה בער בקול, למען ישמעו כל אשר מסביב: „איצי, איצי, חבל עליך, הרי אם תצרח עד למחרת, ותמנה את חטאי, לא תדע יותר ממני; את אשר היה, ואיננו עוד, יודע אני בעצמי; ומה בצע בכל זה?" והקהל צוחק: „ממזר, פקח שכזה"; ועובר לתפילה.

בשבת אחה"צ, לאחר שינה של שבת ועד לתפילת מנחה, היה בית הכנסת הופך מקום כנוס; פעם לשולחן שלש סעודות של הרבי, שבא לבקר חסידיו בשפולה; ופעם לדרשן הבא מן החוץ, הדורש בענינים של יראת שמים; פותח לרוב בפרשת השבוע, ומוצא בה סמוכין לעניני דיומא; וסתם דברים שביהדות; מוכיח את הדור, הסר מהדרך הטובה, ויראתו פגומה, ואיננו משגיח במצוות; ותורה נשכחת; „ועל כך אמר הרוזינאי, או הבעש"ט, או הסבא משפולה".

הדרשה בבית הכנסת הוולובי, מכיון שמכוונת לרוב המוני עם, לא מלאכה קשה היתה; אין להרבות כאן דברי תורה מסובבים; די לעורר נימים שבלב, הרגשות; לספר מעשיה מחרידה, בדרך משל, וההמון הפשוט מושפע.

נשים, שבעזרת נשים, מעטות מהן, הבאות לשמוע קול דרשן, מקשיבות מבעד הדלת הפתוחה להיכל, לכבוד המאורע; יש מהן מוזילות דמעה ונאנחות ברוב התרגשות וחסידות.

בשעת התפילה, כרגיל, היתה הדלת אשר בין בית הכנסת, ההיכל, ובין עזרת הנשים סגורה לחלוטין; תפילת הנשים היתה מודרכת ע״י „הזאגערין״, מעין חזנית לנשים; אשר אמנם לא התפללה בקול רם בפני העמוד, אלא עוברת בין המתפללות, מדריכה את הנשים, ואומרת להן באיזו תפילה להתפלל, „וו האלט מען״, וקוראת בפניהן בתחינות ובטייטש חומש; ומכוונת אותן בהזכרת נשמות, מצוה זו שנתקדשה במיוחד בין נשי ישראל.

מראשית תנועת חיבת ציון, רבו הדרשנים החילוניים לציונות, לישוב ארץ ישראל, לתרומות הועד האודיסאי, אשר תמך בישוב בארץ ישראל; ואחר כך, לאחר הקונגרסים הראשונים, לתרומות לקרן הקימת.

כאן הגיעה השעה לחובבי ציון שבעיירה. הם עצמם היו דורשים, איש, איש, בבית הכנסת שלו, וגם מתחלפים זה בזה, מפעם לפעם. דרשות אלה על ארץ ישראל, היו תמיד מלוות גם סקירה על חיי היהודים ברוסיה; עניני יום, יום, משתלבים עם התקוה לגאולה קרובה, עם ספור על הקונגרסים, על אשר נתפרסם בעתונות הציונית, האידית, והרוסית והעברית, של אותם הימים.

מדרשנים אלה הכירו אנשי שפולה את שמות ההוצאות הספרותיות של הימים ההם; את ה„שחר״ של סמולינסקין, „לוח אחיאסף״, ואח״כ „השלוח״, „המליץ״, „הצופה״, ו„הצפירה״, הפריינד והאידישער פאלק באידיש, הוואסחד (השחר) היעברייסקיא ז׳יזין (החיים היהודים) ו„הרזסווייט״ (השהר) ברוסית; המוני העם שמעו דברים אלה בצמאה, והצטוטים העלו את הדרשנים לרמי מעלה, היודעים באותיות הקטנות, ומביאים דברים לעם.

דרשני שפולה היו בעיקר אבי, סיומה (שלמה) כהן, גדליהו קישניר, קלמן גפן, יחזקאל לווענברג, ישראל בונגרד, שמואל ברונשטיין ועוד מספר. אולם לשפולה היו באים גם מטיפים מבחוץ, שליחי הועד האודיסאי, שליחי היישוב בארץ ישראל ושליחי המרכז הציוני בקייעב, בהנהלתו של נחום סירקין הקייעבי.

משה בער הגבאי, איש נוח היה, ובית הכנסת הוולובי היה פתוח לכל הדרשנים הללו, מכל סוג שהוא, יותר מאשר כל בית כנסת אחר; בחושו העממי הגדול, הרגיש משה בער, כי הדרשות, באשר לא תהיינה, ואע״פ שמעט מאד יכל היה הוא עצמו לדון על חשיבותן וטיבן, הנן מעשה חשוב ויפה, המעסיק את נפש הקהל, וגורם לו הנאה מרובה, ופותח את אזניו, את עיניו, ולבו, לראות, לשמוע, ולהרגיש, משהו יותר, מאשר בימי הטרדה של ימות החול והריצה אחרי הפרנסה, ואחרי הגוי, וההתדמות לו; והיה הוא, הפשוט, העם־הארץ, לפותח שערי שמים לעם, מבלי דעת, מבלי שנטל גדולה לעצמו; ובזמן הדרשות, היה יושב על הבמה, משגיח על הסדר ושומע.

המנין של דוד קרוטולוב

המנין הזה, מנין זה של החסידים שבחסידים, הפלוסטרים, היה מול בית הכנסת הוולובי; בדירתו הצרה והשכורה בביתו של ר׳ איצי טרן, הקים לו דוד

קרוטולוב, יהודי גבוה ורחב, בעל זקן גדול ומדובלל, וגבות וריסי עינים עבותות; חומרה של קפדן וירא שמים, מנין לעצמו, למהדרים שבמהדרים.

מה ראה על כך, ומה זכותו לכך, מי יודע? ר׳ דוד קרוטולוב בא לשפולה מאחד הכפרים; גיסו של ר׳ דוד ווסלקיבער היה, אלא שדוד וסלקיבער, איש עשיר היה, ודוד קרוטולוב לא; שם בכפר היה מוזג, מוכר יי״ש לגויים, ולא יכל להרבות שם, לא בתורה, ולא במעשים טובים ובחסידות. כשבא לשפולה היה למוכר יי״ג לקדוש ולהבדלה; וזה בלי רשיון; ילדים אמרו שיינו טעמו, טעם מים, עד שספק היה אם חייבים לברך עליו „הגפן" או „שהכל". אולם הוא, דוד קרוטולוב, ראה טובה לעצמו, והיה לובש קפוטה ארוכה של פלוסין, וקרטוז של פלוסין, ונוהג חסידות, והיה לו ספר תורה משלו, והקים לו מנין לעצמו.

בערב פסח מכר יין לארבע כוסות, ומצה שמורה; בערב סוכות אתרוגים, ובהושענה רבה, הושענות; יש שאמרו כי המנין לא בא אלא לפרסומי מלתא, להטיל קדושה במעשי ידיו, וברכה במעונו. תורתו לא היתה גדולה כל עיקר, וליצנים היו אומרים, כל חסידותו תלויה בשמו, כי קרוטולוב, משמעו בגויית, ראש עקום; אך הנסתרות לה׳ אלהינו; ולדוד קרוטולוב נמצאו כמה יהודים שקראו לעצמם חסידים ובאו להתפלל במנין שלו והוקם עוד בית תפילה אחד בשפולה.

ז. תלמוד תורה ושמחת ילדות

ילדי ישראל שבשפולה קנו רוב תורתם מפי מלמדים. ישיבה לא היתה בשפולה מעולם, וחובשי בית המדרש אף הם פסו, וקרנה של תורה הועמה; ילדים למדו עברי, וחומש, ורש"י, מפי מלמדים עד גיל בר־מצוה, ויצאו לאור עולם לחפש מזונות; רק מעטים, שחשקה נפשם בתורה רבה, לשמה, נדדו לישיבות בערים אחרות; ואחרים שהתאוו להשכלה, נדדו לגימנסיות שבערים אחרות, או התכוננו לבחינות בגימנסיות.

המלמד־ליך

המלמדים כמה דרגות היו בהם; ודרגה ראשונה היה „המלמד־ליך", אלה שלא הגיעו לכלל „חדר", היינו, בית אולפנא משלהם, כל עיקר; הם היו מהלכים מבית לבית, עם „סדור" ו„טייטל"; היינו, ספר תפילות ומכוונת, עשויה, עצם רכה „עצם דג", קראו לזה, לציין השורות בספר; מלמדים אלף בית לתינוקות, שטרם הגיעו לגיל חדר, ולמשרתות, וסתם יהודיות, שחשקה נפשן ללמוד להתפלל. הם היו מלמדים גם לכתוב אידיש, והיו עצמם כותבים מכתבים באידיש עבור אלה שלא ידעו לכתוב וביחוד מכלה לחתנה ומחתן לכלה; „בריוענשטעלר", קובץ נוסחאות מכתבים, מונח להם תמיד בחיקם, מכתבים מליציים המושכים בסגנונם המשונה את לב לקוחותיהם: ביחוד, נערות עניות, משרתות בבתי ישראל, שלא ידעו קרוא וכתוב; וגלמודות, שלא היה להן אל מי לפנות, ולבקש ממנו, שיעלה את מרי שיחן או את רגשות לבן על הניר. המלמד־ליך היו לאנשי סודן, כותבים עבורן מכתבים או נותנים להם מכתבים להעתקה.

יושב המלמד׳ל במטבח, בשעות שלאחר הצהרים, לאחר שהמשרתת הדיחה את הכלים ונקתה את הכירים, ונתפנתה מעמלה, ובעלת הבית שכבה לנוח; המשרתת שופכת את לבה לפניו, ומבקשת ממנו, שיגייס את מיטב מליצותיו עד „שיזיזו אבן" ו„יכשפו" את מי שרצתה בלבה לכשף; והוא כותב לאותו חתן, ומתחיל דבריו ברתת „צו מיין ליכטיגען ענגלייכטר" (לנברשתי המאירה), וגומר במליצה „פון דיין טייערען שפילפעגעלע" (מצפור הרננים היקרה שלך), וכדומה.

אותם מלמד־ליך היו מלמדים גם סתם נערות, גדולות וקטנות, לברך על הנרות בערב שבת, ואיך להפריש חלה, וברכת „מודה אני" של נשים, שהיתה נגמרת במלים הנחמדות: „צו טאן ואס דער טאטע זאגט און וואס די מאמע זאגט, און וואס אלע גוטע פרומע לייט זאגען; א ברכה און הצלחה אויף מיין קעפעלע, אמן סלה" (לעשות את אשר אבא אומר, ואשר אמא אומרת, ואת אשר כל האנשים הטובים, והחסודים אומרים, ברכה והצלחה תחול על ראשי הקטן, אמן סלה). הם היו קוראים עם הנערות והנשים ב„צאינה וראינה" וב„טייטש חומש",

וב„תחינות של שרה בת טובים״, ולעתים אף „במעשה־ביכלעך״, ספורי מעשיות של „שמר״ ואחרים. זו ספרות השונד, החילונית, הראשונה באידיש.

בנות מועטות היו מבקרות בחדר יחד עם הבנים, ומתערבות ביניהם; אולם זה רק בגיל רך מאד; ללמוד רש״י לא הגיעה ילדה בשפולה בימי; אצל בעני הגבן היו כמה וכמה תלמידות והן היו בחסותה של הרבנית; ויותר משלמדו היו עוזרות על ידה לטפל בילדיה, ב„אלקער״, הקיתון, הוא חדר השינה של הרבי. הרבנית הטיפה להן מוסר ולמדה אותן אידישקייט, וברכות, ומצוות של נשים, כיאות לרבי־צין (אשת הרבי).

נערים, היו מלמדים המלמדליך, רק קטנים ומתחילים, בבתי בעלי־בתים אמידים שלא רצו לשלוח את בניהם לחדר בגיל רך מדי, ולא רצו, מאידך גיסא, לבטלם מלמוד תורה, חלילה, עד גיל חמש ושש; את הנערים האלה למדו המלמד־ליך רק אלף בית ונקודות „טרופ״, וחבור, היינו חבור האותיות והנקודות יחד, ו„עברי כמים״, פרושו, קריאה בסדור במהירות רבה, ושוטפת כמים; מלאכה גדולה היתה זו, ונסיונות רבים נתנסו ילדי ישראל בקריאה זו; קריאה ישירה, וקריאה הפוכה, היינו, קריאת השורה מסופה לראשיתה וקריאה בתרגום אונקלוס; וקריאה בספרים חדשים, בהם לא הורגלו, ובאותיות קטנות, ולסוף בלי נקודות.

שני מלמדליך כאלה היו בשפולה; שני אחים, שניהם עורים בעין אחת; לכן קראו להם, שמעון העור, וראובן העור; וכל תורתם הם לא עלתה, כאמור, על תפילה בלבד, וכתיבת מכתבים באידיש, והם אצים ורצים מבית לבית, ושכרם כמה קופיקות לחדש; והם מרביצים תורתם בטייטל שבידם, האץ ורץ על פני הסדור, מימין לשמאל, ומשמאל לימין, ומלמעלה למטה, ומלמטה למעלה; והם קוראים בנגון באזני התלמידים, באותיות, ובנקודות, ובחבורם יחד „זאג ז׳ע אינגעלע (אמור נא ילדון) קמץ אלף אָ, אלף קמץ אָ; קמץ בית בא, בית קמץ בא.

מלמדי דרדקי

מלמדי דרדקי, היו דרגא גבוהה יותר; בעני הגבן ואחרים שכמותו למדו בעיקר חומש ורש״י; היו להם חדרים, בתי אולפנא, משלהם. חדרים אלה היו בכתיהם הם; החדר הראשון של הבית, אשר שמש בלילות, ובשבתות, לחדר מגורים למלמד ובני ביתו; שני שולחנות ארוכים עמדו בו; בראש השולחן האחד יושב המלמד ובראש השולחן השני יושב הבאהעלפער ה„ריש דוכנא״, היינו „העוזר״. מסביב לכל שולחן צפופים ודחוקים כשני עשרות ילדים.

מלאכת הקודש נעשית בנגון, בחזרה במקהלה, ובקולי קולות בעזרת „הטייטל״ ובעזרת הרצועה, אשר בה מצליף המלמד על „הגוי״, (הבור) ו„הפארשטאפטע קאפ״ (הראש המטומטם), שאינו יודע לפסוק את פסוקו, ולחזור על הטייטש, הוא פרוש המלות, ועל „השקץ״, המדבר עם חברו בשעת הלמוד ואינו יודע „ווי האלט מען?״ היינו, את המקום בו קוראים באותה שעה.

לומדים חומש, את פרשת השבוע; המתחילים לומדים עד שני, היינו, עד הפרק השני של הפרשה, הנקראת באותה שבת בבית הכנסת, והגדולים יותר, פרשיות אחדות, פרקים נוספים, עד גמר כל „הסדרה", „הפרשה", ולומדים „רש"י"; המתחילים, פסוקים אחדים של אותה פרשה, והגדולים יותר עד שני ושלישי, (הפרשיות השניה והשלישית); ביום הששי לומדים „טראפ", היינו טעמי הנגינה, בקריאת התורה, „מהפך פשטא זקף קטון וכו'" ו„מעבירים" על הסדרה ולומדים „קידוש".

יושב לו בעני הגבן בראש השולחן, כשרגלו האחת כפופה לו מאחוריו על גבי הכסא, ורגלו השניה תלויה ומתנדנדת באויר, ומפרש את פרשת השבוע; מלה, מלה, ופרושה באידיש; והילדים חוזרים אחריו, פעם, ושתים ושלש; ואח"כ קורא בעני הגבן כל ילד וילד לפניו, לחזור לפניו ביחידות, על פרוש המלות: ואוי למי שנכשל; תופש לו בעני בתנוך אזנו, וצובט בה וחוזר בפני הילד בנגון ובזעם, על פרוש המלות, ומאיץ בו „זאג זשע, זאג זשע", (אמור נא, אמור נא); והילד, דמעותיו בעיניו, ובקול מתיפח, חוזר בחצאי מלים: „בראשית", „אין אנפאנג", „ברא", „האט באשפען", או „ויברא" „האט זיך באויזין", „ה'" „גאט", „אל" „צי", „אברהם", „אברהם".

בולע הילד דמעותיו, וחוזר בבכי, עד שיניחו לו; ויש שמתפרץ הילד; צועק בבכי, ומתמרד, ואינו חוזר; ובעני הגבן דוחק בארכובו", „זאג ז'ע שקץ, זאג ז'ע גוי"; ולסוף, תורה של הרצועה מגיע; מצליף בעני, מרוב כעס, על הגב ועל הראש; וכשתגדל המרידה, וגדל העונש; יש שמגיע, להורדת המכנסים, במחילה מכבודכם, ולהצלפה על גבי אותו מקום שבאחורי האדם; ו„העמדה בפעקעל", היינו, במכנסים מורדות, בפינת החדר; והכל לעיני כל הילדים.

אלא, שלא עם כל הילדים נוהג בעני הגבן מנהג שוה. בעל טכסיסים בעני, ויודע דרכו במלמדות; יודע הוא, שילד זה, אביו יקפיד על פרוש כל מלה ומלה, אף אם יכניסו אותה לראשו בכל מיני ענויים; וילד שני אביו יקפיד, אם ירימו יד חזקה על בנו; עוד יודע בעני, שלא הרי בן בעל בית הגון, כבנו של ליפא גוי, למשל; בראשון יש לנהוג בזהירות, ובדרך ארץ, אחרת יוציאוהו מהחדר, ובשני אפשר להצליף, ולשפוך על ראשו, את כל מצוקת הלב.

ה„באהעלפער" היה מביא את הילדים לחדר; בימי הגשמים והביצות היה סוחבם על כתפיו; הוא היה נושא את חבילות ארוחות הבוקר וארוחות המנחה של הילדים, וטועם מכל אחת ואחת; היה מתחבר לילדים ונעשה לאיש סודם כלפי המלמד. ובחדר היה יושב וחוזר עם הילדים הנחשלים; ביום הששי היה שומע מפי כל ילד את הקידוש; וכן בערבי החגים.

בימות הקיץ, בשעות אחה"צ, היה הבאהעלפער מוציא את הילדים, קבוצות קבוצות לחצר, מושיבם על יד הקיר של החדר ומלמדם ברכות, בדרך של שאלות ותשובות ובקפיצה מענין לענין, למען ידעו כהלכה; הבאהעלפער שואל, והילדים

עונים במקהלה, ובקול רם; כיצד מברכים על עוגה? „בורא מיני מזונות״; כיצד מברכים על המלך? „שחלק מכבודו לבשר ודם״; כיצד מברכים על היין? „בורא פרי הגפן״; כיצד מברכים על הברק? עושה מעשה בראשית״, וכו׳. למוד זה של ברכות, היה בו הרבה מן השמחה ומהשובבות; הבאהעלפער לא היה רשאי להכות בילדים, אתו אפשר היה להשתובב, ועל הברכות אפשר היה לענות בכונה שלא כהלכה, למען הטעות אותו עצמו, ולעורר צחוק, על שהוא עצמו שכח תלמודו.

מלמדי תנ״ך וראשית גמרא

הדרגא הגבוהה שבמלדים היתה זו של מלמדי „פסוק״ (היינו נביאים), ועין יעקב וראשית גמרא; בנגוד לדורות קודמים שבהם היה עיקר הלמוד „גמרא״, הרבו בשפולה בראשית המאה העשרים ללמוד נביאים; בעיקר נביאים אחרונים, לפי פירוש: „רש״י״, וה„רד״ק״, וה„מלבים״, ואף „הביאור״, ומפרשים אחרים; נראה, היתה זו השפעת ההשכלה, שנלחמה עם למוד הגמרא, ואולי השפעת חובבי ציון, שמאפו והתנ״ך היו להם למשאת נפשם; אף בין המלמדים האלה היו דרגות שונות: יהושע פוזר, היינו, בעל כרס; חיים המלמד, והמונסטרישצר, בן העיירה מונסטרישץ, (ר׳ שלמה מגזניק); נבדלו זה מזה בדרגת השכלתם, ובשטות למודיהם הצד השוה שבהם היה שחדריהם של אלה היו בדירות מיוחדות, נפרדות מבתי מגוריהם, וקבלו צורה כל שהיא של בית אולפנא.

יהושע פוזר למד עברי וטייטש, לפי פרוש „רש״י״ ו„שפתי חכמים״; ולא נחשב בעיני בעלי בתים הגונים. חיים המלמד, „חטב עצים; הקנה בכוח פסוקים רבים לתלמידיו, למד פרקים רבים בע״פ; והמונסטרישצר חדש חדושים.

המונסטרישצר נבדל במראהו מכל יתר המלמדים; לבושו נקי וזקנו משורק; הוא היה „מדקדק״ והנהיג דבור עברי ב„חדרו״; השתמש בבאור של מנדלסון לתנ״ך, והרגיל תלמידיו לכתוב חבורים עבריים, לוח הפעלים היה חלק עקרי בלמודים; למד עין יעקב, לפי מבחר, ו„גמרא למתחילים״ לפי הספר באותו שם. הוא עצמו קורא היה ב„הצפירה״ ותלמידיו מתרגלים לקרוא בעתון עברי; „הסגנון העברי״ של קרינסקי ו„הבכורים״ של שופמן, שמשו חומר קריאה ולמוד לתלמידיו.

אמנם גם ביתר החדרים למדו דקדוק, לפי לוח הפעלים, ועברית, מלבד תנ״ך; אולם יהושע פוזר וחיים המלמד השתמשו בספריו של מרדכי בצלאל שניידר, שהיו מכוונים לשיטת התרגומים לאידיש, ושהיו חסרי כל חומר ספרותי; והמלמדים עצמם, לא קראו ספר עברי חדש, מימיהם; ולא ידעו לחבבו על תלמידיהם.

בחדרו של המונסטרישצר, נעלמה הרצועה לחלוטין, ואף יתר עונשי הגוף; והיחסים בין המלמד והתלמידים היו תקינים, ויחסי חבה, ודרך ארץ; היה זה למעשה, „החדר המתוקן״ שבשפולה, אם כי לא נקרא כך, באופן מפורש.

בחדרים אלה, למיניהם ולדרגותיהם, בלו ילדי ישראל את כל ימי החול: משעה 8 בבקר ועד ערב ממש, בקיץ, וגם כמה שעות בערב בימות החורף, לעתים עד שעה 9 בערב, בהפסקה קצרה לשעת צהרים; בערבי שבתות והגים, עד הצהרים; בקיץ יש לבוא לחדר גם בשבת אחה״צ, ללמוד פרק (פרקי אבות).

חופשת החגים היתה מראש חודש ניסן עד ראשית אייר, וכמה ימים לפני ראש השנה עד ראש חודש חשון; המלמדים, עצמם, אף הם לא רצו בחופשות גדולות יותר; כי בעד ימות הפגרא לא היו מקבלים שכר, אם כי המדובר על שכר המלמדים היה לפי הזמן, היינו מחצית השנה, מאחרי הפסח עד סוכות, ומאחרי סוכות עד הפסח, שולמו התשלומים מדי חודש בחודשו, 10 תשלומים לשנה, ונמצא המלמד חסר כל תשלום בחדשי ניסן ותשרי, חדשי החגים, שההוצאה בהם גדולה.

חדשים אלה היו תקופת בין הזמנים, תקופה שהמלמדים עוברים על בעלי הבתים לאסוף את תלמידיהם, לזמן הבא, ועוסקים בתכניות, להרכיב את החדר, להבא. ודאגות רבות מקוננות בלבם, והרבה מרירות צפויה להם, בכל בקור ובקור.

הורים המתאוננים כי הבנים לא הצליחו בלמודיהם בזמן הקודם, שופכים כעסם ורגזם על המלמד, ומלבינים פניו, ויש המוצאים בניהם ממלמד זה, ומעבירים אותם לאחר, והמלמד הנענש, צפוי לחסרון תלמידים ולהרס ההדר; מצטדק המלמד, ומראה בראיות וסברות כי לא בו האשם, ואין שומעים לו; ודי בזיון וקצף.

לימודי חול

משקלקלו הזמנים, החלו ללמוד ילדי ישראל את שפת המדינה; לא בקלות הונהג מנהג זה; וזמן רב התנגדו לכך הזקנים, וראו בו מעשה שמד, ממש. מפי אבא שמעתי, כי כאשר התחיל הוא עצמו, ללמוד קרוא וכתוב בלשון המדינה, עורר את רגזו של סבא ראובן נחום; פעם כשסבא ראובן נחום נסע לברודי, לקנות אלמוגים, פתח אבי את סבתא גולדה ז״ל, שתשכור לו את המורה היחיד אז בשפולה, את לובעלסקי, שילמדו אלף בית רוסי וראשית חשבון, ולמד 6 שבועות שלמים, עד שבא סבא, ונפסק הלמוד מיראתו; מאז היה אבא ממשיך לקרא בספר רוסי, וסבתא, שידעה לדבר גויאיש, מתרגמת לו את המילים, במיטב יכלתה; באחד הימים, כשאבא הסתתר עם ספריו אלה, וקרא בהם ועסק בחשבון, נתפש על ידי סבא; ההזיק הסבא בפאותיו של אבא, וקרא בקולי קולות: „ממזר ומשומד שכמותך, למה לך לדעת, למנות את כספו של ברוך ברוצקי״?

אולם לאט, לאט נשתנו הזמנים; ובשפולה הופיעו כמה מורים; מורים לשעות, ההולכים מבית לבית, ללמד לשון המדינה לילדי ישראל; משום

ששכרם גבוה היה, שלושה רובלים שלמים לחודש, עבור שעור של שעה ליום, הנהיגו כמה מלמדים, להזמין לחדרם מורה לשפת המדינה, עבור תלמידיהם; היה המורה בא לחדר, ומלמד את כל התלמידים יחד, שעה או שתי שעות ביום; לרוב לפנות ערב; בשעה, שהמלמד מסתלק לתפילת מנחה ומעריב לבית־כנסת; בשעות אלה למדו לקרוא ולכתוב, וגרמאטיקה, דקדוק רוסי, בעיקר, נטית שמות ופועלים, וחשבון.

במשך הזמן, הופיעו בשפולה גם שני בתי אולפנא אחרים.

בונגרד, בעל רשיון להוראה מטעם הממשלה, פתח בית ספר לילדי ישראל; אף על פי שלמדו באותו בית ספר גם עברית, היה שנוי יסודי בבית אולפנא זה, והרבה רוגז וריב ובקורת היו מסביבו; בבית אולפנא זה, היה עיקר הלימוד בשפה הרוסית; למדו גם חשבון וגיאוגרפיה; ורק כמה שעות ליום, נקבעו ללמודי ישראל בלשון הקודש.

עם בוקר, היו נוהגים להעמיד את הילדים בשורה, ולבדוק את נקיון ידיהם, ותלבשתם ותסרקתם; לאח״כ, היו שרים כולם במקהלה, כמנהג בבתי הספר הרוסים, את הימנון המדינה, „אל מלך נצור״. היה בית אולפנא זה הצוהר הראשון אל ההתבוללות הרוסית; ואע״פ, שבונגרד עצמו מחובבי ציון היה, אף בר אורין, והמורה לעברית, מקרובסקי, יהודי טוב היה, לא נסתר מעיני כל, כי עם ישראל לא יושע מבתי אולפנא שכאלה, וכי סכנה בהם לשלמות היהודית, של הדורות הבאים.

את אשר עשה בונגרד לילדי ישראל, עשתה מילי ז׳ורבסקי לילדות. היא ובתה חיה, היו המשכילות הראשונות בשפולה; הן פתחו בית אולפנא לבנות ישראל, והרביצו להן תורת שפת רוסיה וספרותה; ועוד הגדילו לעשות; בבית אולפנא זה לא למדו עברית כלל, וכלל: ולא יהדות; ולא היה עוד זכר „למודה אני״ של נערות; הן היו מכוונות את הלמודים לקראת הגמנסיות הרוסיות.

אף את פני תלמידותיהן, ולבושן, השתדלו להתאים לכך; הנערות לבשו מדים: שמלות חומות עם צוארונים גבוהים, מקושטים רקמה לבנה, וסינורים שחורים; צמותיהן קלועות להן מסביב לראשן; ודבורן רוסית, ומנהגן מעשה גבירות „באֶרישנים״.

ברבות הימים הופיעו בשפולה גם מורים עברים; אלה היו מתחילה חניכי המוסד הפדגוגי בוילנא, שהוקם בחסות הממשלה הרוסית; ולאח״כ חניכי הקורסים הגרודנאים.

אנשי וילנא לא היו גדולים בתורה; הכוון של בית האולפנא, שממנו יצאו, היה להכניס רוח זרה, ותרבות רוסית, לרחוב היהודי; יהודים פשוטים ראו בהם, שליחים לדבר עברה, להכניס שמד בישראל.

אנשי גרודנא, חניכים של המורים הידועים, כהנשטאהם וצ׳רנא, היו רובם, מאנשי הישיבות, וחובשי בתי המדרש, לפנים, שנפגעו מההשכלה, וחפשו

דרכים חדשות לתרבות ישראל; מהם היו ציונים, ומהם שנתפשו לאידישיזם, ולדעות עממיות יהודיות בגולה; הם נשאו עמהם את ריב הלשונות, של עברית ואידיש, ואת ריב הדעות, של ציונות, ושל אוטונומיה, ותרבות יהודית בגולה; אך כולם כאחד, נשאו עמהם רוח אחרת, חילונית, ושיטות חדשות בחנוך; אולם גם הם, לא הרבו להוסיף חוסן ליהדות, ולרוח ישראל.

נפרצה החומה, ובשעה שכשל החדר, בפני ההשכלה הזרה, שדפקה על שערי העיירה, לא יכלו מורים אלה, שהיו בחינת שעטנז ר״ל, לעמוד בפרץ.

עיקר פעולתם של מורים אלה, היה ב„תלמוד תורה״.

ה„תלמוד תורה״ היתה, מקדמת דנא, מקום למודם של ילדי העניים; היתה מוחזקת מתרומות בעלי בתים, אשר את ילדיהם הם, שלחו לחדרים ולמלמדים הפרטיים; ב„תלמוד תורה״ שמשו מאז מלמדים, מהפחותים שבעיירה„ למדו עברי, „קריאה בסדור ורש״י״.

אולם, לכשפרצו הרוחות של ההשכלה, ופני העיירה נתחלפו, נמנו גבאי ה„תלמוד תורה״ מהמשכילים שבעיירה, והרב מטעם, מר רייצין, היה שם לבעל השפעה; התחילו גבאים אלה, דואגים לתכלית לילדי העניים, והנהיגו, ללמדם גם רוסית.

לאט, לאט, לכשיצאו המחזורים הראשונים של אנשי גרודנה, כבשו הם את ה„תלמוד תורה״; גם בונגרד, שלא הצליח בבית אולפנא שלו, עבר אף הוא להורות ב„תלמוד תורה״, ואתו המורה מקרובסקי.

למראה הסדרים החדשים ב„תלמוד תורה״ ירד כבודם של הרבה מהמלמדים בעיירה, והרבה בעלי בתים פנו אף הם ל„תלמוד תורה״, שהיתה מעין מעבר להשכלה זרה.

גימנסיה לא היתה בשפולה; ורק מעטים מבני שפולה יכלו לנדוד למרחקים, וללמוד שם בגמנסיות, אם כי רבים ההורים והבנים חשקו במדים, של תלמידי גמנסיות, בכפתורים מנוצצים, בנשר רוסי על הכובע, מראה נצ׳לניק לכל דבר.

מעשי ילדות

שמחת ילדי ישראל לא רבה היתה בשפולה; החדר בלע רוב זמנם, ביום ובערב, ועשאם יהודים קטנים, עמוסי חובות משחרותם; והשאיר רק מעט פנאי לילדותם, למשחקיהם, ולשמחתם; הם לחמו על כל רגע של שמחה ואושר ילדותי; ואשר לא נתן להם בהיתר וברשות, לקחו לעצמם באיסור ובהתפרצות; בכל עת מצוא.

משחקים יהודיים

עיקר משחקיהם של ילדי החדר היו: משחק האגוזים בערבי פסח וסוכות, משחק הסביבונים וה„קויטלעך״ — היינו, קלפים עבריים, המסומנים באותיות

אלף בית, מאלף עד ל״א, בחנוכה; רעשני המן בפורים; משחק חרבות העץ וזריקת אטדים, — קוצים, „בודיקעס״, במתפללים, בבית הכנסת, בתשעה באב; ויריות בקשתות בל״ג בעומר; אלה היו, רובם, משחקים שבהיתר; בבחינת מצוה, לפרסומי נסים שנעשו לישראל, ולזכר חורבן ירושלים; הגדולים, אם כי גערו בהם מפעם: „שא, שטיל, שקצים״, לא היו מונעים אותם, בכל זאת, ממשחקם, ומשמחתם ומתעלוליהם.

בחדר גופא, שחקו הילדים בכפתורים ובצפרני עטים, בזוג, או פרט; ומשום שלא הספיק להם הזמן, היו ממשיכים את משחקם מתחת לשולחן, בשעה שהרבי מפרש להם את תלמודם, ואינו משגיח בהם; עד שיתפשו בחטאם ונמצאו לוקים.

משחק האגוזים בערבי פסח וסוכות, ובחגים עצמם, היה עסק רב ומסחר שלם, וצורות רבות ושונות לו; משחקים ב„סטקון״, היינו, בגלגול אגוזים על גבי הקרקע ובקליעת אגוז באגוז; ומשחקים בגומות, מטילים ששה אגוזים על גבי כף היד השטוחה, ובתנועת יד מהירה, מלמעלה למטה, משתדלים להפיל את כל האגוזים בבת אחת לתוך הגומא; ועוד ועוד משחקים; המפסיד אגוזיו קונה מחברו, והמחיר הוא בכסף, ובשוה כסף, ובחלופי דברים; והמשחק בצותא, ובהרבה משתתפים, ובקולי קולות, ובדחיקה בארכובות, וברוב דברים, וסכסוכים ומדנים ומכות, ורעש גדול, עד התערבות ההורים.

המשחק ברעשנים וסביבונים בפורים, וקויטלעך בחנוכה, מותר היה בשעה מסוימת בעצם ימי החג; אולם אין שעה זו מספיקה; והמשחק מתחיל כמה זמן לפני החג, והמלמד בא ומוצא תלמידיו עסוקים במשחק, והוא קורא, ואין שומע לו; עד שיאחז ברצועה, להטיל מרותו על תלמידיו; נדחקים התלמידים במרוצה, פותחים ספריהם, אך לבם וראשם למשחקם, והלמוד אינו למוד; ובשעה שהמלמד רק מסיר עינו מהם, הנם דוחקים זה את זה בארכובות, ומשתדלים לחזור למשחקם; משחק זה, בולע מרבים את כל דמי החנוכה, והמפסיד בוכה וצועק, ומאשים את הזוכה ברמיה, והזוכה טוען: „המשחק משחק, ואין חרטה מעשה סוחר״.

ענין „הבודיקס״, „האטדים״, בתשעה באב עסק רב הוא; בערב תשעה באב יוצאים לסביבות בית העלמין, וליתר קצות העיירה, לאסוף בודיקיס, אטדים עגולים, הדומים לצברים, אלא שאין בהם פרי מאכל, וקוציהם ארוכים ואינם חריפים ביותר, והם נדבקים בקלות לכל בגד, ולכל זקן, ולכל מקום שיש בו שער; בליל הקינות, הנקראות לאור נרות קטנים, בבית הכנסת, כשהקהל יושב ישיבת אבלים, על גבי החשש המפוזר על הרצפה, או על גבי העמודים ההפוכים, המשמשים בליל זה, במקום ספסלים, מתחילה זריקת הבודיקס על כל אומרי הקינות; מנהג זה, זריקת בודיקס לשם גרימת צער, לזכר חורבן ירושלים, מנהג קדום הוא; אחד מענויי יום הצום, אך לגבי הילדים, הופך הוא למעשי תעלולים, ומשחק שהנאה רבה כרוכה בו. גם ההתהלכות בחרבות העץ, ש„הבאהעלפער״ הכינם לתלמידים, במשך שבועות לפני תשעה באב, ענין חשוב הוא, ועסק

להתעסק בו; לערוך קרבות ולשחק במשחק חיילים, מבלי שיוכלו הגדולים להפריע, ולעכב ולצעוק „פוי מעשה שקצים״.

דומה לכך, ענין הקשתות של ל״ג בעומר, ויריית חצי העץ, המוכנים אף הם על ידי הבאהעלפער; ועוד נוסף לכך, ההליכה לשדה; מנהג הוא, שבל״ג בעומר, לאחר הצהרים, יוצאים ילדי ישראל, עם הרבי והבאהעלפער לשדה, שמאחורי העיירה, מצוידים בחררת ביצים וביצה, ויש מוסיף אף פרי כל שהוא, ומיני מתיקה, ומבלים בשמחה ובמשחק, ובספורי מעשיות של הרבי, על רבי עקיבא ותלמידיו, ובר־כוכבא, ומלחמת היהודים ברומאים; ועל טיטוס הרשע, אשר ה׳ הכניס לראשו צפור עם מקור של נחושת; עד לתפילת מנחה. היה זה הטיול היחיד במינו, שבו השתתפו, אחת לשנה, המלמד והתלמידים; ויש שנזדמנו יחד כמה „חדרים״ ונסתדרו חיילות שלמים, מתגוששים ונאבקים, ויורים חצים זה מול זה, והשמחה והריב במעונם; „חיילי ישראל״.

משחקים בצל הגויים ובחיק הטבע

עוד הזדמנויות היו, להפיג מרצם של ילדי ישראל, ולהעסיקם, בשעה שנשתחררו מעולה של תורה, וסר פחד המלמד מעליהם.

ליד האגמים

נהר לא היה בשפולה; אולם בשתי קצותיה של העיירה היו שני אגמים; האגם הליבידיני, והאגם הזועגיגורודקאי; שנקראו על שם הכפר והעיר שנמצאו בכוונים; אגמים חפורים באדמה, גדולים ורחבים; במקום נמוך שבין שדות החציר; לאגמים אלה נקוו מי הגשמים ומי המעינות שנתגלו אגב חפירה; באגמים האלה רחצו ילדי הגויים את הסוסים שבשפולה; וגם הם עצמם טבלו כאן, להנאתם; ושחו במים, ושטו בסירות. בקיץ, בשבת אחה״צ, היו נמשכים הנה, עשרות, עשרות שקצים, רכובים על סוסים, ללא אוכפים, ויש מהם נוהגים אתם כמה סוסים; הם קופצים לתוך המים בצהלה ושמחה; מתפרקדים, שטים במים; וילדי ישראל עומדים מרחוק „ועיניהם כלות״; ובכל זאת, הנם נדחקים אל האגם, ושמחים בשמחת האחרים; מתלהבים, ומצרפים עצמם לכל מעשה גבורה, ומשחק של האחרים.

אולם יש, והשקצים עינם צרה בילדי ישראל, והם מנסים לגרשם, את היהודונים האלה, שיצאו מחוץ לתחומם; אז פורצת תגרה, וזריקת אבנים, וילדי ישראל מנסים להגן על כבודם, ומסתדרים בקבוצות; יתרון להם לילדי ישראל בתגרה זו, כשהשקצים רובם ערומים הם, בתוך המים, ומטופלים בסוסים, שאי אפשר לעזבם בנהר, או ליד הנהר, לבד, וילדי ישראל יכולים לזרוק בהם אבן, ולברח ולהמלט.

בכל זאת, לא תמיד היתה יד ילדי ישראל על העליונה; כי השקצים אינם בישנים כל עיקר; יש ושקץ ערום ירדוף אחרי ילדי ישראל לתוך העיירה, וישיגם,

ויכה בהם, ויתפוש כבע מזה, וימרוט בשערו של השני, ויעשה „פנס" מתחת לעינו של השלישי, ויקרע את כתונת השבת מהרביעי.

ולא די; לאחר כך, יש לשוב לחדר, לאמירת „פרק"! הרבי מכיר בכך, ושואל לפשר הדברים, ומבטיח עונש על חלול השבת; ולעת ערב, כשחוזרים הביתה, צפויה מנה מאבא ואמא; צעקות מאמא, ואמירת מוסר, ומכות מאבא; ובכל זאת, ולמרות הכל, משך האגם, ומשכה גם התגרה; והיה יצר להתגרות בשקצים, ולזרוק בהם אבנים, ולקלוע בהם, ולגרום לזה פצע, ולזה חבורה, ולזה נפילה מן הסוס; מלחמה בגויים.

ברבות הימים, הבינו גויים, כי אפשר להוציא רווחים מן היהודים, אם ישיטו אותם בשכר, בסירות על פני האגמים; גויים בעלי הסירות, קבלו את הילדים היהודים תחת חסותם, בזכות הקופיקות שהביאו; והיו הילדים שטים בסירות, ואף מנסים לאחוז במשוט; ואוספים קנה סוף, הגדל על יד האגם, והשמחה גדולה ורבה, עד אשר תופר, בבוא הגדולים, ויזכירו כי שבת היא מלשמוח, ואסורה בהנאה.

התגוששות ומכות

מה זה ספורט, ומהי התעמלות לא ידענו; אלה לא נתנו עבורנו, ילדי ישראל בשפולה; אולם אנו היינו זקוקים לכך, לתנופת אברינו וההתגוששות; והאבקות, והריצות ברחובות, מרחוב לרחוב, זה אחרי זה, בהתחרות.

ולעתים אף הכאות היו חביבות עלינו; אגב ריב ומדנים, או לשם משחק, היו מסתדרות חבורות לוחמות זו בזו; עורכות קרב, אוחזים בזרדי עצים רכים, ומצליפים זה בזה; מתאבקים, עד כדי הפלת היריב על הקרקע; מעמידים לו רגל ומפילים אותו; שולחים אגרוף מתחת לעין ועושים פנס; מכים ביד על גבי המפרקת, ומטילים את היריב לקרקע, במחי יד אחת; מכים מתחת לסנטר, עד שיצאו רשפים מן העיניים; אוחזים בחולצה, ואין מניחים ממנה, אלא עד שיפרד חלק נכר ממנה; אמא היתה טוענת בקולי קולות, לאחר מעשה, כי אין כל יכולת לספק די חולצות, והיתכן כי כל חולצה שלובשים שלמה בשבת, נקרעת אם לא בשבת גופא, הרי תיכף בימים הראשונים של השבוע? והנעלים, הוי הנעלים; בלי סוליות, ובלי עקבים; אם כי רק לפני שבוע תקנום; הטענות היו מלוות כמה דברים כבושים, חריפים, ולעתים אף בהנפת יד; ובכל זאת לא הואילו, והדרא קושיא לדוכתא.

זריקת אבנים

זריקת אבנים, היתה אף היא מלאכה חביבה; זריקת אבנים באויר, למרחוק, או קליעה במטרה מסוימת; וזריקת אבנים לתוך האגם, שיפכה כמה גלים, מתגלגלים זה אחר זה, ועושים את הנהר עגולים, עגולים; וכל המרבה הרי זה משובח; שמחה רבה היתה במלאכה זו; אלא דא עקא, שלא תמיד נגמרה בשלום; פעם פגעה אבן, כמו להכעיס, לא במטרה הרצויה; לא במעשנה אשר על ראש הגג, ולא

ביונה שעל גבי השובך; ולא בתפוח שבעץ, שרצו להפיל; אלא, דוקא, בשמשת החלון שבבית, העומד, כאלו, בצד לגמרי; והשמשה נשברת בצלצול רם; ותיכף לאחר הצלצול, נשמעת צעקה וקללה מהבית; ואין לך ברירה, אלא להרים את הרגליים ולהסתלק בכל המהירות האפשרית, פן יעשוך גל של עצמות; ועוד רע מזה, פן יראוך, ויכירו בך, ותבואנה התלונות הביתה, וידרשו תשלום עבור השמשה; ואבא ואמא יבואו לגבות ממך את החוב, בכל אותם הדברים הטובים, והמוסר, וגם בהצלפה כדבעי.

אולם יש שיתרחש מעשה נסים; פוגעת האבן באדם, ופורצת צעקה ומהומה, והנך מוכן ומזומן לשקול למטרפסא, ולספוג כדבעי; הנך מסתתר מעיני רואים, עד לכשיעבור זעם; ופתאום והרעה הפכה לטובה ויצאת בשלום, וכל הקהל מחזיק לך טובה וצוחק; ומעשה שהיה כך היה.

בליל תשעה באב, לאחר קינות, כשבעלי בתים מתהלכים בגרבים, ונשים, שגמרו לקרא תחינות, עומדות על יד הבתים, נאנחות ומדברות, היינו, אנו הילדים, משחקים עדיין בזריקת „בודיקס", היינו, „אטדים"; ולא אדע איך שאירע המעשה, זרקתי אבן, דומה, לאורך הרחוב הריק, אשר בני אדם לא התהלכו בו; ומעשה שדים, פנתה האבן הצדה, ופגעה בשכנה, גולדה חרסונסקי, שהיתה חרשת באזנה האחת, ודוקא באזנה החולה; צעקה גולדה בקולי קולות, וקמה מהומה; ואני, רגלי על כתפי, ואינני; עד שעה מאוחרת בלילה; וראה זה פלא, חוזר אני הביתה, וכל הקהל עדיין לפני הבית, ומשוחחים באותו מעשה, ואין מתנפלים עלי; מה קרה? גולדה, אומרים, החלה לשמוע באזנה החרשת; ואשר לא עזרו לה כל מיני רופאים, עזרה האבן שלי, אבן של תשעה באב, ואני ניצולתי מעונשי.

נחש מעופף

להעיף נחש מעופף היה גם הוא מעשה מחשבת, והנאה מרובה; עצם בניית הנחש גרמה שמחה. להכין גליון גדול של ניר, בעל שש או שמונה קצוות, למרחו בשמן, להרכיבו על גבי קני אגמון יבשים, מצטלבים, להכין זנב ארוך מחובר מפסי בדים צבעוניים, הנקשר לאחורי הניר, ולחבר גליל חוטים גדול לפני הניר.

השגת החוטים האלה לא עלתה בנקל, בין שצריך היה לקנות את החוטים במשיכה מאמא, שהכינה אותם לסריגת גרבים ופוזמקאות, ובין שנחוץ היה לצבור פרוטה לפרוטה ולקנות חוטים; בין הא ובין הא, היו דרושים חוטים רבים, גליל גדול, למען העיף את הנחש לגבהי מרומים, עד אשר תוכל העין לראותו; כי כל נחש המגביה טוס, הוא, הוא החשוב, והגדולה והתפארת לבעליו ומטיסיו; אח"כ רק באה עצם ההטסה; ילד אחד מניף את הניר בשתי ידיו, ומחזיקו מול הרוח הנושבת, הדוחפת ומעלה את הניר; ובעל הנחש עם גליל החוטים בידיו, צועד לאחוריו ומגולל את החוט מעל הגליל; לאט, לאט, לפי נשיבת הרוח; והנחש עולה, וממריא ומתרחק, והחוט הולך ומאריך, והגליל הולך ודק;

מתפתל הנחש הנה ושוב בנשיבת הרוח, וזנבו מרובה הצבעונין מתפתל אף הוא, כנחש צבעונין חי; והילדים מסביב עומדים מסתכלים ומריעים בחדוה רבה.

בהיות האויר צח והרוח קלה, יעלה הנחש עד לעננים, והשמחה רבה עד לאין סוף; הכל תלוי בכמות החוטים אשר על הגליל; אך יש ותארע תקלה; פתאום נושבת רוח תזיזה, ותעיף את הנחש לצדדים, ותזרקו לגבי עץ אקציה עבות, ורם, או אל מעשנה שעל גבי גג, ואז תופר השמחה ותתחיל פעולת ההצלה, להציל את הנחש; לטפס על גבי העץ, או על הגג של אותו בית ארור, שזמנו הקב״ה שלא במקומו, להפריע לטיסת הנחש. והטפוס על העצים לא מלאכה קלה היא; ולא כולם מומחים לכך; והעליה לגג זר קשה שבעתים; לא כל בעל גג שבע נחת מחבר נערים מטפסים על גגו; והמכנסים אף הם אינם שומרים ברית תמיד; וטפוס על גבי אילן, או גג, נגמר לרוב בקרע הגון במכנסים; ואמא טוענת, ואבא רוגז, ויש לספוג גם כמה מלקות, ולשמוע דברי מוסר, קשים שבעתים מכל מלקות.

יונים

(לזכר אחי יצחק ז״ל ואברהם בן דודי ז״ל שאבדו בעלומיהם)

יונים חיות, היו אף הן משוש לבם של ילדים רבים בשפולה, אם כי החזקת יונים, לא נחשבה בעיני הגדולים למעשה יהודי; והיה בזה משום הטלת פגם באדם; „מפריח יונים פסול לעדות החודש״; ובכל זאת היו כמה נערים מגדלים יונים; אחי איציק ז״ל, הקטן ממני, מומחה לכך היה; חלוש גוף היה איציק, ואינו אוהב תורה, והמלמדים לא רכשו את לבו, ומנעוריו משכו השקצים ומעשיהם את לבו, והיה מתאוה להיות כמותם; הרבה דין ודברים היו בענין זה בבית, ואבא ז״ל שבע הרבה צער, ואף איציק עצמו לא שבע נחת, מהיותו בבחינת יוצא דופן; כן היה מנעוריו, וכן לכשהתבגר; תמיד נמשך אליהם יותר; ומה עלה בסופו, מי יודע? נבלע בתוכם ולא נודע עוד.

אולם ליונים היה איציק מומחה; הוא גדלם בעליה אשר על גבי הרפת שבחצרנו; וידע להבחין ביניהם כמה וכמה מינים וסוגים; ראויים לשבח היו ה„ורטונים״, בעלי נוצות צבעונים שידעו לעשות כמה גלגולים במעופם; מרחוק היה מכיר בהם; בטוסם גבוה, גבוה, היה יודע לקבוע את מינם וסוגם; הרבה ילדים היו נמשכים אליו אף גדולים ממנו; בן דודי, אמל, הוא אברהם, ז״ל, שהיה גדול ממני בשנים, היה מתחבר אליו בעינין זה; והוא איציק היה לראש המדברים בעניני יונים. הוא ידע לדבר אליהם בלשונם; להמות כמותם; לקרבם אליו, לרכוש אמונם; להעלותם על כפות ידיו, כתפיו וראשו; להעיפם בתנופת יד מתהפכת, שיתהפכו אף הם, ויתגלגלו כמה מונים באויר, במרומי מרומים, לרצונו ונחת רוחו, ולתמהון והתרגשות הילדים, מעריציו.

תענוגות חורף

בחורף היו שמחות אחרות לילדים. לכשירד השלג, וכסה במעטה לבן את כל העיירה וסביבותיה; וענפי העצים כוסו כפור תחת עלים; ומעל כל הגגות

נתלו בזיכי קרח מנוצצים בשמש; וכל השמשות שבחלונות העלו פרחים מפרחים שונים, מעשי יד צייר־אמן, לא נראה ולא נודע, ועושה במחשך הלילות את מעשה אומנותו; והגויים עטופי פרוות, ונעולי מגפי לבד, וכובעיהם שמוטים להם על אזניהם, יוצאים בגררות רתומות לסוסים, המתחלקות על פני השלג; ופה ושם, באשר ישפך דלי מים, והפך בין רגע לקרח חלק, אשר טוב להחליק עליו; והאגמים אשר בקצות העיירה נקפאים, ואפשר לעבור עליהם ברגל, ממש כמו על פני הקרקע; אז תבוא שמחת החורף אף לילדי ישראל.

בלילה הולכים מן החדר לאור פנסים; פנסי ניר משוחים בשמן, ועשויים קפלים, קפלים; הולכים בצותא, ובשירה וברעש; מתפתלים בשלג, זורקים כדורי שלג, ומתחלקים על גבי השלג והקרח. שקצים, ואותם ילדי ישראל, שזכו לכך ברשות הורים אריסטוקרטים, רחמנא ליצלן, היו להם מחליקים ממש, עשויים פלדה נוצצת, הננעלים על גבי הנעליים, או המגפיים, ומחליקים בהם על הקרח בטיסה רבה ובהויות שונות העולות לרקוד.

בעלי המחליקים האלה יורדים לאגם, ביחוד, בימי השבתות וביום א׳ בשבוע, ועורכים התחרויות גדולות.

אנו, צאן קדשים, שמעשי שקצים כאלה אסורים לנו, מתהלכים בנעלינו על גבי „הגליץ״, היינו, מים שנגלדו על יד הבית, לרגלי שפיכת דלי שופכין, ויוצאים בזה שמחת החלקה ואף זה, בתנאי, שלא ישגיחו בנו.

ביום הששי אחר הצהרים, וכן בכל הזדמנות אחרת, בזמן הליכה לחדר וממנו, אפשר גם לתלות מתחת לכל גררא של גוי, עובר אורח ולהנות מנסיעה בגררא; ויש שמזדמן גוי טוב, ומעלה אותך על הגררא, ומובילך מרחק מה בתוך העיירה.

צער שבהנאה

אך יש והנאה זו, הבאה מידי גויים, הופכת חרדה ויגון; מצליף הגוי על סוסיו ומדהירם, והם אצים, ורצים, והגררא מחליקה אחריהם במהירות, ובקלות; והרוח נושבת בפנים, וצורבת בלחיים, והנשימה חזקה, וכל הדם תוסס בך, והנך כלך צהלה; והנה עברה הגררא רחוב אחד, ושני, ופנתה הצדה, והנה מחוץ לעיירה; הגוי אינו מעכב, ואינו מורידך מן הגררה, ואינו נותן לך לחזור, והפחד יורד עליך; אין טוב לנער יהודי להיות לבד בכפר; הנך מבקש וצועק; ואותו גוי לועג לך, ועודו מאיים עליך, שימרח את שפתיך בשומן של חזיר; בודאי שאין סכנה גדולה מכך; וכל ההנאה שנהנית, יוצאת לך מאפך, והנך מנסה לקפוץ מן הגררא; והוא, אותו גוי, רשע מרושע, מצליף אותה שעה על הסוסים, והנך נופל ושוקע לתוך השלג, או נזרק בכח אל גלדי הרגבים הקפואים, בצדי דרכים; והא לך מכה רבה, תמורת ההנאה שקבלת.

מעשי יצירה

ביום הששי אחר הצהרים, בחורף, רבתה המלאכה.

בונים גררות מארגזים ישנים, ומחליקים בהם על פני השלג; כמה ילדים נרתמים, וסוחבים את האחרים, ולאח"ז מתחלפים; מסתדרות קבוצות לבנות תנורי שלג; מערימים ערמה גדולה של שלג, עושים בה חלל גדול ועגול למטה, מקום להבעיר בו את האש, מנקבים במקל את כל הערמה, מראשה עד לחלל, ארובה, לעבור בו העשן, מדליקים אש בתוך התנור וצולים תפוחי אדמה.

בונים אישי שלג גדולים ורחבים, ענקים ממש; וביחוד סבתות ודובות גדולות עם עיניים ושפמות של פחם, מדביקים להם חוטם גדול, וזנבות לשעת הצורך, ויוצקים עליהם מים, למען יקפאו, ויהפכו גוש קרח אחד, מוצק ובר קיימא.

יש שמרכיבים בריה זו על גבי תנור של שלג, ומבעירים אש בתנור; ואיש השלג עולה במוקד, נמס (מהחום) אט, אט, מזיל דמעות ומתפורר, וגדולה השמחה.

משחקי הבנות

לבנות היו משחקיהן הן, בנפרד מהבנים, אף לאלה שבקרו בחדר; ובשעות ההפסקה, או לפני או אחרי הלמוד, היו הבנות מרבות לרקוד, ולרנן שירי ילדות, כגון:

ציפ ציפ האמעריל	נגיד נגיד פטישוני
קום צו מיר אין קעמעריל,	סורה נא לחדרוני,
איך וויל דיר עפעס ווייזען,	שם אראך פל־פלאית,
א שיסעלע פון אייזן.	מברזל קערית.

וביום קיץ, עת פתאום התקדרו השמים, והתחיל גשם יורד, ונראתה הקשת בענן, והבנים היו מתכוננים למוד בשעליהם את האגמים, שהתהוו באמצע הרחוב, ומסתכלים בקשת, וטוענים בבטחה גמורה, כיודעי דבר, „אין דבר, מבול לא יבוא לעולם", היו הבנות רוקדות על האכסדרות שמלפני הבתים ושרות:

גאט, גאט, גיב א רעגען,	אל, אל, גשם תן,
פאר די קליינע קינדעד וועגען,	בגין תינוקות בית רבן,
נישט קיין סך, און נישט קיין ביסיל,	לא הרבה, ולא מעט,
נא א גרויסע, פולע שיסעל.	כי אם מלוא, עד שפה, הכד.

במשחק הסנורים רבה היתה השמחה. מסתדר עגול הנחסם בזרועות; ידיים על כתפיים, שלשלת עגולה אחת, אין מעבר ואין חוצץ; אחת הילדות, קשורת עיניים, עומדת בטבור העגול. כל העגול שר ורוקד:

א׳ צמח איז א בלינדער,	יצמח הוא עיור
זינגען אלע קינדער,	כולנו נשורר,
טרעפט ער ווער איך בין,	ינחש מי אני,
קומט ער גלייך אריין.	יתפוש את מקומי.

ו„העיורת״ סובבת בעגול, ועומדת פתאום ליד אחת הרוקדות, פוקדת עליה לשיר סולו, ומשתדלת לנחש לפי קולה מי המשוררת. הכירה, מתחלפות הן זו בזו; לא הכירה, ממשיך העגול לרקוד ולרנן ו„העיורת״ סובבת בעגול לתפוש אחרת.

ודומה לכך המשחק בחתול ועכבר, ועוד, ועוד.

משחקות היו הבנות בהושבת כלה, ונסיכות, וכדומה משחקים, שבהן נראית אשה קטנה; משחקות בכדור ובציך, אבנים קטנות, שנזרקות אגב תנופה מעל גבי כף היד למעלה, רוקדות ומנענעות בצמותיהן הקלועות ופורשות בסינוריהן, מעשה אשה; משחקות במשכונות, ועוד, ועוד.

הבנים היו מסתכלים בהן מן הצד, כגברים קטנים, וכשילד אינו שולט ביצרו, ונמשך אחריהן ומתערב בהן, היה כל איש מבוגר, המזדמן לאותו מקום, מעיר אזנו למוסר: „פע, א חדר אינגל שפילט זיך מיט מיידלעך״, „אוי לאותה בושה, נער בן חדר משחק עם ילדות״; והיה אותו ילד מסתלק במהירות, ונמלט על נפשו, בראש מורד ובפנים לוהטות, כמי שסרח ונתפש בעבירה; אלא שאף לכך נמצא תרופה; שהרי לכל ילד וילד היו, ברוך השם, אחיות, ולאחיות באות חברות, ולאחים באים חברים, ואפשר תמיד להסתלק בטענה, שאין ילד מסתכל אלא באחותו או נמצא סתם בביתו, או על יד ביתו, והילדות נזדמנו, ואין הוא מעורב בהן כל עיקר, ואין עמו חטא, ואין לו חס וחלילה כל כונה רעה.

ח. גופו של אדם

בריות גופא

אנשי שפולה לא היו, חס ושלום, ידועי חולי, או תשושים; להיפך, רובם אנשי מידות היו, וכוחם עמם; ולא רק העגלונים, והנפחים והקצבים, שמלאכתם מחשלתם, ופגיעתם רעה, ואין אדם, אף גוי, להבדיל, רוצה להכיר בתנופת ידם, אלא אף יהודים סתם, סוחרים ובעלי מלאכה, לא נס ליחם, והתורה לא התישה כוחם, וידם רבה להם.

הגינזבורגים — בני משפחת סבי

סבי ר׳ שמעון היה איש חזק בנעוריו; מספרים, כי בימים שהיה גר בכפר קרימקה, שליד שפולה, תכף לאחר החתונה, והיה שם מוזג, ידע כל גוי, שאין לעשות תעלולים רבים עם שמקה, אחרת יצא ממנו בשן ועין.

לאחר כך, לכשחזר סבי לשפולה, עיר מולדתו, ונעשה טוחן, באחת מהטחנות של אביו, ר׳ דודי, והטחנה היתה בקצה העיירה, בתחומו של הכפר, לא נפל פחד השכנים עליו, ולא פחד הגויים שעבדו אצלו, או נזדקקו לטחנתו, והיה מושל בכפה בטחנה, ומרים קולו כבעל בעמיו, עד שנשמע למרחוק; וכשפגע בו גוי, או סרב להכנע לו, היה מרביץ בו קללות על גבי קללות: „מאה שדים על אמך, וכדומה״; אלא, שמעולם לא נבל פיו בקללות רוסיות רגילות, שיש בהם משום חוסר צניעות וגלוי עריות; והגויים היו נזהרים מפניו, ונשמעים לו, ויודעים מה בין בני לבן חמי; שאין יהודי דומה לגוי אף בכעסו ובקללתו.

כמותו, היו כל בני משפחתו, בני דודו ובניהם; אשר גינזבורג ובניו, ישעיהו ופרץ, וחתנו בילוק, כולם גבוהים וחסונים היו; עסקם במסחר התבואות, במחסנים, בקצה העיירה, בתחום הכפר, וכל מלאכתם עם הגויים ובין הגויים, והם יוצאים למלאכתם עם חשכה, וחוזרים עם חשכה, ולא ידעו פחד; ומעשה בישעיהו גינזבורג, שהיה לו מחסן תבואה במקום מרוחק, והיה לו שומר גוי מתושבי המקום לשמור על מחסנו; באחד הבקרים, בטרם זרחה השמש, בא השומר, במרוצה ובבהלה, להודיע כי בושען, גוי, גנב ורוצח ידוע בשפולה, פורץ למחסן, ואין למנעו; קפץ ישעיהו ממטתו, תפש מוט ברזל ומהר למחסן; ראה בושען את ישעיהו מתקרב, והוציא סכינו אליו; לא הרבה ישעיהו שהיות, הניף את מוט הברזל, והורידו על ראשו של בושען, ולא הוסיף; הרג את בושען; באו כל אנשי הכפר שמסביב, להעיד לטובתו של ישעיהו, ויצא ישעיהו זכאי בדין; וכל אנשי הכפר מספרים בשבחו; גיבור ישעיהו, שעמד בפני אותו רוצח, ולא פחד והטילו במחי יד אחת.

נשי שפולה

נשי שפולה אף הן חיות היו; הרות ויולדות ושוב הרות; שמונה ילדים בבית, זה היה מספר רגיל, לעתים קרובות גם עלה המספר; ידן רבה להן במלאכה; אופות ומבשלות ורוקחות ריבות; תופרות ומתקנות וסורגות פוזמקאים; חולבות פרות ועזים, וחובטות חמאה, וחובצות גבינה; מפטמות אוזים בחורף ומגדלות תרנגולות בכל ימות השנה; כובסות לבנים, ומגהצות; ועוסקות בכל מלאכת הבית; מי בעזרת משרתת, יהודית או שקצה להבדיל, ומי לבדה, כפי המקרה וכפי המצב; אלא, שכולן ידן במלאכה, ושעתן טרודה להן, מראשית בוקר עד שעה מאוחרת בלילה, ואינן יודעות תפנוקים יתרים; ודאי שלא נמצאה אשה בשפולה שתגדל צפרניה ותפרכסן ותשמור ידיה ממלאכה; או שתתקשט בתכשיטים בימות החול; ומעטות היו העקרות וחשוכות הבנים.

מחלות למיניהן

בכל זאת, נזדקקו אנשי שפולה אף הם לכמה רופאי חולים; שכן היו כמה וכמה מחלות שכיחות ביניהם; כגון: קדחת, וקדחת רביעית, ושפעת, ונזלת, וטיפוס, ולעתים אף שחפת, רחמנא ליצלן.

משרבתה האילטליגנציה בין נשי העיירה, נתוספו שמות של מחלות מודרניות; עבור נשי החברה העליונה: רבמאטיזם, ופודאגרה, ועצבים, להבדיל, משגעון סתם, מנת חלקם של יהודים פשוטים.

עם ראשית חורף רבות ההצטננויות; בימי הפרות והירקות בקיץ, פושטת מחלת הטיפוס, וכדומה; וילדים מנהגם בכך, שיהיו חולים באבעבועות, ובאדמת, ובסקרלטין, ובדיפטריה.

לנשים, כמה מיחושין נוספים להן; בשעת הריון, ובשעת לדה, רחמנא ליצלן.

בית חולים יהודי לא היה בשפולה, עד לעשר השנים הראשונות של המאה העשרים; ולבית החולים של הגויים, מיסודה של הזעמסטוא, היא התאחדות הפריצים בעלי האחוזות, בסוף המאה הקודמת, לא נזדקקו יהודים, אלא במקרים נדירים מאד, וביחוד, לשם הרכבת אבעבועות, שהיתה נעשית ע״י הפעלשר, היינו, החובש, דולינסקי.

מרפאי חולים מוסמכים

רופאים ממש היו בשפולה רק מראשית המאה העשרים; הרופא ליקומוביץ, היהודי, והרופא מרשנד, הגוי, שהיה בן למשפחה צרפתית, שנדדה לרוסיה, ורופא השיניים רוזנטל; מילדת מדופלמת היתה בשפולה רק אחת, אשת הרב מטעם, מרת רייצ׳יק, שהיתה מתהלכת עם תיק גדול, והיו לה כלי אומנין משלה, ומדברת רובה רוסית ומעוטה אידיש, חובשת משקפיים, והנה כרופא ממש.

לרופאים אלה ולמילדת זו, היו מזדקקים לרוב, רק האסטניסים ובעלי הבתים האמידים ביותר; ואף אלה, רק במקרים חשובים ורציניים; ביחוד נוהגות היו נשים לבקר אצל הרופאים, שכן ענין זה, של רופאים ורפואות, היה משמש נושא עיקרי בשיחות נשים; וכל אשה שידעה מספר גדול יותר של שמות מחלות ורפואות, היתה נחשבת למשכילה יותר וחכמה יותר; ונושא זה של שיחה, היה כמעט שני במעלה, לנושא על המשרתות, אשר בעלות בית אמידות היו להוטות אחריו מאד, מאד; מגלגלות בו, ובמשרתותיהן, ובכל מעשי האהבים שלהן, כבמין חומר; שיש לדרשו בכמה וכמה דרכים; בפשט, ובדרש, וברמז, ובסוד.

הדוקטור היהודי

הד״ר ליקומוביץ, ידע אמנם, כי בתור ד״ר חייב הוא לדבר רוסית, ולחלל את השבת; שאם לא כן, ירד כבודו בעיני ישראל; אולם, היה, כנראה, האיש ממשכילי ישראל, וכל ענין יהודי לא היה רחוק מלבו.

אם כי לא היה ציוני, ולא נתן ידו לאגודת חובבי ציון, שנוסדה בשפולה עוד בסוף המאה הקודמת, ולפני הקונגרס הראשון, ע״י אבי ז״ל, ואחרים, שכן אין זה נאה לדוקטור, שיעסוק בענין יהודי כזה, בכל זאת היה אוהב להגיד פתגמים באידיש, ולהכנס לשיחה על ענין יהודי.

בבקרו בביתנו, היה נתפש לוכוח עם אבא על ענין ציוני, וארץ ישראל, והתלמוד תורה, וסתם עסקי יהודים, וכו׳. אם משום כך, ואם משום סבה אחרת, נחשב ד״ר ליקומוביץ לשני בדרגא; ובמקרים רציניים יותר, ובדרך כלל, נשים עשירות יותר, היו מבכרים על פניו את ד״ר מרשנד, הגוי; שכן גוי הוא וזקן, ובודאי טוב הוא יותר; גם אין הוא מרבה בבקורים בבתים, ויש ללכת אליו לביתו, ולחכות בתור, וכל זה הרי נותן חשיבות לדבר.

יום השבת בבוקר, היה זמן הבקור הרגיל אצל הרופאים, לכמה מנשים מודרניות בשפולה; שכן סלקו עצמן מחובת בקור בבית הכנסת, והיו פנויות אותה שעה עד שבעליהן וילדיהן יחזרו מהתפילה; לבקור שכזה היו מתקשטות נשים בישראל כמו בחג; ומבקור שכזה, היו מביאות אוצרות של שמות חדשים, וזרים, ומחקר שלם באנטומיה, ובמדיצינה, ובפרמקלוגיה; ואף בגיאוגרפיה; שכן היה הדוקטור מספר להן על כמה וכמה מקומות מרפא, אשר ברוסיה ובחוץ לארץ; על כל מיני מעינות פלא ומקומות רחצה, וערכם, וההבדל שביניהם. בקור שכזה היה חויה גדולה, שהיה הדוקטור משפיע עליהן, בבחינת בריות גופא ונהורא מעליא, כאחד; אך לא רק טובה השפיע בקור שכזה, אלא גם כמה קבין של שיחה מרה בין אשה לבעלה; כמה טענות ומענות; פתאום נתגלה לאשה, שהנה חולה מסוכנת, וכי אין לה תקנה, אלא נסיעה לפרופיסור לקיוב, או לאכילת ענבים לקרים, או לרחיצה, בלימאן לאודיסה, או לגמרי לחוץ לארץ, לקרלסבאד או למארינבאד או לפרנצנסבאד, או לכולם יחד; או דוקא לוינה; שכן שם שם, רק שם, צפויה לה עזרה והצלה, מפרופסור

זה וזה; ואם לא כן, הרי היא בסכנת נפשות ממש, ולואי שתוציא את שנתה, וילדיה, חס ושלום, ישארו יתומים; וכשהיה הבעל מושך בכתפיו ותמה, לכל אותו שטף הדברים, ולכל הסכנה הרבה, שאשתו שרויה בה לפתע פתאום, או מעיז להעיר, שכל הענין הזה כרוך בהוצאות ממון, שאינו בידו, או שכל הענין אינו, חס ושלום, נורא כל כך, אז, רק, היה מתחיל הענין; ופורצות הטענות: „כי מה אכפת לו לבעל האכזר, אם היא המסכנה, רחמנה לצלן, תמות בדמי ימיה; ואז בא הבכי וההתפרצות, לאשר, כי אמנם יש כאן עצבנות והיסטריה וכו׳ מיני דברים חשובים.

אולם כאמור, היו רופאים אלה, מלבד במקרים נדירים ורציניים ממש, משמשים לרוב רק אסטניסים ואמידיט, ונשים מפונקות יותר; וכל המון בית ישראל שבשפולה, היו לו רופאי חולים משלו, שלא למדו באוניברסיטאות, ולא דברו גויית, והיו יושבים בתוך עמם, ומשרתים לפי מיטב יכולתם, או אי־יכולתם.

שרה די בובע (שרה המילדת), ורבקה די רופאתי (הרופאת), חיים שמואל דער דאקטאר, ובערל דער דאקטאר, ובראן דער פעלשער (החובש). ומיכל דער שערער (הספר) שרתו את אנשי שפולה, ממחצית המאה התשע עשרה, ואולי עוד קודם לכך.

שרה די בובע

דורות שלמים נולדו על ברכיה של שרה; ובודאי שידעה את מלאכתה; וכל היולדות ילדו בשלום, והילדים, שעזרה להם לראות אור לראשונה בעולם הזה, לא היו, חלילה, נכים, ולא נפגעו מידיה, שאחזו בהם, בשעה שהחלו גוחנים מרחם אמם, וסייעו להם, בדרכם הראשונה בתבל. ידיה היו מאומנות וטובות, ונסיונה גדול, ובטחונה רב באלהים; וכשאשה קשתה ללדת, היתה שרה מאמצת אותה בדברי אמונה כבושים, „שטארק זיך טאכטערקה, שטארק זיך, נאך אביסל, נאך אביסל, גאט וועט העלפפן״; (התאמצי בתי, התאמצי, עוד מעט, עוד מעט, האלהים יעזור); והיא מצדה, עוזרה בכל יכולתה להביא את הולד לעולם, והיתה מחזקת את היולדת, בכל מיני סמים, ובטפות, ובמים חמים, שהכינה מבעוד מועד, ובידיה ממש.

היולדות היו יולדות במטותיהן, לא על גבי שולחנות, ובלי סדורים מיוחדים; ושרה עמדה על ידן לרוב מהרגע הראשון שאחזון צירי לידה, ולא נחה, ולא זזה, עד אשר יכלה לבשר מז״ט, ועד שרחצה וסדרה את הולד והיולדת.

אולם, עיקר כוחה של שרה, דומה, היה בשמירה על עניני ה׳, שהם, הם השומרים על היולדת; משנקראה שרה ליולדת, הביאה עמה מן המוכן, כמה טופסים של שירי המעלות, כתובים בכתב יד ברור; את הראשון תלתה מעל מטתה של היולדת, תכף לכניסתה לבית, עוד לפני שהספיקה לדאוג למים

רותחים, ולפני שהספיקה לראות את היולדת; את האחרים תלו לאחר כך, על כל הקירות שבבית; סגולה בדוקה ומנוסה ליולדת ולולד.

לאחר זה, לכשנולד בן זכר למזל טוב, היתה שרה דואגת „לקריאת שמע־לענען", להכנת דובשן עבור ילדי החדר, שיבואו לקרוא קריאת שמע, ליד מטת היולדת; כי קריאת־שמע זו, כוחה גדול לשמור על הולד ועל היולדת כאחת.

ולאחר זה, יש צורך לדאוג „לבן זכר" — להכין חומצה מבושלת במלח לליל שבת זו שלפני הברית; לחלקה בין האורחים המרובים, לכל אנשי בית הכנסת שיבואו לאחר סעודת ליל שבת, לברך את היולדת.

לסדר „שלום זכר", היינו, למוד תורה בלילה שלפני הברית.

לסוף הבאת הילד לבדיקה לפני המוהל, לקבוע אתו את יום הברית; את סדר המילה; הסנדקאות והכבודים האחרים; וסעודת המצוה של הברית; כל זה דאגותיה היו; היא שרה היתה „האשיות הגדולה" בברית; על פיה יישק דבר; ולאחר זה דאגה „למוהל מעל", היינו, נסורת עצים זו, שהיו שמים על המילה, (אומרים, כי פיניצילין זה שמרבים לדבר עליו בימינו היה בנסורת זו, שיהודים השתמשו בה לרפוי נמולים), ורחיצת הולד, אף כל אלה היו מלאכתה; אך העיקר היה למלא את המצוות, למלא את רצונו של המקום, והוא, הוא יתברך, ישמור את היולדות ואת הולדות.

עם היולדת נהגה שרה כאם; היא לא השאירה אותה בלי פקוח; היא הכינה לה את הקוליש, היינו, דיסה מגריסי שעורים, מבושלת בחמאה, והיתה מסננת אותה במסננת, לבל תקבל, חלילה, אף גרגיר קרוש אחד; את אשר נשאר, או השאירה היולדת, חלקה שרה לבניה הגדולים יותר, של היולדת, אשר נהנו הנאה מרובה ממאכל תאוה זה, בזכות אחיהם הצעיר.

היא דאגה למרק התרנגולת ליולדת, ואת הבשר חלקה לילדים ולבני הבית האחרים, היא דאגה לכול מכול כול, ועוד כמה ימים לאחר הברית, עד אשר עמדה היולדת על רגליה, לחלוטין, לא עזבתה שרה, וגם לאח"כ, היתה באה מפעם לפעם, להודע מה שלום היולדת והולד.

נשי שפולה לא המעיטו ללדת, חלילה.

אמי, ז"ל, ילדה ששה בנים ושתי בנות, בריאים וחיים, וכן היה מספר הבנים והבנות אצל שכנינו בנימין חרסונסקי ואיצי החבתן; ואלה אשר המעיטו, לא הפחיתו מששה, או ארבע בנים ובנות לבית, ויש אשר הגדילו, כדודי יחיאל והרשל ברוצקי, שהיו להם, לכל אחד עשרה בנים ובנות; ואחרים הגיעו לתריסר. וכל אלה הבנים והבנות, באו לעולם בעזרת שרה די בובע, וכולם הרגישו הדרת כבוד בפניה, ולא היה מי שהתאונן ויאמר: מידיה באה לו תקלה, חס וחלילה.

רבקה די רופאת

רבקה הרופאה, עסקה אף היא במילדות, אלא שעיקר כוחה היה ברפוי חולים; היא בשלה כל מיני סמים, שכוחם היה בדוק ומנוסה; היא קבלה אותם

בקבלה מידי גויה זקנה, או מהטוטר (תתרי) הידוע עצמו, שהיה כותב פתקאות בדם תרנגולת, שנשחטה בדחילו ורחימו ולשם ולשמה של רפוי חולים בלבד; והוא נותן אותן לשתיה לחולים; וכולם ידעו שכוחו ברפואה גדול להפליא.

היא היתה מגלגלת ביצים, ומלחשת לחשים בלשון סתרים וכשפים: „אונא, בונא, רעשט"; היתה יוצקת דונג, ועושה מריחות ונותנת לשתות „רומז'קה", ומאליניס, פתל, להזעה, ולרפוי מהצטננות; נותנת „שווינקכץ" (נוזלים לגרגור), מעמידה כוסות רוח, פשוטות וקצוצות, (געאקטע באנקעס), היינו חותכים בבשר עד שיראה דם, ומעמידים כוסות רוח על המקום הפצוע, למען תמצוצנה הכוסות את הדם המקולקל; היא הכינה גורצ'יצניק, אספלנית של חרדל, שמניחים על המתנים הכואבים, על מנת לחמם את הגוף, ועוד מיני רפואות, מרפואות שונות, וכל חוליה נרפאו מידיה; ואם לא מידיה, רפאם הזמן; ואם לא רפאם אף הזמן, ודאי שאין להם רפואה.

אך עיקר כוחה בלחישה על עין רעה, בסיוען של נשים צדקניות:

זיצען דריי אידענעס אויף א שטיין,	שלוש יהודיות יושבות עלי שן,
די איינע זאגט: „זי האט א גוט אויג",	אחת אומרת: „פגע בה ביש עין",
די צווייטע זאגט: „ניין, ניין",	השניה סוברת: „לא, ואין",
די דריטע זאגט: „פון וואנע ס'איז	השלישית גוזרת: „ביש עין
געקומען, אהין זאל דאס געהן".	לדוכתא חוזרת".
טפו, טפו טפו,	טפו, טפו, טפו,
טפו, טפו, טפו.	טפו, טפו, טפו.

חיים שמואל דער דאקטאר

חיים שמואל הדוקטור לא למד באונברסיטה, ומנין לו אותו שם, לא אדע; אולי שמש בפני רופא ממש, אי פעם; ולמד כמה וכמה רפואות ממנו, ואולי אף הוא מהטוטער (התתרי) תורתו, כי אכזר היה האיש, ואמצעי הרפוי שלו חריפים; היה מתעסק ברפוי שיניים, וכשהיה נותן „שוינקיכץ" של ספירט, כוהל, עם מיני צמחים שרויים בו, ולא עזר, היה גוזר עקירה; עקירת השן תו"מ ובלא כל שהיות; ועקירה זו כמה כאבים כרוכים בה; חיים שמואל לא ידע מה זה זריקה; איש בשפולה לא ידע מכך; אף רופא השיניים, מר רוזנטאל, שהיה לו קבינט ממש, ושלמד חוכמת הרפואה בקיוב, והשתמש בכל מיני כלים, והיה מנסה להשקיט את הכאב כמה זמן לפני העקירה, לא יכל להרדים את השן כנהוג בימים אלה; חשמל ורנטגן ודאי שאיש לא שמע שמעם; אך חיים שמואל לא היה לו אף כלי כל שהוא; תפש בצבת ועקר, או צוה לעטוף את השן בחבל, ולקשור את קצות החבל לרגל השולחן, ולהניף את הראש בחזקה. חזרה, מעבר לכתפיים, והשן יוצאת, וחסל; פחדו הילדים מחיים שמואל ומדרכי הרפואה שלו, והיו נזהרים מלפול לידיו.

בערל דער דאקטאר

בערל דער דאקטאר מידת הרחמים שופעת עליו, ומעשיו בנחת. ידעתיו בסוף ימיו, והוא איש זקן, בעל הדרת שיבה; זקנו גדול ולבן, ופאותיו סרוקות לו מאחורי אזניו, לובש קפוטה שחורה, ארוכה ונקיה מאוד, כולו ישוב הדעת; פושט מעילו ונוטל ידיו לפני גשתו לחולה.

רפואה באוניברסיטה אמנם לא למד, אולם שמש רופאים מנעוריו; שהה זמן לשם למוד ואמון בקיוב המטרופולין; הכיר את פרופסור טריטשל ונפגש עמו, לעתים, לשיחה בעניני רפואה; והיה מרפא חולים מנוסה וטוב. היה לו מדחום, לקבוע חומו של חולה, ואוזן טובה להאזין לרחש הלב והריאות; ואצבע רגישה להרגיש דופקו, וידע לקבוע כמה וכמה מן המחלות השגורות; ידע לקרוא כמה וכמה רפואות בשמותיהם הלטיניים, והרכבם והשפעתם, ולרשמם כדבעי לדעת הרוקחים. הרופאים שבשפולה נהגו בו כבוד, ושמעו דעתו כדעת אחד מהם. נקרא לחולה, היה בודקו ברצינות רבה, מודד חומו ודופקו, וחוקרו, לדעת כל סיבה אֲשר אפשר שגרמה למחלה; רושם רפואה בשקול דעת רב, למיטב ידיעתו; לכל הפחות, להרגעה; ולרוב לא טעה; ומיעץ איך לטפל בחולה, מה להאכילו ומה להשקותו.

כשנתקשה במחלה, לא היה בוש ואומר: הכרחי לקרוא את הרופא ותו"מ; והוא עצמו מחכה לרופא, לדעת את אשר יגיד, ואיך ינהג, למען ילמד ממנו לטפל בחולה לאחר מכן. לכשנקרא בשבתות לחולה, היה בא ברגל, ולא היה רושם רפואה, כי לא היה מחלל את השבת, אלא היה הולך בעצמו לבית המרקחת, ואומר לרוקח מה רפואה הוא מבקש לחולה, ועומד על הרוקח עד שיראה את הרפואה עשויה, ושולחה לחולה עם הוראותיו איך להשתמש בה. גדול היה כוח זכרונו של ברל הרופא, וגדול נסיונו ברפואה, ועבודתו עשה לשמה, לריפוי חולי ישראל; ואהוב היה על הבריות; ואף בימים שהיו רופאים בשפולה, היו רבים מבני שפולה מזדקקים לרפואתו, ושומרים לו אמונים עד סוף ימיו.

בחייו הפרטיים היה שומר מצוות, אך לא סתם חסיד. בבקר הרביים בשפולה, היה מבקר אותם ערב, ערב, אך לא היה מתכבד בכבודם, ולא נעשה להם אכסניה ודבר.

אולם לראש השנה וליום כפורים היה נוסע לרבי להתפלל במחיצתו, להתמסר לתפילה באוירה של קדושה, בלי שמישהו יפריע לו. היתה לו ספריה תורנית גדולה וגם ספריה רפואית ברוסית. למרות היותו תמיד עסוק בחולים, היה מרבה לקרוא, ולהתענין בספרים, בתורה ורפואה.

חוליו שלמו לפי רצונם, או יכולתם, והיו כאלה שלא שלמו כלל. ולא פעם היה מוציא מכיסו, ונותן בסתר למשפחת חולה, לקנות תרנגולת, לבשל מרק לחולה. בצואתו השאיר 3 חנויות אשר דמי השכירות מהם היו קודש לצמיתות לגמילות חסדים וצדקה, שתחולק ביום היאהרצייט שלו. קבע שני אפוטרופסים למלוי הצואה: הרב מותקה והשוחט לייבל. אבל רצה הגורל ובשנת 1918

היתה בשפולה שריפה גדולה, נשרפו מאות חנויות, שהיו מרוכזים במקום אחד, ובתוכם 3 החנויות שנשארו לצדקה.

זכה ובתו הצעירה „המזינקה", סוניה שוירף, תפשה אומנות אביה בידיה. בצעירותה היתה מן המתפרצות להשכלה, לקורסים של חובשות ומילדות, שהיו מאוייהן של בנות ישראל המשכילות בעיירות, בראשית המאה העשרים. עם המהפכה נצטרפה ל„החלוץ", עברה עם קבוצות גונבי הגבולות לרומניה, ובדרכים לא דרכים הגיעה ארצה. היתה לאחות, מן הראשונות והותיקות בקופת חולים, וידועה בארץ במשכנות העובדים בשם האחות סוניה; כל ימיה שמרה אף היא על רוח אביה, מידותיו, מסירותו ואמונתו.

ברון החובש

הוא למד תורתו בצבא; שמש רופא צבאי בימי ניקולאי הראשון, בראשית המאה התשע עשרה.

הוא היה מה„חטופים" בילדותם לעבודת הצבא; „הקנטוניסטים", שעברו שבעים מדורי גיהינום; במשך 25 שנות רדיפות שמד, בחיי קסרקטין ומשטר צריסטי ועבודת צבא.

הוא היה מהמעטים, שגברו ועמדו בנסיונם, וקיימו יהדותם, בחירוף נפש, באמונתם בלבד, בתום ילדותי, ללא תורה, ללא דעת, ללא הבין מדוע. ה' בחר בהם, והם בו.

ידיעתו הרפואית היתה שמושית בלבד, ומוגבלת מאוד; מה שזכר, ממה שראה, מהרופא הצבאי, בימים ההם, במרפאה של פלוגתו.

לא רבים מבני שפולה סמכו על ידיעותיו ורפואתו, ולא היה מקובל ביותר עליהם. אולם, הוא היה גא על עצמו, ועל בית האולפנא שלו, „רופא המלך".

היה מדבר רוסית; ובימי גנוסיא של המלכות, יום ההכתרה, ואחרים, היה לובש את בגדי השרד הישנים שלו, בדרגת סגן קצין, הדרגא אליה יכלו להגיע יהודים בצבא הצרי, אשר שמר עליהם מכל משמר, כל חייו, כעל אוצר גדול, ומהלך בהם ברחובות העיירה, לפרסומי מלתא, שכן הוא והמלכות, היינו הך ילדים היו מתלוים אליו, ומריעים סביבו; אך הוא לא השגיח בצחוק, וגאותו לא נפגעה; גויים היו מביטים עליו בדרך ארץ, „ז'יד אונטר־אופיציר", יהודי (סגן קצין) „עמך", והרבה מן האכרים שבסביבה, היו מזדקקים גם אליו; והמאמינים בנושנות, אולי אף בכרוהו על פני אחרים; סוף סוף, ייחוס צבאי, וכבוד המלך שורה עליו. ודאי יש בו מן התושיה. והאלוהים, ודאי רחם על חסידיו ומאמיניו, ושלח להם רפואה שלמה.

מיכל הספר וברל הבלן

מיכל היה מפחותי הספרים; לא היתה לו מספרה כל עיקר, אלא היה מתהלך בין הבתים לספר ילדים ובוגרים; אף מכונת תספורת, שהיתה אז חדוש

רב בשפולה, לא היתה לו; ודאי שלא יכל להתחרות עם אידל הספר, שפתח לו מספרה ברחוב הראשי, המוביל לרכבת, והיו לו מראות גדולות, ושלשה כסאות־ספרים גדולים, ומנורות גדולות, של נפט, דולקות במספרתו, בערבים, וכל הבא להסתפר, עוטפים אותו בסדין גדול; ואפיקורסים, ימח שמם, באים שם אף להתגלח, ועוברים על לאו מפורש בתורה; והוא ובניו עוזרים להם, ומחליקים להם את לחייהם, ושמים להם פודרה, וזורקים עליהם מי קולון, ושורקים להם את תשרוקתם.

מיכל הספר לא היה מגלח כלל וכלל; והוא עצמו בעל זקן היה, והיה מספר במספרים בלבד; ויש שהיה עושה את שער הראש, מדרגות, מדרגות; ואמהות מקללות אותו ומלאכתו; ביום הששי, בצהרים, היה עומד מיכל הספר בבית המרחץ, בכניסה, והיה מספר יהודים; ושם היה עוסק גם במלאכת הרפואה; היה מקיז דם, ומעמיד כוסות רוח.

יהודי שחש במתניו, ואינו יכל לישר גבו, או שהצטנן סתם, או שכפף ראשו ולא יכול לסובבו עוד, ידע, כי אין טוב לו, אלא ללכת לבית המרחץ, להזיע כהוגן, על המדרגה הגבוהה, להקיז דם, ולהעמיד כוסות רוח.

מיכל הספר כלי אומנין היו לו והוא מומחה לאותו דבר; שותפות בינו ובין ברל הבלן, המרפא את חולי ישראל, בהבל החם והצורב, ובמתיחת האברים, וגרודם בזרדים יבשים; ושניהם יחד מיישרים גביהם, ואבריהם, של בני ישראל, ומקילים את כאביהם, באשר יוכלו; ובאשר לא יוכלו, אין האשמה בהם; וישא האדם את כאבו עד שירחמו עליו משמים.

בית החולים היהודי

לימים, בסוף עשר השנים הראשונות, של המאה העשרים, נבנה בשפולה בית חולים יהודי.

אגודת בקור חולים, היתה קימת בשפולה שנים רבות; גבאיות היו מהלכות לאסוף תרומות, מחודש לחודש, לעזרת חולים עניים; והאגודה, ובעיקר גבאיה, קבלו עליהם, להקים בית חולים; אף הממשלה השתתפה בכך, ממסי הבשר של היהודים „הטקסא"; בית חולים נבנה בקצה העיירה, לא רחוק מהתלמוד תורה, וסודר סדור נאה, והוזמן רופא, וגם חובש מדופלם; והיה זה הסוף, לדרכי הרפואה הישנים.

רופא בן בית

אחד הרופאים הראשונים, בבית החולים הזה, היה שליומקה מדובוי, בן דודי; נכדו של סבי הגדול, ר' ראובן נחום, מבתו לאה, שהלכה לעולמה, בדמי ימיה; בן טובים היה שליומקה, ומראשוני המשכילים בעיירה. את תעודת הבגרות קבל בדרך של אקסטרן; היינו, אדם הלומד בעצמו, מחוץ לכתלי בית ספר כל שהוא; היה נותן שעורים לתלמידים, ומתפרנס; ולומד בעצמו בלילות, ועולה

מעלה מעלה; ולכשזכה לקבל תעודת בגרות, לא יכל להתקבל לאונברסיטה ברוסיה, שרק מעטים, מיהודי רוסיה, זכו לכך; ונדד לשויצריה, לברן, ולמד שם רפואה.

חיי האקסטרנים ברוסיה, וחיי הסטודנטיות בברן, העבירו את שליומקה בכל הדרך הארוכה של התעוררות הנוער היהודי, למהפכה ברוסיה, ולמחשבה לאומית בישראל; ואע"פ, שנתן כוחו לתורה, לא נוקה ממאבק הרוח, של הימים ההם.

אותם הימים של למודיו, ואני עודני נער, נסתדרו כמה אגודות בשפולה, ואף אגודת דוברי עברית, אשר שליומקה היה בה לחבר, וממנו, שמעתי בפעם הראשונה בחיי, ולהפתעת רבים, אנשים צעירים, ומבוגרים, סטודנטים, הלומדים באוניברסיטאות, דוברים עברית ביניהם ברחוב; אלא, שלא ארכו הימים הטובים, קלקלו הבנות, הן לא ידעו עברית, כל עיקר, וחדלו הבחורים לדבר עברית.

שם, בברן שבשויץ, כך כתב שליומקה לאבי, ראשי המדברים, שבין הסטודנטים, לא נטו לציון; וכאשר שליומקה חזר לרוסיה, לא היה עוד ציוני.

שליומקה חזר רופא צעיר, שחפש דרכו בחיים; אנטליגנט, בעל פרופסיה חופשית, אשר ההשכלה, לא פתחה לפניו את שערי העולם; הוא היה זקוק לפרנסה, ונזדקק לעמו ישראל, להמוני עם פשוטים, שהמשיכו בסדר חייהם הפשוטים, הרגילים; הוא חזר לעיירה, משכיל, מוכתר בתואר דוקטור, אחד המתפרצים מן העיירה, והחוזר אליה, מתוך הכרה, כי אין מקום יותר טוב.

העיירה קבלה אותו; כבדה בודאי את מרצו הרב, את הישגו הגדול, שהיה למאויים, להרבה מבניהם; אולם יחד עם זה, לא התלהבה ביותר, לגבי רופא בין בית, שהכירה אותו מנעוריו; שידעה מוצאו, שהנהו רק, נכדו של ראובן נחום קורלניק, שקראו לו שליומקה.

לא עזר אף זה, שהוא עצמו, קרא לעצמו, ד"ר סלומון דוידוביץ מדובוי; הם ידעו האמת; להם נחוץ היה משהו אחר; ביחוד, נחוץ היה, לנשים כבודות, רופא אחר; שיבוא ממרחקים; שילהיב יותר דמיונו; והוא עזב את שפולה, והלך למרחקים, לנסות גורלו בין זרים; ולשפולה באו אחרים.

החובש המצליח

בראשית המאה הזו היה מתחרה לרופאים בשפולה, הפעלשער, החובש, גולדברג; היה זה חובש משכיל, מוסמך, מנוסה, ומצליח. המוני עם בכרוהו על רופאים, ביחוד במחלות רגילות ומחלות ילדים, שכן זול הוא יותר, ונוהג מנהג אחים, בפשטות יתרה, ומדבר אידיש; ופעמים רבות אף לאחר שפנו לרופא, וגם לאחר שנסעו לקיוב לשאול בעצת מומחים, היו חוזרים לשאול בעצתו וליהנות מטיפולו. „פוק חזי מאי עמא דבר".

המרחץ

כמה מעלות טובות היו למרחץ; במקוה טבלו נשי ישראל, להטהר מטומאתן ולהתכשר לבעליהם; חסידים היו טובלים בה לפני התפילה, ביחוד בערבי שבתות ובשבתות, ובערבי חגים וחגים, לקיים מצות טבילה; המרחץ עצמו, מרחץ להזעה, „שויצבאד", של הבל חם ומים רותחים, וגרוד להנאה בזרדים יבשים וחמים, ושטיפה במים פושרים וצוננים, רפא חולים, וגרם הנאה רבה לכל בואיו; ביחוד, לאנשי עמל ויגיעה, שאבריהם כבדים, וגבם כפוף, ממשא לעיפה, ומעבודה קשה, בכל ימות השבוע; בערבי שבתות ומועדים, מאחרי הצהרים ועד שקיעת החמה, נהרו לכאן, המונים, המונים, לרחוץ, להזיע, ולהתגרד, לטבול, ולנוח, אגב שכיבה למחצה, על גבי ספסל, ערומים, ונהנים, כשהבל חם עולה לגופם שנטהר, ושלוליות מים וזעה, יורדים ממנו; ושוב להזיע, ושוב טבילה, עד לכשתגיע השעה לחזור הביתה, עם בוא השבת או החג. כל החול, האבק, והזיעה, המשא והכובד, נלקחו כאן, ואדם שב להיות נקי, וטהור, וקל; בריה חדשה, אדם מישראל, לקראת שבת ומועד.

ברל הבלן ידע ערכו מהו; בהתהלכו כמלך בגדוד, בערבי שבתות ומועדים, בבית המרחץ, ממדור למדור, פשוט בגדים, ורק סדין קטן מכסה על מבושיו; הקהל מריע לקראתו מפה ומשם, קוראים בשמו: „ברל, הבל"; ברל עומד לפני התנור הלוהט, מתכופף בזריזות, כאטליט, וזורק במחי יד אחת, שואבת גדולה מלאה מים, לתוך התנור; הבל חם ורותח פורץ מתוכו, ומתפשט כערפל רך, על פני מדור ההזעה ויהודים נהנים: אי, אי, אי „ברל, להצליף", היינו, לגרד בזרדים, קורא יהודי; ברל קופץ כגבור, אל היהודי הקורא לו, והמתפרקד על המדרגה העליונה; בית המרחץ להזעה בנוי 4 מדרגות, ספסלים בלשון העם, או אצטבות; הספסל העליון קרוב לתקרה, והאדים מתעלים לשם, והחום גדול שם, עד למחנק, והחושך עד שאין להכיר בו אדם, וההנאה שם גדולה ביותר; תופש ברל ביד אחת את חבילת הזרדים, הנקראת „מטאטא", מידי היהודי, שם לו ליהודי, בידו השניה, מטלית, טבולה במים קרים, על ראשו, ומגרד בזרדים את גבו של אותו יהודי בחזקה, והיהודי מתחנן: „עוד ברל, עוד"; וברל מגרד, עד שיהיה גבו של אותו יהודי אדום כסלק, וראשו עליו סחרחר; וברל מסייע לו לרדת מן הספסל, ולצאת מחדר ההזעה כל עוד נפשו בו, ורגליו כושלות כשל שכור, והיהודי מלא הנאה; „זוהי הנאה, ברל, יישר כוחך, ברל".

המקוה, אף היא ענין גדול הוא, כאן גדולה הנאתם של הילדים הלומדים לשחות בתוך שטח צר, ולצלול, ולהשאר כמה רגעים מתחת למים, ולהוריד שואבת מתחת לרגלי הטובלים, שיתקלו בה, ולהחזיק ברגלו של טובל ולהפילו, מעשה שקצים; דברים שלא נתן לעשותם באגם, ששם יד הגויים על העליונה, מותרים כאן, ברשות היחיד שלנו.

צועק יהודי, שהכשילוהו במקוה, בקולי קולות: „שקצים צאו מכאן", וברל רץ לעזרתו, תופש שואבת או חבילת זרדים, וקופץ לתוך המקוה להוציא משם את השקצים; והם צוללים במים ומנסים להפיל את ברל לתוך המים, או

להשתמט ממנו ולהתפזר בקצות בית המרחץ; ובעלי בתים נהגים למעשה השקצים, שכן כאן בבית המרחץ, כשיהודים מתהלכים ערומים, אף בלי כפה על הראש, מותר לפרוק העול, ולצחוק, ולהנות משובבותם של נערים.

ידע ברל הבלן שכל ישראל זקוקים לו, ואף „הרואה" בעצמו ובכבודו, והיה נוהג חשיבות בעצמו, כאחד מכלי הקודש, שכן הוא מחזיק בידיו למשמרת את טהרת ישראל, והוא הממונה על המקואות; ועוד זאת, שמשפ״ע הוא רוב טובה לחולי גוף ולעייפים, ומרבה הנאה לישראל.

ואשר היה ברל הבלן לגברים, היתה אשתו, באשע הבלנית, לנשי ישראל, וביחוד לנשים צעירות, שבאו לטבול, והיא למדתם תורה והלכות טבילה, וכמה רזין דרזין, שאין מגלין אלא לצנועין; עיקר מלאכתה של הבלנית היה ביום ה׳ בשבוע, וביום הששי עד הצהרים, ולעתים אף באמצע השבוע, שאז עמדו לרשות צבור הנשים אי אלה אמבטיות ולא היה בית מרהץ להזעה, וגברות מכובדות באות לקבל אמבטיה, ולטבול במקוה ובאשע משרתת אותן.

גויים במרחץ

בלילי שבתות היה המרחץ עובר לרשות הגויים; ובשעה שיהודים היו חוזרים מבית הכנסת, לבושים בגדי שבת, ופאותיהם וזקניהם, שטרם נתיבשו, שרוקים, היו נמשכים הנה הרבה עשרות של גויים וגויות; שכן הגויים, ימח שמם, לא היו זהירים בצניעות, והיו מתרחצים זכרים ונקבות יחד, ערומים כביום הולדם; ועל הרבה מעשים ותעלולים של רחיצה זו, של גויים וגויות יחד, ספרו פרחחי העיירה, וביחוד פרחחי העגלונים החצופים, שיש חשש, שלא מנעו הנאה מעצמם, ובאו לשתף עצמם בשמחה זו של גויים; ויהודים טובים האמינו, שמשום רחיצה זו, כל הגויים הנם ממזרים.

בלילי שבתות לא היה ברל משמש בכהונתו; אלא שואב המים הגוי היה אוסף את שלוש הקופיקות מכל גוי ומכל גויה, לתוך מטפחת אדומה, ומוסרם לברל, שלא היה מונם אלא במוצאי שבת.

החזקת המרחץ

לא יפלא איפה, שהיה המרחץ לאחד המוסדות החשובים בעיירה; בבניתו, והחזקתו, טפלו רבים וטובים, במשך שנים; לפנים היה מרחץ ישן, בנוי עצים, והמקוה עמוקה מאד, והרבה מדרגות עץ מובילות לתוכה, ופחד גדול על היורד בה. התנור היה מעלה עשן, שהכה בעיניהם של הבאים לרחוץ, ומעורר בם שיעול קשה. עד שקמו יהודים, ובראשם אחד נגיד, ומר בר רב אשי, לבנות מרחץ חדש, מלבנים שרופות; אספו כספים והתחילו בבנין; אך קרה מעשה, ואותו מר בר רב אשי, לא נזהר בממון של אחרים, ונאשם בזיוף שטרות, ונשלח משום כך לארץ גזירה, והבנין נפסק לזמן רב. לאחר כמה וכמה שנים, קבל על עצמו סבי ר׳ שמעון לגמור את הבנין; וכסף לא היה, והאמון אף הוא קטן, וריב ומחלוקת רבו; שוב עברו כמה שנים, עד שזכתה העיירה לגמור את

בנין המרחץ החדש; ואף אז, לא פסקו טענות, והיו מתלוננים, שכן דרך העולם בקדירא דבי שותפא.

גיוס וחבלה בגוף

חובת גיוס

לא תמיד היתה בריאות הגוף לטובה ולהנאה לאדם מישראל ויש שגרמה דאגה רבה; ואדם מישראל היה משתדל להצטמצם, להיות חלוש, למצוא מום בגופו, להוציא על עצמו שם רע, של חלוש ורפה אונים, ובעל מום, או בעל מיחושים, וכו׳; עוד במאה הקודמת, הוטלה חובת עבודת הצבא על היהודים ברוסיה. כל עדה, ועדה, היתה מחויבת, להמציא מדי שנה בשנה, לשרות הצבאי, מספר מסוים של חילים, מבין הבחורים, שהגיעו לגיל 21, באותה השנה.

קבוצת מגויסי צבא בשפולה (ד. כהן השני מימין בקבוצת היושבים)

השרות בצבא היה 5 או 4 שנים תמימות; ובני ישראל לא רצו בכך; מהם שחששו, להתגעל בפת בג המלך, שהנה טרפה, ולחלול שבתות ומועדים; ומהו שלא רצו, להטרד, ולהפרש מחיי משפחה; ומהם שעסקים להם, והם ר{א}ים בשרות זה בצבא, הפסד ממון, והפסד מעמד בחיים.

כל הבחורים, שהגיעו באותה שנה לגיל 21, היו צריכים לעבר במבחן; אך לא כולם נלקחו לצבא; בנים יחידים, וחולים, היו פטורים; חלושים מקבלים ארכה לשנה; ומכיון, שבדרך הרגילה, היה המספר הדרוש, קטן ממספר הנקראים למבחן, לכן, הוטל גורל, וכל אשר קבל מספר גבוה, העולה על מספר הנדרש היה משתחרר, בזכות זו, שהתור לא הגיע אליו.

לפי זה, נתחלקו בחורי ישראל, לכמה סוגים: חולים, בעלי תעודות לבנות, היינו, פסולים לגמרי; חלושים, שנתנה להם ארכה לשנה, בעלי תעודות ירוקות; בנים יחידים, או אלה, שזכו להשתחרר בדרך הגורל הטוב, בעלי תעודות הכחולות; והאחרים, לגיוס.

התחמקות מגיוס

מסביב לתעודות האלה, החל מסחר גדול, ועסק רב. אדם מישראל המטופל בבנים, אשר יש לו קרוב חשוך בנים, או אשר הוליד רק בנות, משתדל לרשום את אחד הבנים, כבנו של קרובו זה, למען יהיה הבן באופן רשמי בן יחיד, ותהיה לו זכות, פטורין מעבודת הצבא, „לגוטה" בלע"ז; כתוצאה מזה רבו בשפולה, אחים, בני אותם ההורים, שהיו להם שמות משפחה שונים.

מי שבנו חלוש, משתדל, בכל מיני דרכים, לבוא בקשר עם „הנצלסטווא", ועדת המבחן, שתפסול את בנו, ותתן לו תעודה לבנה; והרבה ממון עושה; והרבה שליחים למקום; ו„הנצלסטווא" איננה מהמאמינים הגדולים, ואינם חוששים שמא השוחד יעור עיניהם, חלילה.

אנשים, סוחרים ואמידים, מנסים, בשעת הטלת הגורל, לקנות עבור בניהם מספר גדול; אם בדרך ישירה, ממי שזכה, והוציא את המספר, אם גוי ואם יהודי, והוא מוכן לקבל על עצמו, ברצונו, שרות בצבא, תמורת תשלום הגון; ואם בעקיפין, בדרך מו"מ, עם מי, שהנו קרוב לנצאלסטווא, ויודע לחש, ולטרוף הקלפי, ולהמציא למי שנחוץ, מספר גבוה; ויש, שאדם מסכים להטיל מום, כל שהוא, בגופו, למען יהיה במה להאחז, ולהפטר מעבודת הצבא; רבים הבחורים, שהיו מרעיבים עצמם, כמה חדשים, לפני המבחן; אינם ישנים בלילות, ואוכלים לחם כוסמת בלבד, למען ירד משקלם, ויהיו חלושים, ויפסלו לעבודת הצבא.

השתדלן

לייב פייגע'ס טען, שמהלכים רבים לו, עם כל הנצאלסטווס, שבעולם! וכי הוא יכול לסדר; והוא נכנס בעסקים, עם כמה יהודים, שישלמו לו כך וכך, אם ימציא לבניהם, תעודה זו, או אחרת. ובתנאי, שחלק מהסכום ישולם לו מראש, שכן זקוק הוא להוצאות, כביכול, והעודף, לכשהבן יקבל את התעודה. ומדי שנה בשנה, בחדשי הסתיו, בבוא הנצאלסטווה, היינו, ועדת המבחן לעיירה, היה לייב פייגע'ס יושב, יחד עם העגלון, על דוכן המרכבה, שהובילה את הנצאלסטווא, מתחנת הרכבת לעיירה; וכל העיירה ידעה, כי הנה יצא לייב לקבל את הנצאלסטווא; שהרי בן בית הוא אצלם, וכאחד מחבריה.

היו בעיירה כופרים, שאמרו: לייב רמאי הוא, ומעולם לא דבר עם אף אחד מהנצאלסטווא; כל מעשהו, הוא בזה, שהנו משלם לחיים יודיל, בעל העגלה, רובל אחד במזומנים, שירשהו לשבת אתו יחד, על הדוכן, בהובילו את הנצאלסטווא לעיירה; כל ענין התעודות, שכביכל, המציא, הנו רק מעשה מקרה בלבד; לייב עצמו מסתפק למעשה, רק בדמי הקדימה, שהנו מוציא מיהודים במרמה; על השאר, הנו מותר מראש; אלא, שאם יאנה המקרה, ואותו יהודי, בנו זוכה במספר גדול, או בארכה, או בתעודה לבנה, טוען לייב, כי מעשי ידיו הוא, ותובע את השאר „המגיע לו".

פליטה לאמריקה

משהחלה ההגירה הגדולה, מרוסיה ואוקראינה לאמריקה, וכל בחור בעמיו שממילא, לא ראה לפניו ברכה רבה בעיירה, חלם על אמריקה; רבו הבחורים שעשו פליטה; גנבו את הגבול לבראד, וברחו לאמריקה; הממשלה הטילה קנס, 300 רובל על משפחת כל נעדר; אולם יהודים לא נבהלו; הבנים ברחו, והאבות לא שלמו את הקנס, בטענה, שאין להם; הפריסטאב, בא כוח המשטרה במקום, קבל מנה, וערך רפורט, והענין נשתתק ונדחה; אולם בין כך הלך מספר הנעדרים ורב, וערכם של התעודות הכחולות ירד פלאים, כי לא היו עודפים.

הטלת מומים בגוף

הרוצה להשתמט, חייב היה שימצא פסול בגופו ממש; לכן רבו הבחורים, המטילים מום בגופם; ורבו ה„מאכעראס", היינו, בעלי המלאכה, העושים מומים, בשכר.

זה משתחור ב־66, היינו, לפי סעיף 66 של תקנון עבודת הצבא, כי הנו סובל בשבר; וזה עושה לו „האנטילי", היינו, יד קטנה, והופך עצמו גדם; זה עוקר לו שיניים, וזה עושה לו תבלול בעין; נמצא בית ישראל מחבל בגופו, ובריאות הגוף יורדת, ושם ישראל מתחלל; אם בשנים כתקונן, היו מקרים אלה מועטים, הרי בימי מלחמה, רבו המקרים; ואוי לאותו צער, ולאותה בושה.

טרדתם של המתגיסים

ימי המבחן עצמם היו הופכים לענין רב; עוד כמה, וכמה חדשים לפני כן, החלו, הפריזיוגיקים, היינו, הנקראים למבחן, מתכוננים; ומציאותם היתה מורגשת בעיירה. הללו, שקוו להשתחרר, או לקבל ארכה ע"י חולשת גוף גרידה, החלו מרעיבים עצמם, ואינם ישנים בלילות; וכדי להתגבר על השנה משחקים קלפים עד אור הבוקר, ומחפשים להם כל מיני תעלולים, ומשחקים אחרים, לבלות הזמן; והרעש רב מסביבם.

אלה, מדלת העם, אשר לא היתה להם כל תקוה להשתחרר, ראו עצמם קרבנות צבור, והיו מתהלכים ברעש גדול, ברחובות העיירה, ומחפשים להם עילה, לתקוף את זה או אחר, וביחוד, אבות שבניהם נעדרים.

הם ערכו רשימות, של כל הנעדרים, ושל כל הבנים היחידים, וכל חשוב אחר, שאפשר היה לחשוב שישוחרר, או שישתמט, או יעלם, והיו דורשים מאבותיהם, תשלום לקופה המשותפת שלהם, שקראו לה „סקלדקה״, ושמשה להילולות ולחנגות, או לרכישת מגפיים, וכדומה דברים, הדרושים לחייל; ואוי למי שסרב להם; כי אז הראו לו נחת זרועם, ופורצים לביתו, ועושים בו שמות. ושבועות על שבועות, נמשך ענין זה, עד שנקראו לשרות ממש, ונתגיסו, ועזבו את העיירה; ואמותיהן ובני משפחתם מלוים אותם לרכבת, בילל וצעקה רבה, כאילו מתו, חלילה; והעיירה נושמת לרוחה, ונותנת שבח לאל, שנתפטרה מהם, ומכל המונם.

ט. צדקות, מעשים טובים ועזרה הדדית

מעשי צדקה

כמה וכמה צדקות היו להם לאנשי שפולה.

קופות של ר' מאיר בעל נס היו תלויות בכל בית ובית, ועם ערבי שבתות משלשלות בעלות בית תרומתן לתוכן, כשעיניהן דמועות, ואנחה פורצת מלבן, בזכרן את האבות והאמהות הקדושות.

משולחים באים מרחוק, מארץ ישראל ומישיבות שבגולה, ובעלי בתים מהלכים עמהם מבית לבית, ואוספים תרומות, המלוות שיחות על הארץ הקדושה, וספורי חסידים ונפלאות; וברבות הימים, עם הוסד חובבי ציון והועד האודיסאי, היו בשפולה כמה וכמה חברים קבועים לועד זה, וחברי אגודת חובבי ציון מפיצים בולים וקופסאות קרן הקימת, ואוספים תרומות בחתונות ובשמחות בר־מצוה, לקרן הקימת ולישוב ארץ ישראל, וביחוד בערבי יום הכיפורים, בקערות ישוב ארץ ישראל; ובחנוכה ובפורים; בכל עת שיהודים רגילים להתבע ולתת.

משכילים שבשפולה נמנו על חברת מפיצי השכלה, ולאח"כ גם על חברת „אורט", שתפקידה להפיץ מלאכה בישראל, וחברת „אוזע", שדאגה לבריאות בין יהודים; אולם עיקר מעשי הצדקה עם בני עירם הם; „וחי אחיך עמך", מצוה גדולה היא; „וכי ימוט אחיך", חובה לסייעו ולעזרו; ואם כי לא היתה קהילה מסודרת בשפולה, והשלטונות נוהגים לפנות בכל לגבאי בתי הכנסת השונים, לא נעזב אדם לנפשו.

המוסדות הקבועים: התלמוד תורה, חברת בקור חולים, ההקדש, וחברה קדישא, היו להם חבריהם וגבאיהם; החברים משלמים תרומות קבועות, והגבאים עושים בצרכי צבור באמונה, ושלא על מנת לקבל פרס.

התלמוד תורה

התלמוד תורה דאגה לילדי ישראל העניים; עברי, היינו, קריאת התפילות, חיב כל אדם מישראל לדעת; וכל ילד מישראל חיב ללמוד, להתפלל, לברך ברכות, ולהגיד קדיש; מי הטיל למוד חובה זו על העיירה, ומי חייב את אנשי שפולה לשאת יחד ובצותא בדאגת הצבור, בתוך עיירה קטנה, באוקרינה הרוסית, שבה רוב התושבים הגויים, אף האמידים שבאמידים, אינם יודעים קרוא וכתוב? רוח ישראל, אמונת ישראל, וההכרה הגדולה שגוי קדוש הננו.

גבאי התלמוד תורה היו שוכרים את המלמדים ודואגים לספרים, ואף למנעלים ולבוש לילדי העניים, שלמדו בתלמוד תורה; ובנין התלמוד תורה היה הבנין הצבורי הראשון בעיירה, ואף בנין נאה; רוב בעלי הבתים היו מהתורמים

לתלמוד תורה, וגבאיה נבחרו באספות התורמים, שנתכנסו משנה לשנה; והיו הגבאים מתערבים גם במהלך הלמודים, ונוהגים להשתתף בבחינת התלמידים; והמורים חיבים לתת לפניהם את הדין, על הצלחות התלמידים וכשלונותיהם; כי בימים ההם, עוד נדרשה הצלחת התלמידים ממוריהם, וכשלון התלמידים נחשב לכשלון המורים.

בקור חולים

אגודת בקור חולים, אף היא התקימה משנים קדומות; מצות נשים היתה זו; והן, הנשים, קיימוה על דעתן ומרצן הרב; שכן עיקר הדאגה היתה לנשים יולדות ולילדים קטנים; שכן מי יהודי ובעל בעמיו, אם לא שלימזל, או שכיב מרע, או ידוע חולי, פנוי להרגיש במיחושים ולהתרפות; ואם הצטנן יהודי ועטף מטלית מסביב לצוארו, ושתה חמים בחלב, והזיע, והוקל לו; או הטיל אספלנית של חרדל על מתניו, והעמיד לו מיכל הספר כוסות רוח, והקיז לו דם, והוקל לו; ואם לא הוקל לו אף אז, והיה מתהלך בכאביו עד שיעברו; כי אדם מישראל טרוד כל ימי החול בדאגות פרנסה, ואין שעתו פנויה לרפוי, ולרופאים, ולכל מיני שטויות; אך לא כן דרך הנשים, שכן נשים הן; והן הרות ויולדות, וצפויות לכל מיחוש ופגע רע.

והיו הנשים מתכנסות לאספה מדי שנה, ובוחרות גבאיות; והגבאיות מחזרות על הבתים ואוספות תרומות; והן גם מבקרות את בתי החולים והחולות הזקוקים וממציאות להם את העזרה לבתיהם; ודואגות לעוף ליולדת, ולמעט מרקחת להחיות נפש חולה, ולרופא ולרפואה; ואף הן הגבאיות אחראיות לתקציבן; ובאם יחסר, אין ברירה, אלא להוסיף לכת ולדרוש, ולקבץ על היד; ויהודים נתבעים ונותנים.

חברה קדישא

חברה קדישא נהגה ידה ברמה, ידה השולטת בעשיר ובעני, אין מנוס ממנה, במאוחר או במוקדם, וחשבון של דורות חשבונה; הם הדואגים לבית הקברות, ולתכריכים לעניים; והם עורכים סעודה כיד המלך מדי שנה לחבריהם, למען משוך חברים למצוה זו, של חסד של אמת, הנעשית שלא על מנת לקבל פרס, ואשר לא רבים הקופצים עליה, שכן אין זו מלאכה נעימה לטפל במתים ולטהרם, ולשאת מתים על הכתף, ולהטלטל לבית הקברות בימות גשמים ושלגים, או בשלהי קיץ.

חברה קדישא לא היתה אוספת תרומות של חברים, או נדבות, מלבד צדקה לקופסאות „צדקה תציל ממות" בשעת לויה, שלא באה אלא לזכות במצוה, ולנחם אנשים מישראל, שחלשה עליהם דעתם בשעת לויה, ולהזכירם כי „צדקה תציל ממות".

אנשי חברה קדישא היו אוספים מעותיהם, מיורשי המת. מי שמת ללא צואה „לעולמות", או צוה מעט מדי לצרכי צבור ולהנצחת זכרו לעולמים הם

עומדים על המקח, ומעכבים כל קבורה וכל לויה, עד אשר ישקל על ידם טבין ותקילין כרצונם; ויש שהם דורשים לא רק לקופתם, אלא לכמה וכמה צדקות אחרות: לתלמוד תורה, ולהקדש, ולבקור חולים, וכו׳; והם הנם בבחינת אפטרופסים לכל הצדקות שבעיר כי תקיפים הם; מת אי אפשר למלוח, ויש לקברו, ובלעדי חברה קדישא אין קבורה. ומתערבים במו״מ אנשים מאנשים שונים, קרובי המת וידידיהם מצד אחד, ואנשי המוסדות והצדקות וחברה קדישא מצד שני, והדברים ארוכים ומרים לעיתים; והעיירה כמרקחה; ולסוף תבוא פשרה, ואנשי חברה קדישא לרוב ידם על העליונה, והחיים נהנים מהמתים; שכן מי שידו קפוצה כל ימי חייו, ומרננים אחריו, שאינו להוט לדבר שבצדקה, נפרעים ממנו בשפולה בעולם הזה, בטרם יתנו לו להסתלק מכאן, וגובים ממנו את אשר לא יכלו לגבות כל עוד היה בחיים.

ההקדש

ההקדש היה מקום משכנם של חולים ונכים זקנים, עניים, ועזובים לנפשם, שאין להם קרוב וגואל; שמו של מוסד זה, בלבד, הטיל פחד על האנשים; שכן סמל הוא לעזובה ולסבל אין קץ; מנין בא למוסד זה אותו שם? אולי משום שמישהו הקדיש בנין ישן נושן למחוסרי בית וישע אלה? ואולי משום סבה אחרת; הקדשים היו גם בעיירות ישראל אחרות, וגם שם עוררו זועה ורחמים; איך שלא יהיה, בלשונם של אנשי שפולה, פרושו של הקדש, היה מקום איום, קללת אלהים עלי אדמות, ושפל הדרגא לאיש חי; ואדם מבקש מות לעצמו ולא להגיע לכך. הקדש זה נמצא בקרבת בית העלמין, מאחורי בית הכנסת הגדול, בין הבתים הישנים, נושנים של העיירה; להקדש לא היו גבאים מיוחדים, ולא תורמים מיוחדים; דומה נחוץ היה שההקדש יהיה כולו הפקר. רק אי אלה נשים צדקניות, וגם אי אלה גברים, היו נושאים בדאגת ההקדש מתוך ההתנדבות אישית; מדי ערב שבת היו עוברים על הבתים ואוספים חלות ודגים להקדש; ומפעם לפעם מבקרים במקום, ומכניסים משהו לאלה הנמושות שבבני אדם, שנמצאים בתוכו; הופכים משכבם של אלה, שאין בכוחם לעשות זאת לבדם, ודואגים להם לכתונת ישנה, להחליף את בלואי הסחבות שעליהם, ולטהרם מהכנה שאכלה את גופם; ובזמן לויה דואגים לכך, שאנשי חברה קדישא יקבלו משהו אף בשביל האומללים שבהקדש.

מתן בסתר

עד כאן דברים שבקבע; אולם צרכי ישראל מרובים; ויש דברים שאינם בנגלה; פלוני מטה ידו, ויש לסעדו; ואלמוני צריך להשיא בתו ואין לו פרוטה לפורטה, לא לנדוניא ולא לבגדים; וזו נשארה אלמנה, ויש להקים לה מעמד פרנסה; וכן עוד עוד; ומזדמנים זוג יהודים, או שתי יהודיות, ומחליטים כי יש לעשות מעשה; וכמה זוגות יוצאים לחזור על הפתחים, ומטפחת בידם; יש שהנם מגלים מטרתם לחצאין, מבלי לגלות את שם הנצרך, אלא מרמזים, שהענין

חשוב, או האדם חשוב; ויש שהנם מעלימים בעילום גמור, ואין מגלים אף ברמז; אלא אומרים: „דבר נחוץ, נדבה גדולה", ומעוררים סקרנות רבה; והקהל נתבע ונותן, מתוך אמון גמור, שאלה האוספים בודאי יודעים את אשר לפניהם; והענין בודאי חשוב; ואין מהרהרים אחרי עושי הצדקה.

גבאים וגבאיות

היו גבאים וגבאיות, שהפכו אוסף כספים זה להרגל בידם, לחלק ממעשיהם הטובים, והם מוכנים להענות לכל אשר יפנה אליהם, ולחזור למענם על הפתחים, ולאסוף למענם, ובתיהם הפכו מין בית מועד לכל מיני נצרכים, והם הפכו להם פטרונים ופטרוניות, והנצרכים כפופים להם, לאנשי חסדם, ועושים רצונם ומשרתים אותם, וממלאים שליחויותיהם, ותומכים בהם, בגברים בבית הכנסת, בשעת כל מריבה ומחלוקת, ובחירת גבאים, ומכירת עליות; ובנשים, בשוק ובמטבח; זו נושאת חבילתה, וזו רוקחת ריבה למענה, וזו עוזרת בבשול ובטגון, ובמעשה מאפה, או שומרת על ילדיה של הפטרונית, כשהפטרונית יוצאת לסעודה של מצוה, או לשמחה, או לבקור או לאסוף נדבות; והעיירה עינה רואה, ואוזנה שומעת, ולשונה שוט שוטף; מתחיל ברנון וגומר בלעז; ואם בשעת מעשה עוברים בשתיקה, ואף משלשלים יד לכיס ונודבים באין ברירה, משום שאין לעמוד בפני גבאי זה, או גבאית זו; אם מפני הכבוד, ואם משום שאין מדיינים עם התקיף; הרי לעת מצוא, פורצים הדברים חוצה וסוף הכבוד לבוא; ומגלגלים לאדם בפניו את כל מעשי חסדו, ושכר זה שקבל על מעשיו הטובים, בעולם הזה; וצדקה זו שיש עמה טובת הנאה, וכו', וכו'; והדברים עתיקים, וחוזרים חלילה; והעולם כמנהגו נוהג, ואלה בצעקתם ואלה במעשיהם הטובים, אין חדש תחת השמש.

דחקות וגמילות חסדים

אולם לא רק אנשים עניים ממש זקוקים לסעד; עסקי האדם רבים ושונים, ויש ואדם זקוק ליותר משיש לו באותה שעה, והפרוטה המזומנת אינה מצויה; בערב פסח, למשל, גדולה ההוצאה למצות וליין, ולמלבוש חדש; ובימות הסוכות, לאחר תקיעת שופר, זו המבשרת על רוח וקור; ולאחר תפילת גשם, זו המבשרת על שלג וכפור, יורדת דאגה רבה על האדם. ויהודי שפולה ידעו פרוש משלהם לתפילה זו „אף ברי", ושרו אותה באותו נגון של בית הכנסת:

אף ברי,	אף ברי,
אוף מארגען גאנץ פריה;	עם בוקר, מרי;
שרה איז אנגעבלאזן;	פני שרה סרות;
זי וויל א שער פון האזן;	פרות שפנים חשקה;
און קיין געלט איז נישטא.	ופרוטה אין לפורטה.

נפשרו השלגים, וקול התור נשמע בארץ, ורוח קלה נושבת, חייב אדם מישראל לאמץ כוחו, ולדאוג לפסח; ועוד טרם הסיר את בגדי החורף מעליו.

והוא כבר מזיע, וכובעו מסתובב לו מאחוריו: פסח, פסח; נשבה הרוח בסוכה, ועוד טרם הפילה את הסכך מעליה, עוד לא נמר ריחו של האתרוג, והלולב עדיין עומד בפינת הבית, ומספר על ארץ טובה ורחבה, זבת חלב ודבש, ושמש צדקות, והוא מלא דאגה: מנעלים לחורף, בגד חם, עצי הסקה, תפוחי אדמה, וכו׳ וכו׳, — החורף בא.

הגיעה הבת לפרקה, ושדכנים דופקים על הדלתות, והאשה טוענת ומטילה בו מרה: „גזלן, עד מתי תשב הבתולה, עד שילבינו שערותיה״; קופצת דאגה גדולה על ראשו של אדם מישראל; נדוניא, מלבושים, הוצאות חתונה; והפרוטה איננה, או איננה מספיקה, ויש להשיגה.

לעתים אף תשלום שכר למוד מהוה דאגה; המלמד קובל בפני הילדים, והילדים בוכים בבית, ומסרבים ללכת לחדר, ויש להשיג כסף, ללוות עד לכשירחיב.

בימים ההם טרם היו בנקים; ואדם לווה, או כמו שהיו אומרים, תופש מחברו גמילות חסד: היינו, הלואה בלי רבית ושטר, בהבטחה ב„נאמנות״, בלבד, שיחזיר; וחברו נענה לו ומלוה; גדולה היתה מצוה זו של גמילות חסד בעיני אנשי שפולה, שכן היא משלושת יסודות העולם, כמו שנאמר: „על שלושה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים״; אנשי שפולה אנשים פשוטים היו, כוחם בנגלה בלבד, מבינים דברים כפשוטם, „תורה״ פרוש „תלמוד תורה״; ו„עבודה״, פרוש, טרחה בשוק או בסדנא; ו„גמילות חסדים״, פרוש, להלוות, לתת גמילות חסד.

אמנם היו כמה אנשים בשפולה, שאמרו עליהם שהנם נושכי נשך, ומקבלי „וואכען געלד״ היינו, תשלומים שבועיים, של רבית קצוצה; אולם מספרם מועט היה, וכבודם קל בעיני בני אדם; ולהיות „פרוצנטניק״ היתה חרפה, ולקבל משכונות נחשב לעול רב.

מוסדות לעזרה הדדית

לימים חדרה לשפולה גם הידיעה על מוסדות לעזרה הדדית; והוקמו בה שני בנקים על יסודות הדדיים: „חברת הלואה וחסכון״ ו„חברת קרדיט הדדי״; יהודים רכשו מניות, והתחילו חותמים שטרות, ונותנים ערבויות, ושומרים גם על פנקסאות של חסכונות קטנים או גדולים, כאשר יהיה המקרה.

חברת הלואה וחסכון שמשה את הקהל הרחב ואת בעלי המלאכה, ונתנה הלוואות קטנות לצרכי יום יום; וחברת קרדיט הדדי שמשה את הסוחרים, ובעיקר את סוחרי התבואה, ועשתה פעולות גדולות במשכון תעודת המשלוח של התבואות, ופתחה מסחר רב.

אבי ז״ל היה הרוח החיה בהלואה וחסכון; לילות רבים בלה באספות החברה; הרבה הצעות להגדיל את פעולותיה ההדדיות; את העזרה לאדם ולבני ביתו, יום, יום, וגם לאחר מותו; הוא העביר תקנה גדולה וחשובה בחברה, „מציב גבול אלמנה״, בטוח הדדי למקרה מות; במות חבר שלמו כל יתר החברים כ״א

רובל אחד, למשפחת החבר המת; הוסרה הדאגה הראשונה מראש אלמנות ויתומים, והוקטן הסבל והצער של אבלים בשפולה.

לימים הורחבה הפעולה, והיתה החברה דואגת להקטנת יוקר מצרכי החיים; נפתחה צרכניה, ועוד כמה וכמה מפעלים, שרוח הזמן היתה בהם; המפעלים עוררו וכוחים, שכן היו מתנגדים, שראו במעשי האגודה התחרות ביזמה פרטית, ובעסקיהם הם; ואספות האגודה היו סוערות ותכופות, ומכות פלגות, פלגות בעיירה.

בנקים ורעתם

בין כך קמו מנהלים, וחברי ועד, והנהלות, ומועצות לחברות, אשר להחלטתם צפוי אדם, והם בבחינת שליטים, ויש להזדקק להם, ולהראות בעיניהם, ולהטות לבם לחסד; כי הכל צריכים למארי דחיטי; ומכיון שישנו בנק המלוה נסתפחה שדהו של הגמילות חסד הקודם; שכן אדם יכול להסתלק מחברו ולהפנותו לבנק, ולכל היותר להסתלק ממנו במתן ערבות בלבד; וחדלה ההבטחה לשלם לכשירחיב.

אדם הלווה בבנק, מתחייב לשלם בזמן, וחותם שטר; ועוד זאת שבנקים מותר להם להיות נושכי נשך, ולקבל רבית ואף רבית דרבית ומצטברת; ונמצא, יצא שכרם של בנקים בהפסדם; וחלומם הטוב, של אבי ז"ל ואחרים להיטיב לאדם, פג; נתקלקלה השורה, וטרדתו של אדם לפנים, לחפש גמליות חסד, הפכה להיות לעול של תשלומי רבית, ודיקנות בתשלומים, וחלוף שטרות; התחילו הדברים מגיעים אף לערכאות; שכן אין דרכו של בנק, כדרכו של אדם מישראל סתם, שהוא נמנע מלמסור יהודי לידי גויים, חלילה, ויהיה אף בשוה כסף; הופיע עורך דין בשפולה, וכותבי בקשות, ויהודים מזדקקים לנוטריון, גוי, רחמנא לצלן, העושה פרוטסטים, ומשלמים מסים. זמנים חדשים, דרכים חדשות ותקלות חדשות.

אולם אין רע בלא טוב; והקדוש ברוך הוא מזמין תרופה לכל מכה, ואף מציה עלולה לפשוט צורה וללבוש צורה; וגמילות החסדים אף הם בכך: כמו שנאמר „כל ישראל ערבים זה לזה"; והתחילו יהודים נותנים שטרי טובה אחד לשני; מחליפים שטרות בשטרות; ערבים זה לזה; לווים ומסלקים, מסלקים ולווים, והעולם גלגל חוזר הוא; ויש שבשעת הדחק, כשאין ערב, ואין מי שיחתום לך שטר טובה, אפשר להחתים את מישהו שלא בידיעתו, ולקבל הלוואה ולפרוע את השטר לפני זמנו, ונמצא זה נהנה וזה לא חסר; ואם תאמר זיוף יש כאן, אפשר ודעת גויים היא זו, אלא שאין דין כזה בשולחן ערוך, ואין זו עברה על פי דין.

י. חול ושבת, מועדים ותעניות

ימות חול

ארוכים היו ימי החול בשפולה, מחשכה לחשכה; שכן לא היו שעות קבועות, חלילה, לעבודה או למסחר; ודאי שלא היו שעות קבועות לאדם מישראל לסעודה; בתי קפה לא היו בה בשפולה, לשבת ולבלות עולם; סתם יהודי בשפולה, אשר לא היה עסקו ומשלוח ידו, טרוד היה, אץ, רץ בימות השוק והיריד בעיירה גופא, או מטלטל בעגלה עם יהודים שכמותו לירידים שבסביבה, וטורח בכל שעה שיש לו עבודה או עסק, או שנדמה לו כי יש לו כאלה; יושב על דוכנו ומפהק ביתר ימות השבוע, בחנות או בסדנא, או מסתובב על יד הדואר, או על יד תחנת הרכבת, או סתם בשוק, ומחכה שיבואו עסק או מלאכה לידו, ויעשה; אין אדם מישראל סוגר את חנותו, או את בית מלאכתו, או סדנתו, באמצע היום, לרצונו ולהנאתו, או יושב סתם בביתו; שכן, אולי תזדמן לו פרנסה.

בימות החול, אין אדם מישראל מהדר בבגדו, ואינו לובש מחלצות, ואינו מקפיד על רבבים ואבק שכסוהו; וודאי שלא לובש שחורים, שלא יראה כתלמיד חכם, או כמבלה עולם, וכבטלן, רחמנא לצלן; ואינו מצחצח בנעליו, מעשה שקצים; רבים הלובשים קצרות. שכן נוחים הם, להטלטל בהם, בדרכים ובשוקים; לסעוד, סועד אדם כאשר יתפנה; להוציא עשירים, הנוהגים לבוא בחצות היום לביתם, לאכול צהריים ולחטוף תרדמה; יהודים אחרים, אוכלים אף ארוחת צהריים בסדנתם, או בחנותם, מאשר יביאו להם מביתם; ארוחת בוקר, מי שאינו אוכל כלל, ומי שמסתפק בחתיכת עוגה ובכוס תה, ויוצא בבורא מיני מזונות, בלבד, מבלי להזדקק לנטילת ידיים.

אף־על־פי שרוב אנשי שפולה פרנסתם מצויה, לא היו בררנים ואיסטניסים, ולא היו נוהגים להרבות במאכל ובמשתה, כמו אנשי זלטופול, למשל, שהיו ידועים כרעבתנים, ממש.

הילדים שהלכו לחדר, קבלו מזונותיהם, בוקר וערב וצהריים, ועוד העניקו להם פת לסעודת ביניים בבוקר, שקראו לה „איבערבייסן", מעין ארוחת עשר, ועוגה או פרי לסעודת מנחה, שנקראה „מיטאג", שאינו ארוחת הצהריים, הנקראה בשפולה „ווארימעס", חמים, משום שבצהריים נהגו לאכול תבשיל חם.

אולם אף לגבי הילדים, היתה ידועה מדה ידועה של צמצום; ברוכה היתה שפולה בתבואות שדה וגן ומאכלי חלב; שכן היו הרבה יהודים מחזיקים בחצרם פרות, ויש להם חלב וחמאה משלהם; בכל זאת, לא נהגו בשפולה לאכול תמיד לחם בחמאה; וכשאדם אכל פת עם ירק, מלפפון או צנון, או בצל, או עם דג מלוח, היה אוכל עמהם פת בלתי מרוחה במשהו; ואם אכל פת בחמאה או בשומן

אווזים, או שומן תרנגולת, לא היה אוכל עמה כל לפת נוספת, שכן נחשבו החמאה והשומן, למאכל המלפת את הפת, ואין להוסיף על כך.

בימות החורף לכשחדלו התרנגולות להטיל, היו ממעטים להשתמש בביצים, שכן יקרות הן; אגירת ביצים לקראת חג הפסח, היתה דאגה גדולה לבעלות ביה; כי לפסח, לטגון המצות, ולבוב הלביבות, דרושות הרבה ביצים, ויש לאגרם מבעוד מועד, ובמקח השוה; רק לאחר הפסח לכשהוחם, והתרנגולות שבו, למלאות תפקידם בעולם, והביצים הוזלו, היו נשים בשפולה אומרות, כי ביצה עולה כבר קופיקה ואפשר כבר לבשל לילד.

פרות טריים, אכלו בשפולה רק בימות האסיף, כשהיו מצויים וזולים; בחורף, לכשליטרת תפוחים עלתה בחמש עשרה קופיקות, המעיטו להשתמש בהם, אף בבתים אמידים, והיו מלפתים את הפת במרקחת, או תפוחים כבושים, שהוכנו בימות הקיץ, ונחשבו גם אלה למנה ממש.

סעודת צהריים בשפולה, היתה כדרך גוברין יהודאין:

מרק בשר או חמיצת סלק או כרוב, או מרק קטניות, ובשר ודיסא; לעתים קדמה מנה ראשונה, של צנון או בצל, בשומן אווזים, או שומן תרנגולות; ורק לעתים רחוקות אכלו קנוח, לפת, לרוב מזו שנשארה משבת, או לפת גזר או דלעת.

תה הרבו לשתות; בבוקר, עם או בלי חלב; ואחר הצהריים, לתענוג, עם מרקחת, בלי חלב, משום שטרם עברו שש שעות מסעודת הצהריים, שהיתה סעודת בשר; בערב נוהגים לאכול תפוחי אדמה עם חתיכת דג מלוח או עם מלפפונים כבושים, או כרוב חמוץ, או אבטיח כבוש, ומאכלי חלב; גבינה ממורסת בחלב, או בשמנת, או חלב חמוץ; לעתים, אף מיני מאפה „קנישעס", לביבות ממולאות גבינה, וקאשקניקס ממולאות דוחן; דיסת דוחן מבושלת בציר חמאה; פשוטה היתה הסעודה, מתוצרת בית, מעשי ידי האשה, מן המוכן לה במרתף, או במזוה; אך דלות לא היתה בה, וצרות עין אף היא לא היתה; ובכל זאת מדה היתה בה; לא גרגרנות ולא בזבוז. מדה אף באופן האכילה; שכן אין אדם מישראל זולל וסובא; אינו תופש וממלא בטנו, ואינו להוט כ„עשו" אחרי האכילה; ואף הילדים חייבים בכך; כשנתן להם שום, או בצל ירוק, לא היו רשאים להתחיל אכילתו מראשו, אלא מקצהו הירוק, שלא להראות תאותנות רבה; לכשחטאנו בכך, היה סבי ר' שמעון מרעים קולו עלינו: „עמלק", „איך לא תבוש, כדרך הגויים תאכל".

המיחם הגדול היה רותח, בבית סבי ר' שמעון, וכן בהרבה בתים אחרים בשפולה, משעה מוקדמת בבוקר עד קרוב לשעת הצהריים, ומשעות המנחה ועד שעה מאוחרת בערב; כל הרוצה שותה; שכנים באים לקחת רותחים; אנשים הסרים לסבא ולאבא לשם עסק, יושבים לשולחן, מוזגים ושותים.

המזדמן לארוחת הערב, מצטרף לסעודה; כשמכינים סעודה של מאפה, מתוצרת חלב, מכינים כמויות גדולות, להנות גם שכנים ומבקרים; שכן מנהג הוא, לכבד בכגון אלה, את כל הבא ומזדמן לבית; הוא הדין במרקחת, ובדברים כבושים, ירקות או פרות, המוגשים לשולחן.

כמה וכמה נשים עניות, מהרגילות לבקר בבית, ידעו לכוון את השעה, לבוא ולקבל חלקן, להן ולבני ביתן; באות ולוקחות, כבזכות; חשיבות, וגדלות, ואדנות, והתרברבות לא נהגו בכך; הגברים אין זה עסקם כל עיקר; הבית והמטבח ענינן של נשים הוא; גבר אוכל ושותה ומכבד אחרים, אגב טרדה, וריצה והתעסקות, ושיחה של עסק, או בדברים בעלמא; אף לנו, הילדים, אסור היה להסתובב במטבח, אם כי ביחוד בערבי שבתות וחגים, כשהיו שם כל מיני סופגניות ועוגות, מן המוכן לשבת או לחג, היו מגרות את היצר ומושכות אליהן. אך סבתא היתה פוגשת אותנו תמיד בגערה, „מה עושה נער במטבח?", והיה בגערה זו, משום עלבון גדול, המחייב להסתלק תכף ומיד; כן אסור היה לשאול את אמא מה בשלו היום?, שכן נער, מקבל הכל מה שיגישו לשולחן ואינו מקשה.

טרדות נשים

כשם שגברים טרודים כל ימיהם בעסקי פרנסה, כך עסוקות נשים בצרכי ביתן; ואף על פי, שבכמה וכמה בתים, היו משרתות, מבנות ישראל, ומהגויים, „שקצות", להבדיל, לא היתה אשה מישראל, בשפולה, יושבת בחבוק ידים, חלילה; ידה רבה לה במלאכה תמיד.

פעמיים בשבוע אופים לחם, בתנור הגדול שבבית. בעלי בתים לא נהגו לקנות לחם לביתם במאפיות; אם כי היתה הברכה שרויה בשפולה, וסביבתה, והיו אוכלים בה לחם לבן, לחם חיטה, אף בימות חול; ורק הגויים, אכלו לחם שחור, האפוי מקמח דגן, בלתי מנופה כלל, המכיל כל הסובין; בכל זאת היה הבדל גדול בין לחם חול „בולקעס", ובין חלה של שבת ויום־טוב; היו הבדלים בקמח עצמו, בעיסה, ובצורה.

לחם של חול קמחו עבה, מנופה מעט, ומכיל כמות רבה של סובין; צבעו אפור־ורוד ונקרא „רוזובקה"; צורת הלחם, עגולה; ומפזרים עליו כמון, לעורר התיאבון.

אך חלה של שבת ויום טוב, אפויה מקמח לבן ודק, מנופה מאד, ללא כל סובין „געבייטלט"; לעיסה מוסיפין סוכר, וביצה, וזנגביל; צורת החלה מאורכת והיא עשויה כולה מעשה קליעה, או מקושטת מעשה קליעה למעלה, „קוילישט"; היא ממורחת בביצה, שתבריק, ומפזרים עליה פרג או קינמון, להיטיב טעמה ולשפר מראה. לסעודת שבת בצהריים, עושים חלה עגולה ואפויה על רצפת התנור, ללא תבניות, „קידקעס".

בערב שבת אופים גם עוגות וסופגניות; מהן סופגניות האפויות על חמאה או לושות בחלב, „פוטר בולקעס", לשתית ציקורי בשבת בבוקר; ומיני מאפה ללא תוספת חמאה, או חלב, לאכילה בשבת לאחר קידוש, ועם שתית תה של שבת אחה"צ, יחד עם פרי לברכה, „שבת אובסט", פרי שבת; ופשטידות, ושטרודל, ועוגות מגולגלות, וממולאות ריבה, או צמוקים ואגוזים,

וקוגל לשבת, קוגל של איטריות, וקוגל ממולא קיבה, או מעיים ממולאים, וקוגל מתוק עם צמוקים.

הבישול עצמו, אף בימות החול, גם הוא מטריד, ומעסיק אשה בשפולה; שכן יש למלוח בשר, ולהדיחו; ולטגן כבד, עד שיצא הדם ממנו; ולבדוק עוף, שלא תהיה, חס וחלילה, שאלה של טרפה; ולבדוק ביצים, שלא יהיה בהם חשש של טיפת דם; ולבדוק עלי כרוב, שלא יהיו בהם, חלילה, רמשים; ולבדוק שעועית, שלא יהיו בה זבובים; שכל אלה אסורים לישראל; ולהשגיח על בשר בחלב, שלא יתערבו, חלילה, כלי בכלי, ולא יגע זה בזה.

למלאות דגים לשבת ויום טוב, אף הוא מעשה ישראל הוא; ובעלת הבית בשפולה עוסקת בכך במו ידיה; או לכל הפחות משגיחה על עשיתו. לא כל שכן, טגון שומן לפסח, בימות החנוכה, והכנת חמיצה של פסח, תכף לאחר פורים; והכנות לפסח, ואפיית מצות.

לא ידעו בשפולה לקנות חבילות מצות — וכל אדם מישראל מזמין את מצותיו ב„פודראר". מאפיה מיוחדת לאפית מצות; ומשגיח על אפייתם ומביא אותן בסדין לבן לביתו, בדחילו ורחימו, הוא ואשתו; מעשה רב שבקדושה; ועל אחת כמה וכמה אפיית „מצה שמורה", מקמח שמור במיוחד; ושמירה על הכשרות בפסח; ועריכת סעודת חנוכה, לביבות עם גלדי שומן, וכבדים: ערוב שמחה בשמחה, חנוכה ופסח כאחד; והכנת סעודת פורים, וסעודת חלב של שבועות; וקראפען (עוגות אפויות דבש) והלובציס (לביבות בשר עטופות כרוב) בשמחת תורה, ועוד כל מיני מעשים, הזקוקים ליד כשרה, ולעין בוחנת ולב חרד, וטעם טוב של בעלת בית.

יש לפטם אווזים בחורף, ולגדל תרנגולות בקיץ, ולהחזיק פרה או עז, לכל הפחות, שתהיה טיפת חלב בבית; להעמיד כדים, כדי חלב להחמצה, להפריד שמנת מחלב חמוץ, ולחבוץ חמאה במחבץ יד, חביונת עץ עם מדושה, ולגבן גבינה, בשקיות תלויות על גבי חבל, ליד הבית.

להכין מאכלי בשר וחלב, בבשול ובאפיה, וההפרדה ביניהם לשם הכשרות; לכבוש כבושים: מלפפונים, וכרוב, ואבטיחים, ותפוחים; ולטגן ריבות מכל המינים, פאוידלע של שזיפים, ותפוחים, לאכילה לילדים, יום, יום, בחורף; וריבה של משמשים, ואגסים, ודובדבנים, ושושנים; מה שמטוגן, ומה שמבושל בסוכר, ומה במרינד, בשביל מטיבי טעם, לקבלת אורחים, ולהחיות נפש חולה.

להכין וישניאק (משרת דובדבנים) וסליוניאק, משרת שזיפים, מהולים בכוהל, לחריפות וחוזק, לקידוש, לכל השנה, ולשתיה כדת בכל שמחה, ו„קואס", משרת תפוחים במים, לשתיה קלה, לברכה, בשבת אחה"צ, ובבוא אורח.

אך לא רק על האכילה לבד יחיה האדם; יש לתפור לבנים, ולתקן בגדים, ולסרוג, ולתקן פוזמקאות; עקבים ואצבעות, לכמה וכמה נפשות שבבית; יש להתקין בגד של גדול לאחד הילדים, ולתקן בגד ישן, ללבשו כשאין חדש; שכן אין קונים הכל מחדש, ואין זורקים, חלילה, מה שנתישן; בעלת בית צופיד

הליכוה ביתה, תופרת, במכונת תפירה של יד, עד שעה מאוחרת בלילה, ואינה מפגרת, וביתה אינו לבוש קרעים, חלילה; יש סתם לכבס לבנים, ולגהץ, ויש להסיק תנורים בחורף, להציב חלונות בסתיו, ולהוציאם באביב, ולסייד הבית בערב פסח, מבית ומחוץ, ולנקות בערבי שבתות, ובערבי חג, שיהיה הכל נוצץ.

ויש להרות, וללדת, ולגדל ילדים, ולראות שילד ילבש טלית קטן, ויאמר מודה אני, יניח תפילין, ויתפלל; שכן מחובת אשה בישראל להשגיח בכך, כשבעלה יוצא עם ראשית בוקר מביתו, שלא יגדלו בניה, חס וחלילה, משומדים, או סתם מופקרים ועמי ארצות, אלא יהודים טובים.

די בכל אלה להעסיק אשה מישראל, מראשית בוקר עד שעה מאוחרת בלילה, וישאר לה אך מעט מן הזמן, אם בשעות של אחר הצהריים, או בערבי קיץ, לשבת על האכסדרא שלפני ביתה, או על הגזוזטרא, ולשוחח עם נשים, אגב סריגת פוזמק או מעשה תפירה, לשלוח לשונה בשיחה של נשים, או במעט רכילות; שכן דרך נשים היא.

עוזרות בית

אף העוזרות — המשרתות בבתים, אם מבנות ישראל, שהיו בשנים הקדמונות, ואם משל הגויים, להבדיל, שרבו בשנים האחרונות ,בבתי ישראל, ידן רבה להן במלאכה. היו גויות זקנות משמשות ומטפלות בילדי ישראל, „ניאניה", והן יודעות כמה וכמה דינים מדיני ישראל, וברכות, ומודה אני, בע"פ, ומלמדות אותן לתינוקות של ישראל; מהן שמעו הילדים ספורים מספורים שונים; רוב ספורי הילדות, על שדים ורוחות, על יערות ונהרות, דייגים ונסיכים, מהן באו. הן היו ישנות על יד הילדים בחדר הילדים, או לוקחות את הילדים אליהן, למטבח; שכן רוב המשרתות בשפולה, לא היה להן חדר משלהן, אלא לנות במטבח, שהיה כרגיל גדול ומרווח.

המשרתות האחרות, הצעירות, השקצות, רוב העבודה הקשה עליהן: שאיבת מים בחבל ודלי מן הבאר, ונשיאתם בדליים ואסל על גבי הכתף; הכנסת כלונסאות עצים מן הממגורה שבחצר לבית, הסקת הכיריים והתנורים; שטיפת הרצפות, וכביסת הלבנים; הדחתם במים הקפואים בחורף, באגם, למען יהיו לבנים יותר, ותלייתם לייבוש בקור בחורף, ובחום הקיץ; לישת הבצק ואפיית הלחם; ועוד, ועוד. הילדים היו נגררים אחריהן. משום, שמהן אפשר הכל לדרוש, והכל לקבל.

בימות החורף בין הערביים, עת חשכה עוטפת הבית, והשקצה מסיקה התנורים, ואש התנור מהבהבת, ומאירה כלשהו את האפלה, ומוליכה צללים ארוכים על הכתלים, נדחקים הילדים אל ברכי השקצה וחיקה, ונהנים מחסותה וחומה. ובשעת כל צורך בבית, לגדול ולקטן, עומדת השקצה לעזרה ולפקודה. סאשה תני, סאשה קחי, סאשה הגישי, סאשה תסירי, בין ביום ובין בערב; שכן אין לשקצה שעות קבועות לעבודה, והיא עומדת לשרות, בגופה ונפשה, ביום ובלילה, ואינה מקפידה; בין שיגערו בה, ובין שינהגו בה מנהג חרות, ובין שיעיז בעל

בית מחוצף, או בן בעל הבית, לשים ידו על כתפה, או ימעך לה בין שדיה; שכן שקצה היא, שנבראה לספק צרכים, ולעורר יצרים, בגופה הגדול, החסון, המגולה בחלקו ובקבורי ידיה הבריאות והעגולות, ובקרסוליה המוצקות הנראות מתחת לשמלותיה הקצרות, שלא כשמלות נשי ישראל; ובשורות האלמוגים האדומים התלויים לה על צוארה החסון, בימות ראשון בשבוע; ובצמותיה העבות אשר ריח חציר טרי להן, הקלועות מסביב לראשה, או הנופלות לה מעל לכתפיה, וברקמת הצבעונים שעל פי כתנת הבד הלבנה, היחידה לעורה, הרקומה מסביב לצוארה, ועל פי חזיה הבולט, והפתוח למחצה, ועל שפת הכתונת מלמטה, המציצה מתחת לשמלתה הקצרה; והעשויים כולם לנוי, כדי לעורר תאוה ויצר. ראשית חטאת לנערי ישראל.

חול בבית אבא

אבא ז"ל, קומיסיונר היה; מעשהו על יד תחנת הרכבת, מבוקר עד ערב: דאגות פרנסה רבות היו לו, כי מטופל היה באשה ושמונה ילדים; כולם לומדים בחדר, ויש לשלם שכר לימוד; ובערבים עסוק הוא על פנקסיו, לערוך חשבונות;

ר' שלמה כהן, אבי המחבר

אוהב ספר היה מנעוריו, ומראשוני חובבי ציון; וכל אותן טרדות יום־יום נראות לו כעול כבד, כדברים שאינם ראויים; הרבה ספרים היו לו לאבא, ספרי יהדות וספרי השכלה; גם בספרות הרוסית הרבה לקרא, בימי נעוריו חשב אבא, ז"ל, לעשות את הספר קרדום לחפור בו, ורצה להקים ספריה בשפולה, שתהיה עיקר

פרנסתו; אלא, שלא הצליח בכך, ונשארו הספרים עומדים בארונות; אולם לו לעצמו היו מעין מקור של חיוב והשראה, ומקדש מועט, להפיג בהם מצערו בכבשונו של עולם.

בימות החול לא יכל אבא לתת הרבה לביתו, שכן טרוד היה; אם כי מדי בוקר, בטרם צאתו לעסקיו, והוא מתעטף בטלית ותפילין, היה נוהג, כבדרך אגב, לפתוח בשיחה, אם על פסוק מהתפילה, שנראה לו פתאום באור חדש, או בבאור חדש, ועורר בו מחשבה חדשה, או על ספר זה, או אחר שנזדמן לו מחדש, או ישן, שראה אחד הבנים קורא בו, או שהוא אבא רצה שנקרא בו, או חוברת חדשה בעניני ציונות, שהופיעה, או מאמר שקרא בעניני ישראל, אם בהצופה העברי, או „הראזסויעט" הרוסי.

דומה היה, כל התעטפותו בטלית ובתפילין, היתה להוציאו מדאגותיו וטרדותיו; סוחרים, עגלונים, סחורות כספים ושטרות, ולהחזיקו שעה קלה בעולם אחר; ויש שהשיחה בלעה את התפילה, ואף את השעה לארוחת הבוקר, והוא מקפל את הטלית והתפילין במהירות, ואץ לעסקיו.

וכן בערבים: לכשחזר עייף מעבודה, ושתה את כוס התה הראשונה, שהיה בה משום שעת מנוחה כל שהיא, לפני ארוחת הערב, ואנו הילדים מזדמנים לו, אגב ריצה ורעש, והתעסקות; והוא, שכל ימיו היה בעל מזג טוב, ונהנה משמחת הילדים, רצה לעכב בעדנו, היה פותח ואומר כבגערה: „מה כל הרעש וההתרוצצות, האין כל ספר בבית?"

אז ידענו כי אבא עייף, או מוטרד, והשקט רצוי לו, ונחת רוח תהיה לו בראותו אותנו אוחזים בספר; והיינו מתפזרים לחדרי הבית, איש לעברו וספרו; ואבא נוהג לבוא אח"כ, ולעמוד עלינו, להציץ בנו, ולהתערב בקריאתנו, או בשעור הנלמד, ולהוסיף משהו משלו, אם דרך הוראה, או הסברה, ואם דרך ספור.

הרבה אגדות ישראל שמעתי מפי אבי בקטנותי, בשבתי על ברכיו; והרבה ספורים על א"י, והרבה שירים עברים, שירי ציון, שר אבי ליד מטתי: „נומה פרח בני מחמדי", „ושכב הרדם בן לי יקיר", „ועל אם הדרך שושנה מתגוללת", „ובמקום שם ארזים".

בנעימה קלה היה אבא שר בדבקות ובמתיקות, כמתפשט מהעולם הקשה והמוטרד, ואנו ספגנו אור וחום מעולם אחר; ובילדותי כבר ידעתי לענות: „שאהיה „קולוניסט" בא"י, כך רצה אבא; לא נתקיים רצונו בי, אך הוא זכה לקיימו בעצמו, וזכה להיות „קולוניסט" בא"י בסוף ימיו; ובימים רעים וקשים בשפולה, כשלא השיגה ידו לשלם גם למלמד, וגם למורה שילמדנו רוסית, היה אבא גוזל משארית זמנו ומנוחתו, ומלמדני רוסית, בערבים, בעצמו; ומחדד ראשי בשאלות חשבון.

בימות חנוכה וסליחות היה אבא נמשך לבית הכנסת, אל המנין הראשון, זה המתכנס לתפילה עם הנץ החמה; ההיה בזה משום יראת שמים, או מרצון להיות בין יהודים, להתענג על אמירת הלל, או להציץ בספר עם ראשית בוקר,

באפלולית בית הכנסת? ההיה זה מתוך געגועיו הגדולים לימי נעוריו, אז בהיותו לומד תורה בבדידות ביער, בו גר אביו, סבי ר' ישראל, או מפי מורו האהוב עליו ר' אברהם פוהורובישצר, שאבא היה מרבה לספר בשבחו כל ימיו; ולא כל כך על תורתו המרובה, כי אם על דרכו בקודש, ועל פקחותו הרבה, ודרכי תלמודו, שהיה בהם משום הרחבת הדעת והשברת האוזן, ומשל ומליצה, ושיחת זקנים ונבונים? ואולי היה בזה, בעיקר, הרצון הגדול לפרוץ מן החול, מכל המשא ומתן הזה של יהודים וגויים, ולשאוב כוח מעולם אחר ונאה יותר?

שבת

רוח של שלוה ומנוחה היתה משרה השבת על שפולה; נסגרו החנויות ובתי המלאכה, אין מסחר ואין פדיון, אין שוק ואין יריד בכל הסביבה; אין נוסעים, אין רכב ברחובות, והגויים אינם באים לעיירה בשבת כל עיקר; כי אין אל מי לפנות.

עם ערב שבת אחה"צ, מכין עצמו אדם מישראל לקראת שבת; המרחץ הוא השלב הראשון; אדם מספר שערו, רוחץ גופו, מזיע ומפיג עייפותו, מחליף לבניו ובגדיו, ומנער אבק דרכים וחול מעליו; דומה, משנה כל עצמו ומראו.

בשבת, כל אדם מישראל מבקש לקבל צורה של יהודים, ונזהר מכל דבר שבמוקצה, ואף ממראה גויים, ומלבושם בכלל.

בשבת, כולם לובשים בגדים נאים; רבים הלובשים קפוטות או סרדטים שחורים וכתנות לבנות, דוקא; אסטניסים, עונבים עניבות; חסידים קושרים להם סרט שחור מסביב לצוארם; לכבוד שבת.

בשבת אין נועלים מגפיים, כל עיקר, אלא נעליים, שלא כחסידי פולין; בימות החורף, נעליים וערדליים עליהם; פושטים את פרוות הכבשים המיוזעת והמרובבת, ולובשים „טולוב", ממש; פרווה מעור חיות עדינות ויקרה (טחורין, פיזם ונורקין), מכוסה אריג שחור; קרטוזים פשוטים ומצנפות כבשים, מתחלפים בקרטוז של משי, או פלוסין, או בקפילוש, (מגבעת), או קוטילוק, (מגבעת עגולה וקשה, נוסח אנגליה, לאינטליגנטים), ובחורף, במצנפות של קוטיק, (פרוות חתולים), או קאראקול, פרוות טלאים צעירים מתולתלת.

יש הוגרים חגורה על מותניהם, מעל לקפוטה, ביחוד בשעת תפילה; וטליתות של שבת, מקושטות בעטרה, רקמת כסף.

קבלת שבת, תפילות שחרית ומוסף, מתפללים בצבור; שליח צבור עובר לפני התיבה; חזן ממש, המסלסל בזמירותיו; לעתים קרובות, מזדמנים, חזנים בעלי שם, מרחוק; קריאת התורה וההפטרה בטעמים ובסלסול; עלית חתן, או בר־מצוה, לתורה; ועריית אגוזים וממתקים עליהם, מעזרת הנשים, לשמחת הילדים; וקצת מחלוקת וריב בבית הכנסת, בין מתפלל לגבאי, על עליה לתורה, ובין איש לרעהו, סתם; אף זה עונג שבת.

עיון בספר, שיחה של נחת, שלוש סעודות, ומלוה מלכה; זמירות, ולעתים, שולחן הרבי, המבקר בעיירה; דרשות של בעלי דרשנ׳ס, או מטיפים, לאחר שינה של שבת, או בין מנחה למעריב; עולם מלא.

הכל נעשה אט, אט, בדחילו ורחימו, בצחצוח ובהדור; תורה, תפילה, וניגון; הרחבת הדעת; לכבוד שבת, כאמור: „פוסעין בו פסיעה קטנה, סועדים בו, לברך שלוש פעמים״.

המלבושים הנקיים, המפה הלבנה, הפמוטים בקצה השולחן, החלות הקלועות עם הפרג, המאכלים המרובים והמגוונים; טעמם וריחם; יין צמוקים ויי״ש; הכלים הנקיים והמצוחצחים; והמנהגים: קידוש וזמירות, ונגונים, ודברי תורה, וחסידות, וברכת המזון במזומן, ושיר המעלות.

אט, אט, שלא בחפזון, הזמן הולך ונמשך, להנות את הנשמה היתרה. סעודת ליל שבת מתחילה באמירת שלום עליכם ואשת חיל; אבא מזמרם בניגון שקט, וחגיגי, אגב טיול, עקב בצד אגודל, לאורך הבית, וכל בני הבית שמיעה וצפיה; לאח״כ, קידוש על יי״ש, או יין צמוקים; יין גפן היה יקר בשפולה; אכילת דגים ממולאים, עם חרדל או חזרת, או מלפפונים כבושים; מרק עם אטריות או צומקים „שקדים״, ובשר, ולפתן: „צימעס״; לרוב, משזיפים וצמוקים; ויש, מוסיפים צימעס של חומצה מבושלת בסוכר; נהוט; לאחר האוכל, פצוח גרעינים, גרעיני חמניות, או גרעיני דלעת.

בשבת בבוקר, העברה על הסדרה, ועיון ב„עקדה״; כרגיל, בבית, לפני הליכה לבית הכנסת; ובבית הכנסת, בין תפילה לתפילה, ובשעת קריאת התורה: וכוח עם גדליה קושניר ואלתר טרן; עם בני פולונסקי, וליבר הופמן, ואחרים, על אשר נקרא בעתונים, על אשר קרה בחיי ישראל, ובארץ ישראל.

סעודה של שבת בצהריים; קדוש קצר: „על כן ברך ה׳ את יום השבת וקדשהו״; וסעודה עם הרבה אקדמות: דג מלוח קצוץ, וצנון ובצל בשומן אווזים, וגלדי שומן; וכבד קצוץ; ופצ״יא, מין תבשיל מעצמות תרנגולת וחתיכות עוף, מבושלים בחומץ ובסוכר, המוגש חם; או רגל קרושה, הנתנת קרה; מרק אטריות או „שקדים״, צומקים של קמח מטוגנים בשומן; ובשר עוף, ודיסה, של כוסמת, וכמה פשטידות; פשטידא של אטריות, ופשטידא של ריבה, „שטרודל״; ולפת פרות מבושלים, צמוקים ושזיפים יבשים.

הרבו וגוונו במאכל, להאדרת השבת; והזמירות אף הן שונות, לרבוי ההלל; בליל שבת „כל מקדש״ ו„יה׳ רבון״; וביום השבת „מזמור שיר ליום השבת״ ו„מנוחה ושמחה״; ובין מאכל למאכל, שיחה נאה; אם דברי תורה ואם דברים בעלמא; אך לא דברים שבמקח וממכר, או משא ומתן.

לאחר הסעודה, שנה של שבת, עיון בספר, ושתית קואס תפוחים, או תה שהוכן בחמין; טיול כל שהוא מחוצה לעיירה, או ברחוב הראשי, עד לתפילת מנחה, או שמיעת בעל דרשן או מטיף, ואמירת פרקי אבות בקיץ; לאח״כ סעודת „שלש סעודות״, מי בבית הכנסת, בצוותא עם יהודים אחרים, ספורי חסידים ודרשה

של תורה, ומי ביחדות, בהתבודדות; הסעודה לא גדולה, כל שהוא משיירי השבת, דגים או רגל קרושה וצימעס, או משהו מהירקות, סלט חסה שרויה בציר מי מלח ושום, וחלב חמוץ, אם עברו שש שעות מסעודת הצהריים; עד חשכת הערב נמשכת הסעודה, אם כי האוכל בה מועט, אך רבה בה האמירה, או השירה השקטה, והשתפכות הנפש; שירת „אתקינו סעודתא דמלכא קדישא", בנעימה חרישית, אגב צעידה אטית לאורך הבית, הנה ושוב, כשהצללים הולכים וגוברים, והחשכה בולעת את האדם והחדר; הרז גובר על הנגלה; אדם מצטרף „לבני היכלא דכסיפין", ושר עמם יחד: „ידיד נפש, אב הרחמן, משוך עבדך אל רצונך".

סבתא בזווית הבית, השקועה באפלה, מתנה גם היא את צער הפרידה מהשבת, מהקודש; בלחש היא דובבת ולוחשת באידיש:

גאט פון אברהם פון יצחק פון יעקב,
דער ליכטיגער שבת קודש געהט אועק,
די וואך זאל קומען צו ברכה און הצלחה.

בעברית:

אלהי אברהם, יצחק ויעקב,
שבת הקודש הזוהרת פורשה והולכת,
החול יבואנו לברכה והצלחה.

אח"כ תפילת ערבית, בחשכה, לפני הדלקת אור, כי אסור עוד; בבליעת דברים, בקול מורר, כמתוך חרדה להפסיד את השבת, ולקבל את החול; וההבדלה על הכוס לאור נר שעוה קלוע, בניגון של עצב, כמצטער על המבדיל בין קודש לחול, „הנה אל ישועתי אבטח ולא אפחד"; והדלקת שירי הכוס על השולחן, להגדיל האור, וברכת „בורא מאורי האש" — מתוך הכרה בכוחו ורצונו, של מי שאמר וברא עולם; ולסוף, „שבוע טוב", בקול רם כמתנחם, ומקוה; ושירת „אליהו הנביא", ב„ק"ל צרופים"; ואמירת „ויתן לך" בחדשי החורף.

לאח"ז, שתית תה, ועשון סיגריה בניחותא, וקבלת אורחים, ושיחה של חול, ודברים בעלמא, וגומר, מסעודת „מלוה מלכה", כזכר למשהו, שכבר התרחק, ועדיין זכרו טוב ומרנין.

כה עברו שבתות בשפולה, ברוב בתי ישראל, עשירים ועניים; דומה, הרגל הוא לכל ישראל, ובכל זאת, יש הבדל אף בין שבת לשבת; שכן ישנן שבתות שקבעו מקום מיוחד לעצמן, ונימא מיוחדת להן; „שבת חזון" — ביגונה; ו„שבת נחמו" — בששונה; „שבת הגדול", הנקראת, „שבת דרונגה", היינו, השבת שבה גדולה הצפיה לפסח, ולסדר, ולמלבושים החדשים, המוכנים כבר, מבעוד זמן, בארון; כולם, והילדים ביחוד, מהלכים באותה שבת בבגדים הישנים, מתוך אונס ומתוך אי רצון; שכן אין מחדשים את הבגדים אלא בסדר של פסח.

„שבת בראשית", שרוח של שמחת תורה, עדיין שרויה עליה, ו„שבת שירה", כשמחלקים דיסא של כוסמת לצפורים ומספרים לעולם כולו: על נסים שקרו לישראל בעברם בים; „שבת שובה", שמוראם של ימים נוראים עליה; ואדם

מרבה בה בכובד ראש, וממעט בהנאה סתם, שכן אימת הדין טרם עברה; „שבת מברכים" — כשמברכים את החודש, ו„שבת ראש חדש" — כשראש חדש חל בשבת; אלה האחרונות, זוכות, לרוב, לחזן טוב, או לחזן אורח; שבת של „פרשת זכר", ושבת של „פרשת שקלים", שבהם נדרשים יהודים לנדוב לבית הכנסת; שבתות שב„שובבים ת"ת" (היינו השבועות שבהם קוראים בתורה, בפרשות: „שמות, וארא, בוא, בשלח, יתרו, משפטים, תרומה, תצוה"; בשבועות אלה, נוהגים, מהדרים שבמהדרים, לצום ביום ב' וה' בשבוע; והשבת היא להם מעין פצויים על צומם); שבתות של „ימות הספירה", בין פסח לשבועות, ושבתות של 3 השבועות, „משבעה עשר בתמוז לתשעה באב, שהינן שבתות אבלות, לזכר חורבן ירושלים וגלות העם"; שבת של סליחות, „היינו, שבת שלפני ראש השנה, שבה אומרים בחצות את הסליחות הראשונות; ושבת של „חול המועד" ושל „חנוכה", שאומרים בהן הלל, שיש בהן, משום התערותא דלעילא..

דומה, כל שבת ושבת מזלה עמה, וחינה עמה, ורוח מיוחדת לה, וריח מיוחד; וכל אדם מישראל, אף הוא שונה מחברו, ומוסיף לשבת מרוחו הוא; ואף על פי שישראל ואורייתא חד הוא, ויש רק תורה אחת לישראל, וכולם בני מלכים הם, בכל זאת, כל אדם דרכו לו בקדושה; יהודים חרדים בשלהם; ויהודים משכילים בשלהם; יודעי תורה לחוד, ואנשים פשוטים לחוד; שכן טעמה של תורה, כטעמו של מן, וכל אחד ואחד מרגיש בה את אשר יתאוה לטעום.

שבת בבית אבא

ציונותו של אבא הפכה להיות לו אמונה גדולה; כל יהדותו העמוקה, המושרשת; כל תורתו; כל נפשו הרכה, העדינה; כל כוחו לסבול יסורים, לקוות ולצפות; כל אלה שקע בציונות — באמונתו בארץ ישראל, ובישוב ארץ ישראל, שזכה לראותם בעיניו עוד בשנת 1897; והשבת, יום זה בשבוע, בו פרק מעליו דאגות יום, יום, הפכה להיות לו יומה של ארץ ישראל, יומה של יהדותו העמוקה, החדשה.

בלילות שבת, לאחר סעודת השבת, היה אבא נוהג לקרא ולהקריא לפני אמא, באידיש, מאותם הדברים שהוא מצא בהם טעם וחשיבות; הוא היה מתרגם מרוסית ומעברית, אגב קריאה, במהירות רבה; ורוב ההקראות האלה קודש היו לציונות ולארץ ישראל.

לא רק מאמרים ופיליטונים הוקראו; אלא ספרים שלמים: „תל־אביב" של הרצל, ו„אהבת ציון" של מאפו, ו„מסע לארץ ישראל" של לוינסקי, וקטעים של ביאליק, ו„אדני השדה" של בוקי בן יגלי, ו„המשיח" לפרישמן, וחוברות ד"ר צלינוב, והפרוגרמה של אוסישקין, ושירי פרוג, ומאמרים ופיליטונים מהשלוח, והדאס אידישע פאלק, והצופה, והפריינד.

עד שעה מאוחרת בלילה, היה אבא מקריא, ואמא והילדים, אף סבתא, ישבו מסביב לשולחן, ושמעו הבית ספג תורה, וחלומות יפים, ולאחר זמן, לכשגדלו הבנים, באו גם הוכוחים.

חגים ומועדים

אם השבת רוח של מנוחה, מנוחת הגוף ושלות הנפש, חפפו עליה בעיקרה, חגי ישראל ומועדיהם, אף אם גם בהם רבתה התפילה, ואסורה המלאכה, הכניסו גם שמחה ממש לבית ישראל; שמחת חג ותקוה, ורוח של הנאה; שכן מצוה היא, „ושמחת בחגיך". הוא המדובר בשלוש הרגלים, שכולם חג, וגם בפורים ובחנוכה ובחול המועד, שחצים חג; וגם בימים נוראים, שאע"פ שקדושתם מרובה, ואדם חרד בהם כדג במים, ודופק על שערי תשובה, ועושה חשבונו עם קונו, אע"פ כן, רוח של שמחה שרויה עליהם, שכן חג הם; ואף בשעה שאדם מכה על לבו על חטא, ומטיל בעצמו כל מיני אשמות ש„באשמנו", ו„בעל חטא", ו„באבינו מלכנו", אע"פ כן, אין הוא נראה מיואש, חלילה, ותקותו גדולה, שאת הקדוש ברוך הוא אפשר לפייס בדבר שפתים, ובדברי מזמור, ובצדקה, ואין הסכנה גדולה, חלילה; ואדם מהנה עצמו בחג במאכל ובמשתה, ואף התפילה רבה בה הרינה; בחג אין מרבים בלימוד, ואין בהן דרשות, ואדם מבקר את חבריו, קרוביו וידידיו; בנים באים לבית הוריהם, חתנים נוסעים לכלותיהם, והשמחה במעונה; ואם בכל החגים כן, לא כל שכן בפסח, שכן „בראש כל מועדות נשאת פסח".

פסח

דומה מאחרי הסוכות, התחיל אדם מישראל בשפולה דואג לפסח; עם השלגים הראשונים, עת אפשר היה להתחיל בפטום אווזים, שכן אין מפטמים אווזים בימות החום, שלא יחנקו בשומנם, חלילה, החלו מפטמים אווזים לשומן של פסח, ומעולם לא שמעתי שבעלת בית בשפולה מפטמת אווזים סתם, שלא לשומן של פסח. אפשר היה כן, אולם כל עיקר פטום אווזים, היה לשם ולשמו של שומן של פסח.

בחנוכה הגיעה שעת שחיטת האווזים, וטגון השומן של פסח.

השוחט בא הביתה, בלווי השמש של בית הכנסת, וישראל איצי; פמליא של כלי קודש; שותים לחיים, ומשוחחים עם סבא ועם אבא כביום חג; השוחט שוחט את האווזים, המוגשים ע"י הסבתא והמשרתת, מוכנים וכפותים מראש. הוא שוחטם בחצר וזורקם על פני השלג הלבן. האווזים מכים בכנפיהם; פורחים ומפרפרים כל עוד נשמה באפם; מכתימים בדמם את לובן השלג; כל בני הבית עומדים מסביב; קרבן ממש; זבח משפחה.

דומה, נתערבבה שמחה בשמחה; טגון שומן של פסח, שנעשה בדחילו ורחימו, בהקפדה רבה, ובזהירות גדולה של כשרות, ובאסור חמור על הילדים להכנס למטבח; ולביבת הלביבות של חנוכה, לביבות מקמח כוסמת, או תפוחי אדמה, הטובעות בשומן אווזים, ומתובלות בגלדי שומן, ובכבדים, ובקורקבנים, ובבצל מטוגן בשומן.

אולם, מעולם לא נעשו הלביבות באותו יום ממש, של טגון השומן, אלא לאחר מכן; יום או יומיים, לאחר שהשומן של פסח הושם בתוך הסירים הגדולים, שכוסו בניר, ונקשרו, הדק היטב, בחבלים, והועלו לעליה; וכל כלי

הפסח, שהשתמשו בהם לטגון של שומן, הועלו אף הם לעליה; ולמטה בבית, במזוה, עמד השומן, שסבתא הפרישה לצרכי הבית, לתקופת החורף, ועל ידו, קפואים בשומן, כל אותם גלדי השומן והכבדים והקורקבנים המרובים, שנשארו מטגון שומן של פסח.

לאחר מכן, אפשר היה עוד לפטם אווזים, ולשחטם, ולטגן שומן, סהם; אלא, שכבודם של אווזים אלה, לא היה עוד מרובה; ולא היו שוחטים אותם, מנינים שלמים בבת אחת, כנהוג באווזים לשומן של פסח; אלא, אחד, אחד, לכבוד שבת; ואין כבודם גדול מכל עוף אחר הנשחט לכבוד שבת.

את גופות האווזים, עצמן, מרוטי העור, שממנו טגנו את השומן, שקראו „אויבדירק", פרושו באוקראינית, מרוט, מכרו בין השכנים, שלא היו להם אווזים משלהם, או שדחו שחיטתם, למועד אחר, או הקדימו שחיטתם, וכבר אכלו אווזיהם; והיה זה גלגל, הולך וחוזר.

בגדים לפסח אף הם ענין רב הוא; שכן אין אדם בשפולה תופר לעצמו בגד באמצע השנה, אלא לפסח; רק בגדי חורף כבדים, תופרים לסוכות, או תכף לאחר סוכות; וכן לא היה בית בשפולה, שלא תקנו בו משהו חדש לקראת פסח; אם לא בגד ממש, הרי כתונת ונעליים; אם לא חדש ממש, הרי משהו חודש ושונה; אם לא למבוגרים, הרי לכל הפחות לילדים. וילדים מחכים בכליון עיניים לפסח, שיביא עמו בגד חדש, ונעליים חדשות, וכובע חדש; עצם הכנת הבגדים, והדאגה להם, מתחילות כמה זמן לפני כן; לחייט ולסנדלר יש לפנות כמה זמן לפני זה; שכן בערב פסח, כבודם גדול, ואין הם מסבירים פנים, כל עיקר, כי רבה להם המלאכה.

מנהג היה ברוב בתי ישראל בשפולה, שפעמיים בשנה, הולכים לחנות המנופקטורה, וקונים אריגים למלבושים, ובדים לצרכי בית; בסוף החורף לקראת פסח, ובסוף הקיץ לקראת סוכות; והרבה חדשים לפני זה מתחילה השיחה בבית, וההתיעצות, והחשובים, מה נחוץ לזה, ומה נחוץ לאחר; ומהו הכרח, ומה אפשר לדחות; למי נחוץ בגד חדש, ולמי אפשר לשנות בגד ישן; וילדים שומעים בשיחת אבותיהם, ומתערבים, וצועקים חמס, אם נראה להם, שעומדים הם להיות מקופחים, ולא יעלה בחלקם בגד חדש, או שרוצים להפטר מהם בשה"י פה"י.

מצות, יין, וחמיצה, אף הן דאגתם מבעוד מועד; מאחרי הפורים, לכל הפחות; ולסוף, כל אותם שאר ירקות, עם פרטי פרטים, עד האגוזים לילדים וכל מיני תרגימה, לקבלת אורחים, ואף ריבה של פסח, שבעלת בית טובה מכינה אותה עוד בימות הקיץ, והיא שמורה לה על העלייה, או במרתף, במשך כל ימות החורף, לכבוד פסח.

אף כלי חדש, ורהיט חדש, קונה אדם בשפולה, לא באמצע השנה, אלא לכבוד פסח; שכן מצוה שיתכוהו בפסח; ומצוה להאדיר את הסדר בכלים נאים. והבית עצמו יש לסידו בפנים ומבחוץ, לקראת פסח, לשם הדור וכשרות כאחת.

דומה מחצית השנה דואג יהודי בשפולה לחג הפסח; והרבה עמל, עמל ימים ולילות, מושקע בסדור הפסח, בהרחקת כל החמץ מן הבית, ובהורדת כלי

הפסח מן העלייה, השמורים שם כל השנה; לגעול הכלים, ולהטבילם במקוה, לשם כשרות; לצחצחם עד שיבריקו הברק היטב, ולסדרם סדור נאה בארונות, שטוהרו והוכשרו לקראת פסח אף הם; והכל לשם מה? לכבוד סדר של פסח, לשעה שישב אדם מישראל על הכרים בהסבה, כמלך, ויספר ביציאת מצרים, ויראה עצמו כאלו הוא, הוא יצא ממצרים, ויפתח דלתו לביאת אליהו, בקריאת „שפוך חמתך על הגויים", ויסיים באמונה, ובחום ובדבקות ב„לשנה הבאה בירושלים".

חדשים רבים לפני הפסח, היתה אמא מתחילה בסדוריה; בלילות החורף הארוכים, דופקת במכונת התפירה, המונעת בידי אמא; תופרת, משנה, ומתקנת; שכן שמונה בנים היינו, ולכל אחד יש להכין משהו; ומשנים דברים מן המבוגרים לילדים, ומן הגדולים לקטנים; ואף ההזמנות אצל החיטים והסנדלרים נעשות בעוד מועד; לוקחים מדות, ובאים למדוד, והעסק רב.

ובליל הפסח אדם לובש מלכות; אבא לובש שחורים, ועוטף עצמו בקיטל לבן, זה הקיטל שנתן לו ביום חופתו, וחכה לו עד יומו האחרון, ובכל ליל פסח, ובימים נוראים, היה אבא מעלה אותו עליו, וצונף עצמו בו, וחוגר מתניו באזור צמר שחור, וכאילו מתעלה אתם יחד לאיזה עולם אחר, לעולם של אין סוף, וצדק ואמת ואור.

בליל הפסח, היה אבא קורן, בבגדו השחור וכתנתו הלבנה, המציצים מתחת לקיטל הגדול הלבן, שאמא דאגה לגהצו יפה בעמילן, באזור מתניו השחור, ומגבעתו השחורה הקשה על ראשו; דומה היה, כמי שמוכן לדרך רחוקה, והוא עטוף גלימתו העליונה, והוא רק הסב לרגע, לסעודה מפסקת, או לברכת הדרך.

אבא היה מוכן בכל לבו, בכל רמ"ח אבריו ושס"ה גידיו, ליציאת מצרים. מקפיד היה אבא להסביר לילדים את כל פרטי הקערה, ולקיים את כל מצוות הסדר על כל ברכותיו, ועל כך שכל הילדים ישתו את כל ארבע הכוסות במילואן, וקורא היה באגדה בקול רם, ובשמחה, ומתעכב על כל קטע וקטע, ומסביר לילדים את תכנו, ואת פרוש המלות, ומוסיף הסברות משלו, וספורי ארץ ישראל ואגדות חז"ל; לכשהגיע ל„ויהי בחצי הלילה", ול„ואמרתם זבח פסח", היה מסביר לילדים את הכוונה של כל פסוק ופסוק, או שואל מהגדולים שבהם, את פרוש הדברים, למען הוכח אם זוכרים הם את תלמודם.

לא היה מן המנהג בשפולה להזמין אורחים לסדר; מלבד מן העניים, שלא היה להם בית משלהם; שכן כל אדם מישראל, רואה עצמו מלך, ואינו מסב על שולחן אחרים, ואין מלכות נוגעת בחברתה; ואע"פ שמכריזים „כל דצריך ייתי ויפסח", היה הסדר זבח משפחה, בלבד; אלא, שכל אדם מישראל שבבית, זכאי לו בזכות; והמשרתת היהודית שבבית, לא היתה אוכלת בליל הפסח במטבח, כנהוג כל הימים, אלא יושבת לשולחן; כי פסח הוא, ובת מלך היא.

ולאחר הסדר היה אבא ממשיך עדיין שעה ארוכה בשיר, ובספור, ובשיחה או בהרהוריו, שכן שרוי היה ביציאת מצרים.

שבועות

גדולת השם יתברך, וטעמה של ארץ ישראל, היו חופפים על אנשי שפולה בחג השבועות; להיות ער כל ליל התקדש החג; לאמר „תקון שבועות" עד אור הבוקר, שחייה בימה של תורת ישראל; היה בזה משום מעמד הר סיני; צפיה שהנה יתבקעו השמים, והעם יראה את הקולות; אמירת „אקדמות" בנגון, למחרת היום, היה בה משום קבלת מרות מחדש, מרצון, בשמחה, של מי ש„גבורן עלמין ליה ולא ספק פרישותא", ד„הקים עלמא יחידאי וכבשיה בכבשותא". ואין מקשין, ואין שואלין, ואשרי מי שהוא יהודי; בירק הרב בבית הכנסת ובבית, המגן דוד מעלי ה„לוביסטיק", צמח בעל עלים ארוכים וצרים כשרביטים, שהתפשט לאורכו ולרחבו של כל בית הכנסת; הפרחים על כתלי הבית; עלומות שבלים זהובים, התלויים על גבי הנברשות והמנורות; קריאת המגילה ביום שני של שבועות; אהבת בועז ורות, המלקטת בשדות בית לחם; סעודת החלב: כוס קפה בחלב ופרוסת עוגה לעניים; וחמיצה של חלב ותופיני גבינה לעשירים, עקרו את יהודי שפולה לרגע מתוך גלות אוקראינה, ואהבת שקצים ושקצות, והחזירום בחזונם, הרחק, הרחק אל „השדה אשר ברכו אלהים", אל „ארץ זבת חלב ודבש", שטעמה, כזו הסעודה הברוכה, סעודת החלב של שבועות, ואל אהבת האבות והאמהות.

בפרוס הימים הנוראים

משנכנס אלול, מתחילים תוקעים בשופר, מדי בוקר, בכל בתי הכנסת בשפולה, וחרדה נופלת: „הימים הנוראים מתקרבים". נראה, לא די לישראל בימי הספירה, ובשלושת השבועות האבלים, — זכר לחורבן הבית — והנה באים ימי הדין, הימים הנוראים, ויש להתכונן. כאן דואג אדם לנפשו הוא.

התקיעות רק מבשרות על יום הדין הארוך, שימשך מראש השנה ועד הושענה רבה, כולל; ובכל זאת כל איש מישראל כבר נחרד למשמע התקיעות בלבד; משהו מפריע את סדר החיים הרגיל: תקיעות. גויים הבאים ליריד, ושומעים את התקיעות מבית הכנסת הוולובי, אשר בככר השוק, בו מאריכים להתפלל שחרית, מנין אחר מנין, תמהים, ושואלים לפשר התקיעות; יש מהם שאינם מבליגים על יצרם, ונכנסים לבית הכנסת, לראות את השופר, ושואלים לסוד, שוודאי טמון בקרן איל זו העקומה, ובתקיעות אלה, הפורצות מפעם לפעם כצריחה חריפה, או תרועת מלחמה, ומחרידות את האויר מסביב: „אמונת היהודים".

אח"כ ימי הסליחות; סליחות ראשונות, במוצאי שבת שלפני ראש השנה, בחצות הליל; חזן ומשוררים, הקהל לבוש בגדי שבת, „אומרים סליחות"; חוזרים בשעה מאוחרת הביתה, מתוחים, משוחחים: סליחות; ואח"כ מדי יום עד ראש השנה, לפנות בוקר, טרם אור, בחשכה, הולכים לסליחות; מהדרים, אומרים גם סליחות ראשונות טרם בוקר, שעת רחמים.

בעשרת ימי התשובה בין כסה לעשור שוב סליחות; בוקר, בוקר; סדר החיים משתנה מורא אלהים על העיירה; אף מי שאינו חרד ביותר, ואינו הולך לסליחות, חי בהן, מרגיש אותן. זקנים קמים מדי בוקר ומעירים את הצעירים. ימי הסליחות. ועל אחת כמה וכמה, בימים הנוראים עצמם.

חודש אלול, הוא גם חודש ביקור „קברי אבות". הולכים אל בית הקברות; ביחוד, נשים; משתטחים על הקברים, מתנים כל צרות הנפש, ומבקשים מהמת, כי יהי שליח נאמן, מליץ יושר בפני הקדוש ברוך הוא; יפול שם לפני כסא הכבוד, ויבקש רחמים ועזרה; דופקים ביד על המצבות, להעיר ישני עפר, ולהדריך מנוחתם, שיקומו לעזרת החיים, וימלאו שליחותם של קרוביהם, המחכים לדינם; ומשלמים להם גם תמורת השליחות; תפילה לעלוי נשמתם; עורכים להם „אל מלא רחמים", ע"י חזנים המחכים במקום ומשרתים בשכר, ואומרים קדיש; מודדים את בית הקברות בחוטים, וביחוד את קברו של הסבא משפולה ובנו, לעשותם פתילים לנרות השעוה ליום הכפורים, נרות לחיים ולבריאות, לחיים, ונרות נשמה למתים, להאיר בהם את בית הכנסת, ולפזר את חשכת גיא הצלמות הצפוי, חלילה, לאדם מישראל

בבית מתיכה סבתא שעוה עד שתתרכך, משטחים אותה במעגילה, לוחות, לוחות עבים, „בלעטלעך", חותכים פסים, פסים, ארוכים, כדי אורך נר גדול, מכניסים את הפתילות לכל פס ופס, ומגלגלים בידים, עד שיהיה לנר עגול; המלאכה מלווה אנחות עמוקות, ודמעות רבות, הניגרות על השעוה והפתילות, ותפילה בלחש באידיש, תחנוני נפש; כל אשה לנפשה היא, כל אשה ומצוקת לבה, כל אשה ומבוקשה הטמיר, הסודי, אשל לבא לפומא לא גליא. נרות יום כפור, נרות רחמים.

ראש השנה

ראש השנה ויום הכפורים, אמנם חגים הם, אך ימים נוראים הם; ואם כי רבה בהם הרינה בביה"כ ריח של רצינות וחרדה גדולה שרויה עליהם; חרד אדם על נפשו, ועושה חשבונו עם מי שאמר והיה עולם; והלב נוקף; אמנם אותה רשימה גדולה של חטאים, שבעל חטא, וודאי לא חטאו אנשי שפולה, אולם מכולם יחד אין בכל זאת להתעלם; שהרי אין אדם אשר לא יחטא, ומי יודע חשבונו של השם יתברך, ובמה אדם נתפש.

עם תפילת ערב בראש השנה, מרבים יהודים ללחוץ ידיים, ולברך זה את זה „לשנה טובה תכתבו ותחתמו". מכריזים על יום תרועה בשמונה עשרה ובקידוש, מברכים שהחיינו כבכל חג; את יפת ל„המוציא" טובלים בדבש, אוכלים תפוח בדבש, ומברכים בכוונה „יהי רצון שתהיה לנו שנה טובה ומתוקה כדבש"; והלב אינו סמוך ובטוח; השמחה איננה שלמה; לובש אדם קיטל לבנה על בגדיו, אותה קיטל שלובשים בסדר של פסח, ותחושתו בראש השנה אחרת; כאילו דרך אגב, שלא במכוון, דאגת יום המיתה יורדת עליו; רוצה אדם לשכנע עצמו, ולטעון, „שאם יהיו חטאינו כשנים, כשלג ילבינו", והקדוש ברוך

הוא ברחמיו יסלח, וימחול ויכפר לנו, אך הלב, הלב נוקף; אותה פתקא, שכותבים שם במרומים, אינה נותנת מנוחה.

שומע אדם תקיעות, ודומה, נהנה הוא מכל אותן הצריחות המשונות, שמוציא „הבעל תוקע", הנכשל מפעם לפעם, וסובר כי לא בא כל הענין אלא לשעשע, ולבו אינו נח ואינו נהנה, אלא גוהה אחרי כל הצרופים, ועיניו חותרות אחרי „מטטרון" ו„פצפציה" ואחרי „טרטיאל" ו„שמטיאל", — אלה המלאכים הטובים, המשמשים את ישראל, ומלמדים סנגוריה עליו, וחותרים להוציא זכותו, ומתגברים עם תקיעת השופר, ובוקעים עד כסא הכבוד, ללחום מלחמת ישראל ברמה; והלב, הלב נוקף: שמא השטן, הוא הגורם כשלונות בתקיעת השופר? אומר אדם „ונתנה תוקף", וזוכר במעשה רב אמנון, שמת על קידוש השם, ועמד בנסיון, ולא המיר דתו, ומסתמך בזכות זו של קדוש ונאמן בישראל, ומזיל דמעות בחרדה, באמרו "מי יחיה ומי ימות", „מי יעשיר ומי יורש", והוא חרד ממש. „כי מי יזכה בעיניך ביום דין?" מתנחם אדם בצעקה: „ותשובה ותפילה וצדקה יעבירו את רוע הגזירה", ודומה מצא מוצא וסעד; והלב אינו שקט; מהלך אדם, בצותא עם יהודים רבים, אל האגם לתפילת „תשליך"; הולכים יהודים רבים, הדורים בלבושם, תומכים זה בזה, משוחחים ביניהם, וכאילו מתלוצצים; מעוררים זה את זה לנער יפה, יפה, את כיסיהם על האגם. ולנער מעליהם כל חטא וכל עוון; ודומה, אין זה אלא טיול של חג בלבד, ושיחה של קלות דעת, אך הלב נוקף וחרד: שמא לא ינוער החטא, ושמא לא יכופר העוון; שמא יתחרטו בשמים; כי מראש השנה ועד הושענה רבה הזמן ארוך, והקדוש ברוך הוא, כביכל, רשאי לשנות דעתו, ופתקא שנכתבה ולא נחתמה בגמר חתימה טובה, אפשר לקרעה אם גרם החטא; וגזירה שנגזרה, עוד אפשר לבטלה, בזכות תפילה ותשובה וצדקה, ואפילו חרב חדה מונחת על צווארך; המלאכה, מלאכת הקודש רבה, והזמן קצר, „ומי יעמוד לפניך ביום הדין"?

יום הכפורים

אם בראש השנה חרדים יהודים, ביום הכפורים על אחת כמה וכמה. אותו יום קדוש ונורא. דג במים רועד בו. אפילו שייע בער, נביאם של הגנבים, המתחבר כל השנה לגויים, שיכורים וגנבים, בא לבית הכנסת, ויושב בפלוש עטוף בטלית; כל פרחחי העגלונים באים לבית הכנסת, ואף אם מתלוצצים הם בלשון לא טהורה, ואינם מבינים את פירוש המלות של התפילות, הם מציצים לתוך המחזורים של היהודים אחרים, ומשהו מגרד להם בקורקבניהם.

על אחת כמה וכמה יהודים סתם, ללא חכמות, אשר גם בכל ימות השנה יש להם אלהים בשמים, ועליו כל יהבם: דאגות פרנסה, ובנות בוגרות, ונשים חולות, וילדים הזקוקים לחדר, ועצים להסקה, ומעילים ובגדים לחורף; כי עם תקיעת השופר מתגברות הרוחות, והסתיו והחורף נוקפים מאחורי הדלת.

בית הכנסת משנה צורתו כבר מבוקר ערב יום הכפרוים; לאחר שטיפת הרצפה במים בהשכמת הבוקר, שוטח השמש על כל הרצפה חשש — כי יהודים

טובים אינם נועלים נעל ביום כפור, ומחזיקים רגליהם על החשש; כל הנברשות שבבית הכנסת, וכל הפמוטים, צוחצחו; נרות גדולות, נרות חלב לבנות להאיר, ונרות שעוה גדולות, נרות נשמה ונרות בריאות, לעורר רחמים, לעליית נשמה, ולהזכרת המתים, ממלאים כל שולחן וכל אדן בבית הכנסת, ומטילים אימה על כל האנשים, אף במראיהם בלבד. הגבאי יושב ליד הכניסה של בית הכנסת, עם תיק גדול דובשנים, ויהודים באים אליו לבקש דובשן, לצאת בזה פורענות, חלילה, של מתנת בשר ודם. מנהג זה לחזור, כביכל, על הפתחים בערב יום הכפורים נהוג גם בין שכנים. בבקשה „גיט מיר לקח", תנו לי דובשן, כאילו בקשו נדבה, ולסתום בזה את פי השטן, בתפילת „ונתנה תוקף", לכשיגיעו ל„מי יורש". בתפילת שחרית ממהרים; אצים הביתה. לאכול מוקדם, למען יוכלו לאכול בתיאבון את הסעודה המפסקת; וכן מצוה היא לאכול הרבה וטוב בערב יום כפור, למען יורגש יותר ענוי הצום שלמחרת; „כל האוכל הרבה בערב יום כפור כצם ביום כפור"; אם כי אין להחליף זה בזה.

תפילת מנחה מוקדמת בערב יום הכפורים. התפילה עצמה ארוכה ודורשת זמן. כבר מתחילים בה ב„על חטא", ולאחר התפילה „התרת נדרים", תפילה מיוחדת, מין הקדמה לכל נדרי. שלושה יהודים מתירים לרביעי את כל נדריו שנדר, או שחשב לנדור, או שנדמה לו שנדר וכל הבטחה שהבטיח ולא קיים, או שאינו מתכוון לקיים.

יש לתרום צדקה, כי צדקה תציל ממות; גבאי בית הכנסת, וגבאי כל צדקה וצדקה, יודעים כי זו היא השעה הכשרה; שולחן ארוך עומד ליד הכניסה בבית הכנסת, ובראשו גבאי בית הכנסת עם קערה גדולה, ועל ידם החזן והשמש, וגבאי בקור חולים, ומתן בסתר, וישראל איצי; וכל אחד ואחד קערה בפניו. ומיום שקמה אגודת חובבי ציון, נוספת גם הקערה של ישוב ארץ ישראל; שבכל בית כנסת, אחד המתפללים שם, ממונה עליה; כל הנכנס לבית הכנסת יכנס, וכל היוצא אל יצא, עד שלא יתרום לקערות האלה. זהו הזמן בו גובה הגבאי ממתפללי בית הכנסת את תרומותיהם השנתיות להחזקת בית הכנסת; והחזן והשמש תוספת כל שהיא למשכורתם הדלה; ומוסדות הצדקה את הנתבע על ידם. בשעה זו יש להם סיוע דשמיא. כשחרב חדה של יום כפור מוטלת על צוארו של יהודי, וצדקה היא המצילה ממות, קשה לסרב, וקשה לקפוץ יד. נתבעים, עומדים על המקח, ונותנים, ברצון או באונס.

מלקות

ליד בימת בית הכנסת, לצד עזרת נשים, עומד יהודי ורצועה בידיו. יהודים עומדים בתור, זה אחר זה כורע בפני בעל הרצועה; והוא מרביץ בהם. אמנם ברחמים, 39 מלקות, כנגד 3 פעמים „והוא רחום, יכפר עוון ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו". אם נגזר חלילה על יהודי שיקבל עונש משמים, או מבית דין, הרי כבר לקה, וקבל עליו את הדין, וכפר על חטאיו, וביקש רחמים, ונכנס ליום הדין כולו זכאי, ואין לשטן עוד פתחון פה כלפיו. לוקה יהודי, ומשלם למלקה בעד החסד שעשה עמו.

ממהרים לסעודה המפסקת, שגדולה היא; המוציא בדבש, ובשר, ודגים, ויין, וצימעס, כבסעודת חג, כראוי. מברכים את כל בני הבית; אבות מברכים ילדים, ובעל את אשתו, בגמר חתימה טובה, בחרדה, כאילו נפרדים לדרך רחוקה; ממהרים לבית הכנסת עם טלית, וקיטל, ואבנט, ומחזור, ונרות גדולים של שעוה, או של סטיארין, לכל הפחות, נרות חיים ובריאות לחיים, ונרות לזכר המתים; אצים, אצים להדליק הנרות בבית הכנסת בעוד מועד, כשעוד מותר; ולהתפלל „תפילה זכה", לפני כל נדרי, כי אף תפילה זו יש להתפלל לפני שקיעת החמה.

תפילת כל נדרי; „תפילת אנוסי ספרד ופורטוגל"; קהל יהודים לבושי קיטלים לבנים, עטופי טליתות גדולות לבנות, עם פסים שחורים, המכסות גופם וראשם, ומורדות על פניהם, לחצוץ בין האיש והעולם שמסביבו, ולקבוע לו מחיצה, וייחוד עם הקדוש ברוך הוא, בלבד; החזן ומשורריו: „על דעת הקהל ועל דעת המקום, בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה" — שמים וארץ מתאחדים לחטיבה אחת; לבית דין אחד; שלוש פעמים כל נדרי, בסלסולים רבים; — כל אנוסי עולם מתיחדים עם המתפללים; ואח"כ בקול רב וחגיגי, „ונסלח לכל העם הזה" ו„סלחתי כדבריך".

תפילת מעריב, בכוונה רבה; ופעמיים על חטא; ו„יעלות", ו„שמע קולנו", ו„אמנם כן", ועוד ועוד; אחרי התפילה 4 פרקים ראשונים שבתהלים; מקפלים הטליתות, ומשאירום בבית הכנסת, והולכים הביתה בגרבים, ללא נעלים; רבים הנשארים בבית הכנסת כל הלילה, אומרים תהילים, ומעיינים בספרים קדושים.

למחרת היום משעה מוקדמת, תפילות ופיוטים הולכים ונמשכים, „על חטא" ו„אשמנו" הולכים וחוזרים; קידות והשתחויות; כורעים ומשתחוים, ומודים, באשר חטאו, ובאשר לא חטאו; תפילת „העבודה", של הכוהן הגדול בקודש הקדשים ובעזרה, על תאוריה המרהיבים, מראה כהן; זכר לגדולה ותפארת, שהיו: „אשרי עין שראתה כל אלה", „למשמע אוזן דאבה נפשנו"; תפילת עשרה הרוגי מלכות, מתוך בכי עצור ודמעות בעינים; מחאה עצומה כלפי שמים, על השמדתם ועינוייהם של צדיקים וטהורים; פאר ישראל; על לא עוול בכפם, גורל יהודים בכל הדורות; ללא טעם, ללא צדק; בכי יהודים על עצמם; וכניעה, וצדוק הדין מתוך חרדה ופחד; „בת קול עונה מהשמים, אם אשמע קול, אהפוך את העולם למים". „גזירה היא מלפני, קבלוה משעשעי דת יומיים". זו התשובה, זה הפתרון. חרדה בלב, ודמעות בעינים, אנחות פורצות; מתנועעים הנה ושוב, מתחת לטליתות, כעצים ברוח, ונופלים על ברכיהם, ומשתטחים על פניהם, ומקבלים דין שמים, „ברוך שם כבוד מלכותו".

החזן מסלסל בגרונו, המשוררים מזמרים אחריו; שמחה ועצב, תקוה ופחד; פיוטים ותיאורים עד אין סוף; בלשון עברית טובה, מליצית, בחרוזים, ולפי האלף בית, מסמנים שמות מחבריהם של משוררים גדולים: יוסי בן יוסי, הקליר, ואבן גבירול, ומשה בן עזרה, ומשוררים אלמונים; ובעברית קשה

ומלאכותית, של מליצים סתם, שעמלו לחבר שירי קודש, בזמנים שונים; שהוכנסו למחזור, כדי למלא את הזמן, של היום הארוך, והגדול והקדוש, המוקדש כולו לתפילה ולרינה.

כך עד לאחר תפילת נעילה, רווית הצער והיגון, האמונה, והתקוה, והתחנונים, ברגע האחרון; בתוך דמדומי ערב, של הצום היוצא: „פתח לנו שער בעת נעילת שער כי פנה יום". הנרות שבפמוטים על העמוד, שהודלקו ע"י השבת־גוי מאירים קצת את חשכת בית הכנסת, ומוליכים צללים כבדים וארוכים; הקהל מתנועע, וחוזר וחוזר אחרי החזן: „ה', ה', אל רחום וחנון, ארך אפיים ורב חסד ואמת". ושבע פעמים „ה' הוא האלהים", בכל הכוח והעצמה; וכך, עד לתקיעת השופר הארוכה והחזקה; האחת, השוברת את המועקה שבלב; והקריאה „לשנה הבאה בירושלים"; זו התקוה.

עם תפילת מעריב של חול, יורדת רוח של הקלה ושמחה; רוח חולין רצויה; סתם בני אדם; מקדשים עוד את הלבנה, וממהרים הביתה, עדיין לבושי קיטלים, מבדילים על היין והנר, טועמים מדברי המתיקה, המחכים מוכנים על השולחנות; הבנות שבבית הכינו אותם; לקבל פני אבא ואמא, שיחזרו מבית הכנסת; המיחם כבר רותח שותים תה, ואח"כ מעשנים בנחת סיגריה, לאחר 38 שעות ללא עשון; אוכלים ארוחת ערב מבושלת, שאמא מספיקה לחמם, בין שתית תה לסעודה; ואח"כ מקבלים אורחים, משוחחים, ספורי חסידים, ודברים בעלמה; ואדם סמוך ובוטח, כי תהיה שנה טובה; מהדרים מתחילים בבנין הסוכה.

פטורים ממורא שמים זה, היו רק הקטנים, שלא הגיעו לבר־מצוה. הם היו פטורים מצום, ובבית היו דברים טובים וטעימים; כל הכבדים והקורקבנים של הכפרות, וגלדי שומן; כי בשפולה, נהגו לשחוט בערב יום הכיפורים, תרנגול לכל גבר, ואף לילד, ותרנגולת לכל אשה, ואף לכל ילדה; לכפר בהם על חטאיהם; „בני אדם יושבי חושך וצלמות" „וזה התרנגול ילך למיתה, ואני אכנס לחיים טובים, ארוכים, ולשלום". והרבה פירות היו בבית; שזיפים ותפוחים ואבטיחים, אשר עיקר עונתם בחודש תשרי; ואפשר לעשות חיים, כשאבא ואמא בבית הכנסת, ואין מוחה.

אבא אמנם מקפיד שגם הילדים יתפללו; אולם, בשעת קריאת התורה, ובשעה שאומרים יוצרות, אפשר להמלט מבית הכנסת, ואח"כ, לאחר קצת, ולבוא רק בתפילת שמונה עשרה, ולהדחק ליד אבא, והוא טרוד בתפילתו, ואינו רוצה להפסיק, ומוותר להטיף מוסר.

תמורת שמחה זו היו הילדים משלמים בצער של מוצאי יום הכפורים; בשעה שהמבוגרים באים אחרי הצום הביתה ומוכן להם שולחן ערוך, מלא דברי מתיקה, עוגות, וריבה ויין, ויש לתת בכורה להם; וביחוד, לאחים והאחיות המבוגרים יותר, שצמו, ליהנות ראשונה מכל הדברים הטובים; ואם נדחק קטן לשולחן, משחרים אזנו למוסר; „מה לא אכלת עוד היום", והוא מסתלק בבושה הצדה, ומחכה.

גם בחורים ובחורות, שיצאו או שהוציאו עצמם מאפוטרופסות של הוריהם, וביחוד כל אותם אקסטרנים, ובעלי השערות הארוכים, והחולצות הרקומות; עושים להם יום שמחה ביום כפור. אותה שעה, שההורים בבית הכנסת, עושים בחורים בקורים אצל בחורות; ביניהם אף אלה שצמים, ומסתלקים מבית הכנסת, רק בין מוסף לנעילה; כי בתפילת מנחה, אין מקפידים; יושבים על המעקות, לפני הבתים ומשוחחים, ומתלוצצים, ומקיימים שלא במתכון, את שנאמר: „לא היו ימים טובים לישראל, כחמשה עשר באב וכיום הכפורים, שבהם היו בנות ירושלים יוצאות בלובן, וחולות בכרמים״.

סוכות

רוב אנשי שפולה ישבו בסוכות בחג; מי שבנה לו סוכה מכמה עמודים, וסמכה לקיר ביתו, וכסה אותה סכך; ומי שהוא נגיד, ובעל בעמיו, וסוכה בנויה לו בביתו, והיא מכוסה גג מתרומם, ומשמשת כל ימות השנה כחדר לדירה; אלו ואלו, יושבים בסוכות בחג, ומציצים מבעד לתקרת סוכתם אל הכוכבים, וברדת הגשם תפולנה טיפות ישר לתוך קערות המרק; ויש ושקצים וליצנים שופכים לאדם מישראל בכוונה מים לתוך סוכתו, לשם ליצנות, ולמען הרעים את מי שיש להרעים; ויהודים ישנים בסוכותיהם על אף הרוח הקרירה הנושבת בלילות; יש מי שנרטב בגשם, היורד לפתע בלילה, ומי שצינה תאחזהו, והוא קם צרוד, עד שלא יוציא הגה מפיו; והכל לשם מצוה, לישון בסוכה.

אולם עיקר כבודו של החג באתרוג ולולב; וכאן הדעות מחולקות מאד; יש מי שמקפיד באתרוג נאה והדור, ונותן עינו באתרוג שהובא מקורפו — א„קארופינער אתרג׳ל״, שהוא קטן מדה, ועורו רך, ועדין, וריחו טוב, ומתפשט למרחקים; ויש שטוען, כי עיקר האתרוג שיהיה טהור גזע, ולא יהיה בו חשש של „מורכבים״, היינו עץ אתרוג שהורכב על קנה של לימון וקבל מצורתו; ובזמן האחרון, נוספה עוד טענה אחת: „אתרוג מארץ ישראל״; פתאום הופיעה ארץ ישראל של ממש; לא זו שבמחשבה בלבד, לא ירושלים של מעלה, אלא של מטה; באו צעירים ואמרו: יש ארץ ישראל, ושם יש מושבות, ושם נוטעים אתרוגים, ומצוה לברך על אתרוג מארץ ישראל; כי המצוה, היא המצוה התלויה בארץ, ובישוב ארץ ישראל; וטוענים חסידים — כתוב: „פרי עץ הדר והאתרוג הא״י אינו הדר, הקאראפיני נאה הימנו — והדברים רבים. זקנים אינם משיגים; ממש לא נסתבר להם.

האתרוגים שמורים בקופסאות כסף, או עץ, לכה״פ, עטופים בלבד רך, שלא יחול פגם או שרט בהם; עומדים על השולחן לראוה, לכל נכנס. הלולבים, מקושטים בערבות, והדסים, נתונים בתוך תיקים קלועים מסיבי הלולב, עומדים בפינת הסוכה, כשרביטי שלטון הדורים, המראים על גדולת ישראל.

בגאון נושא יהודי מדי יום את האתרוג והלולב לבית הכנסת; בבית הכנסת מקיפים את הבמה באתרוגים ולולבים, כבשמחת תורה עם הספרים;

באמירת הלל, מרבים בנענועים; הלולבים מונפים ומורדים; מעלה, מטה, ימינה, שמאלה, קדימה ואחורה, מעל לראש, לצדדים, כבקרב סייפים; בקצב ובמדה, לקול קריאת ההברות של „אנא ה׳ הושיעה נא״, „אנא ה׳ הצליחה נא״. בוקר, בוקר מברכים כל בני משפחה, אחד, אחד, על הלולב והאתרוג; שכנים, שלא השיגה ידם לאתרוג ולולב משלהם, באים לברך, ומתקבלים בסבר פנים יפות בסוכה, ומתכבדים במצוה, „על נטילת לולב״.

הושענה רבה

יום חמישי של חול המועד סוכות, בגולה, הוא „הושענה רבה״; יום גמר החתימה הטובה; יום בו הקב״ה מוסר פסקי הדין, הפתקים, לרצים, כביכול להביאם לכל בית ישראל; ואיך ישקוטו יהודים?

הלילה, אור ליום הושענה רבה, ליל שמורים הוא; אומרים תהילים כל הלילה, עד אור הבוקר; ומתחילים בהשכמה בתפילת שחרית ארוכה, עשירת פיוטים ותפילות: „הושענה״, „הושיעה נא, אני והו הושיעה נא״. יהודים מתחננים על נפשם ברגע האחרון.

יום לפני זה, ואולי יומיים, מתחילה הדאגה ל„הושענות״, ענפי ערבי נחל, הגדלים בשפולה ליד האגמים, אשר בקצות העיירה, סמוך לבתי הגויים. נערים יוצאים לקטוף ערבות, ושקצים יוצאים לקראתם, ומגרשים אותם. רואים הם פרנסה טובה לעצמם, לספק ערבות ליהודים; סחורה, אשר שום אדם, בכול ימות השנה, לא קונה אותה; ואינם נותנים לנערים מישראל, לקפח פרנסתם; ונערים יהודים אינם רוצים לוותר על תענוג זה; לטפס על עצי הערבות, ולקטוף את הענפים; מצוה ומעשי שובבות כרוכים יחד. לא אחת, מגיעים הדברים לידי קטטה וזריקת אבנים, זה מול זה. גויים ויהודים נלחמים על המצוה; ולא אחד חוזר לביתו, פצוע בראשו או בגדיו קרועים. ובכל זאת שמחה יש כאן.

אולם גם השקצים עיניהם בראשם. הרוצה למכור ליהודים ערבות, איננו יכול להרגיז יתר על המדה את היהודים בתקיפה בניהם, ויש לוותר כל שהוא, ולהסתפק בהתחרות, בקטיפת ערבות יחד, וערבות יפות יותר; ובערב הושענה רבה, ובהושענה רבה, רואים הרבה שקצים מרחובות שפולה, רצים יחד ובהתחרות עם נערים עברים, וצועקים „הושענות״.

איך שלא יהיה, בין שאספו הושענות בידיהם הם, בין שאחרים אספום עבורם, בין שקנום מיהודים, או משקצים, להבדיל, בכסף טוב, כל איש ואשה מזדיין בהושענה, וכולם ממהרים לבית הכנסת להתפלל, ולבקש רחמים, ולחבוט, בבוא השעה, בהושענה, חמש פעמים על הספסל, או על הרצפה; אם כדי מאמר העם, „כשיהודים חובטים הושענות פה, שומעים שם במרומים״; ואם, כדי לחבוט על פי השטן המקטרג, שאין להפסיק את המלחמה בו, עד הרגע האחרון; „ולמען דעת כל עמי הארץ, כי ה׳ הוא האלהים״.

כה חשובה נראית ה„הושענה" ביום זה, לפני החבטה, המסיימת את שלשלת מעשי הכפורים, כמו הכפרות בערב יום כפורים; ולאחר הבטה, היא נזרקת על רצפת בית הכנסת, ככלי אין חפץ בו: „הושענה חבוטה"; ומרגלא בפומא, לקרא לאדם שחינו יורד, הושענה חבוטה „אַ אפגעשלאגענע הושענה".

בהושענה רבה אוכלים קרעפליך; כיסני בצק ממולאים בשר; קרעפליך במרק של עוף, וקרעפליך, סתם, טובלים בשומן, במקום בשר; כי מנהג הוא: ביום שהוא חצי חג, אוכלים בשר בכוסה בבצק. ופתגם הוא: „כל אימתי שחובטים אוכלים קרעפליך". חובטים בהמן בפורים, אוכלים קרעפליך; חובטים כפרות בערב יום הכפורים, אוכלים קרעפליך; חובטים הושענות, אוכלים קרעפליך; וליצנים מוסיפים: כשחובטים את האשה, ומתפייסים אתה, עושה היא קרעפליך.

שמיני עצרת ושמחת תורה

זכו ישראל שבגולה, שנתן להם יום טוב שני של גלויות. ארבעה ימי חג ממש, במקום שנים, מלבד חול המועד, בפסח ובסוכות; ושנים בשבועות, פצוי על סבל הגלות; אמנם, קצת משעמם, לעתים, לחזור על אותם המנהגים פעמיים, אולם רק אפיקורסים סבורים כך. יהודים טובים עורכים שני סדרים בפסח, ומסדרים הקפות גם בשמיני עצרת וגם בשמחת תורה, ואינם שבעים, והיו רוצים להמשיך ולהמשיך; וגדולה השמחה.

הולכים בהקפות מסביב לבימה, ערב ובוקר; רוקדים עם התורה, ושמחים ושרים. ילדים הולכים לבית הכנסת מצוידים בדגלים, תפוח אדום על ראש מקל הדגל, ונר תקוע בו, הנדלק בבית הכנסת. ילדים עומדים על הספסלים ומניפים בדגליהם. בית הכנסת שופע אור, הצפיפות מרובה, יהודים מזיעים ורוקדים, ומוחאים בכפיהם; בזמן ההקפות מותרות נשים ונערות להכנס לבית הכנסת גופא, ולנשק את התורה, הנשאת בידי הגברים; זכר למצות „הקהל" בסוכות, בימי הבית; מצות אנשים ונשים וטף, מן התורה; רבה הרינה: „שישו ושמחו בשמחת תורה, כי היא לנו עוז ואורה, ותנו כבוד לתורה".

בשמיני עצרת בבוקר מברכים תפילת גשם; לא לאדמות שפולה ואוקרינה הברכה; שם ירד השלג תכף לאחר שמחת תורה, ולפעמים אף בו, ויכסה את עין הארץ עד הפסח. אולם יהודים שוהים בגולה וחיים בארץ ישראל.

תפילת גשם מתפללים בנוסח תפילות ימים נוראים, והשמחה מופרעת קצת; אולם מתאוששים מהר: הימים הנוראים כבר עברו. רוח קרירה נושבת. הסוכה מזדעזעת. קידוש עושים עוד בסוכה, אולם סעודת צהרים אוכלים כבר בבית, והסוכה נעזבת. האתרוג והלולב, אף הם עומדים בפינת הבית, נעלבים, כמי שירדו מנכסיהם. עוד מעט והלולב יושלך החוצה, כהושענה חבוטה. רק ילדים ימצאו בו חפץ, לעשות ממנו דברי קליעה לשעשועים. האתרוג יוטמן במגירה, עד שייבש וישחיר, ואז יחתך על ידי בעלת בית לחתיכות קטנות, שתערב אותו עם קליפות לימון יבשות, או קליפת תפוז, שיזדמן במקרה, ויעשו

ממנו, מרקחת — אתרוג לברכה. עבר זמן בטלו קרבנות. יש, ובשמחת תורה, נראים פתיתי שלג ראשונים יורדים משמים, והילדים מקבלים אותם כתרועה רבה. ראשית חורף.

בשמחת תורה קוראים כל יהודי שבבית הכנסת, לעלות לתורה. קוראים וחוזרים וקוראים; וקוראים על גבי שולחנות במקומות שונים, בבית הכנסת ובפלוש. אין ויתורים. לכל ישראל חלק בתורה.

הילדים מצטופפים ליד הבמה, ומחכים ל„חתן בראשית" העולה עם כל הנערים. מצטופפים הילדים מתחת לחופת הטלית, הפרושה על ראשיהם, וקוראים עם כל הקהל, שש פעמים „ויהי ערב ויהי בוקר„ בשמחה רבה ובצהלה; שותפים למעשה בראשית.

גדולה שמחת תורה ועולה על כל שמחה. אמנם גם שמחת בית השואבה, בליל שני של חג הסוכות, שמחה; כי אמרו חז"ל, „מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו"; אולם, זה היה בזמן שבית המקדש היה קיים, כאשר נסכו מים על מזבח, במקום יין, ושמחו על כך; ואורות בית מקדש רבו, ונראו עד קצה גבולות ארץ ישראל.

אך בימינו, אין דומים מים ליין; ובשמחת תורה נוהגים אנשי שפולה לשתות יין, ממש; לא יין צמוקים; וגם בירה ויי"ש לרוב; ולא בכוסות ואף לא בבקבוקים נמדד הענין; בשמחת תורה, מדברים על ההין והדלי; יש ממי לקחת וממי לתבוע; גבאים חייבים לתת, ומי שרוצה להיות „חתן תורה", ומי שרוצה להיות „חתן בראשית", חייב לתת.

יהודים פשוטים יודעים כי יין ישמח לבב אנוש; ושמחת תורה, פירוש: תורה ויין; מה כוחם הם בתורה, מה יודעים הם באותיות הקטנות, או באותיות הגדולות המצוירות שבספר התורה, אשר קשה גם לקראם? הם מחבקים את התורה, ולוחצים אותה אל לבם, מנשקים את התורה, ורוקדים עמה; ומשמחים לבם ביין להגדיל שמחת התורה.

פעם בשנה ניתן להם, לכולם, לעלות לקריאת התורה, כמו היהודים היפים, לחבקה, להחזיקה בידיהם ממש, והם שותים לכבודה, לכבוד האלהים שבשמים. יהודים, עגלונים, קצבים וחייטים, חביבה עליהם התורה הקלה, הנוחה, שאפשר לגפפה ביד אחת, המקושטה בפלוסין, ורקומי הכסף, ואפשר למלא רצונה ברקוד ושתיה.

ושתיה בלבד, לא סגי; הגבאים עורכים כרה לכל הקהל. ובבתי בעלי בתים אמידים, יש למצוא משהו; עוברים מבית לבית, ומוציאים יין ויי"ש, תרנגולות, כבדים, וקרקבנים, ועוגות, ו„הלובציס", ו„קראפים", וכל אשר נתן למאכל ולשתיה; והיה הכל לברות, כהרף עין; כבפי הארבה, ר"ל; והשמחה במעונם; שכן, אין אדם מקפיד על מעשי הוללות של שמחת תורה. שותים יהודים לפני הקפות, ולאחרי הקפות, בבית הכנסת, ובבית הגבאי, ובכל אשר אפשר להתכנס ולשתות; ולזמר ולצאת בריקוד: „שישו ושמחו בשמחת תורה כי היא לנו עוז ואורה"; מי ישוה לישראל ותורתו.

ימי הלל והלולה

חול המועד של פסח וסוכות, פורים וחנוכה, ל״ג בעומר וחמשה עשר בשבט, אם כי אינם חגים ממש, ואין לובשים בהם בגדי חג, ואין מקדשים בהם על היין, בכל זאת אינם גם ימי חול. אמנם, אין אדם שובת בהם מעסוקו, מלבד בעלי מלאכה, ואע״פ שאין מדייקים באיסור מלאכה, בחול המועד, בכל זאת אינם כשאר ימי חול. עצם אמירת הלל, בחול המועד ובחנוכה, ואמירת על הניסים בחנוכה ופורים, וקריאת המגילה בפורים, מכניסים רוח של חג לחיים. הנהנים העיקריים בימים אלה, הם הילדים.

חול המועד

אין הולכים לחדר. הרבי מאבד שליטתו, ויותר מזה, לרבי אין כלל בטחון, כי כל תלמידיו יחזרו אליו; חול המועד, הוא תקופת בין הזמנים. בימים האלה, נקבע מקום הלמוד של הילדים, למחצית השנה הבאה. המלמדים מהלכים בין בעלי הבתים, להדבר על „הזמן החדש״, להרכיב את החדר, ולהבטיח לעצמם מעמד פרנסה. ימים מרים הם למלמדים; בעלי הבתים משחרים למוסר אזנם, מוצאים פגם בהוראתם; יש מדברים קשות ומזהירים, ויש סתם פוטרים בפסוק חד וקצר: „החלטתי להעביר את בני לחדר אחר״. והמלמד פניו מלבינים כסיד, מחמת צער ובושה כאחד. הילדים, רבים מהם, ששמרו טינה למלמד מהזמן הקודם, שבעים נחת, נקמה במלמד. המלמד לעומת זה משתדל להטות לב הנערים אליו, צובט להם בחיבה על לחים, בהפגשו עמהם; שואל לשלומם ולמשחקיהם ומרבה עמהם אף דברי בדיחה וליצנות. הכל לשם פרנסה.

המבוגרים, מקצרים גם הם בעסוקיהם, שוהים יותר בבית הכנסת, בוקר וערב, לתפילה בצבור, ומתפנים לביתם, לקבל אורחים ולבקר אחרים. חתנים נוסעים לבקר כלות, בנים את הוריהם. נוסעים מעיר לעיר. חג.

בחול המועד של פסח ושל סוכות, עיקר הענין של הילדים, הוא המשחק באגוזים; שעות על שעות, בהתלהבות רבה, ובסכון רב. קונים ומוכרים אגוזים; זוכים ומפסידים ומנסים שוב ושוב; ימים שלמים, עד שישמע קול אב או אם, המשחר למוסר אוזן, וקורא ומחייב להפסיק, אם לסעודה ואם לצרכי בית, ואם לשעת תפילה. אך רוב היום, פטורים הילדים גם מהשגחת הורים ומוסר דבריהם.

המאכלים אף הם שונים: לביבות ומצה מטוגנת, וכעכים מקמח מצות, בפסח; ומיני דובשן ופרות, בסוכות. עצם השליטה במשך כל היום בסוכה, בריחוק מהבוגרים, הבאים לתוכה רק בוקר וערב, לשם מצוה, עצמאות רבה.

חנוכה

אבא מברך על נרות החנוכה, ושהחיינו, בניגון עצוב; שר „הנרות הללו״, ו„על הנסים״, בחצי קול, כחרד על משהו; אין זו שמחה שלמה, רק זכר לשמחה. הנר הקטנה, הראשונה, והשמש, פתילות טבולות בקעריות שמן,

לעתים עשויות מתפוח אדמה, שנעשו בו במקום, לעתים במנורת חנוכה עשויה פח, ובבתים אמידים, עשויה נחושת, או כסף, עם פתוחים: דמות כהן גדול, מתתיהו החשמונאי, דמות צנתרים, בצדיו. כדי שמן, זכר לנס.

מדליקים את נרות החנוכה על אדן החלון, הפונה לרחוב החשוך, ואור הישע, הקטנטן, מהבהב ורוטט, בנשיבת הרוח, ונראה למרחוק ברחוב. מבית לבית נמשך האור, כמשואות בימים קדומים. עיירה שלמה מאותתת באור, תוך חושך שמים, ולבנת השלג, העוטפים אותה.

אבא מחלק דמי חנוכה, זכר, כמסופר, לחצי הכסף והזהב. בהם ירו החשמונאים על היוונים, להוטי הבצע, שהיו מתנפלים ונלחמים זה בזה, לתפוש את החצים, והמכבים משתמשים בהמולתם, מתנפלים עליהם להכותם.

הילדים משחקים בסביבונים, אשר האותיות נ.ג.ה.ש (נס גדול היה שם) חרותות עליהם; אף הוא זכר לאותם חצים, חצי הישע. משחקים ב„קויטלעך", קלפים, אשר אותיות אלף בית מודפסות עליהם „מאלף עד למד אלף", למד אלף זובה. אבא מצטרף לילדים, ומשחק אתם יחד. זהו אולי המשחק היחידי בשנה, בו משתתף אבא, וגם מבוגרים אחרים, עם הילדים, לעתים גם הרבי; שמחת משחק משותפת. אפשר לנצח את אבא, ואת הרבי, לצחוק בקול, ולהרויח.

ועט השמחה גם ספורי אבא על החשמונאים, על מתתיהו הזקן, אשר הרג בסכינו את המתיוון; על אליעזר בנו, שנפל עם סכינו מתחת לפיל; על יהודה הגבור, שלחם ביוונים ונפל במלחמתו; על יונתן שחידש המלוכה בישראל; על המלחמות עם היוונים; על חנה ושבעת בניה, שמתו על קידוש השם; וחנה בגבורתה עוררה אותם, לעמוד בנסיונם, כלפי אנטיוכוס הרשע; ועוד, ועוד.

ליל ג' בחנוכה, הוא לרוב, ליל הלביבות. באים אורחים, דודים ודודות, ומוזמנים. שולחן ערוך כיד המלך, בקבוקי משרת דובדבנים, ושזיפים, ויין שרף, סתם. מדברים בקול רם ויחד, על הנסים ועל הנפלאות בימים ההם, ועל ישראל וציונות בימינו. דמי חנוכה זורמים לידי הילדים מכל הבאים; ריח הלביבות המטוגנות במטבח, נודף בכל הבית. הלביבות מוגשות לשולחן באלפסים גדולים, טובעים בשומן אווזים; וקערות של גלדי שומן; ומלפפונים כבושים; גם אבטיחים כבושים, וכרוב כבוש. שותים לחיים, אוכלים לביבות, מקנחים בדובדבנים, ושזיפים שרויים במישרת יי"ש, וקואס תפוחים, ותפוחים כבושים: מחיה נפשות. לעתים משחקים אף המבוגרים בקויטלעך; והשמחה רבה עד שעה מאוחרת בלילה. ואח"כ, בלילות חנוכה אחרים, בקורים אצל קרובים; וחוזר הלילה. שמונת ימי חנוכה; ובראשית בוקר, טרם אור, הליכה עם אבא לבית הכנסת, לתפילת שחרית, עם הנץ החמה; בשלג, בכפור. כה שונה הבוקר מן הערב, ובית הכנסת מן הבית; העצב והצללים מן הרעש והאור; ובכל זאת כה מושך, כה נקלט. בקרי חנוכה, טרם שחר, בשפולה.

פורים

שמחת פורים עלתה על חנוכה, אע״פ שאין אומרים בפורים את ההלל; אם משום שקוראים מגילה בצבור, בוקר וערב; אם משום שמזמן אבדו יהודים את טעם המלחמה לארצם ומדינתם, ולא האמינו בחידושם בחייהם הם; ותמיד, וכרגיל, היו יהודים שרויים בצרה ובפחד מהגויים שבסביבתם; ויום, יום קוו לנס מן השמים. פורים היה משהו המסמל את חייהם הם; טבעי מאד להם. גזירות באות, וגזירות מתבטלות; וחיים חיי שעה, ושמחים על הנס, וסומכים עליו.

אף תענית אסתר נכללה בחג; שכן טבעי, אין שמחה אלא לאחרי צער; לכשנמלטים מצרה. הצום עצמו אינו קשה ביותר, מבוקר עד ערב, בלבד; ויש שמקילים בו; סועדים בבוקר, טרם אור, ומוכנים לסעודה בערב; ומה, אם יהודי איננו אוכל בצהרים? בכל יריד, ובכל שוק קורה כך. ובערב לאחר קריאת המגילה, שמקדימים בה מחמת הצום, יש כבר סעודה טובה; לרוב, מאפה חלב ודיסת דוחן.

סעודת בשר ודגים, גדולה, צפויה למחר, בסעודת פורים. וכבר מוכנים, ונתנים לטעימה, כל מיני מאפה, הטובים, המוכנים לפורים: כיסני המן, רוגלים, פלאדען, ועוד ועוד.

הילדים מפסיקים למודיהם בתענית אסתר, שכן צום הוא, והרבי צם. יש זמן להזדיין ברעשנים ממינים שונים; והעסק רב, והשמחה רבה. נשים חייבות גם הן בשמיעת המגילה. וגברים חוזרים מבית הכנסת, וקוראים את המגילה מתוך מגילת קלף, ממש, ובנגון מסולסל, ומסורתי, מדורי דורות. ילדים רועשים ברעשניהם, ודופקים ברגליהם, על כל מילה המן, הנקראת בקול ובסלסול, כאילו, במכוון, לעורר רעש הילדים.

שלשה ימים נמשכה שמחת פורים: תענית, ג תר, פורים ושושן פורים; והילדים עוד מוסיפים על כך מלפנים ומאחור.

כמה ימים לפני פורים, כל בית הופך לבית מאפה; אופים:

— „פורים קוילטש״: חלות קלועות, גדולות מאוד, עם הרבה כמון, ביצים וסוכר, וצמוקים; שיהיו צהובים מבפנים, רכים וטעימים לחיך, ומתוקים; ממורחים מבחוץ בביצה, שיהיו נוצצים ופרג רב מפוזר עליהם; כיסני המן, ממולאים פרג ואגוזים; „רוגלים״, עוגות בדמות חצי ירח, ממולאים ריבה או צמוקים; פלאדען, כריכים של טבלאות קמח וסוכר, ממולאות צמוקים ואגוזים, אפויות בדבש; „טייגליך״, פתיתי קמח אפויים בדבש; „מונדליך״, פרג בדבש; ו„גראלאש״; שומשומין בדבש; וסתם עוגות, לקח.

כל אשה המרבה בכמות ובאיכות, ובמינים ממינים שונים, גבירה היא בעמה.

משלוח המנות, עסק רב הוא, יש לשלוח לכל אדם לפי כבודו, ויש לענות לאדם לפי משלוחו, שלא יעלב אדם, או להיפך, שידע אדם, שלא

יהיה חזיר. לפעמים, אמנם יש לעבור על המדה, לשם שלום, ולשמירת יחסים טובים, ומתוך הנחה: אוותר אני, „זאל מיינס איבער געהען". צריך לנדוב למשרתים ולמשרתות, המוציאים ומביאים את משלוח המנות והמקבלות את המנה חזרה, שלא ירגזו ולא יגרמו, חלילה, תקלה, ולא יפגעו במשלוח שלך, על ידי סחיבת משהו, מן הצלחת, ויהיו מלבינים פניך שלא באשמתך.

בפורים רבים העניים החוזרים על הפתחים. ביום זה, הם הנם השולטים בכפה; הנזכרים במפורש במגילה, „ומשלוח מנות לעניים". סבתא מכינה כמה ימים קודם פורים, הרבה אגורות נחושת, וביום הפורים, מבעוד בוקר, היא יושבת ליד שולחן, בכניסה לבית, ומחלקת נדבות, וגם דברי מאפה; הילדים הנם גם הם יחסנים גדולים, והם תובעים הרבה, ומה שאין נותנים להם, הם לוקחים בעצמם. בפורים הרי מותר.

לאחר חצות היום, מתחילה עריכת השולחן לסעודת פורים. עורכים אותו באולם, בחדר הגדול שבבית המיועד כל השנה לקבלת אורחים חשובים בלבד; עורכים כמה שולחנות; פורשים מפות לבנות. בראש השולחן הפורים־קוליטש, המסמל את היום. בקבוקי המשקה השונים. יין שרף, משרת דובדבנים ושזיפים, קואס תפוחים לרוב. לשעת מנחה מתחילים להתכנס האורחים. סבא הוא הזקן במשפחה, ולסעודתו באים כל הקרובים, משפחות שלמות. מתפללים מנחה בצבור בבית, לפני הסעודה, ומעריב מאחרים להתפלל, אחרי הסעודה.

סבא בוצע את הפורים־קויליטש, לאורך, בסכין גדול וארוך, מנהג של פורים. הסעודה נמשכת זמן רב, מיני מתיקה ולחיים מקודם. דגים ובשר, ולביבות בשר, וצימעס ממינים שונים; ושיחה ודברים בעלמא, וקידוש של פורים מבדח, שלוב פסוקים בפסוקים: „יום הששי ויכולו השמים; השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם; אדם יסודו מעפר וסופו לעפר", וכן הלאה; כל המרבה הרי זה משובח, וכולם מתפלאים מיכולתו. בפורים אין מרבים בדברי תורה. השתיה כדת, עד שלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי; והאכילה אף היא בשפע רב.

באים הפורים־שפילער, הם משחקים את המגילת אסתר, ואתם הכלי זמר, הצגה בכל בית ובית; עד שיקבלו שכרם ומנתם, מכל אשר נתן להם לקבל, ולתפוש ולסחוב מן המשקה ומן המאכלים, ובעיקר מיני המתיקה, להם ולבני ביתם. לילדם שמחה רבה אתם. טוב להתקרב לאסתר המלכה, ולהרים את שובלה, ולגלות כי זה רק יהודי מתחפש; וטוב למשוך בשטריימיל של המלך אחשורוש, ובציציותיו; ולשמוע את הבדחן, ההורז חרוזים על אסתר המלכה, ועל המן הרשע, ועל ויזתא; ואת ישראל איצי, ההולך בראש המשחקים, מעין מנחה למשחק פורים, ומפלס להם דרך, ותובע את שלו.

ימי פגרא

ל"ג בעומר

ל"ג בעומר לא חג היה, אלא מעין יום פגרא. תוך ימי הספירה, בהם אין חתונות, ואין שמחות, ואין יהודי מספר את שערותיו, וכולם — מעין

מהדורה ראשונה של 3 השבועות, המתחילים בשבעה עשר בתמוז וגומרים בתשעה באב; די „פלאק־סיבע טעג", ימי הבכיה, קרא להם העם; וקצת לא מובן היה הדבר, למה בראשית הקיץ, בימי הקציר, בין עומר לבכורים, גוזרים עליהם יהודים, אם לא אבל ממש, הרי המנעות משמחה?

רק בערב ל"ג בעומר, יוארו פתאום בתי הכנסת, בהרבה נרות, על כל אדני החלונות, ועל מעקי הבימות, שבבתי הכנסת; וכל העיירה מתעוררת: „ר' שמעון בר יוחאי'־יס יא־הרצייט"; „הלולה דר' שמעון בר יוחאי", או יותר נכון, יום השנה לפטירתו של רבי שמעון בר יוחאי. מי היה רבי שמעון זה, לא כל אנשי שפולה ידעו. וודאי לא כל מתפללי בית הכנסת הוולובי, ובית הכנסת הגדול, בו התפללו המוני העם, ידעו על כך. וודאי היה זה רבי חשוב.

אך המלמדים בחדרים, ספרו לתלמידיהם: רבי שמעון בר יוחאי ובנו אליעזר, שברחו מן הרומאים, ישבו 13 שנה במערה, והתפרנסו מחרוב שגדל על פתח המערה, וממעין מים, שנבע לרגליו; ושם חברו את ספר ה„זוהר"; על רבי עקיבא ועשרים וארבע אלף תלמידיו, הלוחמים בשורות בר־כוכבא, המורד נגד הרומאים, שהיה לנשיא היהודים; גבורי החייל ללא מורא וחת, שנים עשר אלף עוקרי ארזים, ושנים עשר אלף מקוטעי אצבע.

דברי הרבי מצאו תוקף וסעד בקשתות ובחצים מעץ, שהכין הבאהעלפער לילדים; קשתות וחצים צבעוניות; בהפסקת הלמודים בצהרים; והליכה לשדה עם קשת וחץ; וצידה לדרך, עוגת רצפים וביצה; ומשחקים, ומאבקים, עד בוא שעת מנחה, שמתפללים בשדה, זכר לקרבות של גבורי ישראל, ופריקת עול גולה, ועול חדר ליום אחד.

חתונות רבות היו באותו יום, וכלי זמר, ורקודים וסעודות חתונה; מתערבות שמחות בשמחות, הפרט והכלל. העם מתעורר לשמחה, תוך ימי הספירה; — גם מבוגרים אוכלים עוגת רצפים וביצים בצהרי אותו יום; סעודת ל"ג בעומר; ובתפילת מנחה, מדברים בבית הכנסת על עניני דיומא.

חמשה עשר בשבט

ביום זה, גם הלמודים לא נפסקו, אלא לשעה קלה, לפנות ערב. רק החרובים, השקדים, התאנים היבשים והצמוקים, שנתנו לילדים לסעודת מנחה, במקום התפוח הרגיל, הכניסו את השוני, ועוררו את רוחות הילדים. הרבי סיפר על ראש השנה לאילנות בא"י, שם פורחים העצים בחורף, והשמש חמה כבאביב. הדברים נשמעו מוזרים, למראה השלג הנראה דרך החלונות, המכוסים פרחי כפור, המכסה בשכבות לבנות עבות, את כל האדמה, והוא יורד, ומוסיף ויורד, ללא הרף.

הרבי השתמש בשעת כושר, ללמדנו לברך על הפרות; ולספר בשבחים של ארץ ישראל אם כי ספק, אם היו הפרות, שנתנו לנו, פרות ארץ ישראל, או מיובאים מתורקיה ויוון, הקרובים יותר. אולם לגבינו הילדים, וודאי לא

היתה כל ארץ אחרת, מלבד ארץ ישראל, המגדלת פרות מתוקים כל כך, וטעימים כל כך, כתאנים, החרובים, השקדים והצמוקים.

בערב היה אבא מוסיף על חגיגת החדר; מחלק פרות גם הוא, לכל הבית, ומספר בשבח ארץ ישראל; בשבח האכרים, שראה אותם בבקורו בארץ. ושר לנו משירי ציון. היה החג נמשך כל הערב, ולמרות קצורו, היה רשמו גדול, והחלומות בלילה הוסיפו משלהם, ועשו לנו קפיצת דרך לארץ ישראל; אל השמש, אל העצים הפורחים בימות החורף.

חוג הציונים שבשפולה, נהג אף הוא לחוג את חמשה עשר בשבט; אמנם עשוהו נדחה, לליל שבת או למוצאי שבת, שלאחר חמשה עשר בשבט. היו הציונים מתכנסים לנשפיה; לרוב, בבית קליצ׳ין. מרת באזי קליצ׳ין מומחית היתה לסדור נשפיות של ציונים. בעלה, דוב בער קליצ׳ין, היה מותיקי הציונים בשפולה; סוחר אמיד; את בנו, שלח ללמוד בגימנסיה הרצליה ביפו, תכף להוסדה; ומרת קליצ׳ין בקרה בארץ כמה פעמ ם. ביתה היה פתוח לרווחה לאורחים. מרת קליצ׳ין הכינה כבודים טובים; נשמעו דברים על ארץ ישראל, ועל התנועה הציונית, ועל כל וכוח ששרר אז בחיי היהודים. שרו משירי ציון, קראו מכתבים שנתקבלו מהבן מארץ ישראל. וחיו באווירה של א״י במשך שעות אחדות.

תעניות

יהודי שפולה, ככל ישראל, שמרו על כל התעניות, לזכר חורבן ירושלים וצרות ישראל: שבעה עשר בתמוז, תשעה באב, וצום גדליה, תענית אסתר ועשרה בטבת, נשמרו כולם

שלושת השבועות, משבעה עשר בתמוז ועד תשעה באב, היו ימי אבל בשפולה; החתונות לא נערכו בהם, ושמחה אחרת לא נכרה; בתשעת הימים, מראש חודש אב עד אחרי תשעה באב, לא אכלו בשר; אלא מאכלי חלב, כרט לשבת.

בתשעה באב, היו הגברים מהלכים בגרבים, כאבלים; בבית הכנסת יושבים על הרצפה, שכוסתה חשש, כביום כפורים, וקוראים במגילת איכה, לאור נרות, המוחזקות בידים. מנורות לא הודלקו, ובית הכנסת כולו שרוי בחשכה, ואור הנרות מפיץ צללים רבים, על קירותיו ועל היושבים המתנועעים עם קריאתם; רק הילדים השובבים, היו מפריעים את האלגיה, בזריקת האטדים על ראש המקוננים. קינות קראו בליל תשעה באב וגם למחרתו; בבוקר לא הניחו תפילין, משני טעמים: משום אבל, ומשום מועד, כאחד — כי דרשו: „קרא עלי מועד לשבור בחורי״, ובמועד אין מניחים תפילין; רבים היו נשארים כל ליל תשעה באב בבית הכנסת; מעיינים במדרש איכה, קוראים באיוב, ומחכים לראות, כשיתבקעו השמים; באמונה, שבליל תשעה באב מתבקעים השמים לקול בכיות ישראל; נשים מרבות לקרוא בתחינות, ומיללות בבכי, אף על טיטוס, שה׳ הכניס לראשו צפור עם מקור נחושת. בלילה לאחר קינות,

מהלכים יהודים בגרבים, מבית הכנסת לבתיהם, ומשוחחים מתוך כובד ראש, ברוח נכאה, על חורבן הבית, וגם על ארץ ישראל החדשה והציונות.

בבוקר, לאחר אמירת קינות, בבית הכנסת, הליכה בצוותה לבית הקברות. מסובבים את בית הקברות מבחוץ, וזורקים שום על המצבות, זכר לחורבן שפייער, ווערמיזה, מגנצא, קהילות ישראל שנחרבו על קדוש השם, ראשי תבות שו״מ.

לשעת מנחה היה נשבר האבל; מניחים תפילין, כדי למלא את החסר; מקדימים בתפילת מעריב, וממהרים הביתה לסעודה המפסקת, „אטריות נפוחות״ מבושלות בחלב, או בחמאה, מעין סעודת הבראה לאבלים ודברי מאפה אחרים טעימים, מעין פצוי על ענוי הצום.

את ההבדל בין צום יום כפורים, לבין תשעה באב, היו חסידים מציינים, בדברים בשם רבי לוי יצחק מברדיצ׳ב: „ביום הכפורים איך רוצה יהודי לאכול? ובתשעה באב איך יכול יהודי לאכול״? היינו, איך רוצה יהודי לאכול ביום הכפורים, בשעה שהנו כולו שרוי בעולמות העליונים, ובתשעה באב איך יכול יהודי לאכול, והוא כולו שרוי בצער.

התעניות האחרות, נמשכו רק מבוקר עד ערב, ולא כולם השגיחו בהם. רשמם היה ניכר בבית הכנסת, באמירת „עננו״, בתפילת שמונה עשרה; „עננו ה׳, עננו, ביום צום תעניתנו, כי בצרה גדולה אנחנו וכו׳״, ובחדר ספרו המלמדים לילדים על סיבות התעניות:

עשרה בטבת הושם המצור על ירושלים ע״י נבוכדנצר, והתחיל תרגום התורה ליוונית, בימי תלמי. בט׳ בתמוז נבקעה חומת היער ע״י נבוכדנצר.

ב־י״ז בתמוז פסקו הקרבנות בבית המקדש והיוסיפון בא לדבר אל הקנאים, שיחדלו ממלחמתם עם הרומאים; והיה הצום של שבעה עשר בתמוז מאוחד לשני הבתים יחד; שני הבתים חרבו בתשעה באב.

בצום גדליה, הרג ישמעאל בן נתניה את גדליה בן אחיקם, אחרון מושלי יהודה, בימי שלטון הבבלים.

בצום גדליה, הרג ישמעאל בן נתניה את גדליה בן אחיקם, אחרון מושלי ימי הצומות מחרוזת אחת, של ימי פורענות, הצפויים לישראל מדור דור, הולכים וחוזרים ובאים. המלמדים היו מוסיפים לספר מדרשים שונים ואגדות; והילדים שומעים ומצטערים, בצער ישראל, וחיים את חיי עמם.

יוצאת מהכלל היתה תענית אסתר שלא היתה משרה תוגה בחדר. לתענית זו קדם לימוד המגילה, במשך שבועות שלמים. הילדים ידעו את פרטי המאורע, וסוף המעשה המשמח, והצום היה, לגבי דידם, מעין מערכה ראשונה, בפורים שפיל, זו הקומדיה המשעשעת של אחשורוש ואסתר המלכה ומפלת המן ובניו, וכל שונאי ישראל, העמלקים, מדור דור.

חגאות הגויים

עם לבדד ישכון, היו יהודי שפולה, ובגויים לא התערבו; אם כי רוב משאם ומתנם היה עם הגויים, ומהם פרנסתם, ופחד הגויים עליהם ושלטונם; האוריאדניק והפריסטאב, הם המושלים בכפה, ויש לדבר עמם בשפתם; תרתי משמע, בפה

ובמתנת יד; אך בקהלם, לא ייחד ישראל, ורוחם אינו רוחו. הבתים היו נפרדים; העיירה של היהודים, והכפר של הגויים; והחיים גם הם נפרדים; בכל, מכל, כל. חגיהם, לכן אינם נקראים חגים, כי אם חגיס „חגאות", ודי; אם רק עקימת לשון, מלשון חג, לשם „להבדיל"; ואולי, מלשון חגה; פחד וזועה, על כל שונאי ישראל, רחמנא לצלן; בחגאות אלה, היה אמנם משום הפרעה בסדר החיים הרגיל של העיירה, אך שלא מרצון ולא מהנאה. לרוב, נתמלאה העיירה רגש של אי נוחיות, והרדה, בחגאות אלה, מההמון המבוסם, והאלים, המטיל פחדו; המהלך אגב חרות גדולה, בפה ובידים, ברחובות העיירה, בדרכם אל בתי הכנסיה, אשר בקצות העיירה; או אל המונופול, חנות היי"ש הממשלתית, אשר בטבור העיירה, אם כי רוב קוניה גויים, והמוכר בה גוי, אך היא פתוחה גם בימות החגאות, בהם גדול מאד הפדיון ליי"ש; ומן היד אל הפה, תכף ומיד.

חגאות אלה לא היו משנים את סדר החיים הרגיל בבתי היהודים, ולא השרו רוח חג, או שמחה בין היהודים. להיפך, רוב ימי חגיהם, להוציא „חג הפסחא", „ראש השנה" ו„חג המולד", היו ימי יריד ושוק. גוי הולך לבית הכניסה, או ממנו, סר לחנות היהודית, או לבית המרזח היהודי, החשאי, לקנות צרכי חג, או סתם מיצרכים, או לשלשל בקבוק יי"ש לתוך גרונו; ויהודי משמשו, ועושה מסחר. הרושם היה שונה מפעם לפעם; בבחינת ו„ייחד", פעם עורר חדווה על המסחר הטוב, ופעם נעשה גופו של יהודי חדודים, חדודים; מפחד, ומעלבון, ומפגיעה.

בערב חג המולד, „די בלינדע נאכט", „הלילה הסומא", היו יהודים נמנעים מללמוד תורה; שלא לסייע לסטרא אחרא ולאלוהם, כביכול. הילדים משתחררים מהחדר עם אור יום. בלילה שכזה, שהתורה אסורה בו, גדולה השמחה. מותר לעסוק בכל מיני משחקים, ולהשתובב בהיתר, ומכיוון שמחנוכה טרם עבר זמן רב. עוד יש „קויטלעך", וסביבונים, לשחק בהם. נמצא, ילדי ישראל נהנים בעקיפין, ויוצאים ברוח, מלידתו של אותו איש; מבוגרים, גם להם שעת קורת רוח. מקדימים לחזור מבית הכנסת, מתפילת ערבית; יושבים בטלים כל הערב, בבית חם, והסגור כלפי הרחוב מכוסה השלג, ומשוחחים דברים בטלים, והלצות; לעתים ממולחות, על בתולה שילדה, ועל אלהים שחשקה נפשו באשה; אמונת הגויים.

עצם חגיהם של הגויים בשפולה, גויי אוקרינה, צאצאיהם של חמיל וגונטה וחילותיהם, רוצחים כמותם, רובם אכרים בורים, מה הם ,ומה טיבם שימשכו לבם של ישראל? תפילתם כולה תפילת הכומר, ועוזריו, ונערים ונערות שלמדום לשיר אחריהם; כולה בשפה הסלאוית הכנסיתית הקדומה; אשר רוב העם אינו מבין בה, כלל; וגם קרוא אינו יודע בה, ואינו יכול לשתף עצמו בתפילה, אלא לחזור בעל פה, על פסוקים המושרים לפניהם.

טקסיהם; קידות, והשתחוויות והצטלבויות, קטירת קטורת, וזריקת מים קדושים; תהלוכות עם הצלבים הגדולים, המוזהבים, „הצלמים"; ודגלים מצוירים, פני קדושים משלהם, „איקונין"; צלצול פעמונים בלתי פוסק, הליכה

בהמונים בצותא, גברים ונשים כשרגליהם בוסות בשלג הלבן, בחורף, או באבק או בבוץ, בקיץ; ברוחב הרחובות שבעיירה, כאילו לשם הפגנה: כאן אנו הבעלים, גם במשכנותיכם.

טקסים אלה, הרגיזו מנוחת כל אדם מישראל, ועוררה חרדה בלב תמיד. „מע געהט שיין מיט די שמאטעס"; „כבר הולכים עם הסמרטוטים"; דגלים וצלמים של הכנסיה, לא בשרו אף פעם טובה לישראל; והיהודי התייחס אליהם תמיד בפחד, ופחדו הפך לבוז.

הכנסיה, השכרות, והפוגרום, (הפרעות ביהודים) היו תמיד הצד השני, של מטבעת השלוש; בשעת גלופין זו, של המוני עם, בורים, אשר אדיקות דתית, עוורת, משולהבת, ויי"ש, מעורבים בה יחד, היתה תמיד נשקפת סכנה ליהודי „האנטיכריסט", אשר לדברי הכומר, צלב את בן האלהים, כביכול, וגרש את מלכות השמים מן הארץ, וגרם להם לאכרי אוקרינה, כביכול, רעה ממש.

את שמו של פונטיוס פילטוס, וודאי, לא שמעו הגויים בשפולה, אף פעם. אימתי היה דבר הצליבה, ובאיזה מקום, היכן היא גולגוטה, וגת־שמנא, וירושלים, והכנרת? לא היה זה כלל מענינם; ולא על כך הצטערו הם, כביכול, שני אלפים שנה. הם שמעו כחדשה, כי היהודי רצח את בן האלהים שלהם; ובוודאי היה זה רק אתמול, או היום; והרוגז, מהול ביי"ש, ודברי שטנה של הכומר, ואחרים, לכל עת מצוא, עוררו רגזם, ולא נתנה להם מנוחה, והפוגה, עד שנחתה ידם באדם מישראל; שכן הוא, האנטיכריסט, צלב את המשיח, בן האלהים, הפרווסלאוי...

בימי גנוסיא אלה, עת הקדושה המשולהבת חופפת על גויי אוקרינה, מוטב לאדם מישראל שלא להפגש בהם. ורבים היהודים הסוגרים את חנויותיהם, ועושים לעצמם שבת שלא מרצון; ביחוד, בשעת התהלוכות הדתיות, ובהליכת ההמונים לבתי הכנסיה, וחזרתם.

בסעודות החגאות, רבתה הזלילה, והסביאה, והשכרות, עד שגויים רבים היו מתגלגלים בשכרותם, כחזירים, בבוץ או בשלג; ושקצים ושקצות שבגלופין, נוהגים בפריצות, בריש גלי; או יוצאים ללחום, ולנקום את נקמת בן האלהים, הצלוב, מהיהודים הארורים. בני השטן.

יהודים שמרו על נפשם, ונזהרו מהגויים, בחגאותיהם. ובוודאי שלא התערבו ביניהם, בסעודותיהם והלולותיהם ,ולא התגעלו בפת בגם, שהיה כולו טריפה; לא בקרו בבתיהם, ובוודאי שלא בכנסיותיהם.

ילדים יהודים ידעו, כי בעברם על פני כנסיה, עליהם לאמור: „שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא". אך במידה שגויים, וביחוד שקצות, היו משרתים אצל יהודים, בעסק או בבית, היה רוח חגאותיהם מתגנב, גם לתוך בתי ישראל.

השקצות המשרתות בבתי ישראל, היו מתפנות בימים אלה, מעבודתן, ללכת לכנסיה, לובשות בגדי צבעונים, וכותנות לבנות רקומות; וקולעות, שעה

ארוכה את צמותיהן הארוכות והעבות; עונדות על צוארן וחזיהן מחרוזות, מחרוזות, של אלמוגים גדולים, אדומים, ושחורים; ויוצאות לבית הכנסיה, ישר מבית היהודי, וגם חוזרות אליו. יש שהן אופות לעצמן, ברשות בעלת הבית היהודית, ובתנורה, חלת לחם לבנה עם צמוקים, לכבוד החג, והולכת לבקר קרובים, אשר בכפר, סמוך לבתי העיירה, ומביאות את מתנתן, חלת החג מבית היהודי; אחרות, מקבלות אורחים בבית היהודי; במטבח, או יושבות עם השקצים עד שעה מאוחרת בלילה, על המעקה; מעטות מן המשרתות היו מתפנות ויוצאות לפגרת החג לבתיהן.

היו גם חגים לגויים, שרות קדושה והכנסיה לא חפפו אליהם; ועיקר תכנם אמונות תפלות, והלולא. „מסליאיניצה", חג החמאה, מעין סעודת החלב שלנו בשבועות, היה חג מקדמת דנא; עת היו אבותיהם עוד עובדי אלילים; היו מביאים אז קרבן חמאה וחלב לאליל, וקראו בפניו „צ'ור מיניא" שמור עלי. היו ימי גנוסיה אשר שם של קדוש קרוא עליהם, וסגולתם עמהם; אשר רק מהדרים מן מהדרים, שמרו עליהם, ובקרו בהם בבתי הכנסיות.

פטרו, היה חג הבתולות. שכן, הקדוש פטרו, הוא המזווג זווגים; והשקצות מאמינות, כי בליל זה, נגזר דינה של בתולה, שהגיעה לפרקה, לנשואין או לשבת. היו מתכנסות כמה שקצות לבית אחד, ואופות חלות, ולאחר מכן עומדות כולן בשורה, וזורקות החלות לכלבים, שהזמינו להן מבעוד מועד, והבתולה, אשר הכלב תפש חלתה, ראשונה, סימן לה שתכנס לחופה אותה שנה, ראשונה; ולשם סיוע דמילתא, היו מצטרפים לשקצות השקצים; וברוב המקרים, אם נבואתו של הכלב לא נתקימה, והבתולה לא נכנסה לחופה, אותה שנה, פעלה עזרתו של השקץ, שעמד לידה. ואם לא נכנסה הבתולה לחופה אותה שנה, נכנסה להריון אותו לילה; ופטרו הקדוש, אם לא ראה את כל תאותו, ראה לכה"פ את עיקרה.

אותן חגאות של השקצות, הפכו ממילא לענין רב בבתי ישראל; שכן יצר הוא באדם, ואף בנות ישראל ונערים, אוהבים להציץ במה שאסור, ובעלות בית נוהגות לשלוח לשונן רכיל, במעשה משרתותיהן, וליהנות מכך, והענין, הוא ענין לענות בו, רחמנא לצלן.

יא. אירועי משפחה

שמחות גדול בנים

לא רק בחגים שמח יהודי בשפולה; אדרבא, שמחה היתה לאדם בישראל, שמחתו הוא, שמחת ביתו ובני ביתו; ילד כי יולד, בר־מצוה, חתונה וכו׳. אמנם, אנו ילדי שפולה, לא ידענו מחגיגות יום־הולדת; שמענו על כאלה אצל הגויים, ואצל אותם מישראל — אריסטוקרטים, רחמנא לצלן, שנהגו מנהגי גויים ורצו להדמות אליהם. אנו לא קבלנו מתנות ביום הולדת, ודומה, לא קבלנו מתנות כל עיקר, כל ימי חיינו, מלבד דמי חנוכה. איש לא עשה לנו הפתעות; אנו לא נקראנו בשמותיהם של קדושים, כילדי הגויים, רחמנה לצלן. יום הולדתנו היה לנו יום פשוט ככל הימים. שום נס לא התחרש בלידתנו, לא לגבי דידינו, ולא לגבי אחרים, ולא היה על מה לשמוח. אבל לא כן ברית מילה.

ברית מילה

ברית מילה היה יום חג, שבו אדם מישראל, שהנו „בעל ברית״, וכמה מקרוביו וידידיו, מתבטלים ממלאכתם, ומתפנים לסעודת מצוה. לא היו אומרים בשפולה מלים ולד, או מכניסים ולד בבריתו של אברהם אבינו, אלא אומרים, „מיהדים ילד״, „מע אידישט־אַ קינד״; ומשמעות גדולה היתה למלים אלה, בעיניהם ולבותיהם של יהודי שפולה. אדם סתם במה נחשב הוא? ומותר לאדם מן הבהמה אין. אך יהודי, שאני; חתן דמים למולות; ושמחה לאב שהביא עוד יהודי לעולם; כל אותם שמונה הימים, מיום הלדה ועד יום הברית, היו רק מעין הכנות בלבד. אותו מזל טוב, שברכו אדם ביום שנולד לו בן־זכר, היה רק מעין ברכה על תנאי, עד שיובירר אם אמנם בן קימא הולד, ואפשר ליהדו. כל אותן קריאות שמע, ושירי המעלות בחדר היולדת, ושמחת „בן זכר״ בליל שבת שלפני הברית, ו„שלום זכר״ בלילה, אור ליום הברית, היו סגולות בלבד, לשמור על הולד, על מי שעתיד להיות יהודי; ומכיון שהגיע לברית מילה התחילה החשיבות, והתחילו מתכבדים בו: מי יהיה „קואטער״, היינו שיביא את הולד לכסא אליהו, ומי יהיה סנדק, ומי המוהל, ומי יאמר ברכות? כי כבוד הוא לעוסקים במצוה, וסגולה לנפש מישראל, שראויים ומכובדים יכניסוהו ליהדות ולראשית מצוות. יהודי, בעל ברית, עורך כרה על בשר ודגים ויי״ש ויין, והוא לובש בגדי שבת, ועולה לתורה; והסעודה מלווה שירת חזנים, וברכת „מי שברך״, לאב וליולדת ולולד, וצהלת אורחים, שעות רבות.

הולדת בת

בת כי תולד — וראה אדם עצמו מקופח כל שהוא; שכן נלקחה ממנו עיקר השמחה של ברית מילה, ושל הכרת ערכו על הבאת יהודי לעולם. אין

דומה בת לבן; לא קדיש, לא בן תורה, לא השארת שם. ובכל זאת, אין פוטרים בת בלא כלום. בשבת שלאחר הלדה, יערך „לקח און בראנפען", היינו חגיגה על יי"ש ודובשן, בבית אבי הבת. לבת קוראים שם בבית הכנסת, כשהאב עולה לתורה, ועושים „מי שברך" לאב, ליולדת ולולד; המתפללים מברכים ב„מזל טוב"; ואם הבת היא פטר לחם, מתנחמים ומנחמים: „בת תחילה סימן טוב לבנים".

פדיון הבן

בן זכר, בכור, שאינו בן כהן, זוכה לשמחה שניה, במלאות לו 30 יום, היא שמחת פדיון הבן; ואף ביום זה, נערכה סעודה במשפחה; אבי הילד מחפש אחרי כהן, חשוב, ותלמיד חכם, לפדות מידיו את הילד; שכן היה בזה משום השתייכות לקדושה; ורצוי היה, שלא יהיה הכהן, כהן הדיוט, חלילה. הכהן מקבל את הפדיון, 5 רובלים, כנגד 5 סלעים שבתורה, והוא גא על פדיונו; יש שהוא מוסרו לצדקה, ויש שהוא משתמש בו לדבר שבקדושה, כי הפדיון עצמו קודש הוא.

חלקין

גדולו של ילד מישראל, אף הוא מלווה רגעי שמחה. לכשהגיע זמנו של ילד בשפולה לגזוז שערותיו לראשונה, היו עוטפים אותו בטלית, ומביאים אותו לתספורת לרבי, אם נמצא הרבי בעיירה, אותו יום, או לכה"פ לרב; לרוב היו מחכים, בכוונה, עם התספורת, ליום שהרבי יזדמן לעיירה, והרבי או הרב היה לוקח את המספרים וגוזז כמה משערות הילד, היתר יעשה הספר, ומברך את הילד: „ישימך אלהים כאפרים וכמנשה"; קראו לשמחה זו „חלקין", היינו, מחליקים ראשו של ילד; והיה בזה משום שמחת ראשית הגז.

תלמוד תורה

כשהגיעה שעתו של ילד ללמוד תורה, והוא לרוב רק בן שלוש שנים, הביאוהו שוב, עטוף טלית, לרבי או לרב; והיה הרבי מראה לו אלף ובית בסדור, וזורק לו ממתקים מעל ראשו, ומברכו, שיהיה יהודי טוב, וילמד תורה; והילד חוזר בפחד ובגמגום, תורה, תורה. האב שזכה לכך, שמחתו מרובה, שכן זכה לשלב ראשון, לגדל את בנו לתורה.

גילו של ילד מישראל, היה נמדד לא לפי שנותיו, אלא לפי דרגות למודו. א„אלף בית אינגל" (ילד לומד אלף בית), א„חומש אינגל" (ילד לומד חומש), א„רש"י אינגל" (ילד לומד רש"י), א„פסוק אינגל" (ילד לומד נביאים), און א„גמרא אינגל" (ילד לומד גמרא). בכל שלב ושלב, מרגיש האב שזכה לעלות בדרגא; ולבו עלץ בקרבו.

בר־מצוה

בהגיע ילד לבר־מצוה, היתה מורגשת חוויה גדולה בבית; כמה חודשים לפני הבר־מצוה, מתחילה פרשת כתיבת התפילין; שכן מנהג היה בשפולה,

שמזמינים תפילין לכל ילד, במיוחד, אצל סופר סתם, והוא כותב אותם תפילין לשם הבר־מצוה; להוציא, מי שזכה, ועברו לו בירושה תפילין של איזה קרוב למדן ויחסן, ורצו הוריו, שתפילין אלה ישמשו לו סגולה, או כבוד. התפילין עצמם, כמה מינים ודרגות חשיבות להן: תפילין מעור אחד, ותפילין תפורות; תפילין שקרקעיתן שקופה, והפרשיות נראות בעדן; תפילין גדולות ותפילין קטנות; תפילין של סופר סתם, זה או אחר, שלא כל סופר סתם דומה לרעהו, בתורתו, בחסידותו, באומנותו; וחשוב מי שכל המעלות בו. עם הזמנת התפילין, מתחילים לימודי דיני הנחת תפילין בשולחן ערוך, ולמוד ברכות הנחת תפילין, וברכות קריאת התורה וההפטורה, וטעמיה ונגונה, לשבת של בר־מצוה; ולאחר זה, אמון הנחת התפילין, ארוסין ראשונים לאדם מישראל, ארוסין לשכינה ולתורה.

ביום הבר־מצוה ממש, לא בשבת שלפניו או לאחריו, הליכה לבית הכנסת יחד עם האב והמלמד הנחת תפילין בברכה לעיני כל המתפללים; עליה לתורה כאדם מישראל; ברכות מזל טוב, וחלוקת דובשן ויי״ש לכל אנשי המנין; דובשן מיוחד לבר־מצוה, „האניג לקח״, קשה, שנחתך בחתיכות מרובעות, זקופות, בעודן בצק; המתפורר בפה. האב מברך ברוך שפטרני. אותו יום מחלקים „לקח״ גם לכל ילדי החדר, בו לומד הבר־מצוה, „לקח״ הבגרות היהודית. מאז, נער מישראל נעשה יהודי לכל דבר; מצרפים אותו למנין; יש ששמים עליו אז, כבר, גם, עול דרך ארץ. נגמר תור הילדות, והוא יוצא לסייע בידי אביו במלאכתו, ולחפש מעמד פרנסה, או ללמוד מלאכה. בשבת שלאחר כך עליה לתורה, שנית, וקריאת ההפטורה בטעמיה בבית הכנסת; קידוש למתפללים בבית הבר־מצוה. יי״ש ודובשן, וקוגל; שמחת יהודים; נצטרף אדם מישראל למנין, ואדם מישראל פוטר מענשו של אחר, של בנו.

ילדות בשפולה היו מקנאות באחיהן, שזכו לכל כך הרבה מאורעות ושמחות; והן נסתחפה שדן; ואמהות היו מנחמות אותן, שחלקן לא יקופח; ואם ירצה השם, לכשתגענה לחתונה, ישולם להם כפל כפלים. ואמנם, התונות בשפולה, היו דאגתם וטרחתם של הורי הכלה בלבד. „חתנ׳ס צד״, היינו צד החתן, היו בבחינת מיוחסים זועמים, שלא נקפו אצבע, והיו מחכים, לבוא אל המוכן, וליהנות מהמשתה, שהוכן עבורם ע״י הורי הכלה.

חתונות

חתונה, שמחה גדולה היתה בשפולה; שכן קדמו לה הרבה דאגות, והרבה עמל, והרבה יגיעות; בחירת חתנים, ומו״מ עם מחותנים, ועם שדכנים, ועמידה על המקח, על הנדוניא, ועל המזונות שלאחר החתונה, ועל המלבושים, שכן הורי החתן דורשים הרבה, והורי הכלה לא תמיד משגת ידם, ואין אדם רוצה להפסיד שדוך הגון; הרי, בת שהגיעה לפרקה, היא כמשא כבד לאדם בשפולה; בת איננה בן ואין נותנים לה לשבת, עד שילבינו שערותיה, חלילה; בת בוגרת, שלא נמצא לה חתן בשעתה, הרי היא כאתרוג לאחר סוכות, שיש לחפש לה בעלן.

דואג וטורח יהודי, להשיא בתו בעוד מועד; ראשו עליו סחרחר, וכובעו שמוט לו לאחוריו, והוא נאנח ונאנק, ועושה במיטב יכלתו; לווה, ושואל, ושוקע בחובות, כהרים, ומבטיח, ועושה חתונה, כיד המלך; יראו שונאים ויתפקעו, ולא יוציאו לעז, חלילה, עליו ועל בתו; והמחותנים, תצא נשמתם; אל ירימו אפם, ואל ינהגו בגדלות; ידעו מי הוא; ויספרו לדורי דורות, איזו חתונה עשה, הוא, לבתו, וילמדו דרך ארץ; בהגיע זמן החתונה, והכל בא על מקומו בשלום, הנדוניא הושלשה, והבגדים נתפרו, והכרים והכסתות הוכנו, והלעקיך (הדובשן) מוכן, ונשחטו התרנגולות, למרק הזהב, והוכנו השקדים למרק, „די מאנדעלעך"; והוכנו הדגים המפולפלים, והוזמנו הכליזמרים, המנגנים, והכל מוכן ומזומן, וכל שפולה מוזמנת. איך לא תרבה השמחה ולא תעבור על כל גדותיה.

לפנים, היו עורכים חתונות בבתים; ומשום שצר היה המקום בבתים, היו בעלי בתים אמידים, בונים סככה מיוחדת לחתונה. קרשים ועצים לא חסרו, חלילה, בשפולה, והרבה יהודים היו בוחרים לערוך חתונותיהם בקיץ; והיו קובעים זמן לחתונה, לשבת שלאחרי שבועות; היינו, השבוע של אחרי שבועות; אך יש, שהיו שוכרים מקום מיוחד לחתונה.

שני בתי תה היו בשפולה; מבנים גדולים, נמוכי קומה, שהיו משמשים כל ימות השנה מקום שתית תה, ומסעדה לגויים, שבאו לעיירה, או לסתם בורלקים, מחוסרי בית; לעתים, היו משמשים גם בתי כנוס לכל מיני הצגות, של קונצן־מאכערס — מוקיונים ועושי להטים, שנזדמנו לשפולה, ואף תיאטרון נודד של השחקן הנודע מישוראט, ואחרים; וזקנים ספרו, כי אף גולדפדן ולהקתו היו בשפולה, ושחקו שם את „באבע יאכנע" (המכשפה).

היו מטייחים ומסיידים מקומות אלה, ושוטפים רצפותיהם מחלאת הגויים, והופכים אותם למקום החתונה.

לימים, קם יהודי, חיים בנימין, ובנה „טאנץ קלאס" ממש; אולם ללמוד ריקודים, ששמש גם לחתונות, ולכל מיני התקהלויות. בימות החורף, היה בא לשפולה א„טאנץ מייסטער", מורה לרקודים, ובחורים ובתולות חשו לטאנץ קלאס של חיים בנימין, ללמוד רקודים.

כל חתונה הגונה, היתה מאז, נערכת באותו אולם של חיים בנימין, והלהקה של פדינובסקי — משפחת כלי זמרים, מנגנים, היתה מגלה שם כל יכולתה.

חתונה היתה מאורע בשפולה; ולרוב היתה נמשכת שבוע ימים; התחילה בשבת שלפני יום החופה „א אויפרופעניץ"; קוראים את החתן לתורה. החתן עולה לתורה, בבית הכנסת בו מתפללים הוריו, והכלה והוריה מוזמנים לבית הכנסת, כאורחי החתן. דלת עזרת הנשים נפתחת, לשמוע את ברכות החתן על התורה; וכשהחתן יורד מעל הבמה, הוא עובר ליד דלת עזרת הנשים, בה מצטופפות המחותנות, וכל המתפללות; והנשים זורקות על החתן ממתקים ואגוזים; וילדי בית הכנסת מתנפלים ברעש ובהמולה, לתפוש השלל; „מע באשיט דעם חתן"; ואחר זה, קידוש בבית החתן; דובשן ויי"ש וקוגל, לכל מתפללי בית

הכנסת, ולמחותנים. ובמוצאי שבת זו „א פאר שפיל" בבית הורי הכלה; מעין חזרה לקראת שמחת החתונה. בחורים ובחורות, מידידי הזוג, העומד להנשא, מוזמנים. המקום לרוב צר מהכיל הקרואים, הכלי זמר מנגנים, מגישים כיבוד, רוקדים זוגות, זוגות, וכולם בעיגול, כל הפנים לוהבים, ויצרים מתעוררים, כך עד לחצות הליל; והרבה שדוכים נקשרים כאן.

יום החתונה עצמו, יום צום לחתן ולכלה, ויום של חשבון הנפש. החתן לאחר טבילה במקוה, יושב בבית הוריו בחברת שושביניו, וחבריו, והכלה שטבלה מאמש, בבית הוריה עם שושבינותיה וחברותיה. מתכוננים לחופה ומשוחחים בה. אם החתן או הכלה, חלילה, יתומים, בקור בבית העלמין; בנפרד, זה מזו, בלווי קרובים וידידים, להזמין את הנעדרים לחתונה.

בצהרים „א ארעם מאלצייט" — סעודת העניים בבית הכלה. כל קבצני העיר מוזמנים; מקבלים דובשן ויי"ש, וסעודה מבושלת ופיינקוכען, החלות המיוחדות לסעודת חתונה, והכלה עוברת ביניהם ומשמשת אותם; והם שרים „אוי א שיינע כלה".

לפנים היה עוד מנהג, קדום, שבטל במשך הזמן; הכלה מביאה שמלה וכתונת, לאיזו קרובה מיוחסת או למי־נקתה, שיש להזמינה במיוחד לחתונה. הכלה הולכת ברחובות העיירה, בשמלת החתונה, והשביס לראשה; שושבינותיה וקרובים לידה, והיא נושאת המתנה בידיה; הכלי זמרים עוברים לפניה, התוף והחליל מכים, ואנשי העיירה, וביחוד הילדים, מצטופפים סביבתם; פרסומי מלתא וסגולה בדוקה ויתירה למזל טוב.

לאחר הצהרים „א חתן מאל"; הרקוד לכבוד החתן, הרקוד של הנערות, חברות הכלה, בינן לבין עצמן, לשמח את הכלה השרויה בצום, ולהראות את יכולתן במחולות: פולקה ומזורקה, ולס ושיר וקאדריל, ואף לפא־די־פא וטנגו הגיעו. רוקדות הנערות בהתלהבות. כל פנים אדומים. נשים מבוגרות משמשות אותן, ומגישות להן כיבוד; לקח ושטרודל, (דובשן ותופינים); רק הכלה אינה טועמת, כי יום זה, בבחינת יום כפורים הוא לה.

לאחר זה הושבת הכלה, באזעצען די כלה, על כורסא, בראש האולם, ושובינותיה לידה, לקבלת החתן אמירת חרוזים על ידי הבדחן „גרס" לכבודה, „כלה, כלה וויין, היינט איז בא דיר, יום כפור אליין", „כלה, כלה, בכי היום לך יום כפור פרטי". וכסוי הכלה, באדעקען די כלה; כסוי הכלה, הורדת הצניף מהשביס של ראש הכלה על פניה, סימן להטלת כבוד החתן עליה; והליכה לחופה.

החופה מוקמת על יד בית כנסת, לפי מבחר, או לפי הקרבה למקום החתונה. הנשים מובילות את הכלה, והגברים את החתן. המנגנים נוגנים, והקהל הולך מאחוריו וסביבם, ונרות דלוקים בידיהם, לאורך כל הדרך, עד בית הכנסת. מסדרים הקדושין בחוץ, מתחת להופה. פרוכת על ארבע קלונסאות, מוחזקים בידים; נשים, אמהות וקרובות מסובבות את הכלה והחתן שבע פעמים, ומסביב קהל רב, כל תושבי הסביבה, שליד בית הכנסת, מצטרפים לאורחי החתונה, לראות בקידושין.

הושלמו הקידושין מתחת לחופה, מברכים ברכת מזל טוב וחוזרים למקום החתונה. החתן והכלה מפסיקים את הצום, טועמים מ„מרק הזהב", מרק עופות שמן, שופע טבעות שומן, כטבעות זהב; שותים לחיים, ויוצאים ברקודים, זוגות, זוגות של צעירים, ועגולים, עגולים של מבוגרים; המנגנים נוגנים „ויוואדים", נגוני קבלת פנים, לכבוד החתן והכלה, ולכבוד אורחים ומחותנים נכבדים; נשים עוברות עם טסים עמוסי דברי מתיקה ומשקאות, וכיבוד למיניהם, ומזמינות את הקהל לטעום. וכך עד לסעודת החתונה, בלילה, בשעה מאוחרת.

סעודת החתונה כיד המלך. לא חלות, כי אם „פיינקוכען"; חלות עם צמוקים וכמון וביצים וסוכר; כמו בפורים־קויליטש; דגים ממולאים, וחזרת, מרק עוף עם שקדים, „מאנדעלעך"; ובשר עוף עם מלפפונים כבושים, רבע עוף לכל צלחת. וצימעס, ויין, ויין שרף; השתיה כדת. ובין מנה למנה רקודים. ובין מרק לבשר מכריזים על „הדרשה געשאנק". מתנות החתונה.

יש התחרות בין מחותנים מי יתן יותר; מתנות בכסף ומתנות בשוה כסף, כאשר ירצה האדם. ההכרזות נמשכות זמן רב, ואין מגישים עוף וצימעס עד שלא יגמרו.

לאחר הסעודה, ברכת המזון. החתן מברך מזומן, על כוס של ברכה. החזן אומר שבעה ברכות, והקהל עונה אחריו, ואח"כ שוב רקודים. רוקדים, גברים לחוד, ונשים לחוד, במעגלים. רוקדים בחורים ובחורות יחד. סבתא, אשת חיל הזוכרת ימי נעוריה, רוקדת קוזאק והקהל מרונן סביב, ומלוה את המנגנים.

אייזיק, מזיק,
די באבע געאט א קוזאק;
אוי א שמחה, אוי א פרייד,
ווי זי טופעט, ווי זי געאט;
די מעזינקה אויס געגעגבען,
די מעזינקע אויס געגעבען;

אייזיק, מזיק,
הסבתא רוקדת קוזאק;
הי שמחה, הי ששון,
תדפוק, הצעד בגאון;
בת הזקונים כבר נשאת,
בת הזקונים כבר נשאת;

איציק, שפיציק,
וואס שווייגסט דו מיט דעם סמיציק;
אוף די כליזמר טוה אגעשריי,
צו שלאפען זי, צו שפילען זיי?
די מעזינקה אויס געגעגבען,
די מעזינקע אויס געגעבען.

איציק, שפיציק,
הקשת מה תשתיק?
תן קולך על הנוגנים,
מנגנים או נרדמים?
בת הזקונים כבר נשאת,
בת הזקונים כבר נשאת.

זוג רוקד רקוד ברוגז; פנים אל פנים, מרחוק; וגב אל גב, מקרוב; קרבים ואינם קרבים; צעד אחד קדימה וצעד אחורה; נוגעים, ואינם נוגעים; יהודי גברתן, שלא שכח תלמודו מימי נעוריו, רוקד לפני הכלה; פאציילה, מטפחת ראש גדולה, מוחזקת בקצותיה מזה, בידיו, ומזה, ביד הכלה, והוא מכרכר לפניה, וקופץ

מעלה, ומטה, ימינה, ושמאלה, והיא קודה ומשתחוה, ומנופפת בידה. חברה־מאן רוקד קזאצוק; יושב על קרסוליו, ורוקד, פושט רגל, ומכניס, פעם לימין, ופעם לשמאל; קפיצות למעלה, וקפיצות למטה; כקפיץ עולה ויורד. רוקדים שער ורונדו, כולם בצותא, ומסיימים בפריילכס, ריקוד השמחה, עם אור הבוקר.

בשבת שלאחר החתונה א פריילכער שבת. השבת השמחה, בבית הכלה. הפעם כבר לא חתן וכלה, אלא אברך, בעל בית ממש, ואשה צעירה, עם שביס על ראשה; או פאה נכרית, קידוש וקוגל לכל הקרואים; מסיימים שבע ברכות, ולמחר חסל סדר שמחות ואדם לנפשו.

עיקר כבודם של חתונות אלה, בכלי זמרים וביכולתם. רפאלקה ובניו, בהם תלויה היתה כל חתונה; רפאלקה זה, לא היה מהמנגנים הגדולים ביותר, ובימי היה כבר זקן; אך נראה, ניצוץ של נגינה היה בו, והעבירה לכל ארבע בניו, למאיר, לדוד, ללייבל וליוסילי; ואע״פ שכל בניו לא היו צדיקים גדולים, והיו מרננים אחריהם, בכל לשון של רכילות, נגינתם רצויה היתה, ומקובלת על אנשי שפולה, והם מתגעגעים עליה. והיו מאיר ודוד מנגנים בכנורות ולייבלי ויוסילי בחלילים, והוא רפאלקה עצמו על הבטנון; ועוד היה מצטרף אליהם גוי אחד, המכה על תוף ומצלתיים, והיתה הלהקה שלמה, ושמחה בישראל; ועל כולם עלה דוד, שהיה מנגן בכנור לתפארת, וידע תוים, והוא מנצח על האחרים.

בזמן סעודת החתונה, היה נוהג, לכששלמו לו במיוחד, לנגן סולו, על המיתרים הדקים של כנורו, ומעורר דמעות והתרגשות בקהל; וכל הקהל משתתף, ומאזין, ושוקע בעצבות מתוקה; שכן אוהבים יהודים נגינה עצובה. לסוף, פורצים כל בני הלויה יחד, ומתחילים בפריילכס, והקהל קם על רגליו, לרקוד חצות; והשמחה גדולה. הוא סיום החתונה; ואשרי מי שזכה לכך, להשיא בתו ברוב הדר, ובשמחה רבה, באולמו של חיים בנימין, ובקפליה של רפאלקה ובניו.

מנהגי צער

צערם של אנשי שפולה, גם הוא צער יהודי היה. כשחלה אדם מישראל, ולא עזרו הרופאים, והרפואות, והלחשים; וכשקשתה אשה ללדת, או שתקפתה קדחת לידה; היו אומרים תהילים, מדליקים נרות בבית הכנסת, רצים לרבי, וכותבים פתקאות; רצים לבית הכנסת, ונופלים לתוך ארון הקודש; קורעים שמים; רצים לבית הקברות, ודופקים על המצבות; מעוררים רפאים; והעיירה כמרקחה; יהודים באים לסייע, לעורר רחמים; מצטרפים למנין ואומרים תהילים בצותא; בני משפחה נודרים נדרים, ונותנים צדקה; מחליפים שמות החולים, ומצרפים שמות לשמות, להטעות את השטן, ואת מלאך המוות, רחמנא לצלן; קוראים חיה לנקבה, וחיים לזכר, אלטע (זקנה) לצעירה, ואלטער (זקן) לצעיר; סגולות בדוקות, להטעות את מלאך המוות; ואם גם כל זה לא עזר, סימן שיצאה הגזרה.

לכשנסתלקה נפש מישראל, קרעו קריעה (בבגדיהם), ולא נעלו נעל. אכלו כעך באפר, לסימן אבלות ולסימן גלגל חוזר הוא בעולם; ישבו לארץ

ולא עלו על מטתם בלילות שבעה ימים; יושבים שבעה; שכנים וקרובים באים לנחם אבלים; בוקר וערב עורכים תפילה בצבור, בבית המת; עורכים מנין, אומרים קדיש, לומדים משניות; לשם המת ולעלית נשמתו.

גדלו פרע שער הראש והזקן, ובגד לא החליפו שלושים יום, שלושים; לא שמעו קול שיר ומנגנים, ולא הלכו אל בית שמחה, שנה שלמה, אבלות.

מת אדם ולא היו לו בנים זכרים, היתה הבת באה לבית הכנסת, לאמור קדיש. ושוכרים אדם ללמוד משניות לשמו. אדם ללא בנים ובנות כל עיקר, היו שוכרים אדם גם לאמירת קדיש; ישראל איצי ופיסי בוץ, ועוד יהודים בטלנים, היו מייצגים נפטרים כאלה, כלפי אביהם שבשמים; אומרים קדיש אחריהם, ולומדים משניות לשמם, כל שנת האבלות, וכן מדי יאהרצייט ויאהרצייט; מדי שנה ביום הפטירה; שכן, אם אין אדם מישראל מחשיב את יום הלידה, שאז אין עדיין הולד, אדם מישראל, הריהו חרד, לשמור על יום הפטירה, להדליק בו נר נשמה, לזכר המת, ולאמור קדיש וללמוד משניות לעלית נשמה, של כל נפטר מישראל, ולסייע לו, לעלות בדרגה, אל כסא הכבוד.

יב. שיח אנשי שפולה

ארץ ישראל ומסביב לה

1. אין ארץ ישראל איז גוט צו שטארבען.

   בארץ ישראל, טוב למות.

2. אז איינער פון אונז וועט שטארבען, פאהר איך קיין ארץ ישראל.

   כשאחד מאתנו ימות, אסע אני לארץ ישראל. (רמז מבעל לאשתו).

3. ער האט שוין דא ארץ ישראל.

   לו, יש כבר כאן ארץ ישראל:
   הוה אומר: טוב לו;
   וכאן השם ארץ ישראל מסמל טוב הרבה.

4. אין ארץ ישראל עסען ציגען באקסערן, ווי גראז.

   בארץ ישראל אוכלות עזים חרובים, כעשב.
   (סימן לרוב טובה שבארץ ישראל).
   החרוב נחשב פרי חשוב בעיירה, שאכלוהו רק בחמשה עשר בשבט.

5. אין ארץ ישראל עסען נישט די ווערים.

   בארץ ישראל אין התולעים אוכלים (את המתים).
   סימן לקדושת הארץ, וטיבה בעיני ההמונים.

6. אין ארץ ישראל געהען ארום די מלאכים אויף דער ערד.

   בארץ ישראל מהלכים המלאכים על פני האדמה.

7. אז משיח וועט קומען, וועלען די לעבעדיגע מקנא זיין די טויטע.

   ב מות המשיח יקנאו החיים במתים.
   היינו, קשים ימות המשיח.

8. עס ווארפט מיט איהם ווי דער סמבטיון.

   גועש בו כסמבטיון.

9. מעבר להרי חושך.

   בטוי זה שכולו עברית, בא לציין מרחקים לא ידועים; שמה, לפי האגדה גלו עשרת השבטים.

10. ער שווייגט ווי די הונד אין מצרים.

הוא שותק ככלבים במצרים.
מיוסד על האגדה: — כי בליל מכת בכורות, נזדמנו בבת אחת למצרים, מלאך המות ואליהו הנביא; לא ידעו הכלבים מה לעשות, אם ליילל, כבכל פעם שמלאך המות מזדמן; ואם לצעוק, ולכרכר, כבשעת שמחה. עמדו וסובבו בזנבותיהם ושתקו.

יהודים ויהדות

11. ווי איך בין א איד.

כשם שאני יהודי. — שבועה רגילה.

12. בנאמנות (בנמוניס).

בנאמנות: — שבועה שהחליפה את המקובל „בהן צדק".

13. ביי מיין אידישקייט.

ביהדותי — אף זו שבועה.

14. אבי צווישען אידען.

ובלבד בין יהודים: היינו — איך שלא יהיה ובלבד בין יהודים, בטוי לקושי לחיות בין הגויים.

15. מע טאהר ניט שאצען קיין אידישע נשמה.

אסור להעריך, (לדון), נשמה יהודית.

16. מע קאן נישט שאצען קיין אידישע נשמה.

אין להעריך נשמה יהודית.

17. דא, הער איך דיך פאר א פיאטאק; סע איז א מקום קדוש.

כאן, אחשוש ממך בשוה פרוטה, כאן זה מקום קדוש; (היינו, תחת תקרת בית הכנסת סר מורא של תקיפים, והאדם בחסות המקום).

18. מיט אידען איז גוט קוגעל עסען.

עם יהודים טוב לאכול פשטידה.
(יחס בטול עצמי).

19. ס' איז פאראן נאר דריי אידען: א גוטער־איד, א דארפס־איד, און א קברות־איד.

אין תרגום מתאים.

20. וואס מיינסטדו דיר, ס׳ איז א בית מדרש?

מה תחשוב לך, זה בית מדרש?
לבטוי זה שתי משמעויות:
א) ישירות — היינו, חסות המקום על דובריו.
ב) לכשהדברים נאמרים בשאלה, מחוץ לבית המדרש, וכונתם; כאן לא יעזור לך שום דבר, אין זה בית המדרש, ששם הכל מותר.

21. אם יום כפור, ווי וויל מען עסען?
אים תשעה באב, ווי קאן מען עסען?

ביום כפור איך רוצים לאכול (היינו — מרוב התעלות והשראָה).
ובתשעה באב, איך יכולים לאכול (היינו — מרוב יגון וצער).

22. ווען מע שלאגט עסט מען קרעפליך.

כל אימת שחובטים, אוכלים כיסני בשר.
סימן לחצי־חג.
א) בערב יום כפור — לכשיהודים מקבלים מלקות בבית הכנסת — לצאת חובת עונש על מעשיהם; ומכים כפרות, סובבים התרנגול מסביב לראשם; באמירת „זה התרנגול ילך למיתה", וזורקים אותו בחבטה לארץ.
ב) בהושענה רבה — לכשחובטים הושענות בתפילת שחרית.
ג) בפורים — לכשחובטים בהמן ברעשנים וברגלים, בזמן קריאת המגילה.
ד) ויש אומרים גם כל אימת שיהודי מרים יד על אשתו וחובט בה, ולאח"כ מתפייס עמה, היא מכינה לו כיסני בשר.

23. ודוי איז א סגולה צו אריכות ימים.

ודוי זוהי סגולה לאריכות ימים.
הוה אומר: האומר ודוי בשעת מחלה — יכול אח"כ להאריך ימים.

24. אז זיי לערנען, שויצט דער דאך.

לכשהם לומדים, מזיע הגג.
הוה אומר: התלהבות כה גדולה, עד שהגג ירעף זעה.

.25 ער לעבט ווי גאט אין אדעס.

הוא חי כאלהים באודיסה.
אודיסה היתה סמל לחיי הפקר ותענוגות — ואם בני אדם כך, אלהים לא כל שכן.

.26 פירציג ווערסט ארום אדעס, ברענט דער גיהינום.

40 פרסא מסביב לאודיסה, בוער הגיהינום.
הגדרה להפקרות של אודיסה, שהטילה מוראה על יהודי העיירות.

.27 עס זעהט זיך ביי איהם אן, ווי אין קראפצ׳ענע א גוט שבת.

חשוב בעיניו, כ„שבת שלום״ בקורופ־צינע. יהודי קאראפצענע (כפר בקרבת שפולה) היו נוהגים לענות על כל דבר שלא נראה להם, או נראה להם כיוצא דופן: „שבת שלום״ — זאת אומרת: הי לך דבר חדש.

.28 א הונט צו א אינדיק, אבי א עוף אויף שבת.

כלב או הודי ובלבד עוף לשבת.
(מובנו: יש להכין עוף לשבת, ויהיה דל ורזה ככלב. או שמן וגדול כתרנגול הודו. העוף לשבת, היה כרגיל, תרנגולת.

על חזנים

.29 א גוטער חזן איז קאלט, און דער עולם איז הייס,
א קאליקע היצט זיך
און דער עולם איז קאלט.

חזן טוב נשאר קר והקהל חם. היינו, לא הוא, אלא הקהל מתלהב מתפילתו; ולא יוצלח, מתלהב, והצבור נשאר קר. בלתי מושפע.

.30 איבער רעטיך מיט שמאלץ ווערט קאלי א חזן.

בגין צנון ושומן נכשל חזן;
משום שיהודים רבים באים בשבת, לאחר תפילתם, לשמוע החזן בבתי כנסת זרים, לאחר שאכלו צנון ושומן, והם מגהקים, ומעלים קולות מבטניהם, כמתוך גועל; (פע). ויצא הקול, כי החזן מעורר גועל.

.31 א חזן איז א „ראשי תבות״: חזנים זאנען נאראנים.

הזן, זהו ראשי תבות: „חזנים זאנען נאראנים״. חזנים הנם שוטים.

הגלות במחשבת העם

השם גלות הוא כנוי לכל סבל, ולדבר הנמשך ללא סוף.

.32 לאנג ווי דער גלות.

ארוך כגלות.

.33 מעהר, זאל שוין דער אידישער גלות נישט גדויערען.

יותר, אל תמשך הגלות היהודית (הגדרה למשהו קצר וחולף).

34. ווארום רופט מען זיי בעלי עגולוס? (בעלי עגלות) ווייל דער עולם איז ביי זיי אין גלות.

למה קוראים להם (בעלי עגלות) „בעלי עגלוס" משום שהקהל אצלם בגלות.

35. א מאן איז א גלות, נאר ער זאל לאנג געדויערען.

בעל — זוהי גלות, אך שיאריך ימים. (הגדרת אשה על הבעל).

על רביים, חרדים, אפיקורסים וכו׳

36. אז מע פאהרט נישט צום רבין, פיהרט מען צום טאטער.

מי שאינו נוסע לרבי מובילים אותו לטוטר (התתרי). (בעיירות היו נמצאים תורקים זקנים, אשר ההמון ראה בהם, רופאים ועושי כשפים, ומזדקקים אליהם).

37. אז מע האט נישט קבן מכה, האט מען א בלוטער.

מי שאין לו מכה,
יש לו מכה טריה.

38. דער רבי זאל נישט וויססען ווי די מאמע הייסט, און דער פריסטאב, ווי דער טאטע.

שהרבי לא ידע את שם האם, והפריסטאב את שם האב. (אלה הם אחולים: כי בפתקא לרבי, בבקשה לעזרתו ותפילתו, בשעת דחק, כותבים את שם האם, למשל: „יעקב בן שרה". ובכל מו"מ עם הפריסטב — הרשות — ומזה פוחד יהודי, מאוד, מוסרים את שם האב.

39. אז איך געה נישט אין שענק, או דו קומסט נישט, אין שוהל, וו קאן מען זיך טרעפען?

אם אני איני הולך לבית המרזח, ואתה אינך בא לבית הכנסת, איך נוכל להפגש? תשובת יהודי מסורתי לרעהו שהתפקר, על שאלתו, למה אין רואים פניו?

40. א חסיד האט ליב א מצוה, און האט א תאוה צו אן עברה; א הולטיאי, האט ליעב אן עברה, און האט א תאוה צו א מצוה.

חסיד אוהב מצוה, ויש לו תאוה, לעתים, לעברה; והולל, אוהב עברה, ומתאווה, לעתים, למצוה.

41. אז מע פאהרט אים שבת, זיצט מען אין דער וואכען אין דער היים.

כל הנוסע, או מדבר בשבת על נסיעות, יושב בחול בבית.
רמז, שחלול שבת עלול להתנקם.

42. ער קאן אין די קליינע אותיליך.

הוא יודע באותיות הקטנות.
תאור שבח, ליהודי בן תורה, וגם אזהרה למתגרים בו.

43. ער זאגט עברי' ווי א וואסער.

הוא קורא עברי (עברית) כמים — היינו בשטף.

44. ס' איז א נאמען פון דער הפטורה.

זהו שם מן ההפטורה. — הגדרה לשם לא רגיל — שאיננו כרוב השמות היהו־דיים: שמות האבות, ובני יעקב, שהנם מן התורה.

45. אמאל זאגען געוועז אפי־קורסים, היינט סתם עמי ארצים.

לפנים היו אפיקורסים, עכשיו סתב בורים.

46. א מאי ביזט דו א שפולער, און פאהרסט צום ראכמיס־טרובקער רבין?

ולמאי, אתה שהנך שפולאי, הנך נוסע לרבי מרכמיסטרובקה?
(תשובה של יהודי, לרעהו התוקף אותו, על שעשה מעשה הפוגע בקירו. — היינו, מה שאתה יוצא מגדרך, אף אני כן).

47. ער קוקט אריין, ווי א האן אין בני' אדם.

הוא מסתכל כתרנגול בבני אדם; — היינו, מביט ואינו מבין, כתרנגול של כפרות, המוחזק ליד הסדור, בתפילת הכפרות: „בני אדם יושבי חושך וצלמות".

על נשים

48. א ווייב ווי א לאקשען—ברעט.

אשה — כטבלת אופים.
היינו: רחבה ומלאה, לתאות עיניים.

49. א מויד וי' א צימעס.

בחורה — כלפתן.

50. שין ווי א פריצה.

יפה כבת פריצים — (היה בכך משום התבטלות, בפני האדונים הגויים).

51. לאנגע האר און קורצער שכל.

זלזול כלפי האשה: שער ארוך, שכל קצר.

52. זי האט א מענערשען קאפ.

שבח לאשה: יש לה ראש גברים.

53. זי געהט אין די הויזען.

היא במכנסים, היינו היא השליטה.

54. אז אן אלטע מויד האט חתונה, ווערט זי א יונג ווייבל.

לכשבתולה זקנה מתחתנת, היא הופכת אשה צעירה.

55. זאל זיין, א צווייטע יאמפ־ערקע, אבי, אן אנדערע יאמפערקע.
תהי „לא כלום" שניה, ובלבד „לא כלום" אחרת.

56. די זון װארעמט װי א שטיף־מאמע.
השמש מחממת כאם חורגת.

על הסתפקות ולית ברירה

57. וואס טוט קהל אן א אתרוג ? מע בענשט נישט.
מה יעשה קהל ואין לו אתרוג ? אינו מברך.

58. אז סע איז נישטא קיין מיידליך, טאנצט מען מיט שיקצעס.
כשאין נערות, רוקדים עם שקצות.

59. אז מע טרינקט נישט צו דיר, זאג נישט קיין „לחיים".
אם אין שותים כלפיך, אל תגיד אתה „לחיים".

60. אז מע קאן נישט אריבער מוז מען ארונטער.
כשאין יכלת לעלות צריך לרדת.

על נגידים ועניים

61. א נגיד גיט א גילדען, און נעמט א פערציגער סדאצ'ע.
נגיד נותן זהוב (15 אגורות), ומקבל עודף, בן ארבעים פרוטות ; היינו, 20 אגורות.

62. רייך װי קורח.
עשיר כקורח.

63. א מזל פון א גוי.
מזל של גוי.

64. נגידים מאכען אצעטעל, בעלי בתים געהען ארום, און קבצנים געבען געלט.
נגידים עורכים רשימה, בעלי בתים הולכים לאסוף, וקבצנים נותנים כסף.

65. א קבצן מאכט קאלי, איבער א צוויקעל, א העמד.
עני מקלקל כתונת בשביל טריז.

66. וואס מעהר קבצן מעהר הור־ליאקה, וואס מעהר נגיד, מעהר סאבאקה.
יותר דלפון, יותר גלופין ; יותר ממון יותר נבחון.

גויים

67. אלע יונים האבען איין פנים.
לכל היונים אותם הפנים.

68. דער גוי איז טרייף, אבער זיין גראשען איז כשר.
הגוי טרף, אך פרוטתו כשרה.

69. מע טאר נישט בעטען אויף קיי נייעם פריץ.

אסור לפלל לפריץ חדש; — היינו, אין להתפלל לאדון חדש, פן יהיה גרוע מהקודם.

על עובדות המדברות על עצמן

70. אז מע עסט נישט קיין קנאבעל, שמעקט נישט פון מויל.

כשאין אוכלים שום, אין נודף מהפה.

71. אז מען קלינגט אין קלויס־טער איז א חגה.

כשמצלצלים במסגד, סימן לחגם. (בבחינת, קול המון כקול שדי).

72. אז מע זאגט ס׳ איז געווען 40 גראד היץ, איז שוין קיין קעלט א ודאי נישט געווען.

כשאומרים היו 40 מעלות חום, הרי קור, ודאי שלא היה.

73. פון קיין האניג, אנטלויפט מען נישט.

מדבש אין בורחים.

74. א ווארם קריכט אריין אין חריין, מיינט ער ס׳ איז קיין זיסערס נישטא.

תולעת חודרת לחזרת, וסוברת כי אין מתוק מזה.

75. צי׳ קיין בארשץ דארף מען נישט קיין צעהן.

בשביל חמיצה אין צורך בשיניים.

76. וועדליג בארשץ איז גענוג זויער.

די חמוץ בשביל חמיצה.

77. אז מע גיט נישט אין קאן, שפילט מען נישט אין קאן.

שאינו מכניס לקפה, אינו משחק על הקפה.

78. אז מע לייגט נישט אריין, נעמט מען נישט ארויס.

שאינו משקיע, אינו מוציא.

79. איין ווייב איז ערגער פון צעהן משומדים.

אשה אחת גרועה מעשרה מומרים; היינו, אם לאדם עשרה מומרים במשפחתו, עדיין יכל הוא להתחתן; אך אם יש לו אשה אחת, אינו יכל עוד.

80. פון קיין חזיר־שען עק מאכט מען נישט קיין שטריימל.

מזנבו של חזיר אין מכינים שטריימל (מגבעת חסידים).

81. אויף ווייסען אטלאס זעהט זיך אן א פלעק.

על משי לבן בולט כתם. (היינו: על טובים נראית מגרעת ביותר).

82. אז מן לעבט אהן חשבון, שטארבט מען אהן ודוי.
אם חיים בלי חשבון, מתים ללא ודוי — (היינו: נהרסים כחתף).

83. א נדבה אדער מע גיט, אדער מע נעמט; איז בעסער געבען.
נדבה או נתנים, או מקבלים; מוטב לתת.

84. אז מע פארלאזט זיך, האט מען א פארך.
מי שזונח עצמו, או בוטח, מקבל שחין. זהו ההיפך מ„מודה ועוזב ירוחם".
„פראלאזען זיך" — פרושו דו משמעי: לבטוח וגם לזנוח ולהתרשל, „ביחוד לזנוח את הראש" ללא משרק.
פארך „שחין".
לעג לאלה הסומכים על הנס ובוטחים.

85. אז מע חאפט ארייו, האט מען.
מי שתופש יש לו.
(בבחינת האוחז ביד).

86. אז מען קען נישט זינגען, קריכט מען נישט צום עומד (עמוד).
מי שאינו יודע לזמר, אל ידחף לרדת לפני התיבה. (העמוד מקום עמידתו של החזן בבית התפילה).

87. אז מע קאן נישט לעהנען, איז מען נישט קיין בעל קורא (בעל קריאה).
מי שאינו יודע לקרוא בתורה, אל יהיה לבעל קריאה.

69. האסט מורא, לעהן קרישמע (קריאת שמע).
אם פחדת תקרא קריאת שמע.
(ע"פ המנהג, לקרוא קריאת שמע, ולהזמין את המלאכים, לשמור מימין ומשמאל).

90. אז מע קאן נישט, און מע ווייסט נישט, נעמט מען זיך נישט אונטער.
שאינו יודע ואינו יכול, אל יתחייב.

91. אז צויי זאגען שכור, געהט דער דריטער שלאפען.
לכששניים אומרים שכור, הולך השלישי לישון. (בבחינת אחרי רבים להטות).

92. א נייער בעזעם, קעהרט גוט.
מטאטא חדש, מטאטא טוב. היינו, כל אדם במקום חדש, משתדל להשביע רצון.

93. אז די מיידלעך קאנען נישט טאנצען, קאנען די כלי־זמר נישט שפילען.
לכשהבנות אינן יודעות לרקוד, אין המנגנים יודעים לנגן. (היינו — התחמקות בתרוץ, והטלת הדופי באחרים).

94.	אז מע שמירט נישט, פאהרט מען נישט.	אין סכים, אין נוסעים. (מלשון בעלי העגלה; לכאורה, כי אין לנסוע אם אין סכים את אופני העגלה; וכונתה, אם אין נותנים ביד, שוחד, אין מתקדמים.
95.	פון על חטא, ווערט מען נישט פעט.	מאמירת תפילת על חטא אין משמינים.
96.	זכות אבות, אויפן בית הקברות.	זכות אבות בבית הקברות. היינו: אין לסמוך על כך בחיי יום יום.
97.	אז עסען חזיר, זאל רינען איבער דער בארד.	אם לאכול חזיר, אזי שיזול על הזקן. (היינו — אם לחטוא, הרי שתהיה הנאה מרובה).
98.	עסען שנויץ, אבי טרייף?	לאכול פתילות של נרות חלב, ובלבד טרפה? (היינו — האם כדאי לעבור עבירה, לשם עבירה בלבד?)
99.	שיין געווען, און געלט גהאט, אויף אלע מיינע שונאים.	הייתי יפה והייתי עשיר, על ראש כל שונאי. (היינו — התפארות בטובה שבעבר, תהיה גורלם של השונאים).
100.	מע בריהט זיך אפ אויף הייסען, בלאזט מען אויף קאלטען.	כל הנכוה ברותחים, נושף אף על צוננים.
101.	פורים איז נישט קיין יום טוב, קדחת איז נישט קיין קרענק.	פורים אינו חג, קדחת אינה מחלה. (היינו — דברים שאין אדם מהדיר בהם, והחול והרגיל משמש בהם כתמיד. — כבפורים, ודברים שאינם רציניים, ואין מחשיבים אותם — כקדחת).
102.	מיט פרעמדע הענט, איז גוט, קוילען שארען.	בידים זרות, טוב רק לחתות גחלים (לוחשות). (היינו — לידים זרות טוב רק לתת להצרב).
103.	נישט פאר נחת עסט מען לקח, מע מאכט א טאכטער חתונה.	לא מנחת אוכלים דובשן, מכניסים בת לחופה.
104.	קרעפליך עסען, ווערט אויך נמאס.	גם לאכול כיסנים, הולך ונמאס.
105.	חרטה איז נישט מעשה סוחר.	חרטה אינה מעשה סוחר.

106.	א ראק געהט צוריק.	סרטן הולך אחורנית.
107.	אז מע דארף דעם גנב, שניידט מען איהם פון דער תליה.	לכשיש צורך בגנב, מורידים אותם מן התליה.
108.	ווער ס׳ האט די מאה, האט די דעה.	בעל המאה, הוא גם בעל הדעה.
109.	ס׳ וועט איהם העלפען ווי א טויטען באנקעס.	זה יעזור לו ככוסות־רוח למת.
110.	ארבעט מיידעלע, וועסטו האבען א קליידעלע.	עמלי ילדונת ותהי לך שמלונת.
111.	ווען איך בין ראטשילד, בין איך רייכער פון איהם; איך וואלט נאך צוגעקנעלט.	אילו הייתי רוטשילד, העשרתי ממנו; עוד הייתי מוסיף ללמד דרדקי.
112.	ער ווארט אויף טאגאנצ׳ער וועצערע.	הוא מצפה לסעודת ליל טגנצ׳ה; פרוש: מחכה למשהו יוצא מהכלל; כסעודת ליל החתונות בטנגצ׳ה שיצאו להן מוניטין.
113.	דער שלימזל האט ליב נדן געלט.	הביש־גדא אוהב דמי נדוניא. (היינו: המזל הרע גורם לחתנים צעירים להפסיד את נדוניתם).
114.	דער עיקר זענען דאך די בעלי עגלות; דער עולם, זענען דאך נאר פאסאז׳־ירציקעס.	העיקר הם בעלי העגלות; הקהל, הם רק נוסעים.
115.	אז מע שערט די שעפעליך, ציטערן די לעמעליך.	לכשגוזזים את הכבשים רועדים הטלאים.
116.	גרויסע שפייען, קליינע קייען.	אשר הגדולים יורקים, הקטנים לועסים. (היינו — חוזרים על דברי הגדולים).
117.	אז מע געהט נאך ירושה, צאהלט מען קבורה געלט.	הבא לתבוע ירושה, חייב לשלם דמי קבורה. (היינו: הרוצה לקבל, חייב לשלם תחילה).
118	רעד צום ונתנה תוקף.	דבר ל־ ונתנה תוקף. פרושו: טען למי שחזק.
119.	שריי חיי וקיים.	צעק חיי וקיים; אותו מובן כדלעיל.
120.	שריי אני שלמה.	צעק אני שלמה (שלמה המלך). (היינו: טען לזכות או לכבוד).

121. האב טענות צום יקום פורקן.	אותו מושג כדלעיל. טען ליקום פורקן — היינו, דבר לבלתי מובן יקום פורען, כתוב ארמית.
122. ער איז שוין א אבגעשלאַ־גענע הושענה.	הוא הינו כבר הושענה חבוטה. פרושו: אדם שערכו ירד.
123. ער איז שוין אַ מת.	הוא כבר מת. בבחינת עני חשוב כמת.
124. ס׳ איז נאך עלינו.	זה כבר לאחרי עלינו. (היינו: תפילת „עלינו לשבח" שהנה האחרונה שבתפילות. הוה אומר: אחרי הכל).
125. ער איז א אויסגעווייקטער הערינג.	הנו כבר דג מלוח שנשרה במים. (היינו: איבד את מלחו).
126. א ארעמען קרוב דארף מען אויף צרות, אדער, אויף כפרות.	קרוב עני דרוש לצרות או לכפרות. (היינו: או בשעת צרה להעזר בו, או לכפרות, להסתלק ממנו).
127. וואס בא א ניכטערען אויפין לינג, איז ביי א שכור אויפין צינג.	כל אשר לפכח בלבו לשכור על לשונו. פרוש: מה שפכח מרגיש וחושב, השכור מדבר ופולט.
128. קיין ליגען, טאר מען נישט זאגען, דעם אמת, שלעפט מען נישט פון דער צונג.	שקר לומר, אסור לך, את האמת אין חותים מלשונך.
129. השמר לך פן; שרייב נישט, און מעק נישט.	משחקי לשון בסרוס מלה שבפסוק: „השמרו לכם פן יפתה לבבכם"; פען באידיש קולמוס; הזהר לך מן הקולמוס אל תכתוב ואל תמחוק.
130. גראם שטראם, מאכ מיר א לעטניק.	ערבוב מלים לשם חרוז ללא תוכן. תגובה לדברים, שהינם מלל בלבד.
131. דער פאר געהען קאצקעס בארוועס, וויל גענץ האבען נישט קיין שיך.	משום כך הולכים ברווזים יחפים, כי לאווזים אין נעלים. מימרא הדוחה דברים שאין בהם ממש ואין ביניהם קשר.
132. דאס בעסטע מילכיג׳ס, איז א שטיקיל פלייש.	הטוב שבדברי חלב, הוא חתיכת בשר. (בבחינת: „באתרא דיעיל ירקא יעיל בישרא", ודעת יהודים, כי הטוב במאכלים הוא הבשר.

על כשרונותיו של בן אדם

.133 א קאפ פון א מיניסטער. — ראש של מיניסטר. (היינו: מבין הרבה ואיש עסקים).

.134 א גוישע קאפ. — ראש של גוי. (היינו: טומטום).

.135 א פארשטאפטע קאפ. — ראש סתום. (לרוב לגבי תלמידים).

.136 וואס ער האט אין די פייאטעס, האט קיינער נישט אין קאפ. — מה שיש לו בעקבים, אין לאחרים בראשם.

.137 ער איז א גאנצער כל ולך. — הוא הנו כל ולך שלם. (היינו: גדול וחשוב). (כל ולך בבחינת דבר והפוכו).

.138 ער איז א גאנצער „יא טבי דאם". — הוא הנו „אני אתן לך" שלם. פרושו: תקיף היודע לאיים; ובגואיש דוקא.

על הזמן

.139 עס וועט געדויערן פון אסתר תענית ביז פורים. — זה יאריך מתענית אסתר עד פורים. (הגדרה לדבר שאינו בר קימא).

.140 חאפ, לאפ. — תפוש, משוך. (הגדרה למעשה הנעשה בחפזון).

.141 לפי שעה. — הגדרה לסדור זמני.

.142 לאנג ווי דער גלות. — כבר נזכר: ארוך כגלות. פרושו: דבר ארוך לאין סוף.

.143 אז משיח וועט קומען. — לכשיבוא המשיח. פרוש: עד קץ כל הקצים.

.144 אז ס' וועט וואקסען האר אויף מיין לאדאני. — כשיגדלו שערות בתוך כף ידי.

.145 אז איך וויל זיין א רביצין. — לכשאני אהיה רבנית. (לכשזה נאמר ע"י יהודי, פרושו, לעולם לא).

.146 אין איין שמע ישראל. — תוך שמע ישראל אחד. הוה אומר: בנשימה אחת.

מדברי שחצנים וליצנים

.147 יעדער בעל דרשן דרשן'ט פון זיינע'ט וועגען. — כל בעל דרשן, דורש לטובתו.

.148 ווער ס' האט די פען, שרייבט זיך אן א גוט יאהר. — מי שהעט בידו, רושם לעצמו שנה טובה.

149. אלע כלות זענען שיין. — כל הכלות יפות.

150. גוט איז נאר יענעמס ווייב. — טובה היא רק אשת אחר. (מושג דו משמעי: אם בנותן עיניו בזרה; ואם במי, האומר שרק באשת אחרים אין מוצאים מגרעות).

151. צוזאגען און ליעב האבען, קאסט נישט קיין געלט. — להבטיח ולאהוב אין עולה בכסף.

152. דעם רבינן׳ס מופתים האב איך אליין געזעהען: — את מופתי הרבי, בעצמי ראיתי:

ער געהט אריין אין וואסער אין געהט ארויס א נאסער. — נכנס למים ובגדיו רטובים.

די עקרה, איז א היים א זעהענדיגע געקומען. — עקרה חזרה ממנו פכחת.

און די בלינדע מויד, א טראגנדיגע. — ובהריון — העורת.

153. בראנפען דארף זיין שטארק, וויין אלט, און ווייבער יונג. — יי״ש צריך להיות חזק (חריף), יין ישן, ונשים צעירות; (אין צורך בפרוש).

154. עס זעהט זיך ביי איהם אן, ווי א פלוי אויף׳ן רבין׳ס בארד. — זה נחשב בעיניו, כפרעוש על זקנו של הרבי.

155. וויסוצקי איז א ציוניסט, נאר זיין טעה וויל נישט ציהען. — משחק לשון „ציון", „ציהען".
ציהען פרושו לספוג. המיים סופגים את הטה; ויסוצקי היה יהודי ציוני, וסוחר טה גדול ברוסיה.
וויסוצקי ציוניסט, פרושו: רצונו „בציון"; הטה אינו רוצה „ציהען". הוה אומר: הטה אינו רוצה לספוג.
ויסוצקי והטה שניים דסתרי.

156. איך בין נישט קיין פיסטו־קראט, און עס נישט, דוקא, קיין גרינע ציבעלקעס, מיט רעט־עכליך; איך עס פשוטע זאכען; שמאלץ, און גריב־ענעס, און פלייש, פוטער, און סמיטאנע און קעז. — איננ׳י פיסטוקראט (אריסטוקראט), ואיני אוכל דוקא בצלצלים ירוקים וצנוניות; אני אוכל דברים פשוטים, שומן וגלדי שומן ובשר; וחמאה ושמנת וגבינה.
(מדברי יענקיל הזגג, הלועג למפונקים והמודרניים).

157. **ער קאן נישט לערנען, און נישט שרייבען, וואס וועט זיין פון איהם, א מלמד?**

אם אינו יודע קרוא וכתוב, מה יהיה ממנו? מלמד. (בטול למלמדות, שעמי ארצות אחזו בה).

158. **גנבינען מעג מען, חאפען טאר מען נישט.**

לגנוב מותר, להתפש אסור.

159. **ס׳ העלפט ווי א קויטעל אין א צם.**

זה עוזר כפתק במצבה.

160. **אז גאט טוט א נס; בלייבען די חלות גאנץ; און אז די קינדער טיהען אן עס, איז נישטא קיין חלה.**

משחק לשון: „א נס״ פרושו „נס; „אן־עס״ פרושו אכילה. אם עשה אלהים נס — נשארות החלות שלמות; ואם עושים הילדים „אן־עס״ (אכילה) נעלמות החלות.

161. **א טאפ, און א קיש, און א שפיי, און אפגעדאוענט.**

נגיעה, נשיקה, ויריקה, וחסל סדור תפילה. בשעת ברכה בהנחת תפילין, נוגע יהודי בידו על תפילין של יד ושל ראש (נגיעה), בברכת ציצית מקפל הוא ומנשק את ציציותיו (נשיקה), בתפילה „עלינו״, בהגיעו ל„ככל המונם״ הוא יורק, לשמצתם של הגלולים (יריקה). והרי כל התפילה היא אגב אמירה שבריהטא, שבין נגיעה, נשיקה ויריקה. והביטוי דו משמעי, ומעורר לייצנים.

162. **איך האב געמוזט צו זאגען מיין קראנקער ווייב, אז צו איהר לויה, וויל איך געהען מיט מיין שויגר; קיין הנאה וועל איך שוין פון דער לויה נישט האבען.**

נאלצתי להבטיח לאשתי החולה, כי ללויתה אלך עם חמותי;
מילא, הנאה לא תהיה לי כבר מהלויה.

163. **א מאל איז געווען א רב א יחוס, און א משומד, חלילה, א בזיון; און נאכדעם, רחמנא לצלן, פאר־קעהרט; היינט, איז א רב קיין בזיון נישט, און א משומד קיין יחוס נישט.**

לפנים היה רב כבוד למשפחה, ומומר, חלילה, חרפה. לאח״כ, רחמנא ליצלן, היה להיפך, עכשיו אין רב, רחמנא ליצלן, חרפה, ואין מומר, כבוד.

164. מע טאר נישט קוקען ווי כהנים דוכנען, אז מע קוקט, זעהט מען ס׳ איז גאר נישט.

אסור לראות בברכת כהנים; לכשמסתכ־לים, רואין כי אין כלום.

165. דער ראבער בוהאי זאגט, אז סיוועדט געבורין א בחוריל, א זכריל, און ער האט נישט ווער ס׳ זאל איהם אוסלויזען, זאל מען איהם אויפהענגען א קע־מעלי, און אז ער וועט גרויס ווערען, וועט ער זיך— אליין אויסלויזען.

מהתלה בסרוס מלים עבריות
בתחינה כתוב:
רבנו בהאי אומר:
לכשנולד בכור, זכר, ואין מי שיפדו, יתלו לו קמיעה, וכשיגדל, יפדה עצמו.
בסרוס המלים מתקבל.
דער ראבער בוהאי (במקום רבנו בהאי), זאגט, היינו, הפר הברוד אומר:
לכשנולד בחור (במקום בכור) זכר, ואין מי שינקה את כניו (אויסלויזען), במקום אויסלי׳זען (לפדות), יתלו לו א קעמעלי, (במקום קמיעה), היינו משרקן, ולכש־יגדל ינקה את עצמו.

166. הערט איהר ר׳ איד? הלואי וואלט איהר שטארבען, ווען אייער זין וועט קאנען קדיש זאגען.

שמע נא ר׳ יהודי, ולואי ותמות, לכשבנך ידע לומר קדיש.
(לעג ליהודי שבנו בור).

167. דאס בעסטע מילכיג׳ס אין די שיקסע וואס מעלקט די קיה.

הטוב שבדברי חלב, היא השקצה, החולבת את הפרה.

קללות

168. איינגזונקען זאל ער ווערען ווי קורח.

שישקע באדמה כקורח.

169. די ערד זאל זיינע ביינער ארויסווארפען.

שהאדמה תקיא את עצמותיו.

170. שיקסעס זאלען נאך איהם רבנן קדיש זאגען.

שקצות תאמרנה אחריו קדיש דרבנן.

171. א רוח אין זיין טאטענ׳ס, טעטענ׳ס טאטען אריין.

השד באבי, אבי אביו.

172. געה צו אלל די שוורצע יאהר.	לך לכל השנים השחורות.
173. קאראבען זאלען אויף דיר געהען.	שתלכנה אניות עליך. (היינו: שתתבע בים).
174. געה צו אלל די רוחות.	לך לכל השדים.
175. איך שווער דיר ביי מיין שויגער׳ס יאהרען.	הריני נשבע לך בשנותיה של חמתי
176. א שווארצען סוף זאלסטי האבען.	סוף שחור יהיה לך.

יג. התקופה החדשה

(סוף המאה התשע עשרה, ראשית המאה העשרים)

הפוגרום בשפולה

במרץ 1898, ב׳ אדר א׳ תרנ״ה, פרץ הפוגרום הראשון בשפולה; הראשון בשפולה לסדרת הפוגרומים המודרניים, שאורגנו ע״י השלטונות גופא, בעקב הפוליטיקה השחורה והריאקציונית של ממשלת הצאר, ותגובה לראשית הפעולות המהפכניות ברוסיה; אלה, להבדיל מהפוגרומים הקודמים של שנות ת״ח, של בוגדן חמלניצקי וגונסה ימח שמם. בשפולה אחר קצת הפוגרום; אפשר, משום שגויי שפולה חיו עד אז, בדרך כלל, בשלום עם היהודים שבמקום עד שעוררו אותם במכוון. במקומות אחרים התחילו הפוגרומים בראשית שנות התשעים למאה התשע עשרה.

מפי אמא שמעתי, כי הפוגרום סודר בשפולה באופן כזה: גוי אחד שרט את עצמו בכוונה בצווארו, ונוסף לכך הלך לבית המטבחים, וטבל ראשו ולכלך בגדיו, בדם של בהמות שחוטות; שכב באמצע הככר של שוק הסוסים, שמחוץ לעיירה, „הטורגוביצה״; היום היה יום היריד, והרבה גויים מהסביבה התאספו לעיירה. השמועה עשתה לה כנפיים, כי היהודים רצחו גוי; הרבה מהגויים ידעו, כי מעשה תרמית הוא, ופנו ליהודים שונים, להזהירם שיסתתרו בבתיהם, כי מתכוננים לפוגרום.

אמא הלכה באותו בוקר, לבקר את אחי הקטן, יצחק, שהיה בבית המינקת, וגויים, שהכירוה, עצרוה בדרך, ודרשו ממנה לחזור הביתה; כמה מהגויים שהיו רגילים בטחנה של סבא, באו הפעם כבדרך מקרה לבית סבא, ועמדו על המעקה, כדי לשמור על הבית.

לא ארכו השעות, וההתחילו המונים מתפרצים לחנויות, והתחיל שוד. הכו בשוטים כל יהודי עובד אורח; פה ושם נפצע אדם ממכת שוטים אמרו כי מישהו נפצע גם ממכת סכין; היהודים החלו סוגרים בבהלה את החנויות, ונמלטים לבתיהם, ומסתגרים מאחורי דלתות ותריסים.

הפריסטאב, הנדזירטל, וכל השוטרים, נעלמו מן העיירה; אמרו כי השוטרים והז׳נדרמים, לבושי ציבילית, היו בין השודדים.

הרוגים לא היו באותו פרוגרום, רק כמה פצועים, ושוד של כמה חנויות, ופצוץ שמשות בכמה בתים. כאשר נסו הפורעים להתקרב אל רחוב הנפחים, יצאו הנפחים במוטות ברזל, והדפו אותם. קרבה השעה להתנגשות בכוח; רק אז הופיע הפריסטב, עלה על עגלה באמצע השוק, הוציא חרבו מנרתיקה, וצווה להתפזר; ואז התפזר הקהל.

אמא ספרה, כי כאשר הכניסו אותנו הביתה, וסגרו הדלתות, והגיפו התריסים, ייעצתי אני, שהייתי אז כבן שלוש, להרתיח מים, ולשפוך על הגויים:

עצתי כנראה לא נתקבלה הגדולים בחרו להסגר בבית, ולהיות שמורים ומוגנים ע״י המכרים הגויים, שעמדו על המעקה.

הפוגרום בשפולה, שהיתה שקטה כמעט במשך מאות שנים, מימי ההיידמאקים, עשה את פעולתו הרבה והקשה על היהודים: אין בטחון בין הגויים ואין לשקוט על השמרים; הוא שמש במישרין, קריאה ליהודים להגר; רבים חשבו על אמריקה. אך הפוגרום שמש גם נמוק חזק בתעמולה הציונית שהתעוררה אז.

רוח חדשה

שפולה שכנה על אם הדרך, של הרכבת הדרום מערבית הרוסית, בין קיוב לאודיסה. תחנת הרכבת הפכה אותה, למרכז למסחר, ומשלוח תבואות, סוכר ובקר, משדות אוקרינה הברוכות, לדנציג, קניגסברג, ורשה; נפתחו בה בנקים וסוכנויות מסחריות. יהודי שפולה עסקו במסחר ותווך; נסעו לערים הגדולות: אודיסה, קיוב, חרקוב, ורשה, לעשות עסקים, ולקנות סחורות, וראו את הנעשה שם, בין גויים ויהודים. ארבעים מיל מסביב לאודיסה, אמרו אז, בוערת הגיהינום.

והגיהינום — הגיעה עד שפולה. לכן הופיעו בשפולה כבר בסוף המאה התשע עשרה בעלי זקן מסופרים, ואף מגולחים, ולובשי קצרות. לומדי קרוא וכתוב רוסית ובעלי חשבון; שפולה קבלה חידושים אלה, ללא מלחמה יתירה, ללא אדיקות עקשנית; כסדר חיים חדש ההולך וכובש את דרכו, אט, אט, ובטח; והם תלו את החדושים ברכבת; הרכבת מביאה הכל, ומשנה הכל. נושאי דבר התרבות הראשונים ממש, היו העתונים העברים: „המליץ״, „הצפירה״ ו„הצופה״, ואח״כ העתונות היהודית־רוסית והאידישיסטית. ראשונים נפגעו יודעי ספר, ואחריהם המוני עם. תחילה יחידים, אנשי סגולה, שחתרו בכוחותיהם הם, תוך מלחמה עם סביבתם, תוך עקשנות, ללמוד בכוחותיהם הם, לרכוש דעת, השכלה, פשוטה כמשמעה.

צבי כשדאי

דמות בולטת, בראשית ההשכלה בשפולה, היה הירשל קוזדוי; הוא הסופר צבי כשדאי, חתנו של ר׳ ישראל ברדיצבסקי, ר. ישראל פנחס׳ס; ר׳ ישראל היה בעל בית, סתם יהודי, ככל היהודים, בעלי בתים, בשפולה; בהשיאו את בתו לאה לבחור מדובובי, ידע, ודאי, כי הבחור למד בקלויז, והיה בר־אורין, וגם קצת משכיל. על מדת כשרונותיו הספרותיים, ודאי לא ידע; ולא חשב כי קיים דבר כזה; ומה תהיה פרנסתו, גם בזה לא הרבה לחשוב.

מקצוע לא היה לבחור, כלשאר החתנים, שנשאו את בנות שפולה לנשים, באותו זמן. איש לא העלה על דעתו, כי בשאלה זו יש לחשוב ולחקור לפני שמשיאין בת. באחד החדרים אשר בבית, בחלקו האחורי, הקצו לזוג „אלקער״ — קיטון; והרי, זה הוא זה. עברו ימים, ונודע, כי אותו אברך כותב בעתונים.

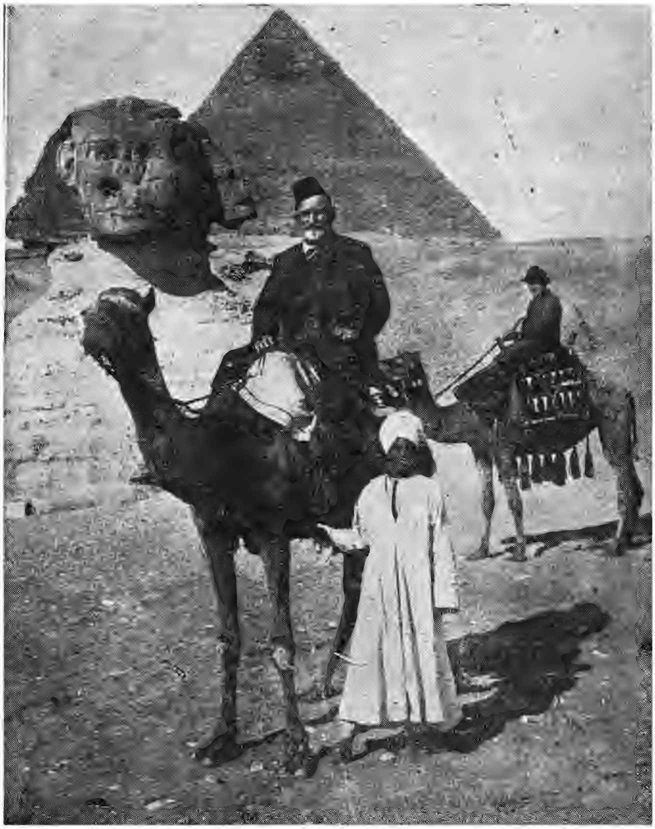
ויודע רוסית ואשכנזית. הבחור חפש ומצא לו עסוק, שלא היה כמותו לאנשי שפולה האחרים; סוכן־נוסע, „קומיוואיאז״יער״; ענין, כשלעצמו קצת חשוד בעיני אנשי שפולה, דאז. אולם הפירמה מטעמה נסע, הפירמה וויסצקי, למסחר תה ברוסיה, היתה ידועה ומפורסמת, ועוררה תמהון ודרך ארץ כאחד. חתנו של ר׳ ישראל פנחס׳ס — עם וויסוצקי, מלתא זוטרתא? סוכן־נוסע וכותב בה„מליץ״, תרתי דסתרי, או שניהם טעמם לפגם. שפולה, של המחצית השניה של המאה התשע עשרה, טרם ידעה להחליט בכך.

בהמשך הימים ידעה שפולה לשמוע על צבי כשדאי רבות. מהפירמה וויסוצקי עבר אחר כך אל הפירמה של פרסיץ־זלטופולסקי. לרגלי עסקו נדד למקומות שונים ומרוחקים, אשר אף אם היו רובם ברוסיה, שמותיהם זרים היו לאנשי שפולה. עתוני „המליץ״ ו„הצפירה״ החלו מביאים ידיעות ממנו, על קוקז, גרוזיה, ארמניה, סיביר, בוכרה; ואח״כ, מסין, יפן, ארץ ישראל, מצרים, סיני; עשרות שנים, התרגלו אנשי שפולה לדעת מפי חתנו של ישראל פנחס׳ס, על ארצות זרות, על יהודים נדחים, על זרים, על גויים מתייהדים, שומרי שבת, ושומרי מצוות, ונלחמים על קשריהם עם היהדות, וזה ברוסיה הצארית, בימי המצוקה, והרדיפות, והבוז ליהודי. נחמה נשבה ברשימותיו. האברך מדובובי, החתן המשכיל משפולה, ידע לא רק לכתוב עברית ורוסית, הוא למד להסתכל ולחקור ולתאר; לא הסתפק במראה עיניו, אלא ביקש להסביר לעצמו, ולאחרים, את אשר ראה, ושמע, ע״י חקירה אישית, ועל ידי חפוש בספרים, והשואת מקורות. הוא נעשה מבקר תכופות בספריה המפורסמת של רומיאנציב במוסקבה, ובספריות במקומות אחרים, גלה ידיעות מרובות במקורות: בתנ״ך, תלמוד, מדרש ואגדות, בספרות העברית הקדומה, וכן בהיסטוריה, ובחקר היהדות; במקורות היסטוריים קדמוניים, ובארכיאולוגיה. רשימותיו הפכו לסריה של ספרים, ספרי רשומות של תייר חוקר, יהודי, ומחבר ספרי מחקר, בתולדות שבטי ישראל נדחים, ביחוד בחקר עשרת השבטים והגרים; התענין גם בעניני העם השוטפים; הציונות והפוליטיקה ברוסיה העסיקוהו אף הם. יחסו לעניני רוסיה מצא בטוי בספרו בשפה הארמית „משא דומה״, בקורת מוסרית על המשטר הפוליטי, והפרלמנט הראשון שנבחר בימי הצאר, „דומה״ ברוסית. ספריו „ממלכת אררט״, „מירכתי תבל״, הם תיאורים חיים מחיי התושבים, הטבע, הנוף, וחיי היהודים בארצות קוקז, בוכרה, גרוזיה, סיביריה, מנדז׳וריה, סין יפן.

ספרו „שבטי ישראל ונצורי ישראל״, זהו מחקר רב מדות, בענין עשרת השבטים, לפי אגדות ושרידים, שמצא וחקר, במסעותיו, ולפי האגדות, המדרשים שבספרות ישראל, שמצא בהם סמוכין לממצאיו.

ספרו „להר סיני״, תאור מסע יהודי דתי, ציוני, להר סיני, בחברת צליינים רוסיים פרבוסלבים; תאורי המדבר, חויות, והרהורי לב וגם רשימות מחקר; תיאור פגישות ליד הר סיני, עם בדואים שוכני המדבר, הקוראים לעצמם „אבני מוסה״, „בני משה״ עם צליין פרווסלבי, מפורעי פרעות בקישיניוב, המחפש לו וידוי, וכפרה על שפיכות דם יהודים. עם צליין בריטי, אספן לדברים שבקדושה.

ספרו „המתיהדים", ספר גדול של 300 עמוד, המכיל כמה חלקים, מכיל מחקר רב ענין, בתנועתם של מתיהדים בעם הרוסי, במשך מאות שנים. תופעה רבת חשיבות, השפעת הדת היהודית, על זרים ורחוקים, הנמשכים אליה מתוך ערפל של חיי בורות מחד גיסא, ומאידך, להט אמונה דתית, וכפירה במסורת הנוצרית־פרובוסלבית; בחלקים האחרים של הספר, תיאור חיי מתייהדים אלה, מנהגיהם, אף זרותם היהודית.

צבי כשדאי חבוש תרבוש, על גמל ליד הפירמידות במצרים.

בימינו, דור הצברים הישראלים, וכנענים חוצפנים, השואלים, ספק מתוך בורות, ספק מתוך התרברבות, לקשריהם עם העם בכלל והדת בפרט, מן הראוי היה, שספר זה יובא לקריאתם; אולם יעורר בהם מחשבה כל שהיא, על עצמם ומקורם; לכל הפחות, במידה, שעוררה היהדות מחשבה באנשים זרים ורחוקים.

בימים ההם, היו ספרי כשדאי המרובים, רק רשימות בודדות ופזורות, בעתונות העברית, ומשכו את הקורא העברי, המשכיל, משפולה; פתחו עיניו, להביט על עצמו, עוררוהו ועוררו בו גם גאוה. פתחו רצון לקרוא, ואולי גם רצון לנסוע, לראות, לחקור, בעיקר לדעת.

כל הספרים של כשדאי כתובים בסגנון בהיר ושוטף, בעברית טובה, ללא מליצות, הוא עצמו היה תמיד גא על שפתו העברית, ולרבים שמשה שפתו דוגמא, ל„שפה ברורה", ול„שפה חיה", רב־גונית, עשירה, עסיסית; רשימותיו היו חומר קריאה מענין, ומושך, למשכילי שפולה, שרכשו כבוד וגאוה לבן עיירתם. רוב ספרי צבי כשדאי אזלו מן השוק, אחדים קשה להשיג בכלל. הרשימה גדולה: „בן גורני", „משא דומה", „חדשים גם ישנים", „ממלכת אררט", „מירכתי תבל", מטאטא השמד", שבטי יעקב ונצורי ישראל", „להר סיני", „המתיהדים".

צבי כשדאי אם כי, לא היה תושב קבוע בשפולה, היה מבקר בה מפעם לפעם; דורש בקהל, ומספר מנסיעותיו; ורשימותיו ב„המליץ" ו„הצפירה" שמשו קשר חי בינו ובין בני העיירה, שראו בו איש המעלה, ואיש המשפיע עליהם, אור ודעת כאחד. מטובי הנאורים; וכאחד המושרשים בתרבות ישראל, ובתרבות אנושית. לרבים שמש אות ומופת, משכיל לדוגמה. לימי זקנתו השתקע בארץ, והתישב בחיפה, עם בתו וחתנו, משפחת המהנדס ירוסלבסקי; עסק בריכוז כתביו, ובהוצאת ספריו, והתפרנס מבית מסחר ספרים; השתתף ברשימות ב„הבוקר". היתה לו הרגשת קפוח, כי נשכח בחייו, כי לא הושם אליו לב בארץ; כי לא העריכו את כתביו ומחקריו; הוא נפטר ביום ט' אלול תרצ"ז. בשנת תשכ"ג בחודש חשון, מלאו מאה שנה להולדתו. ודומה שיש טעם, להמליץ על כל תלמידי בתי הספר, לקרוא בספריו. עוד בחייו בקשני, כבן שפולה, ובן ידיד נעוריו, לרשום את תולדות חייו; ולא נסתייע הדבר.

נצרור חייו בצרור שפולה לעולמים.

שם טוב גפן

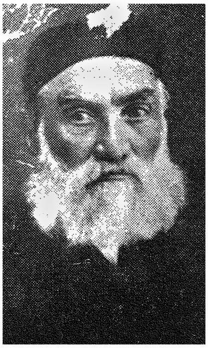
דמות אחרת, מנושאי ההשכלה בשפולה, דמות מכובדת וטרגית, היה ר' שם־טוב גפן. למדן ועמקן בפילוסופיה ומתמטיקה, אולם כבודו פנימה, כבד לשון וכבד עט. הכבידה עליו התורה והקשתה עליו את הבטוי ואת החיים בכלל. מקומו לרוב ליד ארון הספרים, ראשו נתון בספר, עיניו משוטטות, כותב ורושם ומוחק וחוזר וכותב מחדש, אם מאימת הצבור או מאימת התורה, אם משום שהצבור איננו נזקק לדבריו, אם מחוסר בטחון עצמי. אנשי שפולה לא ידעו במה עסוק שם טוב גפן; אם כי ידעו ומסרו מפה לפה כי האיש עוסק בפילוסופיה, אך מהי פילוסופיה זו, לא ידעו. והוא עסק בחקר הנבואה בישראל, וחבר ספר „תורת הנבואה הטהורה", ספר מקורי, המשתדל לבסס את תופעות הקוסמוס על יסוד הסגולות המתימטיות של האין סוף; ומחקרים שונים.

עוד בשנת תרנ"ז הוציא קובץ תורני „הכרם", שהופיע בברדיצ'ב, ובו מאמרו „תורת הממדים לאין ספורות, עיון בתורת הממדים". לפי דברי פרופסור ש.ה. ברגמן, הספר הוא התמודדות מקורית יהודית עם הרעיון היסודי של תורת קנט — המשכיות של התופעות ושל „הדבר כשהוא לעצמו". מהדורה שניה של מאמר זה וחלק ראשון מספרו — „ספר העולם", יצאו בארץ בשנת תש"ד בקובץ שהוצא לאור על ידי בניו.

הוא זכה לדברי הערכה מאת הסופרים א. שטינמן, א.ז. רבינוביץ ז"ל, ייבין, פרופסור ש.ה. ברגמן.

השאיר אחריו כתבי מחקר בפילוסיפיה ומתמטיקה: א) מעשה בראשית והאדמתנות; ב) יסודות הטבע הראשונים; ג) גבול עולם לפי המדידה ונפשות; ד) אחדות הנביא ישעיהו וחזיונותיו; ה) עיון בהלכות החום שבתלמוד; ו) תולעת תכלת.

הכתבים עומדים להופיע, לפי אינפורמציה של בנו הבכור מר לוי גפן, בהוצאת מוסד הרב קוק, עם מבוא של פרופ' ש.ה. ברגמן ודברי הערכה של סופרים. (ראה גם ערך שם טוב גפן, אינציקלופדיה כללית מסדה, הוצאה ראשונה.

ר' שם טוב גפן — המשכיל והפילוסוף משפולה.

מי מאנשי שפולה ידע, הבין והתענין בחומר היולי זה? מי יכול היה להעריך את האיש ואת תורתו? את מי מאנשי שפולה יכול היה שם טוב גפן אף לשתף בהגיונותיו, לשוחח עמהם על דברים שעמדו ברום עולמו? רק מספר יחידים קוראי ספר ועתון עברי.

את ההשכלה שבו היה שם טוב גפן מפגין אך ורק בלבוש הסרדיט השחור, אף בימות חול, ובצילינדר השחור שחבש לראשו בשבתות. לגבי רוב אנשי שפולה היה בכך משום הפגנה בלבד. בשבילו ובשביל מעטים שהכירוהו מרחוק, היתה זאת הפגנה שבהכרזה על ההשכלה, כשנוי ערכים, על ההבדל מחיי החולין והמסחר הקטן והמחשבה הקטנה.

הוא היה אחד הציונים שבשפולה והיה דורש מפעם לפעם ברבים, ודרשותיו, כדרך מחשבתו, היו כבדות ולא תעמלניות, ולא מעוררות המונים, המתקשים לרדת לסוף דעתו. הוא היה גיסו של הנגיד לעוועברג בעל חנות המכולת בסיטונות, אולם לא נושע מכך, ומטה לחמו קנה רצוץ. שפולה לא יכלה להעניק לו יותר מאשר מעמד של מלמד, עם כל הדחקות שמילה זו אמרה אז.

הוא ראה סוף ישועתו בעליה לארץ. עלה בשנת 1907—1908 יחד עם משפחתו; נתמך על ידי בנו הבכור, לוי גפן, מראשוני הפועלים והאכרים בגליל התחתון. לאח"ז התיישב בנוה צדק, בשכנותו של הרב קוק, והיה לאחד מידידיו וחבריו הקרובים של הרב. נראה, כי הרב הפילוסוף והפילוסוף משפולה מצאו לשון משותפת ודעות משותפות; היתה זאת נחמתו, כי באינטליגנציה הצעירה לא מצא מעריצים רבים.

בארץ גדלה אדיקותו הדתית; אולי היתה זאת השפעת הרב, או התעמקותו בנבואה הישראלית, אך הוא המשיך לשמור על הצילינדר והסירדיט השחור, סמל ההשכלה והמלחמה עם הבורות, אליה התעורר מנעוריו. גם בארץ לא הוקלו חייו הפרטיים; מקומו נשאר, כמאז, ליד ארון הספרים וליד הקערה הדלה, ולא זכה להכרת רבים, ונשא עמו את מרי לבו לקברו.

זכיתי להיות תלמידו בשפולה, בעודי נער, ומגרי ביתו בנוה צדק, וידעתי צערו וחייו מקרוב. נ"ע.

המצוקה הגדולה

ראשית המאה העשרים: הפוגרום בקישניוב בשנת 1903, מפלת רוסיה במלחמת יפן בשנת 1904, מתן הקונסטיטוציה ברוסיה בשנת 1905, הקמת הדומה, הפרלמנט הנבחר, ופזורה. גל פוגרומים, (פרעות), ברוסיה, ביזמת הממשלה והמשטרה ובחסותם. רבו גזרות הגרושים של היהודים מן הכפרים; „תחום המושב", בו מותר היה ליהודים לגור, הוצר; נתמלא מגורשים ופליטים, שלא הורשו להכנס לערים הגדולות.

העיירות נעשו צרות, מהכיל את תושביהן; הפרנסות היהודיות: המסחר הזעיר, חנויות וסדנאות קטנות, לא יכלו לספוג לתוכן את מאות היהודים מגורשי הכפרים, שהתפרנסו בכפרים ממוזגות ואכסנאות. החיים בעיירה, העקורים מחיי טבע ויצירה, מחרושת גדולה, ומכל מעוף, נעשו למעמסה על תושביה, על זקן ונער, על חניכי בית המדרש והחדר, ועל מי שהציץ, ונפגע, והשכיל, ועל השולחים יד במסחר, ועל העוסקים במלאכה.

שפולה, המסובבת עשרות כפרים, ספגה את היהודים שגורשו משם, ועוד שנים אח"כ, אפשר היה להכיר בפליטים אלה, לפי כנוייהם „דוד קפוסטענער, ודוד וסילקובער, וכדומה. השלטון הצארי, וביחוד משרתיו, אנשי המשטרה, פגעו בכל אדם מישראל, ללא הבדל; באשר אדם הוא, ובאשר יהודי הוא.

הימים ימי בסתר רעם. לאחר כשלון כל התקוות המהפכניות, עם פזור הדומה; אדם מישראל מחפש לו משענת כל שהיא; חזון להגות בו, תקוה לשאתה בלבו; משהו, לשפר בו, ולהייטיב בו את חייו העלובים. מאמרי ההשכלה

המדע שב„הצפירה״, וביתר העתונים העברים ואידיים, לא הספיקו יותר; אדם מישראל מבקש לשבור את חומת תחום המושב, לעבור לחיים אחרים.

רבים חושבים להגר לאמריקה, יחידים לארץ ישראל, אך הרוב היהודי, רוצה בפתרון במקום בו הוא נמצא; חולמים על זכות ישיבה מחוץ לתחום, „פראוואז׳יטלסטווא״; מי על ידי למוד מלאכה, או מקצוע, ומי על ידי רכישת השכלה, ומי על ידי השגת תעודה של סוחר גדול, „סוחר מהגילדה הראשונה״, או בזכות ילדים, הלומדים בבתי אולפנא בערים הגדולות; מי בהיתר, ע״י רשות הנתנת מהשלטונות הגבוהים, בזכות התואר שבהשכלה, או נגד תשלום בכסף מלא; ומי ברשות, הנתנת ע״י השוער והשוטר, המקבלים שלמונים, ומתירים מגורים שבאסור, בקיוב ובערים אחרות, שמחוץ לתחום, בפינת גג, או במלון, הנמצאים בתחום פקוחם.

ההשכלה ההמונית

הדור הצעיר כולו ראה הצלתו בלמודים, בהשכלה; לא זו שמקודם, לא בבת השמים, אלא בלמודים ממש, המקנים תעודות; בתי הספר התיכוניים הממשלתיים היו סגורים בפני היהודים, ב„נומרוס קלאוזוס״, או כמו שנקרא ברוסיה, „פרוצנטניה נורמה״; היינו, במספר אחוזים מוגבל וקטן בהשואה למספר התלמידים הנוצרים. רק מעטים, יחידי סגולה, בניהם של בעלי יכולת, זכו להכנס לגימנסיות ולבתי ספר למסחר, או בתי ספר ריאליים שבערים, בקרבת שפולה, או אף בקיוב ובאודיסה. מאושרים אלה, הגימנזיסטים, הריאליסטים והטכנאים, לובשי המדים עם הכפתורים הנוצצים, המונדירים הכחולים הארוכים והכובעים עם הקוקרדות; והנערות־הגימנזיסטיות ותלמידות הפרוגימנזיה, בית ספר תיכון בלתי מושלם, בעלות השמלות החומות והסינורים השחורים והתשרוקת הישרה, החלקה שעל הראש, עם הפסוקת הישרה באמצע, והסרטים השחורים שבצמות, היורדות על כתפיהן, עוררו קנאה ויצר בלב בני גילם; הם, שהעתיד הטוב נשקף להם, שעולמו של הקב״ה, כביכול, מחכה להם.

רבים ראו וקנאו, והחלו הורגים עצמם באהלי תורה. לא רק נערים ונערות שב„חדרים״ אחזו בלמוד; אך אף אנשים מבוגרים, בחורים שעסקו במסחר ובמלאכה זה שנים, ובחורות שהגיעו לפרקן וצפו מזמן לחתן, חשקו בתורה והחלו לומדים; עושים לילות כימים ומתכוננים לבחינות, לתעודת בגרות, או סתם לרכוש השכלה; לרכוש דיפלומה, לסלול לעצמם דרך לחיים חדשים, לפרנסות חדשות.

חיי אקסטרנים ירדו על שפולה, ביחוד, מלאחר מלחמת יפאן, בשנת 1904, והתגברות התנועה המהפכנית משנת 1905; ילדים וילדות, בחורים ובחורות, פקידי מסחר, ואף אנשים מבוגרים ובעלי משפחה, התכוננו לבחינות; למדו לשונם לדבר רוסית, למדו דקדוק רוסי בספרו של קירפיצ׳ניקוב, וחשבון עפ״י מאליניו, למדו היסטוריה רוסית, למדו את פושקין וניקרסוב בע״פ, והרבו לקרוא בגוגצ׳רוב ובגריגורוביץ׳, בטורגיניב ובדוסטויבסקי, בטולסטוי, אנדריוב וצ׳יכוב; פיזיקה, אלגברה, וגיאומטריה, נעשו שמות שגורים בכל בית; אחרים למדו הנהלת חשבונות; וכולם מחפשים אפשרות לצאת לערים הגדולות, או לחוץ

לארץ; גרמניה ושויצריה קסמו לרבים; שם היו האוניברסיטאות פתוחות לכל דיכפין; אפשר להיות לדוקור, למהנדס; אחדים הסתפקו בתקוה ,פרוואז׳יסלסטווא״, זכות ישיבה מעבר לתחום המושב, שנקבע ליהודים ברוסיה; וקוו להגאל כאן בזכות ההשכלה, ולזכות פה בחיים חדשים, בערים הגדולות, מעבר לתחום.

הנערה היהודית לא נבדלה הפעם. להיפך, היא הלכה בראש. לה היו אפשרויות גדולות יותר. בקיוב, הבירה הקרובה, היו קורסים למרפאות שיניים, לחובשות, למילדות, אלה לא נתפשו על ידי הגויים. בשביל בתי אולפנא אלה, לא היה צורך בתעודת בגרות, אלא בתעודת של שש כתות גמנסיה; והנערות היהודיות זרמו לבתי אולפנא אלה.

ההשכלה הביאה לידי ידיעה בשפה הרוסית, לידי קריאה בעתונים ובברושורות הרבות, הם העלונים המהפכניים, המגיעים לשפולה בהסתר. ומכאן עיון ודיון בדברים שעומדים ברומו של עולם; דנים לא רק בפראוואז׳יטלכטווא (זכות ישיבה), אלא, גם: ב„ראונא פראוויע״, שויון זכויות; ובשלטון, המונע כל טוב זה מישראל; ובמפלגות המבטיחות; ובפרוגרמות של מפלגות אלה; נמצאים מנהיגים, ומסתדרות מפלגות, ויש תעמולה, ובני ישראל ובנותיו נתפשים לאותו ענין; הולכים ל„סחודקעס״, (כנוסים שבהסתר) מחוץ לעיר, ולדיסק־סיות, היינו, ויכוחים בין בני מפלגות שונות; ופה ושם, נמסרים דברים, בלחישה, ומפה לאוזן, וברמז; והענינים חשובים, חשובים.

עם התורה החדשה באו גם יהודים חדשים; בחורים החלו לובשים חולצות רוסיות, ולשרוק שערותיהם על הצד, כמנהג הרוסים; קוראים לעצמם בשמות רוסיים, ומדברים רוסית ביניהם, ומקילים בכל דבר שהוא יהודי; קמות מפלגות סוציאליסטיות, מהפכניות; קם טפוס חדש של נערה יהודיה, „הקורס־סטקה״, הלומדת בקורסים, ובזה לשדוך, ועוסקת במקצוע.

במשך הזמן היה שם זה „קורסיסטקה״ גם שם לואי למהפכנית, לסוציאליסטית, כשם שהסטודנט היה סמל של המהפכה והמלחמה בצאריזם.

תמוהים עמדו אנשי שפולה, הותיקים והמזדקנים, בפני זרם זה של תורה ומרדות, שירדו כרוכים יחד על העיירה.

ישראליק דעם „רייכען־קבצנ׳ס״, היינו, ישראליק, זה בן הזקונים של יהודי עני מרודה, שהיה שמח בחלקו ובמספר בניו המרובים, ונקרא לכן „הקבצן העשיר״. ישראליק זה, שהיה זה שנים רבות „פריקאזצ׳יק״, עוזר בחנות לממכר עורות, של אפרים אברוצקי, נתן עיניו בתורה, ומתכונן לבחינות בגימנסיה; לתעודה של 4 מחלקות; והוא עושה לילות כימים; ועד אשמורת הבוקר דולק נר בביתו של „הקבצן העשיר״; וישראליק לומד בחשק ובקול רם, דקדוק רוסי: סקלוניניעס, (נטיית השמות), וספראז׳יניעס (נטיית הפעלים), ומיסטואימעניעס (היינו שמות הגוף); ועוסק בפתרון שאלות חשבון, משאלון של מאלינין; וראשו עליו סחרחר מכל התורה הרבה הזו; ואור פניו נלקח ממנו, מרוב תורה המתישה כוחו של אדם; ואמו נאנחת, וסופקת כפיה, מרוב צער ומרוב שמחה, כאחת; שכן זכתה לבן תורה שכזה.

ובנה הצעיר של בעריליכע, זו מחצרו של ר׳ יוסי טולומאטשער, המתפרנסת מטליאת שקים ישנים, שכל בניה ובנותיה האחרים יצאו להם ,מוניטין״, רחמנא ליצלן, ואדם בשפולה בוש להפגש בהם; הוא, בן הזקונים הזה, שהיה שוליה של סנדלרים כמה שנים, ולמד תורה מפי גיסו, שייע בער הנב״א, ובודאי שראוי היה שילמד ממעשיו הטובים של אותו גיס יקר, ויהיה אף הוא ראש לגנבים; הוא, הבן הזה, נעשה חבר ל„בונד״ והולך ל„סחודקים״, ומטיף לשוליות אחרים, ומדבר על שביתות; ונפגש עם בנותיו של אחד הגבירים, צ ועי ומשכיל, דוקא, שבשפולה, שכל בניו ובנותיו, והם כעשרה במספר, נשלחו ללמוד לגמנסיות ולקורסים ולאוניברסיטה ולפוליטכניקום.

והם, הבנים המשכילים, רואים מחובתם, להאציל מתורתם על אחרים; ונתנו עינם בבנה זה של בעריליכע, והתחילו מלמדים אותו; והשמועה עברה בכל שפולה, כרעם: בנה של בעריליכע עומד לבחינה בגמנסיה, וכל שפולה רואה, ושומעה, ונדהמת.

„הקדיש״ הזה, של בעריליבע, כלהכעיס, כל יהודי טוב בשפולה, גבה קומה כארז, ויפה; לובש חולצה אדומה, וחוגר שרוך שחור על מתניו. שורק את ראשו בפסוקת על הצד, ופניו מזהירים, עד שאין להביט בהם, והוא מהלך ברחובות שפולה, וספר תחת בית שחיו, סטודנט ממש; ונפגש עם בני בעלי בתים חשובים, וקוראים לו בשם משפחה, וחבר; שכן נודע עכשיו, ולפתע פתאום, שבעריליכע זו, יש לה שם משפחה; והוא, אותו בחור, דורש ברבים, מורה הוראה, כבכיול, לדור; „בונדוביץ״ לכל פרטיו.

ובנו של שמוני הנפח, לומד אף הוא תורה; אמנם בחור זה, היה נער טוב כבר בחדר; ושמוני עצמו, אף כי נפח ה׳ה, אדם ישר היה, ומקובל על הבריות; והנער, המלמדים נבאו לו שיהיה „צורבא דרבנן״, עכשיו הנו ממשיך בלמוד ובקריאה; אלא, שלהכעיס, אינו עוזב את מלאכת אבותיו; שכן טוען הוא, כי יהודים חייבים לעסוק במלאכה, ושהוא חשקה נפשו להיות פרוליטארי יהודי; היינו, פועל יהודי ממש; אלא, שרוצה הוא להיות פרוליטרי תרבותי; והוא מכניס שפורים בנפחיה של שמוני; ועושה סדרים חדשים, ומקים בית חרושת, שלם; ואנשי שפולה תמהים, פורשים כפים, אף נאנחים: „עולם מתהפך. רחמנא לילצן״.

ובני בעלי בתים, מה יש לדבר?

יוסקה חרסונסקי וחיים כשדאי זכו בסטיפנדיה של לזר ברוצקי, ונכנסו לגמנסיה בזלטופול הקרובה; ובובציק חרסונסקי מתכונן לבחינות לתעודת בגרות; וכן בניו של בונגרד המורה, ובנו של ברוך דיין; ובנותיו של זוסיה כהן; ואף בתו של החסיד סיומה הופמן; ובתו של ברל הרופא; ובנות לעוונברג; ובמי לא אחזה השלהבת?

ולא רק שהנם לומדים ומתכוננים לבחינות; ובנות נכנסות לקורסים, להיות חובשות, ומילדות ומרפאות שניים, ולא עוד סתם אמהות, ובעלות בית, כנהוג בישראל, אלא, קוראים בכל מיני ספרים, מעיינים בירחונים הגדולים והמרובים, וביחוד ב„רוסקאיע בוגדסטוא״, ומדברים על „זומברד״ ועל „קנט״, וקוראים

ב„תולדות המהפכה הצרפתית", ומעמיקים ב„פיסרב" וב„פיסמסקי", המבקרים הרוסים, ולילות עוברים עליהם בויכוחים רבים, שפולה זועזעה.

ההגנה העצמית הראשונה

הופעה אחרת של המאה העשרים, היתה הקמת ההגנה העצמית בישוב היהודי באוקרינה. גל הפוגרומים שעבר על רוסיה ואוקרינה; תעמולת הזדון וההסתה ביהודים בכל מקום. גם שפולה לא נוקתה, אם כי לפוגרום בשפולה הדברים לא הגיעו. באותה תקופה, עוררו את היהודים בהרבה מקומות למחשבה, כי יש לעמוד על נפשותיהם בכוח; דברי ביאליק, בקינתו הגדולה „בעיר ההרגה", עוררו הרגשת עלבון באנשים; אין להתחבא מאחורי החבית; קול עבר במחנות ישראל; ההגנה העצמית. יהודים רבים החלו להתכונן לעמוד על נפשם; ללמוד להחזיק נשק, ולהתגונן.

פיני זמנסקי היה ראש הפעילים; אבא, אם כי לא היה עוד צעיר, ומטופל בשמונה בנים, היה לרוח החיה בכך, ועורר זקן ונער. פיני זמנסקי איש צעיר וחזק היה, הוא שרת 5 שנים בצבא הרוסי וידע להחזיק בנשק; הוא ושני אחיו יענקיל ואידל, בעלי גוף וקומה היו, חזקים; ומסחרם בברזל; רגילים היו להניף מוט ברזל כבד, בקלות רבה; וידועי שם היו, וגויים יראים מפניהם; שכן עלולים הם, להוריד מוט ברזל, גם על ראש גוי שיתקפם, ומוטב שלא להתגרות בהם.

אביהם היה, דוקא, יהודי נמוך קומה וחלוש; מתפלל בבית הכנסת הוולובי, ומקומו בכותל המזרח, המקום השלישי על יד אבא; והבנים הגדולים מסובבים אותו; ואדם תמה ועומד, מנין לאדם קטנטן וחלוש, יוצא חלצים שכאלה, שכל אחד מהם יכול להעיפו באצבע קטנה? והם עומדים בפניו בהרכנת ראש ובדרך ארץ, כאילו, כל כוחם אך בו וממנו.

גדול היה כבודם של בני זמנסקי בשפולה, „גבורים"; ומשנתן פיני כוחו להגנה, נמשכו רבים אחריו, שכן נאה לעמוד במחיצתו.

פיני ידע לרכוש נשק, סכינים פיניים ואקדחים, והנפחים של שפולה הכינו מקלות ברזל מיוחדים, עם גולות בקצותיהם, ורבים רכשו להם אגרופנים.

המרתף שמתחת לאסם, אשר בביתנו ברחוב הלבדיני, שמש מקום ללמד לירות; מכאן אי אפשר היה לשמוע את קול היריות; בחורים היו באים קבוצות, קבוצות לאמן ידם בנשק; סודרו סליקים להסתרת הנשק. אבא לא ידע מורך, ואמא לא מנעה ממנו את רצונו, שכן היתה מכבדתו כל ימיו; והאמינה שהוא יודע את אשר הוא עושה; ורבים, רבים, שמרו לו אותו כבוד ואותו אמון; אף אנשים מבוגרים ומזדקנים היו מתנדבים לשמירת לילה, ונשמעים לדבריו, ולדרישתו, שיש לעמוד על הנפש, ויש להגן על חיי ישראל ורכושו.

הענין עשה לו כנפיים גם בין הגויים; ולפריסטב הגיע; אם כי מקום האמונים והסליקים נשאר בסוד כל הזמן, ולא אירע כשלון. הגויים, דומה, עבר חשקם להתגרות ביהודי שפולה; אמנם היו ימים של מתיחות גדולה; בשפולה גופא, בדרך לרכבת גרה משפחה בודדה, משפחת איצי ז'וראבסקי, והם נרצחו,

כולם, כמה נפשות; ובכפר סמוך לשפולה, בקפוסטינה, נרצחה משפחה שלמה; פרעות ממש, היו בכמה מקומות בסביבה; בסמילה, ובערים ועיירות אחדות בסביבות שפולה. היו ימים, בהם צפו לפרעות, מיום ליום, ואז נקראה גם תגבורת לשפולה; כמה עשרות בחורים מאומנים מערים הסמוכות; שכן ההגנה העצמית נעשתה ענין ארצי מקיף באוקרינה; באו בחורים וקנו שביתה בבית הכנסת הוולובי, ושהו בשפולה כמה זמן; אולם הגל עבר, האנשים הזרים חזרו למקומותיהם, ואנשי שפולה קבלו את הדאגה לשלומם ורכושם הם, לידיהם הם; המשמרות המסודרות, מדי לילה, נתנו אותותיהם; הגויים הרגישו, והכירו שהיהודים מוכנים לעמוד על נפשם, והסתלקו מעסק ביש זה, שלא נראה להם כדבר שברות.

אבא היה מקפיד על המשמרות; מעולם לא ויתר על חובו, והיה מקפיד שאחרים יקיימו חובתם; כי כן ראה כזה תפקיד לאומי וכבוד לישראל.

חיבת ציון בשפולה

תנועת חיבת ציון ברוסיה הרי אף היא ילידת ימי הסופות האלה היתה. פחד הגויים הזכיר ליהודים את מר הגלות; כאילו לא ידעו עליה מקודם. לפי הפתגם הישן: „התולעת השוכנת בחזרת אינה יודעת את טעמה המר". עכשיו משבאו ימות התשעים של המאה שעברה, הרדיפות והפוגרומים, הגרושים מן הכפרים, ורבים החלו מרגישים כי בצרה הם, החלו חושבים גם על יציאה מן המצוקה. שמועות באות ואומרות: נוסעים. גונבים גבולות; השמות רדזיויל, טריסט, ליברפול, ניו יורק, נעשו שמות מוכרים ליהודים. „המליץ", „הצפירה" ו„הצופה", מאידך, מספרים גם: על בלויים, על סטודנטים העולים לארץ ישראל, להיות אכרים; על ועידת קאטוביץ; על הוועד לישוב א"י באודיסה; על אוסישקין ואחד העם, צלינוב, פרופ' מנדלשטם ועוד; על מושבות, פרדסים, כרמים, יהודים עובדי אדמה.

מראשית חיבת ציון, נמצאו לה תומכים וחברים בשפולה ונתגבש חוג ציוני חשוב בעיירה; ראשיתו בחיבת ציון, והמשכו בציונות ההרצלאית; תורמים קבועים לועד האודיסאי; „הועד לסיוע לבעלי מלאכה ואכרים בארץ ישראל וסוריה"; הרי כך רצו אז אנשי קאטוביץ; לא פחות מאשר ארץ ישראל, משני עברי הירדן, וסוריה; היו מעמידים קערות, לישוב ארץ ישראל, בבתי הכנסת, בערב יום הכפורים; מוכרים בולים של קרן קימת, ומחזיקים בקופסאות הכחולות, ליד הקופסאות הישנות והמקודשות של ר' מאיר בעל הנס; מוכרים שקלים; אוספים תרומות בחגיגות ושמחות.

משהגיע לשפולה גם הראינוע, העיז חיים לייב קוזלנקו, יהודי ציוני, עקשן, אף לערוך הצגה לטובת הקרן הקימת; היה הולך מבית לבית למכור כרטיסים, כמובן שלא על מנת לקבל פרס; וכשיהודי בעל בית, חקרן, שאינו מאמין ב„הבלים שכאלה", שאלהו, מה יש לך מזה? ענהו קוזלנקו כאילו לתומו: אני מרויח מזה 10%; וכמובן, שאם ליהודי יש ממשהו פרנסה, צריך לסייע לו; והיהודי החקרן, קונה כרטיס; וחיים לייב עושה מזה מטעמים; כי הוליך שולל יהודי חקרן שכזה, ומכר לו כרטיס לנשף ציוני.

החוג הציוני קיים לילי שבת, ולילי מוצאי שבת וחגים, לילי חנוכה ולילי ט״ו בשבט, בהם נתכנסו חברי החוג ונשותיהם וידידיהם לערבי ציון; אחת בעלות הבתים, שתורה הגיע, ותזכרנה לטוב באזי קליאצין ורבקה לוועגברג, מן הזריזות והמסורות ביותר, מכינה כבוד; והאורחים, מסביב לשולחן, משוחחים על עניני ארץ ישראל, או ציונות, או מקריאים, או מדקלמים משהו, שרים שירים ומנגינות ארץ ישראל. היה זה מועדון נד, מבית חבר לבית חבר, משבת לשבת, מרכז ומושך את ציוני שפולה, ומכניס תוכן ועניין בחיי העיירה.

אנשי שפולה קראו את „לוח אחיאסף״, ואח״כ את „השלוח״; את „המליץ״, „הצפירה״, ו„הצופה״, את ה„פריינד״ ו„האידישעס פאלק״ באידיש; את ה„וואסחאד״, ה„יעברייסקאיה ז׳יזן״, ואח״כ ה„רזסוויט״, ברוסית; התוכחו על כל ידיעה מארץ ישראל, ועל כל מאמר ורשימה, שעוררו בעיה ציונית. המכתבים של כהן ברנשטיין לשכת הדואר מראשית הקונגרס הבזילאי, נתקבלו בשפולה בסדר. אבי ז״ל היה הקורספונדנט, המוסר את האינפורמציה, על הנעשה בחוג הציוני בשפולה, ומקבל המכתבים, ומקריאם בפגישות החוג; ויהודים באים גם הביתה, לשאול ולחקור, באם קרה מה שהוא חשוב.

לכשנשמע קולו של הרצל ברמה, נבוכו אנשי שפולה, ולא ידעו מה טיבו של קול זה; טכסו עצה, לשלוח משלחת לביליסטוק, לר׳ שמואל מוהילובר, מראשוני חובבי ציון, ומשתתפי ועידת קאטוביץ, שנקראה ע״י י.ל. פינסקר; לשאול בעצתו; היש להצטרף למחנה של הציונים? אבי, ז״ל, היה בין אנשי המשלחת; הוא היה המזכיר של אגודת חובבי ציון בשפולה, והרוח החיה בה; ר׳ שמואל, ז״ל, קבל את המשלחת בסבר פנים, וענה להם תשובה דו־משמעית: „אם לא יזיק בודאי שיועיל״. היה באותה תשובה מן החרדה והמעורר כאחד; אנשי שפולה נצטרפו לציונות, והיו קונים שקלים; ולאחר מכן, לכשהופיעו הקופסאות הכחולות של קרן הקימת, והבולים של קרן הקימת, היו מפיצים אותם; אנשים ונשים, במסירות רבה, בכל חתונה ובכל ברית מילה, ובכל שמחה אחרת, שנזדמנה. אמנם, היו הציונים רק מעוט בעיירה.

סוחרים, ואנשים פקחים, ואנשי עסק, בטלום כעפרא דארעא; כמבלי עולם, שאין להם במה לענות בו, והם עוסקים בחלומות.

יהודים למדנים, בטלום, ב„עט״ ו„בע״: „דוקטורים, אפקורסים, הרוצים להביא את המשיח, ועמי ארצות, שנעשו חסידים, רחמנא לצלן״.

אריסטוקרטים, כביכול, מגולחי זקן, דוברי רוסית, וחובשים משקפי זהב, ומעשני סגריות ארוכות, שזכו לבקר בקיוב, והיו קוראים בעתון רוסי, עקמו את האף על האסיאטים, הרוצים לעזוב ארץ תרבות, כביכול, וללכת לארץ שממה, בין הערבים הפראים.

אולם עשרות, עשרות אנשים, נמצאו בשפולה לרעיון ציון וישוב ארץ ישראל; והם פזורים בבתי הכנסת השונים; הוא מקום התעמולה העיקרי; אנשים אלה, מטובי העיירה; רובם, שלמדו דף גמרא בנעוריהם, וגם קרוא וכתוב רוסית, והם יודעים לענות ליריביהם: ללמדנים ולאפקורסים כאחד; ביניהם דברנים

עממיים, שידעו למשוך את הקהל הפשוט; זה, בעיקר, שבבית הכנסת הוולובי ובבית הכנסת הגדול.

כאן הרבה אבי, ז"ל, להטיף לציון, בשבתות אחה"צ; וקהל רב מתכנס לשם, ושומע דברו בכונה: „סיומע רעדט", ולא אחר המועד, ונתנה לאנשי שפולה הזדמנות, לבוא במגע ראשון עם ארץ ישראל, ממש.

אבא נוסע לא"י

ר' נחום שורצבריים, אחד מנגידי העיירה, בן למשפחה מיוחסת, היה לו בן חולה; יעצו הרופאים להובילו לארץ חמה; חשבו להובילו לאיטליה, והנה נפלה הברירה: א"י.

הימים ימי הקונגרס הראשון, והציונים מולהבים מהידיעות ש„הצופה" ו„הצפירה" הביאו מבזל; ר' נחום היה יושב ראש אגודת הציונים בשפולה; אבי, המזכיר של האגודה, שפרנסתו לא היתה קבועה, הסכים ללוות את בנו של ר' נחום לא"י; מנו וגמרו; ר' נחום ישלם את ההוצאות, ואבי יסע עם בנו לא"י, ללוותו שם, ולסדרו במקום שיוכל להרפא; ובחודש חשון תרנ"ח — נובמבר 1897, יצא אבי לא"י.

ימים רבים ספר אבי על נסיעתו זו לא"י; על עצם הנסיעה באוניה, במחלקה ג', כמובן; נסיעה ארוכה, באניות הרוסיות הישנות, שעגנו ברוב הנמלים שבים השחור והתיכון, ונתנו שהות לאדם להסתכל, ולהתרכז במחשבתו, והרגשותיו ובתלומותיו.

בא"י גופא עבר אבי את הארץ לארכה ולרחבה, על גבי חמור; כאשר אפשר היה, בימים ההם; הוא ביקר במושבות; קשר קשרי ידידות עם לייבוביץ בגדרה; וידע לספר אח"כ, כי לייבוביץ התפאר בפניו: "הנה היין הזה על שולחני, משלי הוא; מהטרשים והשממה שמצאנו במקום, הוצאתיו, זכיתי לכך".

אבי היה בקוסטינא, באר טוביה, ושנים רבות אח"כ, היה מספר, כי הוא זכה לכך, בשובו מא"י, לבוא לפני הועד האודיסאי, ולפרש בפניו את תביעת אנשי קוסטינה, שיבנו להם רפתות; כי בימים ההם, טרם היו להם רפתות; וכי סנגוריותו על אנשי קוסטינא נתקבלה, ונבנו להם רפתות; אבי הגיע ל„זכרון", והי׳ה ב„מקוה ישראל" וב„ראשון לציון", וראה את היקבים הגדולים; ההתחלה הראשונה לאינדוסטריה של א"י, ולייצוא הארץ ישראלי; הוא קבל על עצמו לשרת את א"י, ולהפיץ בשפולה את תוצרת הארץ, היחידה שהיתה אז בנמצא, מלבד אתרוגי א"י, שנודע עליהם כבר מקודם. בשובו מארץ ישראל, קשר קשרים עם א.ל. לוינסקי, הסופר ר' קרוב, שהיה ממנהלי כרמל מזרחי באודיסה, והיה מפיץ יין א"י, ושבחה, בשפולה.

במסירות נפש התמכר למצוה זו, של תוצרת הארץ, שבחר לו, לא לשם פרנסה עשה, כי הוא המשיך לחפש פרנסתו כקומיסיונר על יד תחנת הרכבת; עצם מכירת יין א"י בשפולה, ענין קשה היה; הדרישה ליין זה, מועטה היתה, כי מי יהודי שותה יין בימות החול, ועוד יין יקר שכזה? כל בקבוק יין „אליקנט" עלה אז ברוסיה רובל וחצי; סכום גדול מאד באותם הימים; מחיר היין היה

גבוה, כי ממשלת רוסיה הטילה עליו מכס רב. למכירת יינות היה דרוש רשיון מיוחד, כי מנופול היה לממשלת רוסיה על מכירת משקאות חריפים; קבלת רשיון למכירת יין, היתה כרוכה בקשיים רבים, ובהוצאות רבות, ולא היה כדאי לחפש אחריו, ביחוד כשהכוונה היתה, למכור יין ארץ ישראלי, בלבד. המכירה היתה לכן בהסתר; אולם אין לשמור סוד לעולם; והפריסטב והנדזירטל נעשו שותפים למצוה זו, של הפצת תוצרת הארץ. אלה הרגילים לשתות רק יי"ש, לכאורה, טעמו של יין ארץ ישראלי נעם להם, והיו מחפשים לקבל מזה מנה אחת אפיים; שכן כל גוי שכור הוא.

תומכים בתום לב לענין זה היו הרופאים. הם מצאו כי יין ארץ ישראלי, יש בו חומרים רפואיים, והיו רושמים את היין כרצפט לחולים; „אליקנט" לחלושים; ו„מדוק" לחולי קיבה; ויין ברזל לזקוקים לתוספת ברזל; ומינים אחרים, כאשר ימצאו לנכון. בשפולה דרשו כל מין ומין של יין א"י, כמין חומר.

אבא שמח במעשהו, שסכנה היתה בו; כל ארגז יין, שהובא הביתה, הובא בחרדה רבה, וכל בקבוק שנמכר, נמכר בזהירות רבה, והוצא מן הבית בהצנעה. עצם היין נשמר בחדר, בתוך ספה, כשהוא מוצנע בין כמה וכמה שמיכות ומכסות, לבל יראה לעין, ולבל ישברו הבקבוקים, חלילה.

מאז שובו של אבא מארץ ישראל, נעשתה א"י קרובה יותר לאנשי שפולה; מוחשית יותר; אף בקבוקי היין, והאטיקטים של כרמל מזרחי, שמשו פרסומת לא"י; א"י זו, שיש בה יין טוב כזה. התעמולה הא"י קבלה רוח חיה לתוך מפרשיה; אבא דבר על א"י מו הראיה; ממחקרו האישי, ממראה עיניו; ודבריו קבלו חוסן רב, ונאומיו קסם, ורבים נמשכו לשמוע, אף אם לא היו ציונים. באו גם באופן אישי לברר; כי הימים לאחרי הפוגרום בשפולה, והלב חרד ורוצה מפלט. הקרקע בגולה בוערת, מתחת לרגליים. אולי ארץ ישראל?

הויכוח הגדול

התנועות הציוניות, ותנועות השחרור ברוסיה, אלה שנשאו אופי רוסי כללי, ירדו כרוכות לעולם. כמעט באותו זמן; יחד הכו גלים בעיירה; לרוב, כמתחרות, על הנוער, על ההמון; לעתים, כמקבילות, כמלכויות שאינן נוגעות אחת בחברתה; לעתים כמשלימות זו את זו; כגון, פועלי ציון והס.ס.; הכל היה תלוי בדברים, במפלגות. ווכוח גדול נטש.

מקום חשוב בוכוח תפשה מלחמת השפות; בין עברית לאידיש. עברית היתה שפת המשכיל היהודי, כמקדמת דנא; והאידיש, דבר שבמורה; ורבים קפצו עליה, כמוצא שלל רב.

עברית סמלה את הציונות ואת ארץ ישראל, את התרבות היהודית העתיקה, גם משהו שיש בו מן הדת; היינו, הריאקציה, הבורגנות השבעה, כביכל, הבעלביתיות, רבנים ויהודים יפים, שכבודם ירד אז בעיני הנוער. אידיש, לעומת זאת, סמלה את המהפכנות, הלאומיות החדשה, הסוציאליסטית, הדמוקרטית, של המוני העם, המדברים „מאמע לשון", ומקיליט ראש במצוות הדת.

הספרות, בשתי הלשונות, באופן טבעי, שקפה את הזרמים; כל אחת את הזרם הקרוב לה. רוב הסופרים בתקופה נמשכו לאידיש; ביחוד אנשי הספרות היפה; אל הקוראים הרבים, שיכלו לקראם; העברית, מספר קוראיה הלך ונצטמצם, ונאלצה לקחת עליה את אשמת הריאקציה, שלא באשמתה.

אך הוכוח היה גם על הנושאים: „הסוסה" של מנדלי, ו„מגילת האש" של ביאליק, היו נושאים לוכוחים רבים. המשכילים והטובים שבנוער השתתפו בו. זכורני וכוח אחד על „סוסתו של מנדלי". טען אבא, ואמר: „מנדלי משאיר את סוסתו בתוך הבצה ואינו מוציאה; דומה, נוח לו להשאירה שם, ואינו רוצה להוציאה; כי שם מקומה; היא שפלה בעיניו, ושפלותה היא מנת גורלה, בעיניו, לעולם, לתמיד; אני אי אפשי בכך; הוא אינו הסופר שלי; איני יודע, מה זו אמנות לשם אמנות; יש לפסוק לעם את פסוקו, ללמדהו דרך".

גם „אחד העם", לא זכה להערצה גדולה בשפולה. ה„אמת מארץ ישראל" היתה קטיגוריה על הישוב, ולא נראתה בעיני אבא, שקנא באכרים בארץ ישראל, כמות שהם, ולא ראה בהם חסרון; דרך הרוח והכשרת העם, נראו בעיניו, כדברים המעכבים את הגאולה, ואת המעשה, ומקטינים את החזון. הרצל, אוסישקין, צלינוב ולילינבלום נראו לו כמאורות גדולים, המאירים יותר, ומחממים כאחד; קרובים יותר ומעשיים יותר.

במשך הרבה לילות שבת, קרא אבא בפני הבית, בתרגום חופשי משלו, את תל־אביב של הרצל; דוד ליטואק, נעשה בן בית בביתנו. להערכה כזאת, זכו גם נחמן מתון „לאן" של פייערבערג, והנער „כחול העינים" מתוך „מגילת האש" של ביאליק. ביהדותו של אחד העם, לא היה צורך לציוני שפולה. הם היו משלומי אמוני ישראל, ותמכו יתדותיהם במקורות, ובספרי יראים. כאן לא היה כל צורך, בהטפה, בנצח ישראל, בהסברים חדשים לתורת ישראל ורוחו; ממין זה, היה להם די משלהם. לגבי דירם, לא אלוהי ישראל היו זקוקים לסיוע, כי אם עם ישראל; לא שכינתא בגלותא, אלא עם ישראל בגולה, והוא צריך גאולה מבין הגויים, ותכף. כל יהודי ויהודי זקוק לגאולה, כמות שהוא; בין אם יודע הוא על כך, או לא. אין צורך ואין פנאי להכשירו. הפוגרומים, עלילות הדם, ואף המהפכה, אינם מחכים. קריאת אחד העם „ארץ כי תחרב יקומו לה זרבבל ,יהושע, עם כי יחרב מי יבנה לו? יותר משנשמעה ממנה אזעקה לפעולה, להצלה מידית, נשמעה ממנה דחיה לדורות.

מלחמתו של אחד העם בהרצל, לטובת פינסקר, — כיוצר הציונות, „הרצל האפוסטול ופינסקר המחוקק" רק עוררו רוגז בצבור הציוני, הפשוט, שהרגיש באינסטינקט הבריא שלו, מי מנהיגו, וראה באחד העם, יהודי פקח, בן עיירה, שידע להתפלפל, ולמצוא חסרונות. תורת אחד העם, על „שלילת הגלות במובן הסוביקטיבי, וחיוב הגלות במובן האוביקטיבי", דבריו „הגלות היא ענין רע ומר מאוד, אבל לחיות אנו צריכים ויכולים גם בגלות, עם כל רעתה ומרירותה", הוציאו את הרוח ממפרשי הציונות, ועשוה לבלתי חשובה, ועוררו רוגז בין ציונים נלהבים ותמימים.

היכוח בין אחד העם לדובנוב והאבטונומיסטים, גם הוא לא הובן בשפולה. דובנוב וחבריו דרשו אבטונומיה, לאומית, פרטונלית, יהודית, בגולה; פרלמנט יהודי, סיים, להנהלת חיי התרבות היהודית; תרבות חילונית עם שפת אידיש; ואחד העם תובע מרכז רוחני בארץ ישראל, עם לשון קודש, להנהלת התרבות היהודית משם, ורוב מנין ורוב בנין האומה ישאר בגולה, ויקבל רק השפעה והשראה מרחוק; ובכן, שאלו יהודים, בשפולה, מאי נפקא מיניה?

גם ההתקפות של אחד העם ב„השלוח" וב„המליץ" על הרצל, על הקונגרס, על הדיפלומטים, על המערביים, על המחקים, עוררו זעם; לב יהודי בגולה, בעיירה נידחת, שאב מקור תקוה ושמחה, מההופעה הנכבדה של הרצל, והקונגרס, והנה בא אחד העם להקל בכבודם, ועשה אותם לקלס.

לימים נמצא בשפולה פרוטגון, תנא דמסייע, לאחד העם: שמואל ברונשטיין, התנו של הנגיד קרצ׳ונסקי, אברך משי, בר אורין, ומשכיל, שבא לשפולה, פתח בית דפוס, אף הוא ענין חדש, ופרנסה אינטלגנטית, בשפולה, והכריז על עצמו בפומבי „כאחד העמי". נצטרפו אליו כמה מורים עברים, מחניכי גרודנא, תלמידיהם של כהנשטם וטצ׳רנא; החלו דיונים על כל מאמר ב„השלוח", ועל כל מאמר ב„רזסויט", ו„יעברייסקאיא ז׳יזן", העתונים הציונים ברוסיה; מול מאמרי אחד העם, מאמרי פסמניק, אידלסון, אליניקוב, זבוטינסקי, שכטמן; קל היה יותר להיות אחד העמי בימים ההם, מאשר ציוני הרצלאי; רוח איננה נמדדת בשעלים. צרותיו הגדולות של הרצל, פרשת אוגנדה, ומותו, היו מכות ממש על ראשי הציונים; מדינתם נחרבת. מאידך, מאמרי אחד העם, על היהדות, וענינים יהודיים, על „משה", עלילת הדם וכו׳, היו מקור אורה ופקחות. ההשלמה עם הגלות, פרושה, כמובן, גם השלמה עם אידיש, אף שנקראה בפי אחד העם „ז׳רגון"; אולם רק, משום שרצה להבדיל בינה, ובין „יהודית", שהיתה לדעתו, שמה של העברית, לפי המקורות.

הלעג של מפלגת הבונד והמפלגות הסוציאליסטיות היהודיות, על חלומות הציונים, על המדינה, על יציאת היהודים מהגולה, לא היה חריף כלפי האחד העמיים, שרצו רק במרכז רוחני לתרבות ישראל בארץ ישראל; והאחד העמיים נראו פחות פנטזיורים, ואנשים יותר מן היישוב. אולם החוג הציוני בשפולה, אחד בתוכו את הציונים ואת אחד העמיים יחד; כולם שקלו שקלים, וקנו בולי קרן קימת, והחזיקו בבתיהם קופסאות כחולות; והנגודים שביניהם, היו רק בוכוחים, על אשר עתיד לבוא. לע"ע האמינו כולם, כי יש לעשות מה לטובת הישוב בארץ ישראל, ולחיות בשקט בשפולה.

ביתנו שמש מקום להרבה מוכוחים אלה; הספריה הגדולה של אבא, זו, שחשב פעם, שתהיה לו למעמד פרנסה, שמשה מקור ראשון לתורה ולהשכלה לנוער של שפולה, כאן נמצאו ספרי גונצ׳רוב וטורגיניב ודוסטוייבסקי וטולסטוי, ואף בונין וארציבשוב, אנדרייב וויריסייב, ועל ידם נמצאו גם כרכי הוואסחאד הרוסי, וכתבי דובנאוו, וכל ההוצאות של הספרות הציונית בימים ההם, וכרכי אחיאסף והשלוח. אבא היה עצמו בן בית בכל הספרות הזו, והצעירים שמעו

תורה מפיו. אחותי הבכורה, גולדה, מתבגרת היתה, ורוב הצעירים חבריה, או חברי חברותיה, היו מתכנסים כאן, והבית משמש להם מקום פגישה לוכוחים.

מבאי הבית הקבועים היה גם שלום זלובינסקי. אברך בשנות השלושים, מסחרו בתבואה, אולם, לא יוצלח, רחמנא לצלן, בעסקי מסחר; אך משכיל, לכל פרטיו לכל הדעות; אין הוא עושה התורה קרדום לחפור בו, ככל האחרים, אף על פי שאינו רואה ברכה במסחרו, אולם טוב לו בכך. אין המסחר הזה מעסיקו ומטרידו; אשה ובנים אין לו, והוא עצמו עדיין אוכל על שולחן אביו; והוא קורא בספרים, ימים ולילות. נוהג הוא לבוא לביתנו, אף באמצע היום; שכן אין הוא דורש, ואינו זקוק שיקבלוהו, או שיעסיקוהו; יושב הוא לבדו, בקבינט, הוא חדר עבודתו של אבא, אשר שם הספרים; נשען על גבי הספה, ובולע ספרים. בערבים או בשבתות הוא מתוכח עם אבא ועם הצעירים המזדמנים.

שלום זלובינסקי איננו ציוני, ואיננו שייך אף למפלגה אחרת; דומה, אדיש הוא מדי, בשביל לקבוע לו עמדה; ואולי, אין בכוחו להחליט; דעותיו רחבות, ושוטפות, והיה רוצה להצדיק את כולם, או לבטל את כולם. איש יהודי הוא; חי הוא את חייהם, כאשר הם; נאנח על מצוקותיהם, רוצה בטובתם, אך אין הדברים יוצאים מגדר רצון טוב. הוא קורא ספרים ונהנה מהם, ומתוכח על תוכן ספרים ועל רעיונות שונים; הוא מבינם, הוא מכירם, נושאם בחובו ואינו משתייך אליהם.

הביתה באו גם שני האחים סוסקין; האחד מהם, גבוה קומה, בעל גוף ויפה עינים, והוא משתייך על מפלגת הסיימאים; הם הסוציאליסטים היהודים, שראו את ישועת ישראל, באוטונמיה אישית (פרסונלית), ברוסיה, ובהקמת סיים יהודי עולמי, היינו, מין פרלמנט, שיכוון את חיי התרבות של בני ישראל בגולה, ויאפשר את חיי ישראל, כעם לבדד, בגולה, מבלי להרבולל, כביכל, בין הגויים. מין עמידה בחצי הדרך, בין הרצון בתחית ישראל, ובין אי הרצון, ואי האמון בציונות. הם, הסיימאים נתלו באילנות גדולים, בטובי סופרי האידיש בימים ההם, בדובנאוו ההיסטוריון, ובאחרים.

בין הבאים היו גם כמה אחרים, שלא היו עשירי רוח ותורה; אלא, שהוו את הקהל; שיכלו לאשר את צדקת המתוכח, או לפסלו.

כאן היה, סוקוליק הבוכהאלטר, מנהל הפנקסים של השורצברימים, קאוליער לכל הדעות, המנגן על גיטארה, בכשרון רב, והוא מעסיק את הקהל בין ויכוח לוכוח. כאן כמה פקידים מבית החרושת לסוכר, שהנם קריריסטים בלבד, ושמחים בחלקם, במשקפיהם המוזהבות, ובלחייהם המגולחות, ובתלבושתם המצוחצחת; והם הינם או ליברלים, הנוטים לדעות מהפכניות, או ספקנים, המבטלים את התורות החדשות; נוח להם בעולמם ובמשרותיהם, ונהנים מחברה אינטליגנטית.

כאן חיים לעוינבורג, וקוזלינקו, וכמה מורים עברים, מהצעירים, המשתייכים לציונות, וגם כמה אידישיסטים, ועוד.

לילות רבים וארוכים נמשכו הוכוחים האלה, והפכו למעין מועדון פוליטי, המושך את טובי הצעירים והצעירות לביתנו.

אבי מצא בנוער זה ענין רב, השלמה לתעמולתו הציונית בבתי הכנסת; שם דיבר בעיקר אל יהודים, באים בימים, אל אנשי עבודה מטופלים, טרודים, ועסוקים, אשר יכלו לראות את ארץ ישראל, דרך ערפל כבד של חיי יום יום, אפורים; כחזון מטושטש, תוך חלום לילה מעיק, בליל קיץ חם; וכאן נוער המתחיל בחייו; כאן נבחנו הדעות, מתוך אינטליגנציה, וכח מחשבת, ואוירה של מהפכה, הקוראת בראש חוצות, לשנויים, ליזמה, לחדול מן המקובל; כאן נשמעו נגודים אידיאולוגיים; עם, מעמדות, מולדת, תבל, לאומיות, שוביניזם, דת, חופש; וכאן, תוך הויכוחים, ברר אבא לעצמו, את הבעיות שהעיקו עליו. אבא, איש העמידה, שאב כוחות בויכוחים אלה, ומצא גמול למלחמת רוחו, בהקשבת הצעירים לדבריו ולהסברותיו, ובשמעו הוא את דבריהם, ודברי רבותיהם, בברושורות הרבות.

לידי פעולה מהפכנית, ממש, לא הגיעה שפולה; שכן לא היו בה בתי חרושת, ואף לא בתי מלאכה גדולים, ורק לעתים, קרה משהו מבחינת שביתה, של עוזרי בתי המסחר, או חפושים אחרי צעירים חשודים בהשתתפות באסיפות, או בהפצת כרוזים אסורים.

הפריסטאב היה מחפש לו פרנסה, ואהרילי סמארקאץ, המוסר, עושה שליחותו, ומכה בלשונו; חשד גדול היה על סטודנטים, שהיו, בבחינת, מועדים לכל רע; השם „סטודנטים" כלל גם „גימנזיסטים" וגם „אקסטרנים", וכל אותם בחורים שלבשו חולצות רקומות, או אדומות, רחמנא לצלן, והאריכו בשערם, ונראו כאנשים מסוכנים לשלטון; כל מימרא אפשר היה לפרשה כבעלת חשיבות פוליטית, וכל חוברת בבחינת חומר תעמולה מהפכני; כדאמרי אינשי: „כשאדם קורא בקול, ברחוב, בשפולה, „טפש", הרי מושיבים אותו בבית הסוהר, כמורד במלכות, בלא כל טענות ומענות, ואין מקבלים כל הסברות וכל ברורים; כי הפריסטאב יודע, מי הוא טפש ברוסיה, וכי הדברים מכוונים כלפי המלך". בנות ישראל, שהיו מהלכות ברחוב בשבת, ובידיהם סוף, שנקטף זה עכשיו, בקצה האחו, שליד האגם הזוועניגורודקאי או הלבדיני, אף הן חשודות היו במהפכנות ובמרדות באלהים ומלכות, ומפגינות כלפי עולם כולו, שפרקו עול יראה מעליהן. וכל אלה שהיו מרבים לקרוא, ולדקלם מתוך „דקלמטור", היינו ספר שירים ופואמות רוסיות, ושרים שירים של נדסון מלאי היגון, ושירי מהפכה ממש, ודאי, וודאי שהיתה בהם סכנה למלכות. אע"פי כן, ולמרות הכל, היו בחורים ובחורות מתכנסים יחד, או נוסעים על גבי סירות באגם הזוועניגורודקאי, ופה ושם פורץ בערבי קיץ קול שירה דקה של בחורה נאה, או קולו החזק של צעיר; בשירו של נדסון:

רעי ואחי, אשר לא תהי,
אחי האומלל הסובל,
רוחך אל יפול.

כאן שרו „דובינושקא" ו„הוליעט, הוליעט בייזע ווינדען", ו„השבועה" של הבונד ו„השבועה של פועלי ציון, והאוירה היתה מלאת חשמל, כביום קיץ לפני סערה.

שליחי ארץ ישראל וקנית קרקע בארץ

ויטקין, שיינקין, מוסינזון, ביקרו בשפולה לצרכי תעמולה. שני הראשונים הביאו עמהם מרוח א״י, משיריה ומספורי ההוי, על חיי הפועלים בארץ. ימים שחיו רק על סרדינים, תפוחי זהב ולחם, בימים שהיו בריאים, ועל כינין בימי הקדחת. הרבה לספר ויטקין, ברוח של הומור, של מי שנתגבר על הקשיים, ותבל דבריו בשירי א״י, בספורים על שמירה עברית וגבורה עברית.

שיינקין הביא עמו תכניות לרכישת קרקע בא״י, הוא הציע לאנשי שפולה את אדמת רוחמה. נתכנסה אסיפה, נערכה רשימה של נגידים ובעלי יכולה. איש לא ידע היכן רוחמה, ומה האפשרות להתישב בה, אז בשנת 1908, אך האנשים התחייבו לקנות שם קרקע. מה יצא מכך? לא ידוע. איש מאנשי שפולה לא התיישב ברוחמה.

מוסינזון היה עוד סטודנט בשויצריה בזמן בקורו בשפולה, הוא היה מנעים לנאום, ומקסים בדבורו גם באידיש, והקהל שמע אותו בהתלהבות רבה. כל ימי שהות השליחים בשפולה הפכו לחג של ארץ ישראל בעיירה, ימים של אסיפות ושיחות ומו״מ.

צער ארץ ישראל וצער בנים

לא תמיד היו ימים אלה, של א״י שבשפולה, ימים של הנאה; יש והטילו טפה מרה בכוסו של אדם. לכשבא שיינקין לשפולה, להציע תכניות לרכישת קרקע בא״י, נקראה לשם כך אסיפה מיוחדת, של בעלי יכולת; ציונים ואף לא ציונים; אלה, שאפשר היה, לפי דעת ר׳ נחום שורצברים, הנגיד, יו״ר של אגודת הציונים בשפולה, לחשוב, שלא איכפת להם להוציא כמה מאות רובלים, הוזמנו לאסיפה, לפי רשימה. ברשימה זו לא הוכלל אבי ז״ל; שכן ידעו אותם האנשים, מסדרי הרשימה, שאין הוא בעל יכולת, ולעומת זה הנו בעל משפחה גדולה; אולי התכוונו שלא להקשות עליו; עלבון גדול היה זה לאבי, אשר מיום שובו מבקורו בארץ ישראל, לא חדל מהגות בה, ותכן תכניות מתכניות שונות, לעלות ולהשתקע בה, בכל המוקדם; והיה כמעט ברגל אחת בארץ ישראל; והנה באו אלה, המבוססים, בעלי היכולת, כביכול, שארץ ישראל היתה בשבילם ענין של מותרות בלבד, וכל עניניהם בעסקיהם ובנכסיהם בשפולה, ופסלוהו; וכי מי אמר שהוא איננו מוכן למשכן משהו, ללוות, ולהשתעבד בהתחיבות, ובלבד לרכוש משהו בארץ ישראל? שנים לא שכח אבי עלבון זה, כל יחסו לחיים השתנה מאז. הוא, שכל ימיו לא החשיב ולא העריך את הממון, בא לכלל הכרה, כי עולם זה, על הטוב והרע שבו, יסודו רק הממון בלבד; אף במצוה גדולה, במעשה של אמונה ותקוה, לא יזכה אדם, בלי שיהיה בידיו חומר עכור זה של ממון. מאז חתר בכל כוחו להשיג אותו חומר, למען יוכל לעלות לארץ ישראל, להשתקע בה, להיאחז בה, להיות לקולוניסט. דוקא קולוניסט, שום דבר אחר, רק עובד אדמה.

ליבלי נפתלקי׳ס, אחד הסרסורים במכירת תבואה שבשפולה, שהיה מהנכנסים לעתים קרובות לביתנו, — אדם פשוט ועני, אך בעל הומור המוני,

אשר ידע את כאבו של אבא לא״י, היה נוהג לנחמו בהלצה, ואומר: „אין דבר סיומע, עוד תזכה שם, בארץ ישראל שלך, להיות פריץ ובעל קרקעות, ואני אבוא אליך, אוריד את הכובע, ואשתחוה, ואשאל — מה אדוני, היש לך 20 אלף פור חטה?״ — ליבלי היה נוהג לשאול שאלתו זו האחרונה ברוסית מצלצלת, שנתנה חשיבות רבה לענין, כנהוג לדבר עם פריצים; ואבא היה עונה בחיוך, שהיה בו מן המרירות שבהלצה מרה, ומן התפילה והתקוה לימים יבואו.

והיה אבא חולם על הדרך מהמצוקה, על האפשרות להיטיב את מצבו, ולהגיע לכלל עליה לא״י, ובין כך, נולדו וגדלו לו, תוך דוחק ומצוקה, שמונה בנים. והבת הבוגרת הגיעה לפרקה, ונדוניא אין. וימים ושנים עוברים.

אימת המהפכה וארץ ישראל

אחי הבכור, ברוך, היה אז בימי עלומיו; הוא נסה לעבוד עם אבי על יד תחנת הרכבת, ולא הצליח; אותם החיים, בין העגלונים ובין הגויים, אותה חכמה יתרה של יהודים, גניבת משקלות, התפרנסות בדרכים בלתי הוגנות, לרמות את הגוי, להוריד מן המשקל, להיות חכם להרע; פרנסה זו, אשר לפתחה חטאת רובץ, ואימת הדין והעונש עליה, לא הלמו את הנער, לא נראו תכלית גם בעיני אבי. אחי עזב את שפולה והלך לחפש עבודה בקריבוירוג, מקום של מכרות ברוסיה, בין פועלים ממש; הימים ימי ראשית המהפכה, תנועות ותעמולה מהפכנית, ומפלגות ממפלגות שונות; והוא נתפש לכך, בכל חום לבו הצעיר. הבוז לפרנסות יהודיות, ההכרה בתהום הרובצת לרגלי פרנסות ישראל בגולה, הקסם שבתעמולה, דחפוהו לחיי המהפכה, לתעמולה המהפכנית, לבקורת חיי היהודים.

היו אלה הימים השחורים של השלטון הצארי; אחרי מלחמת יפאן, כשלון הצאר, התגברות המהפכה הראשונה; המשטרה שליטה ברוסיה, רודפת כל אגוד, כל ארגון, כל אדם שאינו נחבא לכלים; חיפושים, ומאסרים, וגרושים לסיביר.

דאגה רבה נפלה על אבי. איך להציל את בנו בכורו, איך למזג את להט לבו הנפגע של הנער, עם חלומו של אבי על ארץ ישראל.

מפלגת פועלי ציון היתה הגשר, בין המחשבות המתרוצצות על מהפכה, ובין המאויים של אבא לארץ ישראל; בין ארץ ישראל ובין רעש הרחוב, ותשוקת ההמונים, אף המוני ישראל ברוסיה, לראות במפלת השלטון הצארי, ובהכרזה על חופש האדם ברוסיה ושויון זכויות לישראל בארץ זו.

כשאחי הודיע לאבי, שהוא איננו חבר למפלגת ס. ר., ואף לא לבונד ול־ס. ד., אלא לפועלי ציון, נרגע אבי כמעט, אך רק כמעט; המפלגות הסוציאליסטיות, אף היהודיות, ברוסיה, התחרו זו בזו באיזה שהוא מעשה ממש. אף פועלי ציון שאפו למעשה, לבאריקאדה, להתנגשות עם המשטרה, להכרזת שביתה משלהם, להפיץ חומר מהפכני; א״י, שבפרוגרמה של פועלי ציון, היתה בעיקר תאוריה לימים רחוקים; ענין של פרוגנוזה של החיים היהודיים; בבחינת הלכה ואין מורין כך; והעיקר, העיקר היתה התעמולה המהפכנית; ובה היתה הסכנה.

לגבי השלטון הרוסי, לגבי הז׳נדרם, לא היה, בודאי, כל הבדל בין המפלגות, וכל חשיבות בדיאלקטיקה המפלגתית, ובדקדוקי העניות שבתאוריות הסוציאליסטיות; הז׳נדרם ידע, שכל המהפכנים הנם פושעים, אם כי נקראו פוליטיים; וכל הפועלים הנם פושעים גם כן; וכל היהודים פושעים בודאי ובודאי; ויש להשמידם כולם מעל פני הארץ. אותה תוספת ציון לשם פועלים, או שלא אמרה כלום לז׳נדרם, או שהיתה תוספת לפגם. עוד סיבה אחת, למה יש לרדוף את האנטיכריסטים האלה, שהנם או בי המלך, ורוצים בחורבנה של אמא רוסיה והדת הפרבוסלבית, אלה השלשה, שהנם החוט המשולש, אשר לא ינתק.

הנחשונים הראשונים

משפחת קלמן גפן

התעמולה וסכנת המהפכה הביאו גם לכלל מעשים. משפחת שם טוב, קלמן, גפן, הענפה, עלתה לארץ ישראל. אמנם לא ישר משפולה, כי גרו כבר זמן מה באודיסה. מי סלל להם הדרך לארץ ישראל, אם שם טוב גפן, המשכיל, הפילוסוף והמטמטיקאי, אשר שפולה לא ידעה כוחו מהו, ולא יכלה לתת לו יותר מאשר תפקיד של מלמד דרדקי, וגם במקום אחר לא מצא מבוקשו, או בנו הבכור לוי, מצעירי הדור. שהמהפכה והציונות פגעו בהם כאחת, ויראו להם את הדרך לארץ ישראל, לא אכריע אני. ידעתי כי לוי היה מהצעירים המשכילים בשפולה, בחוג אותם ציונים סטודנטים ואחרים, שנסו אז להתחיל לדבר עברית ביניהם בשפולה. לארץ עלתה כל המשפחה. לוי היה לפועל בגליל התחתון, אז בשנות 1907—1908, כאשר בכל הגליל התחתון היו רק 4 מושבות; מלחמיה (מנחמיה), ימה (יבנאל), מסחה (כפר תבור), וסג׳רה (אילניה). הפועלים גרו באורוות, ועבדו בשכר מגורים אלה ומזון על שולחן האכר ועשרה פרנקים מזומנים לחדש; לאחר כמה שנות עבודה, כפועל שכיר, בתנאי הימים ההם, היה בין הפועלים שיושבו ע״י הפיק״א בבית גן. כל המשפחה נשתרשה בארץ. שני הבנים הצעירים של ר׳ שם טוב גפן, דוב וזאב היו לתלמידי מקוה ישראל ואח״כ אף הם לאכרים. הבת נחמה שהיתה קורסיסטה ברוסיה היתה לחובשת בארץ, והשניה גם היא נמצאה לה עבודה בארץ. עם הימים זכה, ובנו דב היה מראשי ההגנה בארץ בזמן המאורעות.

אחי ברוך

אבי החליט לשלוח גם את בנו בכורו, ברוך, לארץ ישראל; מה יעשה שם טרם ידע. לכן הלך לשאול תחילה בעצת גדולים. הוא נסע לאודיסה לבקש עצה מא.ל. לוינסקי „ר׳ קרוב״, שהכירו כמפיץ יין א״י, ולשמ׳ע עצה מפי מנחם אוסישקין. אך אוסישקין שפך על אבי דלי׳ מים קרים. הוא אמר לו, שאין עבודה לפועלים בא״י, וכי מוטב שהבן יסע לאמריקה. אוסישקין, בעל הפרוגרמה של שלוש שנות עבודת חובה, לנוער עברי בא״י, התקשה לפתור

בעיה של צעיר אחד, ולא היה בו האומץ לקבל אחריות, ולהגיד: יעלה, יהיה פועל; הוא לא רצה להיות אחראי בפני אבי, פן הבן לא יחזיק מעמד. ולוינסקי, ידע רק מה יהיה „בארץ ישראל בשנת ת״ת לאלף הששי״, על כך התנבא באוטופיה שלו, אך מה נעשה שם אז, לא ידע, אם כי היה מנהל כרמל מזרחי באודיסה.

אותו זמן הוכרז על הכשרת הנוער הציוני ברוסיה לחיי ארץ ישראל, זו היתה תקופה קודמת ל„החלוץ״. בשנת 1907; שנים רבות בטרם נשמע השם המקסים „החלוץ״, בטרם היתה תנועה וארגון לעליה; מספר צעירים הלכו למושבות היהודים בבסרביה, לעבוד בחקלאות, כמעט בלי כל שכר.

אחי, ברוך, היה בין אלה. הוא הלך לדומברובנה, מושבה יהודית בבסרביה, לחדשים אחדים, וחזר משם מוקסם מחיי הכפר; הוא דבר בשבחם של האכרים היהודיים, בפשטות חייהם, באהבה לבהמה, לשדה, לצמח; היה לו רצון מוחלט לעלות; ולא ארכו הימים והוא עלה לא״י והיה בה לפועל.

לפני נסעו של אחי לא״י ביקר אבי שוב אצל לוינסקי; הוא ביקש ממנו המלצות למנהל היקב בא״י. אבי חשב על תכלית לבנו; על משרה בא״י; על סידור הוגן, בעל־ביתי; הוא ראה את ארץ ישראל בעיניו הוא אז, יהודי בעל בית שלבו לציון. אולם אחי לא נשמע לעצתו ולא נזדקק להמלצות; אחי יצא לעבוד בסלילת הכביש בין יפו לפתח־תקוה.

במכתביו הראשונים כתב אחי ברוך, על עבודתו כפועל בסלול הכביש מיפו לפתח־תקוה; סיפר בהתלהבות על פגישה עם ד״ר כהן ברנשטיין, שהיה אז רופא עיניים בפתח־תקוה, ונציג ההסתדרות הציונית בארץ. „כהן ברנשטיין, כתב אחי, בא לכביש, ירד מהעגלה, וקידם בברכה את הפועלים העברים; „אשריני שזכיתי לראות פועלים עברים, סוללים כביש בארץ ישראל״. באותה רוח התלהבות, ספר אחי על חיי הפועלים במלונות הפועלים; בעירום ובחוסר כל; גם על קדחת, וכינין, וחוסר עבודה, וחוסר כסף. הכל, באותו סגנון של שמחה והתלהבות, של השתכרות מאוירה של ארץ ישראל, והתפרקות מהלחץ והעומס של חיי הגולה.

בימים ההם נשמע בארץ קול: „הגלילה״; קבוצות פועלים, ואחי ביניהם, נמשכו אל מושבות הגליל התחתון, אשר הוקמו אז ע״י חברת הפיק״א. הדרך לגליל היתה ברגל; תרמיל על השכם, זה כל הרכוש; נחים בכפרים ערבים; שותים מים מהמעין, ואוכלים אבטיחים; וערבים זקנים פוגשים אותם, את „המוסקוב״; שמחים על המטליקים, (מטבע תורכית) שהמוסקוב משלמים עבור האבטיחים, ומספרים להם מעשיות, בעזרת תורגמנים, המזדמנים במקרה, על הארץ, ועל האמונה והמסורת הערבית, שהארץ הזאת לישראל היא.

באחד המכתבים, כתב אחי, כי זקן ערבי אחד אמר להם, לאחר שאכלו מאבטיחיו: הרי ידוע, „אתם תבואו ותירשו את הארץ, ואם נהיה אנו אז נודדים כמותכם היום, אל תשכחו מדת הכנסת האורחים שלנו, ותקבלונו גם אנו באבטיחים ומים״. גדולה היתה ההתלהבות ושירת הארץ.

אחי נתלוה לשמואל ורשבסקי, — הוא ש. יבנאלי, ויחד הלכו לעבוד במסחה, כפר תבור, שהיתה אז מרכז לעבודה עברית. שם נהלו הפועלים מטבח משלהם; באחד הימים הלכו אחי וש. יבנאלי להביא עצים, מצאו ערבי, כשהנו עוקר חלון מבית המרחץ שבמסחה אשר בקצה המושבה; לקחוהו בשבי על חמורו, שעמד ברחוק מקום, והובילוהו למושבה; אולם, טירונים היו, ולא חפשו בכליו; בדרך הוציא הערבי סכין ופגע ביבנאלי בידו וברח. אולם רוחם לא נפל, הם למדו איך להתנהג בעתיד. אחי סיפר על המקרה במכתביו באומץ רוח וגבורה.

ממסחה נדד אחי למלחמיה וליבנאל, היה פועל חדשי, ב־10 פרנקים לחודש היה ישן ליד הסוסים באורוה; לאחר זה היה גם „חרט", עובד שנתי על החומש וגם שומר על הסחנה בכנרת, בנסיון לגדל כותנה בא"י; קדח ועבד וחלם.

מכתבי אחי באו לשפולה ונקראו, בבית, באספות הציונים, וע"י סתם יהודים, וגרמו מבוכה רבה; על ארץ ישראל כזו, לא חשבו אף ציוני שפולה. מתנגדים, ודאי לא התפעלו מכך. הם ידעו, כי בחור מישראל צריך לדאוג לתכלית, לפרנסה, לבית; פועל ושומר סוסים, אין זה ענין לבני בעלי בתים.

אבא לא גרס אף הוא חיי פועלים; הוא רצה שבנו יהיה לאכר בארץ ישראל. במכתביו הטיף לבנו מוסר; שלח לו כסף לרכוש פרה, להתחיל בהכנות להתישבות. פיק"א הבטיחה אז ליישב פועלים; נסיון ראשון נעשה בבית גן, ושני בכנרת; אולם הדברים האריכו, ולא היה בהם מן השמחה והמעודד; ובכל זאת „עוד לא אבדה תקותנו".

משפחת קליאצין

ר' דוד בער קליאצין, יליד פרוזני שברוסיה הלבנה, כמעט ליטואק, יהודי מזוקן וממושקף, לובש ארוכים וצחות, בר אורין ומשכיל, סוחר תבואות גדול; יצואן; הוא לא עמד בשוק, ולא במחסן, אלא קנה תבואות בקרונות רבים, לפי דוגמאות ומשקל, ושולח אותן למרחקים.

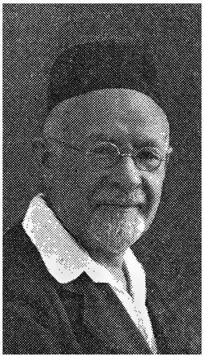
בחדר עבודתו בשפולה, ב„קבינט", נמצאו תמיד שקיות רבות של דוגמאות התבואה, בה נתברכה סביבתה של שפולה; ומאזנים קטנים היו לו, בהם שקלו כמויות קטנטנות של תבואות, לדעת את משקלם היחסי, ואת טיבם; ולפי זה קבעו את מחירם. היו ר' דוד בער ושותפו מר גוסיאצקי, מעין מורי הלכה במסחר התבואות, הקובעים את מחירי השוק בשפולה, ורבים הצופים אליהם, לדעת מה ילד יום; מה טלגרמות באו מרחוק; מה אומרת הבורסה שם במרחקים; בורשה, בפרג, בקניגסברג ובדנציג; והבית של ר' דוד בער, ברחוב הלבדיני בשפולה, מול ביתנו, היה עצמו מעין הבורסה של שוק התבואות בסביבה. אך באותו חדר היתה גם ספריה תורנית ומשכילית, והוא ר' דוד בער קרא

ב„השלוח" וב„רזסויט", ונתון לציונות ולענינים שברוב העולם היהודי, וביתו בית מועד לכל ציוני שפולה. פה מתכנסות רוב הנשפיות, ופה מקבלים את האורחים הבאים מארץ ישראל ומערים אחרות.

הגברת באזי קליאצין, היא שר המשקים ושר האופים ושר הטקסים, מקבלת בהרבה סבר פנים, ובצחוק טוב על פניה, ובעוגות טובות, ומיני תרגימא, ששמעם נודע מרחוק, את כל האורחים הרבים.

הג' באזי קליאצין

ר' דוד בער קליאצין

משה קליאצין

רבי דוד בער משתתף בוכוחים בשקט; משתתף באספות, אם כי איננו מהנואמים הגדולים, אך הנו בר השפעה. הנה, סוחר ותיק ושקול, וציוני. והבית כולו בית אמידים ושמח.

בשנת 1907—8 בקרה המשפחה בארץ ישראל והכניסה את הבן משה — והוא עדיין ילד לפני בר־מצוה, לגימנסיה „הרצליה" שביפו. להוציא ילד בן טובים בגיל רך מהבית, ולהשאירו לבד בארץ זרה, היה זה מעשה רב, שעורר התפלאות ותמהון יחד.

אמנם הוכנס הילד לפנסיון המפורסם של קומרוב שליד הגימנסיה — בו הוחזקו רק ילדים בני עשירים, שהוגלו על ידי אבותיהם הציונים בחוץ לארץ, ללמוד תורה בארץ ישראל; תורה מודרנית, בגימנסיה העברית. ומאז רבו הקשרים בין המשפחה וארץ ישראל, נוסעים הנה ושוב — ודומה שני בתים למשפחת קליאצין: בשפולה ובתל־אביב.

מה היתה הגימנסיה הרצליה בימים ההם, בשנת 1906 — 1908 להמוני הציונים בגולת רוסיה, בימי הנומרוס קלאוזוס, האחוז המוגבל, לתלמידים יהודים בכל הגימנסיות ברוסיה — אין אולי להסביר זאת כיום לילדי ישראל, ואף לא למבוגריו. אז היתה זאת בשורה גדולה, קרן אור, ראשית גאולה. כל התלמידים ראו עצמם כבחירי העם ותקותו, וכן ראו אותם מ־ריהם. „עיני כל ישראל צופיות עלינו", היו חוזרים גימנזיסטים רבים בכל דיבור; ולא חשו

במלל, לא יהירות, ולא התפארות שלא לצורך. וההורים שזכו לכך, לשלוח בניהם לארץ ישראל, לגימנסיה העברית ביפו, ראו חלקם בעולם הבא מונח לפניהם, ואת בניהם בבחינת „ועלו מושיעים בהר ציון".

משה, מושקה, כתב מכתבים מלאי פטוס רב. הוא ספר על טולים וחגיגות ודברי מורים, ותל־אביב הנבנית. והגברת באזי קליאצין ערכה מסיבות רבות ואספה את כל ציוני שפולה, והקריאו בפניהם את המכתבים. והשמחה רבה; טעמה של ארץ ישראל — ארץ זבת חלב ודבש — היה מורגש בעוגותיה של הגברת באזי קליאצין, וזמרת הארץ עלתה מתוך הפטוס של מכתבי הגימנזיסט מ„הרצליה", מושקה קליאצין.

מלחמת העולם הראשונה הפסיקה לזמן ממושך את הקשר. הבן גדל. ועם הכיבוש הבריטי מצא דרכו לקסרקטינים הבריטיים שבירושלים, ונראה הושפע מהם. עישן מקטרת ובקר במחיצתם, ומשתדל להיראות כאחד מהם, ומדבר בשפתם. אך לא ארכו הימים וחל בו שינוי שני; הוא התקרב לישוב היהודי בירושלים; נשא אשה מבית אדוק והוא עצמו נבלע בסביבה חרדית. לימים העמידני אברך בעל ביתי, חרדי, ברחובות ירושלים, וקרא בשמי. לא הכרתיו תחילה, עד שקרא גם בשמו „אני מושקה קליאצין". נדהם הייתי. מה גדולות התמורות באדם. מחניך הגימנסיה „הרצליה", תלמידם של מוסינזון ובוגרצוב, ממדברי רמות ונשגבות על תחיה מודרנית ועל בקורת המקרא — עד צעיר המתקרב לחייל הבריטי ומנהגיו, עד יהודי חרד בירושלים.

אחרי מלחמת העולם הראשונה — עת רבתה האנדרלמוסיה באוקרינה, הרגישו גם דוד בער ובאזי קליאצין, כי האדמה מתמוטטת מתחת לרגליהם והתרו לעלות ארצה. האמידות לא היתה כבר גדולה; עוד שלשה ילדים היו להם באוקרינה, אחת מהם אלמת ונשואה לאיש אלם גם הוא, ועוד בת ובן. כולם כבר יכלו לעמוד ברשות עצמם. אפשר שההורים, אלה בעלי הייחוס הלא פרוליטרי, היו רק כמזכרת עוון לבנים, ובלעדיהם יכלו הבנים להסתדר יותר טוב. איך שהוא דוד בער ובאזי עלו ארצה לבדם, והבנים ההם נשארו שמה. בשניהם זרקה כבר שיבה; אך דוד בער עדיין סוחר היה, וחפש לעשות עסקים. לימים התקשר עם בית חרושת לביסקויטים פרומין — אך ההצלחה לא האירה פנים. לא ארכו הימים והלך לעולמו, ולא השאיר אחריו עשירות.

באזי נשארה בודדת ויחידה בתל־אביב. לא עלתה ירושלימה לבנה; נראה לא יכלה להסתגל לאטמוספירה החרדית של משפחת בנה וכלתה. ולחיות צריך. היא גרה בחדר מעבר והתפרנסה ממכירת לחמניות. באזי קליאצין, הגבירה העסקנית, וראש מדברים בשפולה, מהאמהות שהחזיקו בניהן בגימנסיה הרצליה ובפנסיון קומרוב, התהלכה לעת זקנתה, מדי בוקר השכם, עם סל לחמניות ברחובות תל־אביב, לחלקם בבתים שונים. אך היא שמרה על כבודה. לא היתה למשא על איש, או על הצבור. ובשבתות אפתה, כרגיל, עוגה, לבשה שמלה, מאלה שהביאה משפולה, חבשה לראשה כובע ישן, ששמרה שנים על צורתו, ענדה תכשיט שנשאר לפליטה, הזמינה מאנשי שפולה לבקרה, והרי היא כמעט גבירה, כמו בשפולה; מדברת וצוחקת, כאלו לא כלום; הכל בסדר.

אמי, זכרונה לברכה, ידידתה מימי נעוריהן — עת היו שתי נשים צעירות בשפולה, שמחה אתה יחד בפגישתן, ונדה לה באנחה ובדמעות לכשדובר עליה שלא בנוכחותה: „באזי קליאצין, באזי קליאצין", ותו לא. והיה די בכך.

לימים הגיעה השמועה. איננה.

עלייתי ארצה

בסוף שנת 1908, ואני הנני רק נער לאחר בר־מצוה, הוחלט בביתנו, לשלחני לארץ ישראל, להתחנך בה. אמנם לגימנסיה לא יכול אבי לשלחני מחוסר אמצעים, אך נמצא מוצא: בית הספר החקלאי „קרית ספר" מיסודו של ישראל בלקינד.

ישראל בלקינד מאנשי בילו היה. מורה ובעל יוזמה רבה, ותקותו בעלית נוער, בגדולם וחנוכם בחקלאות, בארץ, מילדותם. אך מזלו איתרע; הוא חזר על נסיונו כמה פעמים ונכשל. תחילה העלה ארצה את יתומי פרעות קישיניוב, וקבע

דוד כהן — המחבר, שנת 1908

מוסדו בשפיה, שליד זכרון יעקב, על אדמת הברון. אך המפעל לא הצליח. ברעש הועברו היתומים דרך אירופה והובאו ארצה; גדולות הובטחו; אך הצבור והיתומים כאחד עזבוהו. ואז פנה ליוזמה הפרטית, ואל אדמת הקרן הקימת ליד לוד ונטיעות יער הרצל אז; הקים בית ספר חקלאי, את „קרית ספר", ופנה בקריאה להמוני עם בגולה, לשלוח אליו את בניהם לחנוך חקלאי בארץ. אבי ז"ל נתעורר לכך, ועורר גם אותי, וביחוד את אמי.

סבי דואג ליהדותי

סבי ר' ישראל, שהיה שרוי אותו זמן בסמילה הקרובה לשפולה, ועסק במלמדות, מהר לבוא לביתנו להכינני לדרך, להכין לי טליתות קטנות, שכן העובר את הים הנו בחזקת סכנה, וחייב בברכת הגומל, וציציות לגופו של

אדם, הנן סגולה בדוקה, לשמור עליו מכל רע; וטוב להטיף מוסר והדרכה לילד רך, היוצא לבדו למרחקים; יש להקפיד בהנחת תפילין. ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות, ויהודי השוכן בה מובטח לו חלקו בעולם הבא, ויש להיות יהודי טוב לשמור מצוות.

משפולה לאודיסה

ב־25 לחודש דצמבר 1908 עזבתי את שפולה; ואני נער בן שלש עשרה וחצי שנים. זו היתה נסיעתי הראשונה, כמעט, מביתי; ואני נוסע לחוץ לארץ, מעבר לים, למרחקים, ילד לבד. אבי נסע עמדי ללוותני עד האוניה. משם ואילך הריני לנפשי. מזודתי ומלבושי ותפילי וסדורי, קומקום למים רותחים לשתית תה, ומלאי מזונות לשבועיים ימים, ימי הנסיעה באוניה.

הדרך משפולה לאודיסה ארכה כשני מעת לעת. הרכבת פילסה דרכה בין שדות מרחב עטופות שלג עמוק, חלונות הקרונות מכוסים פרחי כפור המונעים את חדירת האור. הקרונות מלאים המון רב, המשתרעים על הספסלים הארוכים, הבנויים תחתיים, שניים ושלישים. איש, איש וחבילתו, או מזודתו. איש, איש והבל פיו, היוצא בקור כתמרת עשן. איש איש וקומקומו לקחת בו רותחים מהרוד, המצוי בכל תחנה ותחנה, לשתיית תה להחם את הגוף. פרוות, חמילות, מצנפות, מגפיים ומגפי לבד, להסתיר את הגוף מהקור העז, ולשמרו מצינה. ואני בתוכם, ילד, במעיל בד עבה, שחור, עם צווארון מפרוות חתולים, ומצנפת חמה על הראש. נוסע לארץ השמש והדרור. לארץ ישראל.

על האוניה „רוסיה"

עליתי על האוניה „רוסיה", באודיסה, ביום 28 לחודש דצמבר 1908. יום קר ומעורפל; ימה של אודיסה קפוא, גוש קרח, והאניות כבולות בתוכו — ויש לפוצץ את הקרח תחילה, בטרם תמוש האוניה ממקומה. האוניה היתה מלאה אדם. גויים וגויות למאות, העולים לארץ הקדושה לתפילה, ולהשתטח על קברות קדושיהם, להבדיל. כולם לבושים פרוות כבשים, ונעולים מנעלים גבוהים ומזופתים, וראשיהם חבושים במצנפות ובמטפחות. כולם עמוסים חבילות מרובות, צרכי אוכל ודברי לבוש ותשמישי קדושה. פשטו הגויים כארבה על גבי האצטבאות הגדולות והרחבות, שנמשכו כקנים לאורך ולרוחב המרתפים המרובים שבמחלקות השלישית והרביעית שבאוניה. אונית ציילנים רוסים, מרתף על גבי מרתף, תחתיים ושניים ושלישיים, כבתיבת נוח. פשטו והצטופפו, זה על יד זה וזה על גבי זה, מראשותיו של אחד למרגלותיו של השני, וצרורות וחבילות ותרמילים נערמו שורות, שורות, להניח עליהם הראש, לשכב בלילה; ועד שתשוט האוניה, זרמו ויצאו כולם בהמוניהם על ספון האוניה. ים ראשים של בני אדם, עומדים ומסתכלים אל המלוים, אשר על הרציף, מנענעים בידיהם ובממחטותיהם, לברכת שלום ופרידה. האוניה זעה ומתרחקת אט, אט מן הרציף, והאנשים המלוים הולכים ומתרחקים וקטנים.

עמדתי בתוך המון אדם זה; ילד, עטוף במעילי העבה, כשתנוכי אוזני נתונים בצוארון פרוות החתולים, וראשי מכורבל במצנפתי; דומה חם לי, אלא משהו מקפיא דמי בתוכי, ומחניק בגרוני, וצורב בקצה אפי ובשמורות עיני. משנעה האוניה בין גושי הקרח, זע משהו בלבי, שהעיק כגוש קרח קפוא. רואה אני את אבי הולך ומתרחק ממני, ואני נשאר בודד, יחיד, אחד קטן, בין המון עם, גדולים וזרים. חש אני ברצון לחזק עצמי כלשהוא, ופולט ואומר: „אבא, תאמר לאמא כי לא בכיתי".

לימים, לכשגדלתי, הייתי חוזר לחשוב על אותו רגע ראשון, בו עמדתי על סיפון אוניה נעה בין גושי קרח, תוך ים אדם, ועל אותן מלים שפלטתי באותה שעה, ונדמה לי כי אותה שעה קבעתי לי עמדתי בין הגדולים להיות כאחד מהם, לעמוד בתוכם, להסתכל בהם ולדון אותם, ולדון את עצמי לפיהם, בלי להתיפח, ובלי לירוא, ובלי להתאונן. גבר בין גברים.

בלב ימים

שנים עשר ימים נדדה האוניה, פעם בים סוער, ופעם בים רוגע; פעם כשהראש כואב וסחרחר, ובני אדם מוטלים כשכורים בקיאם, ופעם בטיילם על ספון האוניה להנאתם, ומתחממים בשמש באמצע החורף. מחוף לחוף, מאי לאי; דרך בולגריה, טורקיה, יון וסוריה, עד ארץ ישראל. ירדתי יחד עם כמה מהגדולים לכמה חופים, להסתכל בערים ובאנשים, כפי שיעצני אבי בשעת פרידה; ראיתי את קושטא ואת סלוניקי ואת איזמיר, וכמה איים שבים. ראיתי אנשים; אנשים מצוחצחים בנוסח הליבנט, וסבלים ורוכלים עניים המתנפלים ברעש על כל אוניה, חצי ערומים, עטופים בגלימות קצרות, שכנפיהן נתונות להם בחגורותיהם, מיני בהמות אדם, עניים ואביונים, עלובים במראיהם. ולבי חש משהו טמיר ומעיק. עולמות שונים ומשונים: ציילנים מרבי תפילה, קידות והצטלבויות, אדונים מצוחצחים, וסבלים עניים, ואותם עשרות היהודים, בני בעלי בתים, שכמותי, ושנסעו עמי. מהם, כמה צעירים שפניהם לעבודה בארץ ישראל, והם טרם עבדו בחייהם; ציונים מתלהבים. לעומתם אחד גבה קומה ורזה גוף, לבוש חולצה אדומה, רקומה, שנמלט מעבודת הצבא, והוא נוסע לארץ, בלי היות ציוני. „אם אמצא, אומר אותו בחור, בא"י, משרה של ארבעים רובל לחודש, אשאר שם. ואם לא, אלך לי לאמריקה". דוקא ארבעים רובל לחודש רצה אותו בחור. ידעתי כי אחי ברוך הנהו פועל חקלאי באחת ממושבות הגליל, בשכר ירוד. תהיתי בו, באותו בחור, ולבי נמשך אחרי הבחורים האחרים שבאוניה שעלו לארץ מתוך ציוניות.

לימים נודע לי, כי דוקא אותו בחור, שדרש ארבעים רובל לחודש, היה לאחד מטובי השומרים בא"י. עוד בשנה הראשונה להיותו בארץ, נפצע בתגרה עם ערבים, וארבעים שנה אחר כך היה עומד על משמרתו, זקן ורגיל בצפון הגליל, וזכה לראות בנים ובני בנים בעבודה ובשמירה. אני, שאף אני זקנתי בינתיים בחמישים שנה, הייתי מזכיר לו, מפעם לפעם בצחוק, את דרישתו לארבעים רובל לחודש. זה היה אליעזר קרול, איש השומר, הפועל הגלילי.

מים ראשונים בארץ

האוניה „רוסיה" עגנה בחיפה. שוב התנפלו עליה מלחים ערבים בלבושם המשונה וברעש רב. צפיתי לכך שאחי יבוא לקבלני. אולם הוא לא בא. רק שני יהודים שעסקו בעניני עליה, קבלוני והודיעו לי, כי אחי ברוך, בקשם, לקבלני ולשלחני אליו, למושבה מלחמיה, שבגליל התחתון. באותו לילה, לפני עלות השחר, יצאתי ברכבת לגשר אל־מג'מי. יוסל טנטורה, בעל המלון הותיק בחיפה אז, יהודי חי ועליז, השמח לקראת עולים, לקחני למלונו, ואח"כ ליוני לרכבת, הושיבני בקרון יחד עם שני בחורים אחרים, שבאו עמי באוניה, ואשר נסעו לגליל לעבוד.

חיפה של אז, סמטאות צרות, השוק הערבי, הערבים במראיהם ובלבושם, הטילו מורך בלבי הילדותי. ככה חיים כאן, כך נראים כאן אנשים עובדים, עטופי בליות, רק כותנתם לגופם, ואבנט על מתניהם. רגליהם יחפות, נתונות בקרעי סנדלים, וראשם מכוסה מטפחת. בכל מאודי רציתי לנחש, מה מראה פניו ולבושו של אחי, שגם הוא פועל כאן. מה לבוש ילבש הוא, האמנם יהיה דומה לפועלים הערבים? משהו נקפני בלב, משהו התנגד, ואני רציתי שאחי לא יראה כך.

הרכבת נגררה מתחנה לתחנה. בנינים קטנים, בודדים, בין שדות עזובים, סימנו תחנות. בכל תחנה מנהל, כביכול, תורכי לבוש מכנסים צרות, אשר אליה נסחבת להם מאחוריו, ותרבוש חבוש לו לראשו, וכמה ערבים, בקפתנים מטולאים, מקרטעים סביבו, וקוראים לו אנפדי, ושומעים פקודותיו. לסוף עמדה הרכבת בשדה, והקונדוקטור הראה ביד כי עלי והבחורים לרדת. ירדנו השלושה, עם מזוודותינו. עמדנו תמהים ומחפשים אחרי סימן ישוב, ואין. רק אבנים וסלעים מסביב, והרים מרחוק. נסינו לדבר עם מנהל התחנה עברית, בהברה אשכנזית, ולא הבין. הראה לנו המנהל ביד שביל לכפר ערבי. הלכו שני הבחורים לחפש מורה דרך. אני נשארתי על המזוודות, תוהה ומשמים. זו היא ארץ ישראל, הרים קרחים ושדות בור, וסלעים, ועץ אין. חזרו השנים ועמהם חמר. יהודי ספרדי, התושב היהודי בכפר דלמיה, דובר עברית רצוצה. העמיס החמר את המזוודות על גבי פרד, ואני עם הבחורים עזרנו לו לקשרם בחבל אל הבהמה, טפסתי ועליתי על המזוודות למעלה, והתהלוכה זזה אל המושבה מלחמיה.

על הר, לפני המושבה, מצאתי את אחי ברוך בשדה עם זוג פרדות. אבן נגולה מלבי. אחי היה עדיין לבוש כבן אדם. זקנו אמנם גדל, ובגדיו משומשים, אולם לפלח ערבי לא היה דומה.

ליד אחי ברוך הפועל

7 ימים חניתי עם אחי בבית האכר, במלחמיה, על חוף הירדן. ראיתי אכרים יהודים, ופועלים יהודים, ופועלים ערבים. שמעתי ויכוחים בין פועלים באסיפתם, וראיתים בבלותם על חוף הירדן, בשיחה סתם. קטנה היתה המושבה, ומועט מספר תושביה, והחיים דלים. האכרים חיים על הפלחה, ופרנסתם מועטת, והפועלים שכרם זעום, ועבודתם מרובה וקשה, והם מתקנאים במעבידיהם, ומצפים לזכות לאכרות אף הם, בעזרת הפיק"א. הרבה דברים שמעתי מהגדולים, ורובם דברים עגומים, תוחלת ממושכת. רק השירה בלילה על חוף הירדן מפיגה הצער.

לסוף הרכיבני אחי על גבי הפרד, והוליכני חזרה לגשר אל־מג׳מי לשלחני לחיפה. ישבתי על הפרד, ואחי מחזיק ברסן ומוליך. נעול אחי מגפים גבוהים, ואקדח גדול קשור על בטנו. זקנו מגודל פרע, כי לא עלה עליו תער כמה שבועות. מסתכל אני באחי הצועד על ידי, נראה התרגל אחי כאן, ללכת ליד הבהמה, כשאחר רוכב עליה, להיות צועד בצדה, ולחלק עמה את גורלה, לסחוב בעול, במחרשה, ובעגלה, ובמשא אדם.

הגענו לתחנה; נפרד אחי ממני בנשיקה, ומהר לחזור לפני שיחשיך. קפץ ועלה על הפרד, דפק בו, להחיש ריצתו, ונעלם עד מהרה בין ההרים. נשארתי לחכות לרכבת. הסתכלתי אחרי אחי, שנעלם בין ההרים, ושוב הרגשתי אותה מועקה בלב, וכי שמורות עיני נצרבות, ובדידות גדולה ירדה עלי. ושוב הייתי רוצה לאמר „תאמר לאמא כי לא בכיתי״.

בקרית־ספר

„קרית־ספר״, בית הספר לחקלאות מיסודו של ישראל בלקינד, נמצא בקרבת הכפר לוד. בלקינד היה נודד אותה שעה באמריקה, לדאוג לכספים לבית ספרו זה. במקום היו כמה מורים ועובדים וכמה עשרות נערים.

לקרית־ספר הגעתי ב־ט״ו בשבט; ולעת חג הפורים הוברר, כי אין כל יכולת כספית לקיים את בית הספר. התלמידים שהיו בני הארץ, או שהיו להם קרובים בקרבת מקום, נשלחו לבתיהם. נשארו רק שבעה נערים, מהם שאין להם קרובים בארץ, ומהם שקרוביהם בגליל. והוחלט כי הנערים, בלוית אחד המפקחים, יערכו טיול הגלילה. במשך חודש יהיו אורחים במקומות שונים, וימצאו לחמם בין אנשים טובים, ויקמצו בתקציב בית הספר, ולהבא ישמשו הגרעין של המוסד לעתיד לבוא.

במוצאי חג הפורים יצאנו לדרך. חודש ימים, עד ערב הפסח, נדדנו, עד מתולה הגענו, וחזרה; ממושבה למושבה, ומעיר לעיר. התאכסנו בבתי הספר או בבתים פרטיים. רוב דרכנו היתה ברגל, כשתרמילינו על גבנו, או על גבי חמור של מורה דרך, שלקחנו מפעם לפעם. רק מיפו לחיפה נסענו באוניה. כל חלקה הצפוני של הארץ נתגלה לנו: השומרון, עמק זבולון והגליל, דרך הסלעים והנחלים שבין עכו לצפת, וביצות החולה, ומי מירום עד מתולה. ומשם חזרה עד טבריה, בשבילים מעל ראשי ההרים, ובין הסלעים ומשבריהם, דרך סג׳רה ויבנאל ועמק יזרעאל, עד זכרון ובת שלמה וחדרה, שעוד עמדה אז ביערותיה, ולסוף לפתח־תקוה וקרית־ספר.

ארץ ישראל, רבת ההוד ורבת העוני, נזדקרה כולה אל תוך לבי. שדות בור, סלעים, ביצות, חורשות אקליפטוס וכרמים, בתים דלים, תואים רובצים בבוץ, ותנים צועקים בליל, וצבועים מיללים.

המבחן הראשון

לא ארכו הימים בקרית־ספר. הלמודים לא נתחדשו אחרי הפסח, ואנו הנערים בלינו עם שני המפקחים ואחמד השומר. לעתים עבדנו בגינה, סלקנו

אבנים מן הבחר, השקינו את העצים שנטענו, טיילנו בסביבה אל הכפרים דנין, חדיטה ולוד. בקרנו במושבות שבקרבת מקום, ברחובות וראשון־לציון. באחד הימים אף התנגשנו עם ערביי חדיטה שעלו על שדי הקרשינה, והתמודדנו עמהם בזריקת אבנים, ולא עמדנו בפניהם. טעמנו טעם מעטים העומדים בפני רבים, העומדים עליהם לגוזלם. מטר אבנים נתך עלינו. אולם לחמנו על חלקת קרקע זרועה, עד שבאו השוטרים מלוד.

בימי השבועות באה הגזרה לעזוב. בית הספר נסגר. הפעם לא אמרתי „תאמר לאמא כי לא בכיתי", ולכשהגיעה השעה להפרד מבית הספר, זה ביתי הראשון בארץ, פרצתי בבכי. הפעם הרגשתי עצמי גלמוד. בית הספר, כל תכנית חיי, גזו בבת אחת, ואני עמדתי לחפש דרכי בחיים, בארץ לא ידועה זו, בין אנשים תמוהים ותוהים אלה. ואני רק מלאו לי ארבע עשרה שנה.

סבי, ר' ישראל, החלוץ

סבי, ר' ישראל, עלה ארצה כשנה אחרי, בקיץ 1909 ; בבואו, התפאר, כי התכונן ארצה, והוא בקיא בתורת כוהנים עד כי, אילו נבנה בית המקדש, היה נכנס לקודש, מקריב ומקטיר כזקן ורגיל. עם בואו, עלה ירושלימה ונצטרף לחצרו של הרבי מרכמיסטרובקה, ר' מוטילי טברסקי ; שמש הסופר של הבית ; כותב מכתביו, לכל חסידיו הנאמנים, אשר בגולה, וביחוד בארצות הברית.

אולם דרכי החצר לא ספקו את סבא. הוא בא ארצה, טען, לא לקבל חלוקה ולמות בה, אלא לשם יישוב ארץ ישראל. ולמרות גילו, רצה לעשות בזה בעצמו, מעשה ממש.

בירושלים החלה להבנות אז שכונה מרוחקת, גבעת שאול ; בין הרים וסלעים, בצד הדרך היורדת ליפו. הרב אלישר ומר קנטורוביץ רכשו את האדמות באותו מקום, והחלו מוכרים מגרשים. אנשי בינה לא נמשכו למקום מרוחק ודל שכזה, רק אי אלה משפחות תימניות, רובם סתתים ועובדים באבן, נמשכו לשם.

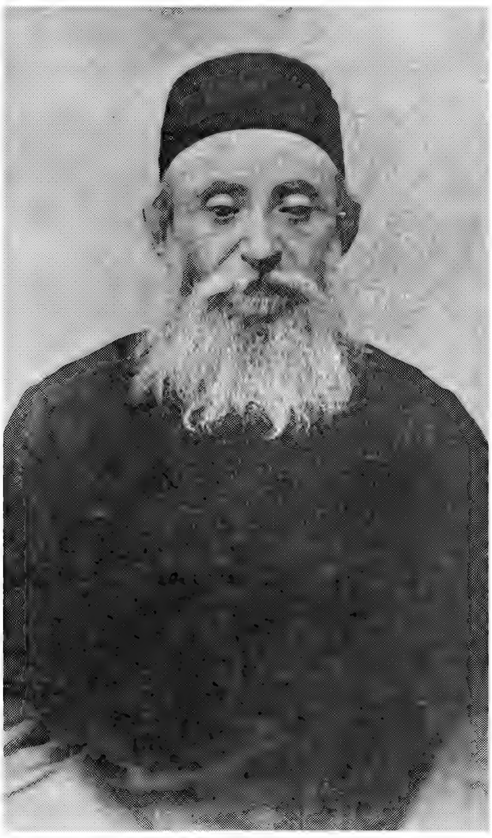
סבא הלך עמהם. רכש מגרש, חצב בור למים, בנה שלד בית ; והתישב בבית בלתי גמור, בלתי מטוייח, בלתי מרוצף ; עקר סלעים ונטע עצים במו ידיו ; סקל ועשה גדר. הוא נשא חלום גדול בלבו, לבנות במקום, בית גדול, אם כי לא היו לו אמצעים לכך ; להקים בית חנוך, תלמוד תורה ומלאכה, לחדוש ירושלים.

היו חסידי הרבי לועגים לו וקוראים לו „ר' ישראל התימני". הרבי עצמו נסה לשחר למוסר אזנו, והוא בשלו ; עובד ביום ליד שולחן הכתיבה בבית הרבי, ועם ערב הוא ממהר לאחוזתו ; עובד במעדר, עודד ומנקש, סוחב פחי מים, ומשקה. בשבתות הוא נשאר בביתו, מתפלל במנין התימנים שבמקום : „גם הם יהודים, ועוסקים ביישוב ארץ ישראל".

לימים תקפתהו הקדחת. בורות המים שבמקום נתנו שפע של יתושים ; והוא ממשיך בעבודתו, כשחומו הולך ועולה, וכל גופו רועד. סבא, קראתי לו, כשראיתיו בכך, הנח המעדר, חולה אתה ; והוא בצחוק : „שטיא שכמותך, וכי ידעת טעמו של יישוב ארץ ישראל".

שנים נשאר סבי בגבעת שאול. אשתו שנשאה בארץ, מתה עליו. חברה קדישא רוקנה את ביתו, שכר הקבורה, כמנהג אז בירושלים; והוא נשאר בחורבתו, בבית הבלתי גמור, באחוזתו בארץ ישראל.

פרצה מלחמת העולם הראשונה. הצבא התורקי תפש את גבעת שאול. חיילים השתכנו בבית, והוא נשאר על ידם, בפינה. היה אופה לחם בתנורו עבור החיילים, ומפריש חלה מהעיסה, למען יוכל ליהנות מהמנה, שהחיילים נתנו לו בשכרו.

ר׳ ישראל כהן

הרבי ר׳ מוטילי וביתו עזבו את ירושלים בימי המלחמה ויצאו לטבריה.

הרבי בקש מסבי להלוות אליו. „ישראל, סכנת נפשות". והוא בשלו: „אין אדם מישראל עוזב נחלה בארץ ישראל".

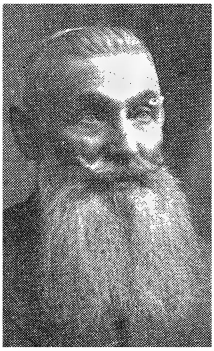
לחיות נפשו, היה אוסף זרדים ועוקר סידריות, ומביאם בחבילות על גבו מגבעת שאול ירושלימה, ומוכרם במטליקים אחדים.

יום אחד בא עם חבילתו לעיר, עלה למדרגות של הבית, בו היה גר קודם הרבי, ר׳ מוטילי; הבית ברחוב יפו, שהיה ידוע בשמו הקודם „מלון קמיניץ״, והיה שייך לכולל הווליני; בו גרו יהודים עניים מאותו כולל, שלא יכלו לעזוב את ירושלים בימות המלחמה; הוא ידעם והם ידעו אותו. „יהודים, קרא, רע לי״; נפל עם חבילתו על המדרגות והוציא נשמתו. אנשי החצר הביאוהו לקבורה בהר הזיתים.

בשובי ארצה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, באתי לחצר, ואשמע הספור מפיהם; „קדוש, קדוש היה״, אמרו לי הזקנים.

יחזקאל קושניר

יחזקאל קושניר, אחיו של גדליה קושניר, מהציונים הנלהבים וקוראי „הצפירה״. יחזקאל עצמו לא היה ידוע כלל כציוני. סתם יהודי ככל היהודים; פרנסה לא היתה מצויה לו. קם ועלה לארץ, מבלי לשאול חוות דעת ועצות מאחרים; מניה וביה נעשה בנאי והיה מראשי הבנאים של מרכז בעלי המלאכה בתל־אביב. בנאי מומחה ובעל שם. הוא הביא אחריו עוד אח אחד; וגם כמה מבניו הוא, ומבניו של גדליהו קושניר שעלו אח״כ ארצה, עבדו בבנאות על ידו; משפחת בנאים יוצאי שפולה, בתל־אביב של אז, בראשית בנינה.

ר׳ יחזקאל קושניר — הבנאי

לימים היה מספר ומתבדח: „כל ידיעותי בבנין בבואי ארצה היו מזה — שפעם נתפרק בביתי התנור, ולא היה לי כסף לשכור בעל מלאכה, ותקנתיו בעצמי; ולמדתי מלאכה, לבנות בה מרכז מגורים בתל־אביב״.

יחזקאל קושניר כתב מכתבים לשפולה, לאחיו גדליהו קושניר, היו אלה מכתבים של איש מבוגר ומיושב שהתישב ביפו, ומצא פרנסתו במלאכת הבנין.

תחילה ביפו גופא ושכונותיה. ומשנת 1909 בבנין אחוזת־בית, היא תל־אביב. הוא עבר על קשיי קליטה של חדירה למקצוע הבנין, שהיה תפוש ע״י הפועל הערבי, ושל ההתנכרות של הקבלנים היהודים, יהודים ספרדים לרוב, סלושץ ואחרים, שלא נתנו אמון רב בפועל יהודי, ולא מצאו עצמם מחוייבים לעשות נסיונות וללמד מלאכה ליהודים שוטים, שבאו לארץ ישראל, ורוצים להיות בנאים. בכל זאת, שמח בחלקו וראה עצמו כמי שבא אל המנוחה.

יוסף בן חנניה

יוסף בן חנניה, לפנים כרומצנקו, מסגר לפי מקצועו, בחור צעיר מכפר לבעדין ליד שפולה, כפר נידח, ללא ישוב יהודי גדול, מקום ללא תעמולה ציונית, אדם ללא ידיעה עברית, קם ועלה ארצה; היה מראשוני העובדים במקצועו בארץ. עבד אצל המהנדסים מושלי ומילר, נדד עמהם עד דמשק. לסוף התיישב בחיפה. ממקימי הקולנוע הראשון בחיפה. ועד היום מותיקי חיפה.

משפחת אהרון קריצבבסקי

אהרון, המנפה מטחנתו של סבא, אדם עובד וטורח, לא דרשן ולא מטיף, חלה באסטמה, ואף בנו ישראל לקה באותה מחלה. שאל ברופאים ואמרו לו כי בארץ חמה יש רפואה למחלה זו. ועל ארץ ישראל שמע בדרשות הציונים, כי חם שם ויבש, והגשמים אינם מרובים; ומקרא מפורש שמע מפי טובים על א״י, „וזרחה להם, יראי שמי, שמש צדקה ומרפא בכנפיה״. לכן נמלט על נפשו ועל נפש בנו. בלי חקור הרבה, חיסל עסקיו, צרר חפציו ועלה לארץ ישראל. נשתקע בחיפה, פתח חנות מכולת ומצא פרנסתו. והשמועה הגיעה לשפולה ועשתה לה כנפיים, וקרנה של ארץ ישראל עלה.

אהרון ובנו לא האריכו ימים. וישראל השאיר אשה וילדים קטנים. אך כלתו של אהרון, אשת בנו ישראל, מרת דינה קריצ׳בסקי, הנה עד היום, מותיקות תושבי חיפה, אשה עובדת עומדת ברשות עצמה; גדלה משפחה לכבוד; מבקרת באסיפות ושומעת הרצאות. אשת תרבות עברית

סימה מזיבורסקי

סימה מזיבורסקי, עלמה, בתו של יענק׳ל ברוך ברעו, המלמד, מקרוביו של ר׳ גדליהו קושניר. עלתה אף היא על דעתה, בלי חקור ובלי לשאול, לארץ והיתה לתופרת ביפו. לימים הביאה אליה את אמה וחיו יחד.

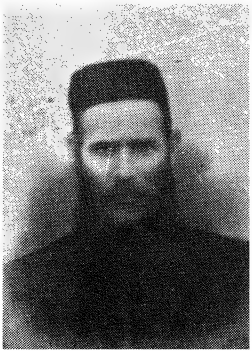
עוד בחורה, חנה גיטל, עלתה כמותה, ומצאה זוגה בארץ והיתה לעקרת בית.

כל אלה, במשך 2 שנים בערך, השנים 1908, 1909, הוקם גשר חי ורחב מידות בין שפולה לארץ ישראל, על כל חלקיה, יהודה וגליל, יפו וירושלים. והדואר מביא מכתבים ומספר על החיים בארץ.

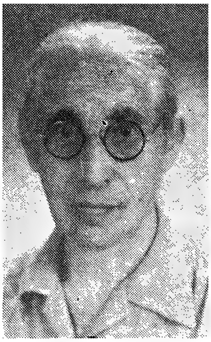
גדליה וקרייני קושניר:

בשנת 1913 עלו ארצה גדליה קושניר ואשתו קרייני, ואחריו גם רוב בניו; גדליה היה מותיקי הציונים בשפולה; מהנואמים, הפעילים והמפעילים; בר פלוגתא של אבי היה בבית הכנסת הוולובי; חסידו של ר׳ נחום סוקולוב; קורא מתמיד של „הצפירה״, ממנה שאב את השקפותיו המדיניות וההשקפה הציונית טריטוריאלית למחצה, קרקע ומדינה, בכל מקום שלא יהיה, אך תכף, ובלבד שיהיה סוף לגלות.

יהודי בן תורה היה גדליה, שומר מסורת, המחפש לו באורים למצוות וסתומות בתורה בספר „בינה לעתים״, ומתווכח עם אבי, המבסס השקפותיו הוא על התורה, על הספר „עקדת יצחק״ של ר׳ יצחק ערמה והפרושים לספר זה; היו אלה ספרי ההגות — שנסו לפרש התורה בדרך של הגיון, בלי לפגוע במסורת.

ר׳ גדליה קושניר

מ.־ת קרייני קושניר

איש גבה קומה ובעל זקן חום, היורד רחב על חזהו היה גדליהו; דומה גבור, אך כבר בימי העמידה לקה במחלת הריאות; בימים ההם מחלה ללא תקוה, בעיירות ישראל באוקריינה; ורופאים מייעצים לחולים אלה לחפש להם מקלט והבראה בארצות חמות. כרך גדליה ציונות ורצון חיים ופנה לארץ ישראל.

סוחר תבואה בשפולה, וחולה, לא ידע מה יעשה בארץ ישראל; והמשפחה גדולה, וכולם עליו. לחשוב על עבודת כפיים לא יכל, ואף לא על אכרות, המאויים הסתומים של ציונים וחובבי ציון של הימים ההם; כל ציוני סבר שיהיה אכר, קולוניסט, בארץ ישראל.

גדליה נשא בלבו חלום, כפי שמסרה לי אשתו קרייני, להיות איש השלטון; להיות שוטר בארץ ישראל; מאי נפקא מינה בידי מי השלטון? תורקים או אחרים, הרי זו ארץ ישראל? כך הנחתו שאיפתו המדינית־ציונית

המעורפלת; גם בגדולות לא הלך; רק שוטר, ויהיה מאיזו דרגא שהיא, ושומר על הסדר בארץ ישראל, ומתפרנס; הרי זו כבר גאולה. בשפולה ובכל רוסיה, לא יכל היה לשאוף לכך, מבלי שיחשבו כי נטרפה עליו דעתו. אך גם בארץ לא נתנה השאיפה להגשמה; אם כי השלטון העותומני לא הבדיל לרעה יהודים; הארץ היתה אמנם ארץ ישראל, אך ישבו בה ערבים, ושלטו בה תורקים. ושפות ערב ותורקיה שלטו בכל משרדי הממשלה, והוא הציוני הבא לארץ ישראל, היה איש זר בארץ, שאינו יודע לדבר ולא לקרוא ולא לכתוב בשפת אנשי הארץ, שהם התושבים בה, והשליטים בה; והוא זר, בעל פתקא ירוקה, רשיון זמני להיות בארץ; גז חלום; ומהי הציונות? והוא חולה, ובלי אמצעים, ובעל משפחה, וזקוק לסדור; ולא ארכו הימים — ופרצה מלחמת העולם הראשונה — ומאין יבוא עזרו?

סוף סוף מצא משרה כל שהיא בוועד ליהודי תל־אביב, מהניצנים הראשונים של השלטון העצמאי היהודי בארץ; נדמה הציץ לו השחר ותקותו מתגשמת, אך מחלתו גברה ולא האריך ימים.

שני בניו, צבי ואברהם היו לפועלי בנין ביפו—תל־אביב; בוני הארץ; ובן אחד, ברוך, היה לשוטר, לבש מדים של משטרת השלטון המנדטורי הבריטי, הגשים את חלום אביו ז"ל, אך נתן ידו להגנה; לו, לבן, לא היה היינו הך, מי השליט בארץ, ובשרתו במשטרת המנדט — ידע כי הוא ממלא גם שם שליחות יהודית, והמוסדות; מלא חובתו לעם בהגנה ונאשם על כך ע"י השלטונות הבריטיים ונידון למאסר.

גדליה לא זכה לראותו בכך. אך קרייני — האשה הציונית משפולה המשיכה לחיות ליד בניה ולראותם בעבודתם, ובהמשך חלומות בעלה, הציוני משפולה.

בנם הבכור, יצחק קושניר — הגיע ארצה רק לאחר מלחמת העולם הראשונה — והכה שרשים בחדרה. ובנותיהם נישאו לאנשים והקימו בתים בישראל.

הגשר החי עם ארץ ישראל

המכתבים שהגיעו מארץ ישראל, מבני שפולה, הכניסו זרם חדש בחוג הציוני של העיירה, ושמשו ענין רב לדון בו בכל שפולה, ציונים ולא ציונים. לא עוד ארץ ישראל שבשמים, ולא ציונות ערטילאית, אלא ארץ ישראל אשר בני שפולה ממש חיים בה. ולא ארץ אחת, חד גונית, שכולם בה פרדסנים ואכרים „פומישצ'יקים", בעלי נחלאות, אלא ארץ של צעירים וזקנים, של מחפשי פרנסה, ושל עובדים ולומדים, פועלים ובעלי מלאכה וחנוונים ומחוסרי עבודה, רעבים וקודחים, ועל אף הכל, שמחים ומלאי התלהבות; והם בנך ובתך ואביך ואחיך ומכיריך, בני עירך. ארץ ישראל נתקרבה לשפולה, כמו שאומרים: „ווי א שטוב מיט א קאמער" כאולם וקיטון; היתה לשיחת יום־יום. נשים נפגשות בשוק, וגברים בבית הכנסת, ובדרך לעסקיהם, ובעסקיהם, ושואלים לשלום בנים

וקרובים שבארץ ישראל, מה כותבים? קוראים מכתבים מארץ ישראל בחנויות, כאשר יהודים יושבים על גבי דוכן של מוכרים, ובאספות של חברת הלוואה יחסכון, ובכל מקום אחר, ומשוחחים ומתווכחים.

הבנים כותבים על טיולים בארץ; מזכירים שמות משמות שונים, הכתובים בפסוק — תנ"ך, — ואנשי שפולה נזכרים: הרי זה אותו מקום ממש, שנזכר בהפטורה, והוא עדיין ישנו וקיים. אישים חדשים עולים וצצים בשיחות בני א"ם. במכתבי מושקה קליאצין, ד"ר מוסינזון, ובוגרצוב, ואחרים, ותרועת גאולה — והבטחה של ימות המשיח; „עיני כל ישראל צופיות עלינו", כך מכריזים גימנזיסטים; דברים כמתלהמים, אשר שמעו מפי מוריהם הציונים, הנלהבים, המעוררים אותם.

„קרית ספר", בית הספר החקלאי; ישראל בלקינד, הבילואי, ועוזרו מנדלי חנקין, אף הוא מאותה חבורה ראשונה; האגרונום הצעיר יצחק וילקנסקי, לאח"כ פרופסור וולקני, ראש תחנת הנסיונות ברחובות — הוא הסופר א. ציוני, נזכרים במכתבי אני. נערים לומדים להיות עובדים בשדה ובגן; לעבוד עבודה קשה, ולשמור על גנותיהם בגופם.

ילדים עובדים בחקלאות, חופרים בחר, חפירה עמוקה, ומוצאים אבנים וסלעים מן האדמה. זורעים ירקות ושומרים בשדה; נפגשים בערבים, פלחים שבסביבה מהכפרים דנין ומודיעין; זו מודיעין בה חיו המכבים, מכאן מתחיל נס חנוכה; — ובכן זה נמצא לא רק בסדור, „בעל הנסים"; ערבים עולים על גנות הירק עם צאנם, וילדים מבית הספר יוצאים לקראתם לגרשם — זורקים אבנים ונלחמים. צעירים, כאחי ברוך, עובדים כפועלים חקלאיים, קודחים ורעבים, ולנים באורוות ליד הסוסים. אחי ברוך — כמו אומלקה האורותן בטחנה של סבי בשפולה.

סבי הזקן, ר' ישראל, בונה בית בירושלים ועודר בעצמו בטרשים, קודח ועודר, לקיים מצות יישוב ארץ ישראל, אך עובד כגוי פשוט ועני, להבדיל, אפילו לא כבעל גוף, כאכר כל שהוא בשפולה, ורחוק, רחוק מלהיות „פומישציק" — בעל אחוזה.

לאח"כ מכתבים שלי מירושלים: מורים חשובים ורציניים, ר' דוד ילין, המדקדק, ור' יחיאל מיכל פינס הסופר, ויוסף מיוחס החוקר במשלי ערב, ור' ישעיה פרס הגיאוגרף, ואליעזר רוקח הכימאי; סמינר למורים — נערים וצעירים המתכוננים להיות מורים, ולשרת את העם; לא תרועת נצחון כבגימנסיה של תל־אביב, לא פנסיון קומרוב לבני עשירים, אלא רוח של עבודת קודש, של ההכוננות ומשימה, וחיי דלות, פתה וזיתים; — כבאותו מאמר — „כל העולם קיים בזכות חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת". וירושלים חרדית, דתית. יהודים בקפטנים ושטריימלים, ופאות יורדות על כתפיים, ומקבלי חלוקה, ובטלנים, ורבנים נוקשים, ומכריזי שמיטה, ומחרימי תבואות ופרות אכרים יהודים, מחללי שמיטה; וריב ומחלוקת ודין ודברים.

איזה ארץ ישראל — שעטנז של צמר ופשתן; תערובת של מרור וחרוסת; ומרור במדה רבה. אנשי שפולה קוראים ושומעים ותמהים; חדשות לבקרים. כל שבוע מגיע מכתב ממישהו. וקריאת התורה בשבת, בבית הכנסת הוולובי, מופרעת, בקריאת מכתבים מארץ ישראל. ציונים מתלהבים ומתרצים כל קושיה — כל רע אינו רע, גם, אם כי עדיין אינו טוב; ועוד יבואו ימים. ומתנגדים, סוחרים פקחים, ויהודים בני תורה מערערים ומעקמים חוטם, ועושים כל הענין לקלס, „עט משוגעים״, לכשתצמחנה שערות בתוך כף ידי, יגברו הילדים על הערבים, ויהודים ירצו להיות עבדים, ולישון ליד הסוסים באורווה. ואם זהו משיח, ואלה ימות המשיח, „ייתי ולא אחמיניה״. אך העיירה כמרקחה.

י"ד. ביתנו בחובה של שפולה

בשחרי הבית

למעלה ממאה שנה היה ביתנו, על שרשיו וענפיו, ארבעה דורות, על בניהם וצאצאיהם, קבוע בשפולה; חי באווירה ובאורח חייה; נותן לה מכוחו; דור, דור, לפי כוחו ורוחו, ולפי ההליכין והחליפין שבשפולה; בכל עת ועת, ובכל דור ודור; וכולם יחד, מתוך נאמנות ליהדותם, ולמקור מחצבתם, ולעיירתם. לא היה מהם נידח, חלילה; ולא מתנכר, ולא היו גיטין וגרושין ועגונות במשפחה; עד אשר בא יומה של שפולה, ונתפרדה החבילה לכל רוח.

ראשית המשפחה בשפולה, מצד אבי, סבו של אבי, אבי אמו, ר' ראובן נחום קורלניק, סוחר האלמוגים, ומכאן שמי, היה הגבאי בבית המדרש. ומצד אמי, סבה של אמי, ר' דודי הטוחן, בעל שתי טחנות־סוסים בשפולה, בעל בעמיו, ואיש מעשה; שמו נקרא עלי.

משפחת המחבר — המחבר האמצעי בין העומדים

סבי ר׳ ישראל

סבי, ר׳ ישראל, יהודי למדן היה, מאנשי בוהוסלב, שלוקח אחר כבוד לשפולה, לבית חותנו, סוחר האלמוגים, ר׳ ראובן נחום קורלניק, נשאר בבחינת גר בשפולה כל ימיו; ואף ע״פ שברבות הימים בנה בית ברחוב הלבדיני בשפולה, ונחשב על אנשי שפולה, ובני ביתו גרו לרוב בשפולה, היה הוא עצמו רוב ימיו מחוץ לשפולה, לרגלי מסחרו ומעשי ידיו, ויד הגורל שהיתה בו, שלא הביאתהו לעולם אל המנוחה והנחלה. סבא זה, למרות פקחותו הרבה ולמדנותו, וייחוסו, בנו של ר׳ משה׳לי בוהוסלובער, שנודע בכנויו „דער עערליכער איד״, לא עשה עושר, ולא ראה ברכה רבה בעמלו, והרבה מפלות נחל, וכל פעם אשר שלח ידו במסחר היערות האהוב עליו, על דעתו הוא, יצא וידיו על ראשו; אמנם לא נפל סבי ברוחו; תוסס היה כל ימיו; שבע יפול וקם; ובטחונו גדול, ולבו למסחר; הוא שנא את הרבנות, ולא רצה לעשות תורתו קרדומו, ואף נושא משרה לא אהב להיות; שכן חייב אדם להיות בן חורין, ולא משרת לאחרים; ואך בין הזמנים, בין מסחר למסחר, לכשהפסיד את מעותיו, ולכשהגיע עד ככר לחם, ובני ביתו סובלים, היה מקבל משרה בייערות, עד אשר יצבור מעט כסף להתחיל במסחר מחדש; ובשעת הדחק, כאשר לא נמצאה לו משרה מן המוכן, עסק זמן אף במלמדות, או ישב בבוררות, עם ר׳ לייזר משה־ליס; מניה וביה, סבי, רוב ימיו, נושא משרה היה בייערות ברוך ברוצקי ואחרים, או מלמד במקומות שונים, והוא נמצא ברחוק מקום משפולה; יש ולקח את אשתו ובני ביתו עמו, ויש והשאירם בשפולה.

סבתא ניחה

סבתא ניחה, אם אבי, אשה חולנית היתה, וטובה רבה לא ראתה בעיניה; גבוהת קומה ורזה היתה, ובעלת מיחושים, ורעה — חולה דבקה בה, אשר הורידתה בעלומיה שאולה; רוב ימיה ישבה סבתא ניחה על דרגשה, על יד התנור, כשרגליה הארוכות כפופות לה מאחוריה; רגליה, דומה, ארוכות מדי היו לה לפשטן ולהורידן, וחלושות מדי לעמוד עליהן; וכשהתרוממה, דומה היתה כצל, המתפשט על גבי הקירות; שקטה היתה בטיבה, וקולה לא נשמע; כה ישבה רוב ימיה על הדרגש, ומסתכלת בעולמה ו„בקרבן מנחה״ העבה, או בשלושת בנותיה, שהיו עמה בבית, שגדלו והגיעו לפרקן, וטרם נמצא להן שדוך, ודומה אין דואג להן.

נעורי אבי

אבי גדל לכן רוב ימיו בבית סבו, ר׳ נחום קורלניק, ולמד תורה מפי מלמדים; סבו ר׳ ראובן נחום, יהודי אדוק, סוחר, ואיש קשה היה; נודד בשווקים למכור אלמוגים, ורק לשבתות חוזר לביתו; ואף אז, אין לבו לדברים של מה בכך, ולפטפוטי נערים; השבת קצרה, ויש „לאמר״ הרבה; תפילה, ופרשת השבוע, ותהילים, ועיון בספר; אמירה, אמירה ללא הפסק; — לא היה

זמן, ואף לא צורך לסבי, ר׳ ראובן נחום, לטפל בבניו הוא, ולא כל שכן, שלא חשב רבות על נכדו; וכי מה יש לחשוב? סדרו של עולם קבוע; נער בישראל, לומד בחדר, ואח״כ בבית המדרש, עד שישיאוהו אשה; ואז, יחפש דרכו, אם לתורה ואם למסחר; על כל פנים ידאג מי שעומד להיות חותנו.

גדל לכן אבי לעצמו; התסיסה הרבה של אביו, עסקיו ומפלותיו, הגיעו כהד אליו, ושמשו לו אזהרה והתראה, והטילו אימת החיים עליו, להחליש מרצו, ולהגביר תהייתו; הוא כבד את אביו, את תלמודו, את חריפותו, את רצונו לעמוד ברשות עצמו, את אהבתו ליער, לעץ לאנשי עסק ואדם העובד, ותמה על כשלונותיו המרובים, והצטער בצערו הרב, ובצער יתר בני הבית; ודומה היה לו, כי אין דרכו, דרך זו של סבא, הדרך אשר יבור לו אדם.

גדל אבי כנטע זר בבית סבו ר׳ ראובן נחום; בעיניים תוהות ודורשות, ובלב רגיש, ובתאוות דעת גדולה מנעוריו; נדמה, עולמו של הקב״ה שבשפולה, ובייחוד זה שבבית סבו ר׳ ראובן נחום, ובבית אביו, דורשים תקון, ואינם עולמו הוא; והוא טרם ידע מהו עולמו, והיכן ימצאנו, וממי ידרש אחריו, ומי יסייע בדרכו; ורק שנים נמצאו לו בדרכו לסייע בידו, ולהאיר דרכו: הסבתא גולדה, אם אמו, אשתו של ר׳ ראובן נחום, ומורו ר׳ אברהם פוהורובישצער, שממנו למד תורה בימי עלומיו, לכשהגיע לכלל דעת והבנה.

סבתא גולדה

סבתא גולדה ידעה לדבר גויית; וכשאבא הציץ ונפגע, חלילה, ולמד את האלף־בית הרוסי, והתחיל קורא ספרים רוסים, מבלי הבין פרוש המילות, היתה סבתא משמשת לו מילון, במדת ידיעותיה, ומתרגמת לו בקרוב את אשר יקרא לפניה; ועוד זאת: „היתה סבתא משוחחת אתו, ומסבירה לו חיי שעה מה הם, והרבה פתגמים היה אבא מספר מפי סבתא גולדה, ושומר עליהם בזכרונו, כעל חכמת החיים״; כן אמרה סבתא גולדה: „שקר אסור להגיד, אולם את האמת אין אדם תולש לך מן הלשון״, „יהא אדם ממזר ומשומד, ובלבד שיהי פקח״, „טוב היות איש חסיד, וחיב איש להיות ישר ונבון״, ועוד כמה וכמה.

וסבתא גולדה היתה גם אוצרו הכספי; ממנה אפשר היה להשיג פרוטות לקנות ספר־רוסי, וכתב עת עברי; היא שמחה לראות את הנכד, הנותן עיניו בדברים אלה, שהיו טרף־פסול בעיני בעלה; היא ראתה אור מרחוק, ומה שלא הספיקה בזמנו להשפיעו על בניה, שגדלו ברוחו של סבא ר׳ ראובן נחום, עשתה במיטב יכולתה, להשפיע על הנכד; וודאי שונו הימים, וודאי חדר האור לשפולה באחור, אך היא היתה מראשוני רואיו; ואבא שמר לה אהבה רבה והערצה גדולה; ועד לזקנתו היה פותח שיחה של ענין בדברים, „כך אמרה סבתא גולדה״; וסימן היה, שהוא תומך יתדותיו באילן גדול.

ר׳ אברהם פוהורובישצער

ר׳ אברהם פוהורובישצער, שם זה, זוהר של חוכמה וזקנה חפפו עליו בעיניו של אבא; שכן ממנו קנה רובי תורתו; הוא הובילו לר׳ סעדיה גאון,

ולעקדה, ולרמב״ם; והוא הסביר לו דרכי ישראל ותורתו, בנעימים; וכנראה, אף בדרך של בקורת צנועה, והומור דק, ואף יחס של בטול לסתם חסיד שוטה, ומקשן עם הארץ, ולרוח נוקשה שבאדיקות; היתה זו בקורת של איש חכם ומהימן, שלא קטע בשתילים, אלא ידע לסדרם שורות, שורות, ולגדלם כגן ה׳; ועל התורה אמר, כן ספר אבי: „וחי בה״, וכי כתוב בתורה „ובחרת בחיים״; ועל התבל אמר, „לא לתוהו בראה לשבת יצרה״.

עלומי אבא

מפי אלה השנים למד אבא, לאהוב את האדם, לשאת סבל בשקט, היות ישר, לא להרבות דבור, להגות בספר, וללמוד מתוכו את אשר לא ידע, ואת אשר לא הבין; לחפש בתוך דפים וגוילים, את אשר היה לו סתום, ובלתי מובן, ברחוב; וכל ימיו נשאר נאמן להדרכתם; וכשהם שבקו חיים לכל חי, עוד נשארו לו הספרים, וזכרונם הטוב, והיו הם כמלוים אותו בדרכו בחיים; וחייו קשים היו.

בימי נעוריו, לכשהגיע לכלל לימוד בעצמו, היה אבי מבלה מזמן לזמן עם סבי ביער; בתוך בית בודד, בין עצים רמים עטופי ירק רב בקיץ, וטובעים בשלג בחורף; בבדידות גדולה, רק בקרבתו של הגוי השומר, ובהסתכלות מה בחיי הפריץ ובני ביתו שבקרבת מקום; כאן למד אבא לשונו של רוח הנושב בעפאי העצים, והכיר יליל זאב ביער בלילות החורף; אומץ של כלב, היודע לעמוד על משמרתו בנאמנות, וגבורת הגוי, היוצא עם קרדום ביד האחת ופנס ביד השניה, בליל סופה וסערה, לראות מה קרה. כאן ראה מרחוק, חיי שמחה של הפריץ, ועבודתם הקשה של הגויים החוטבים עצים ביער, וידע כי שונים החיים, ולא הרי היער כהרי העיירה, ולא הרי חיי היהודי כחיי הגוי; אולם את דרכו הוא טרם ידע. וכך, עודו נער, והוא יושב לפני רבו ר׳ אברהם פוהורובישצער, ותוהה בעולמו, לוקח אחר כבוד.

אמי

אמי היתה בת אמידים, בעלים בעמם, טוחנים ובעלי בתים מיוחסים, שכבודם בעולם הזה; אמנם תלמידי חכמים גדולים ואנשי תורה לא היו ביניהם, אולם נחשבו לבעלי יכולת; ואמי היתה בת יחידה, ומוניטין יצאו לה, כנערה יפה וחכמה, ויודעת קרוא וכתוב באידיש וברוסית, והשדוך נראה טוב וראוי לכל הדעות.

סבתא הינדה, אמה של אמי, שהיא עצמה לא ידעה אף להתפלל, כך ספר אבא, באה אל הרבי, לראות את החתן, ויישר בעיניה; שכן רזה גוף וחלוש היה, ונראה כתלמיד חכם; ועוד זאת, שטוב לבת ישראל שאין בעלה גברתן, או תקיף גדול; שכן היא הסבתא הינדה, אם כי נמוכת קומה היתה, תקיפה בדעתה היתה ושליטה בביתה.

לא ארכו הימים ונכתבו תנאים, והובטחה נדוניה הגונה, ולתקופת השנה ערכו חתונה כיד המלך, ומניה וביה, והנער נעשה אברך, ואוכל מזונות בבית סבי ר' שמעון, אבי אמי; ועולם חדש וזר נפתח לפניו.

סבי ר' שמעון

סבי ר' שמעון, יהודי פשוט היה לפנים מוזג בכפר קרימקה, ואח"כ טוחן בשפולה, תורתו מועטה, וחסידותו לא רבה; בעל בעמיו, בין יהודים עמלים, וגויים פשוטים, העובדים לעייפה, כאחד מהם; אדם לעמל יולד; לכאורה היה איש אמיד, בעל טחנה. אולם תפנוקים לא ידע, ויהודי יפה לא נעשה. תפילה ועמל, עמל ותפילה; התעסק בצרכי צבור, בביה"כ, ובמרחץ, להבדיל, באופרבה (המועצה המקומית), בטקסא (מכסי הבשר הכשר לצרכי הקהילה); עסק בתקיפות, ובמסירות, ובעשקנות רבה; אולם הוא לא ידע שררה, ולא התרברב על אחרים, וכל עבודה אשר יכול לעשות בעצמו, לא צוה לאחר לעשותה; אף אם משרתיו או פועליו עמדו על ידו; כן נהג בטחנה וכן בבית. רכב או ריחיים כי יכהו, והוא עומד על יד, יתפוש אזמיל ופטיש ויגש לתקנם; סוס כי יחלה, ויבוא הוא עצמו לטפל בו; ובבית, לכשחשקה נפשו בכוס טה, יעמיד עצמו את המחם, ולא יצוה על ה„שקצה" לעשות זאת, גם אם היא יושבת במטבח ללא עבודה; ועל הפרה אשר ברפת ישגיח בעצמו, וידאג שהתערובת תעשה כהלכה, ולא יבטח באחרים; שכן אומרים אנשים: „החלב הוא על לשונה של הפרה"; וכל דבר הדורש תקון בחצר, יעשה בעצמו, ולא יקרא לבעל מלאכה; ובבית הכנסת, אם יש לתקן תנור, או ספסל, או מנורה, או פמוט יקום ויעשה. כך נהג כל ימיו עד זקנה. לא נעשה יהודי יפה; הוא נשאר תמיד „שימל" ולא נעשה ר' שמעון. ובכל זאת לא העיזו להקל בכבודו; גברא רבא היה.

טוב לב היה סבא ר' שמעון; כל עוד היינו קטנים, היה מטפל בנו, בכל לבו, ובמסירות רבה; הוא היה מפנקנו, ומעולם לא בא הביתה בלי מתנה כל שהיא; אחד הנכדים הקטנים, היה ישן תמיד במטתו; כי לא אהב לישון בלי ילד לצדו; וכשהיה תינוק בבית, היה הוא משכים קום, לקחת את התינוק בבוקר מחיק אמא, ומטפל בו, ומאכילהו סעודה ראשונה, כדי שאמא תוכל לישון שעה יתרה; בישבו לסעוד, היה נוהג להחזיק על ברכו את אחד הנכדים, ולעתים אף שנים, אחד, אחד על ברך אחת, ומחלק את פתו עמהם; בלילות היה מתעורר, ועובר לראות אם הילדים מכוסים, וממשש את התנורים בחורף, להוכח אם לא קר חלילה לילדים.

אמנם אוהב היה לגעור ולהוכיח, ולעתים לצעוק בקולי קולות, ואף לקלל; „עמלק, גוי", היה גוער בנו, לכשראנו עוברים עברה כל שהיא על דין או מנהג ישראל, אולם כל הצעקות הללו, היו רק מין הרגל רע, מן הפה ולחוץ, לפרסומי מלתא, שהנה הוא הסבא; איש לא הקפיד עליהם, וחינו לא ירד בעיני אדם בשל כך; וכל הבא במחיצתו ידע, כי טוב לב האיש, והוא מוכן לכל מעשה טוב; לעזרה ולרחמים, לכל אשר ידענו, קרוב ורחוק, יהודי וגוי; כל העובדים בטחנה, וכל העגלונים והאכרים שבסביבה, ידעוהו; היהודים בשם „שימל" והגויים

בשם „שמקה״; היינו, אדם קרוב, קרוב ויקר נפש; גדולה היתה מסירותו לבני ביתו, עד שהיה מוכן להקריב עצמו עליהם; וזכורני עובדא שבדידי הוי; ולא אשכחנה לעולם.

בימי מלחמת העולם הראשונה, והוא אז כבר למעלה מששים, נקראו כמה מנכדיו לשרות הצבא. והחרדה גדולה; יהודים משתדלים להשתמט משרות הצבא ומהמלחמה; אהבה גדולה לצר (המלך) לא קוננה בלבם של יהודים מעולם; ועם המלחמה החלו הגרושים מחבל הספר, והצבא מתעלל ביהודים באשר יעבור; קהילות שלמות נחרבות, ויהודים מתפללים בלבם למפלת רוסיה והצאר כאחד; ומי ירצה להתגייס לצבא? רבו היהודים המסתתרים, ורבו יהודים המטילים מום בגופם, על מנת להפסל לשרות; רבו המומחים, היודעים להטיל מום בגופו של אדם; זה בעין וזה ברגל, זה עוקר שיניים, וזה מגדם ידיים; ובני ישראל קופצים על המציאות, ומשלמים בעד כל מום טבין ותקילין; ולא כל אדם זוכה.

אותם ימים נקראתי אף אני לשרות; וסבא היה מודאג דאגה רבה; באחד הימים בא וקראני הצדה, להמתיק עמי סוד.

„גוי אחד, מידידיו, נתן לו טפות, שיש בהן סגולה מרובה; מטיפים כמה טפות לעין, והעין מתכסה לכמה ימים, ואח״כ הכתם עובר, והעין חוזרת להיות כשהיתה, אין סכנה. ובין כך, עוברים את הבדיקה, ומקבלים תעודה לבנה, והרי אתה פטור מכל השרות ומן המלחמה״; סתמתי אזני משמוע. „אי אפשי בהטלת מום״; שמע סבא את דברי, ואמר: „ידעת, אם חושש אתה, נעשה נסיון; אני אטיף את הטפות לעיני השמאלית, ונראה; אם לאחר כמה ימים יעבור הכתם, תעשה אתה כן, ואם לאו, תמנע״; רעד עבר בגופי, התרסתי בכל כוחי, והוא בשלו: „מה איכפת לך, הרי זקן אני, ומה האסון אם אתעור בעין אחת; ואולי אין סכנה בכך, ואותך אציל״; רק לאחר טענות רבות, ודין ודברים, והודעה מפורשת, שאני לא אעשה כן בשום פנים ואופן, עלה בידי להעבירו מרצונו, ולמנעו מקרבנו.

כזה היה סבי ר׳ שמעון ז״ל, דומה תקיף, וחזק וצועק; והוא כלו רוך, ועדנה ואהבה.

סבתא הינדה

אולם בבית שלטה סבתא הינדה; היא אשה נמוכת קומה, ורזת גוף, שייחוסה לא גדול היה, ובני משפחתה, בשכולה, מועטים היו, ידעה לנהוג ברמה, וידעה ערכה, של בעלת בית, ובעלת טחנה, מה הוא; וכשקשרה את שביס המשי הלבן, מעל לצ׳יפיק, (צפיה), שעל ראשה המגולח מימי חופתה, ועטפה כתפיה במטפחת צבעונין של משי, וענדה עגילים גדולים לאזניה, וששה טורי פנינים מסביב לצוארה; דומה, נעשתה קומתה גבוהה, וגופה גדול, וקולה חזק; והיא כולה גבירה בישראל.

בימות החול, בעמדה במטבח ובהלכה למרתף ולמחסן, ובטגנה ריבה בימות הקיץ, ושומן של אווזים בחורף, בחבצה חמאה, ובכבשה כבושים, ובהכינה

חמיצה של פסח; באשר לא תעשה, והמשרתת, או השקצה, להבדיל, על ידה, בכל, מכל, כל, היתה תקיפה בדעתה, ויודעת יותר טוב, ומטילה מרה באחרים, אשר לא שמעו לה.

לבית זה, של סבא שמעון, היו מתכנסים בערבים אנשים רבים; ביחוד, במוצאי שבתות; מאלה העובדים או הזקוקים לטחנה, יהודים סוחרים, ויהודים עובדים ועגלונים; המיחם רותח, ואנשים שותים טה, מדברים בענינים שונים, ומספרים בהויות עולם, ובחדשות העיירה, ובעניני מסחר, ומאורעות השוק, וכיצד מערימים על הגוי; מספרים הלצות ובדיחות, וחכמות.

סבא לא היה ממרבי שיחה, הוא היה פוסק פסוקו וחסל; נוטל את סדורו העבה ומעיין בו, או שוכב לנוח; לחטוף תנומה בין שתיית טה של ערב לסעודת ערב; וסבתא מנהלת את הבית; יושבת על יד השולחן ומשוחחת עם בני אדם; והיא נהנית מפקחותם של בני ההמון ואנשי המעשה, ורואה בהם בני אדם כרצונה.

אבי על שולחן חותנו

לתוך בית זה, לבין אנשי המון אלה, בא אבי עם נשואיו לאמי; והוא צעיר, ורך, והוזה, ותועה בדרכי החיים.

אמי אהבתו, וחמשים שנה נשארה קשורה לו, עד יום מותו; לימים ידעה ללמוד ממנו, אף לדרכי רוחו; והיתה לו לחברה נאמנה בחיים ובמחשבה, אף לאהבתו לציון, ולספר ולמחשבה, ולא עמדה לו למכשול בדרכו, וסייעה בידו בצערו.

סבי ר׳ שמעון ידע להעריכו, וכל ימיהם היתה אהבה נסתרת ביניהם, שלא באה לכלל בטוי, אלא ביחסי כבוד הדדיים, ובדאגה אחד לשני, למעשה; אהבת גברים.

אולם סבתא הינדה הקלה בכבודו; בטלן, נראה בעיניה; והוא מרד במרותה; ומראשית ימיו בביתה, ועד יום מותה, לא השלימו ביניהם; שני רוחות לוחמות נפגשו; היא לא החשיבה את תורתו ורוחניותו; והוא בחל בגבירה שבה.

והמלחמה קשה היתה, וארוכה; למעלה משני עשרונים שנה, נשארו לגור בבית אחד; כי אמי בת יחידה היתה, ולא רצתה לעזוב את בית אמה; שמונה ילדים חיים נולדו לאבי בבית זה, של סבי שמעון, מלבד כמה נפלים; כאן גדל אבי מאברך רך לאבי משפחה גדולה; כאן עברו עליו דאגות רבות, ומלחמת קיום קשה; וכאן נתחשלה דעתו, אגב נסיונות רבים וקשים; ותמיד נדמה היה לו, כי בכל נסיון הנו רואה בלם מתמיד, את סבתא הינדה; את אותו הוי החיים, בה שקע מיום שנכנס לביתה; בחינת ירדה נשמה למטה מתשעה טפחים, ולא יכלה לחזור ולעלות.

ימים מעטים לאחר החתונה, נתברר שהאמידות של סבא שמעון אינה מרובה; הנדוניא שהובטחה, שולמה רק בחלקה, ופרעון היתר נדחה עד לכשירחיב; ואבי הצעיר והרך החל מחפש פרנסה, ולא ידע מה יעשה; נמצא לו, בעל משרפות זפת, שהציע לו שותפות, ונתפש לכך; שכן לא רצה להיות חנווני, ובחל בפרנסות יהודיות, ונפשו חשקה במעשה שבעמל; אולם שותפו הכניסו לעסק ביש; בימים מועטים הפסיד את רוב הנדוניא שנמסרה לידיו, ויצא מעסקו בשן ועין; אותם ימים שעסק אבי בעשיית זפת, בא לראשונה במגע ישיר עם אנשי עסק והמון, ויעמד תמה בפניהם. כל אותה חוכמה, שלמד מפי ר׳ אברהם פוהורובישצער, וכל אותה תורה, ששאב מן הגמרא ומספרי היראים; ואף אותו מעט שהספיק לקרוא בספרים הרוסים, ובספרי משכילים, נראו כמיותרים, וכבלתי מועילים בחיים; איצי החבתן, שהיה מתקן את החב׳ות והביבים; והעגלונים, שהיו מזדמנים לכאן, ונחום לוקצקי מוכר הזפת, ואף הגויים, להבדיל, שהיו זקוקים לזפת, כולם היו פקחים ומבינים את דרכי החיים; יודעים להתגבר על כל המכשולים; אינם נבהלים מסכנה; מקבלים כל מקרה ומאורע בצחוק, ומסלקים קשיים כבמחי יד; והוא היה בטלן; וכל מכשול מביאו לידי יאוש, עד לכדי דמעות.

מעשה, ספר אבי, וחבית זפת גדולה החלה נוזלת; וקשה להזיזה, והמקום קרוב לדוד השרפה, והרבה חביות עץ מצויות מסביב, וסכנת שרפה גדולה נשקפת; והוא, אבדו עשתונותיו; קרא לחבתנים לעזרה, ולא ידעו מה לעשות, לעצור את הנזילה; והחרדה גדולה.

נזדמן לשם איצי החבתן; עמד מרחוק והסתכל בכל הקהל הרב, שהתאסף והמה וטרח והזיע, וצחוק עבר על שפתיו; עד שנגש אל החבית, דחק את כל הקהל הצדה, הסתכל בחבית מסביבה, ומצא את מקום הנזילה; הוציא גפרור מתוך קופסא, הסיר את ראש הגפרית ותקע את קנה הגפרור למקום בו מתחילה הנזילה, והנזילה פסקה. וכולם עומדים ותמהים לחוכמתו של איצי החבתן.

ומעשה, שפרצה שרפה בדוד הזפת, ועמדה האש להתפשט; ויהודים שמסביב צועקים: מים מים; והנה נגש גוי, תפס מכסה של פח, שהיה במקום וכסה בכוח על הדוד ונעצרה השרפה. ויהודים תמהים לחוכמתו של גוי פשוט.

מאותם ימים היה אבא מחשיב את ההמון, ורואה בו חכמת אלהים; נוטה אוזן לשמוע, ועין לראות במעשי יום יום; והרבה תמהון היה לו על אנשים אלה, והרבה קנאה בלב; כי מה, למשל זה, שבנעוריו, אומרים, היה גונב סוסים, ועם הארץ נשאר כל ימיו, ולסוף נעשה סרס׳ר לפריצים, וסוחר גדול, וגבאי בבית הכנסת האדום, ונותן צדקה, והוא איש עשיר ומכובד על הבריות; ומה משה בער, שרננו אחריו על כמה וכמה חטאים, מימי נעוריו; ושאינו יודע את פרוש המלות בסדור; והוא סוחר טבק, וגבאי בבית הכנסת אחר, ובנה לו בית אבנים, ואנשים פונים אליו בשעת הדחק, ושואלים לעצתו; והכל מספרים על חכמתו וטוב לבו; ומה זה, וזה, ואחר; שהנם סוחרים מצליחים, ואנשים מכובדים,

ולא ידעו צורת אלף; ולעומתם אותו דיין שבשפולה, אברך משי, צורבא דרבנן, והוא שרוי בלא פרנסה, וזקוק לחסדם ומתנת ידם של בריות; והוא עצמו? כל תורתו לא תעמוד לו; והוא נתון תחת לחצה של סבתא הינדה ולא ידע דרכו.

צער גדול בנים

וסבתא הינדה עמדה לאבי בדרכו; על כל פנים לדעתו; כשנולדה אחותי הבכירה, גולדה, לקחתה סבתא הינדה תחת חסותה; כי מה ידעו הם, הצעירים; ומה יודע הוא, חתנה, הבטלן? לאמי, שבת יחידה, מפונקת, היתה, לא אכפת היה; מה איכפת, שסבתא מפנקת נכדתה? גם היא מפונקת היתה; וגם היא חונכה על ידי סבתא; וודאי, וודאי לא יזיק גם לבתה. אך לאבי איכפת היה; הוא רצה בחנוך חדש; לבו ומוחו מלאים מחשבות היו; אולם סבתא הינדה הפריעה; היא לקחה את הילדה לחדרה, סגרה הדלת, וחסל. וכשגדלה הילדה הטיפה לה בפשטות: „אל תשמעי, מה הוא יודע". ולימים, לכשגדלה אחותי, וכשנתגלו חלוקי דעות, כרגיל בכל בית, בינה לבין אבי, תלה אבי את הקולר בסבתא; היא האשמה; היא הקיעה את נפשה ממנו. היא עשתה ממנה בובה מפונקת.

לכשנולד בנו הראשון, אחי ברוך, עקמה סבתא את אפה; לא ניחא היה לה; ואבא טען, כי מיומו הראשון נתן הילד לסבל מקשיות לבה של סבתה. כשמלאו לילד שלוש שנים, טענה סבתא, שהגיע שעתו ללכת לחדר, ונמסר למלמד דרדקי, למשה מאך; והוא אותו מלמד, שלא היה פדגוג גדול, ידע, שמכניסים תורה לראשם של ילדי ישראל ביד חזקה, וברצועה, והיה ממטיר מכות על ראש תלמידיו — ואחי לא נוקה.

קם ריב גדול על הילד. ומלחמה גדולה נלחם אבי, עד שהוציא את הילד והעבירו למלמד אחר. וכל כמה שקשים היו חייו של ילד זה, אשר סבתא הפלתה אותו לרעה מאחותו הבכירה, כן גדלה אהבת אבא אליו; והוא שמר לו אהבה כל ימיו. ולכשגדל הילד והלך באשר הלך, והיו לו כמה כשלונות וקשיים, כרגיל לכל ילד, היה אבא רואה בכל כשלונות בנו את אשמת הסבתא. היא האשמה. היא פגעה בבנו, מילדותו. וכשאחי זה היה מתקשה בלמודיו, וכשהתאונן על כאב ראש, טען אבי, כי זה מפני שהילד הוכה מילדותו על ידי מלמדו, באשמת סבתא, ולא סלח לה.

כה נלחמו שתי רוחות — של חדש וישן מתחת לתקרת הבית במשך שנים רבות.

הספריה

לכשנסתחפה שדהו של אבא במשרפות הזפת, והוא הפסיד רוב מעותיו, והיה זקוק לפרנסה אחרת, והוא כבר מטופל בשני ילדים — הפנה עיניו כלפי שמים. אותם חיים של אנשי מעשה, של אנשי עסק, נראו לו קשים מדי, וזרים מדי. האדמה הזו, שבני אדם מהלכים בה, נראתה לו רחוקה יותר מהשמים.

וחיי יום יום קשים יותר להבינם מכל גירסא שבגמרא, ומכל רעיון חדש, שקרא בספרים הרוסים שלמד לקרוא. סדר הימים הרגיל, פרנסות ישראל שבשפולה, כל המקובל והשגור, כל אלה נראו לו רחוקים ממנו, ולבו שאף למשהו חדש; הוא נתן עיניו, בספר ממש. הוא החליט לפתוח בשפולה ספריה. ספריה להשאלת ספרים לקריאה בשפולה. ספרים בשפות אשר ישמעו בני שפולה; בעברית, באידיש וברוסית.

מה היה נסיון זה בעיני סבתא הינדה? בל ישאל; סבא שמעון הביט על הדבר בעינים תמהות, של אדם פשוט, אך בכבוד; הוא כבד את חתנו, התלמיד חכם, גם כשלא הבין למעשהו.

אותה ספריה לא הצליחה כעסק. וסבתא יכלה להסיק מחדש מסקנה, שחתנה בטלן הוא, והיא יודעת יותר טוב. אולם רוחו של אבא העשיר מנסיון זה. אותן מאות ספרים, שאבא רכש, הקלסיקונים הרוסים של סוף שנות המאה השמונה עשרה, גונצרוב, גריגורוביץ, טורגיניב, דוסטויבסקי, גוגול, טולסטוי וגורקי; והמבקרים בילינסקי ופיסריב, והירחונים רוסקויע בוגטסטווא, הרוסי, ו־וואסחוד היהודי, הספרות האידית והעברית, של אותם הימים, היו ללחם חוקו של אבא. לילות רבים שקע על קריאה זו, ודעתו הלכה ורחבה; אולם לחם לא היה לו מכל התורה הזו; הוא החליט להשאיר את הספריה ביד אמא, אם יזדקק מישהו אליה, והוא הפנה עיניו לתחנת הרכבת.

אבי עמיל רכבת

הרבה יהודים בשפולה השליכו יהבם על הרכבת, לחפש לחמם על ידה. אמנם, ברוסיה לא היה יהודי יכול לקבל משרה ברכבת, אף לא כשומר הפסים, או התחנה, וכל שכן לא כפקיד. „נצ׳לניק" — מנהל התחנה, היה כמושל בכפה, וז׳נדרם, פקיד המשטרה, שררה מטיל אימים; קונדוקטור, היה גם הוא גברא רבא; כל אלה היו רק גויים. יהודים היו משלמים מסים; אולם אסורים היו בהנאה, מכל דבר שברשות המלכות. בכל זאת, מצאו יהודים פרנסתם, ורב׳ם מהם ברוחה. וראה זה פלא; הם, הנדכאים והמדוכאים, היו מחזיקים בידיהם, את כל השליטים האלה, שנזדקקו למתנת ידם, ועשו רצונם של היהודים „המצורעים" ו„הרמאים", בלשונם, תמורת שלמונים ובקבוקי יי"ש, וכו׳.

אבא נעשה קומסיונר, עמיל; מעשהו בשחרור סחורות מהרכבת, עבור סוחרים בעיי־ה ובסדור משלוח תבואות, של סוחרים יהודים, לכל קצוי עולם. בוקר, בוקר, יצא לתחנת הרכבת, ועם ערב, לכשהחשיך, חזר. מעולם לא העשיר גם במלאכה זו. ולא תמיד השלים אתה, ובדרכיה; אותה חכמת יהודים, גניבת משקלות, הערמה על הגוי; זו לשון בעלי העגלות, מנובלת, חריפה, ופקחות הסרסרים — לא קנו את לבו. אך הוא אהב את הדרך השקטה, והארוכה אשר מהרכבת אל העיירה. בהלכו בערבים, ברגל, לאור כוכבים נוצצים, ולברק שלגים מבהיקים, היה חושב מחשבתו, על אדם ומעשיו, על ישראל וגויים, על תורה ועבודה, על פרנסה שביושר, ועל פרנסה שבעושר, על מעשיב

שבכבוד, ועל כבוד הבא ממעשים, ועל געגועים לארץ ישראל, שזכה לבוא אליה ולראותה בעיניו, ולא יכל להשתקע בה.

דומה, ירידה צורך עליה היא. שקיעתו של אבא לתוך חיי המעשה, לא האפילו על רוחו, אלא, העמיקוה. בנפשו הביא זהמו; ונכשו לא נכבשה; רבים ידעו זאת, ונטו אוזן לשמוע דברו. בבית הכנסת בשבתות, בערבים, בחדר בו עמדה הספריה ושם נתכנסו מפעם לפעם כמה בני נוער שבשפולה, בתחנת הרכבת, מקום שנתכנסו שם יהודים רבים, סוחרים, סרסורים, עגלונים, היה נשאל מפעם לפעם לדעתו על דא ועל הא; והוא אהב להביע רחשי לבו, ויהודים שומעים ומאזינים.

רבו הימים; אבא הלך והכה שרשים בעבודתו; פרנסתו נמצאה לו, אם כי בדוחק; בה בשעה הלכו עסקי סבא שמעון ורעו. הטחנה עמדה ללא עבודה, כי ישנה מזוקן, ונמצאו לה מתחרים. סבתא החלה מרגישה שגבירותה מתערערת. רוחו של אבא גבר בבית, והתגבר אף על שלטונה של סבתא הינדה. בלילי שבתות היה יושב לשולחן, לאחר סעודת שבת, וקורא בקול לפני אמא והבנים, באותם ספרים בהם מצא נחת רוח, ואף סבתא נשארת יושבת ומאזינה. אם הבינה לכל הדברים שהקריא, או לא, מי יודע? אלא דומה נכנעה לרוח של תורה ודעת, והטתה אוזן להקשיב ולספוג לאותם צלילים, שבאו אליה מעולם חדש זה, שאבי היה ממבשריו.

כה עברו כשלושה עשרונים שנים. הבית שהיה בית סבתא, נעשה בית אבא, אם כי סבתא וסבא עוד חיו, ואם כי נשאר הבית להיות רכושם וקנינם. אולם רוחו של אבא השתלט עליו, ובו עבר וחונך דור. כאן הוצתו ניצוצות השכלה, וכאן נתחשלו דעות לציון, ובקורת לשלילת הגולה, והטחה כלפי מחייביה, וכאן נתאמץ דור לגבורה ולהגנה העצמית.

זה היה כבר הבית של אבא. שפולה ידעה זאת; לא נתרומם הבית על שפולה, לא גאה עליה, דומה נתרחב לתוכה, מהאגם הלבדיני, שנמצא בקצה הרחוב בו עמד, ועד לבית הכנסת הגדול, אשר על יד בית הקברות, בקצהו השני של העיירה, שם היה אבא נואם קרובות, בשבתות אחה״צ, על ארץ ישראל וציונות; ואף לתוך כמה בתים אחרים, בהם היו בנים, שואפי השכלה, שהיו באים הנה, מפעם לפעם, להזדקק לספריה, ולשמוע שיחה מפי אבא, ולבתים של יהודים פשוטים, שהיו חוזרים על דברי אבא, כחזור חסידים על דברי רבם.

זכורני בימי המהפכה הקירנסקאית, נזדמנתי לשפולה, ונאמתי בבית הכנסת הטשרנובולי, על עניני ארץ ישראל, כשסיימתי נאומי, שמעתי יהודי אחד אומר לשני, בהתכוונו אלי, „גערעטען אין טאטען" — היינו ברא כרעי דאביהו.

דלות ודכוי

תוך כל אותם השנים המרובות, לא נעשה אבא בעל בעמיו בשפולה, וחלומותיו לציון הלכו וגברו משנה לשנה, אולם לא יצאו מגדר חלום, והיו ימים שהחלומות לא היו מתוקים כל עיקר.

הממון היה החומר העכור, אשר אבי רכש לו שנאה גדולה והערצה כאחת; חוסר ממון היה תמיד בעוכריו; עכר את חייו, הנמיך קומתו, והעלה עליו רבים שלא היה להם ולא בהם, אלא ממונם בלבד; הם ידעו להראות לו נחת זרועם, ותקפם; והם ידעו לקנות את הכל בממונם, אף חיי עולם; שכן יכלו ליתן צדקה, ולתרום, ולזכות אף במצוה, ובמעשה נאה. „הכסף יענה את הכל" ו„כסף וזהב מטהר ממזרים". מטהר ממש, עושה אותם טהורים, מטהר אותם מחלאתם; ולעומתם יורד אדם למ"ט שערי טומאה, ועוסק בפרנסה שיש בה משום פיגול, ובלבד לחיות נפשו ונפש בני ביתו, כאמור: — „לעולם יפשוט אדם נבלה בשוק ולא יצטרך לבריות".

אולם אם בחיי יום יום כך, אדם מצטער צערו בשקט, ומקוה כי יום יבוא ואף הוא יגאל, הנה בחיי הרוח, אם יכשל אדם והיו לו חייו למשא, לעייפה. כן היה לאבא. באותם השנים, שלפני מלחמת העולם הראשונה, גברה התנועה הציונית בשפולה. אבא שבקר בא"י בשנת 1897, והיה הבשורה החיה הראשונה של א"י בשפולה, רתם עצמו לעבודת קודש זו. דומה היה — כל מעשיו, יום־יום, היו רק לואי לעצם עבודתו בקודש, לא"י. לעבודת הסברה ותעמולה, לאסוף כספים ליישוב ארץ ישראל ולקרן הקימת, למכירת שקלים, לקיום האגודה הציונית, לארגון קבוצות לקנית קרקע בא"י, למכירת יין א"י, להביא לשפולה שליחים מן הארץ, לדאוג לחנוך עברי ציוני וכו'.

אולם לכשנתארגנה קבוצה לרכישת קרקע בא"י לא היה אבא בין חבריה, הוא לא הוזמן לאסיפתם, בנוכחות באי כוח מא"י, כי ידעו שאין ידו משגת. ממון עמד בדרכו. זה אליל הכעור וההערצה. והוא כרע תחת משאו. אך לא אבדה תקותו.

התחירה לארץ ישראל

שני בנים שלח לארץ, כשלוח את החלוץ לפניו; אף אמי נשלחה לראות את הארץ, אם יש בה שבר, והתקוה ממנו והלאה. אחי ברוך עייף מעבודתו כפועל במושבות הגליל, נסה מזלו בעבודה אחרת, בסלול מסילת הברזל הסורית, בין טריפולי לדמשק; חי בודד באוהל, במדבר, בין ערבים ובידואים, ומנהלי עבודה גרמנים; איתרע מזלו, בידאוי התגרה בו, ולא היתה ברירה אלא לעמוד על נפשו; ירה והרג את מתקיפו, ולאח"ז נמלט על נפשו והגיע עד ארגנטינה.

אני למדתי ורעבתי וקדחתי בירושלים. אמא באה ארצה יחד עם אחי הצעיר משה. קוותה למצוא מעמד פרנסה למשפחה, ולא מצאה, וחזרה ותחזיר גם אותי ואת אחי עמה, פתאום פרצה מלחמת העולם הראשונה ונסתם החזון, דומה נחרבה ארץ ישראל של אבא, אך הוא לא נכנע.

בימות מלחמה

מלחמת העולם הראשונה הדהימה, אך לא שברה את יהודי רוסיה ואוקראינה. רבים גויסו אמנם לצבא. יהודים תושבי הספר גורשו ממושבותיהם; בכל תחום המושב היהודי, נראו פצועים, רבו הפליטים; בראשית ימיה הטילה

המלחמה את אימתה ודאגתה ומצוקתה; אולם בקרוב התאוששו היהודים ומצאו דרכם. באוקראינה הגיע מספר היהודים המשתמטים מהצבא לעשרות אלפים; מי שהטיל מום בגופו, באמת, ומי למראית עין; ומי שברח מהצבא והסתתר, וחי בחסד השוטרים. נתקבלו ידיעות על אלפי יהודים שנפלו בשבי. היו מתלוצצים ואומרים: יהודים עומדים על הגבול ושואלים: „היכן השבי״? מאידך רבו סוחרים יהודים שעשו עסקים; הם היו הספקים העיקריים למלחמה, והרויחו כספים.

אולם חיי הנפש של אדם מישראל הפכו להיות ירודים משהיו. חיים בחסד הגוי ובחסד השוטר, וביראה ופחד מהם; בבזיון של אדם מסתתר כארנבת חרדה; מושמצים כבוגדים, כפחדנים, ברחוב, ברכבת, בעתונים; שפולה לא היתה יוצאת מן הכלל.

עם המהפכה

פתאום הריעו חצוצרות המהפכה הקרינסקאית, ואחריהן חצוצרות השלום — לא שלום. אנשי שפולה, כרבים מיהודי רוסיה ואוקראינה נדהמו תחילה, ונתעוררו, כמי שעברה עליו רוח חזקה; אך הם טרם ידעו מה תביא בכנפיה; אך לעמוד במקומם, באשר היה, כאשר היה, לא יכלו. הקרקע נע, תחום המושב נפרץ; ערים גדולות נפתחו; שמועות, כרזות, הבטחות, תקוות.

אבא היה מהמתעוררים ראשונה. הוא החליט לעזוב את שפולה, לברוח מאותו בית, שרוחה של סבתא הינדה היה שורה עליו מראשיתו, בה שועבד לתלות מעלומיו; הוא רצה לנסות את כוחו בעיר גדולה — לנסות להתגבר שם אף על ממון. להכריעו ולהכניעו לו, ולמצוא דרך בעזרתו לא״י. אבא עזב את שפולה והלך למוסקבה; והוא התגבר שם על ממון.

במוסקבה בדרך לארץ ישראל

המהפכה הביאה את מלחמת האזרחים. המשק הלאומי הרוסי נפגע. התחבורה הופרעה; על פסי מסילות הברזל עמדו רכבות מבלי נוע, ימים על ימים; לא היה פחם להסיק הקטרים; „גברילה קרוטי״, „גברילה סבב״, היו נשמעות קריאות לאורך קרונות הרכבת העומדת, לזרז את נהגי הקטרים והקונדוקטורים להזיז את הרכבת.

מוסקבה וערים גדולות אחרות רעבו ללחם; הפרובינציה סבלה מחוסר מוצרים תעשייתיים; במקום הקרונות לאלפים, אלף פוד הקרון, שהובילו לפנים תבואות וסחורה ברחבי רוסיה הגדולה, החלו מעבירים סחורה וקמח ומלח בשקים על הכתף; רוכלים זעירים שכאלה, נקראו „מישוצניקי״, בעלי השקים; הם הלכו ברגל מרחקים גדולים, לאורך פסי מסילת הברזל, נתלו לכל רכבת משא או נוסעים, אם נזדמנה להם בדרך; קפצו על כל עגלה, או גררה שפגשו, אם נתן להם.

פרץ מסחר בחבילות, באמצעות הדואר, במידה שזה ניתן; יהודים מהפרובינציה שלחו מאות חבילות למוסקבה וממוסקבה; נפתחו משרדים להעברת חבילות.

אבא פתח במוסקבה משרד כזה. הוא שכר דירה בקומת מרתף, אשר שמשה למגורים ולמשרד ומקום עבודה יחד. אחותי רבקה — היא היתה תמיד הבת הטובה, העמלה, הבאה לעזרה לכל איש בבית, באה לעמול אתו יחד; קמים בעוד חושך ליל, ויוצאים עם החבילות לדואר; מחכים בתור, בקור של חורף מוסקבה, או בגשם קיץ, עד שיפתח הדואר, ושולחים חבילות, ומקבלים חבילות; ועובדים כל היום באריזה, עד שעה מאוחרת בלילה. עובדים ומרויחים. ואבא רואה בתוך חשכת לילות מוסקבה, בערפלי ענני השלג, את שחר ארץ ישראל שלו עולה. הוא התגבר; הוא רכש לו אי אלה אמצעים תוך זמן לא רב, ומסרם לבא כוח ההסתדרות הציונית ברוסיה, לבוריס גולדברג, אשר גייס כספים עבור השגרירות הבריטית ברוסיה, בהתחייבות להעבירם עבור בעלי הכספים לארץ ישראל. הוא קבל מגולדברג רק פתק קטן לבנק אנגלו־פלשתינה ביפו; את הפתק תפר בתוך כנף מעילו, ופנה, בדרך לא דרך, בהפסקות ארוכות, בצפיה של חודשים, לויזות, בעמידה בתורים שונים במשך שבועות, במשרדים רבים, במוסקבה, בחרקוב, באודיסה, עד שעלה על האוניה עם אמא, והפליג לקושטא ומשם סוף סוף לארץ ישראל. קשה וארוכה היתה הדרך; אך בימים ההם לא היה זה עוד פשע, בארץ החופש הסוציאליסטית, ר.ס.ס.ר., לרצות לעלות לארץ ישראל.

בארץ ישראל

הוא בא ארצה ודרכו ברורה לפניו: להיות אכר; גילו — והוא בן חמשים, לא מנעהו; גם אמא, זו בת היחידה שחרדו עליה, ופנקוה מנעוריה; החליפו את שמה, למען לא תפגע בה עין הרע, ממרים לחיה, להטעות את השטן, או את מלאך המות; קראו לה מימי עלומיה „אלטע", זקנה, ובשמה לא קראוה כלל; היא היתה לאכרה. הם נצטרפו לחבר אנשים צעירים — „בני קבוצת שוני", בני אכרים, ממושבות הגליל והשומרון, ופועלים ותיקים, אשר הפיק"א הסכימה לישבם בסביבות זכרון, במושבה החדשה בנימינה.

הם היו „מתישבים על חשבון עצמם", בעלי הון, כביכל, על אדמת הפיק"א. חלום ומאויי חצי יובל שנים, מימי הנעורים עד זקנה, על כל מצוקותיהם וגלגוליהם, על כל חלופי הזמנים ותמורותיהם, נתגשם: אכר בארץ ישראל.

בית של שני חדרים קטנטנים, ללא מטבח וחדרי שרותים; צריך לבנות תנור בחצר לאפיית לחם; רפת אורוה ולול במבנה אחד בחצר; פרדה בועטת, אף בשעה שמאביסים אותה, ופחד להתקרב אליה; שתי פרות מגזע ערבי דל, הנותנות מעט חלב; אי אלה תרנגולות מגזע דל, המטילות רק בעונות קצרות ולסרוגים, ביצים קטנטנות.

המושבה בנויה על קרקע חול, המצמיח קוצים, והרגלים בוססות בו בלאות ובכבדות; הספקת מים טרם סודרה.

צריך לנהל משק מעורב; זוהי תבנית המושבה.

איך ומתי לחרוש, מתי ומה לזרוע, איזה מטעים יתכנו כאן, צריך לשאול וללמוד מאחרים, להזדקק לפועל היודע עבודה — שיהיה גם המדריך והמנחה

הברון מייעץ למושבה לשתול פרחים, לתעשיית בשמים; הגבירות בפריז אוהבות ריח יסמין; אך קשה לקטוף פרחים; הגב כואב, והפרחים דרכם לנבול מיום ליום, והמחיר עבורם מועט, ואינו מספיק לתשלום אף עבור הקטיף.

ההון שצבר במוסקבה הולך ומתדלדל וצריך שוב גמילות חסד, וקשה להוציא לחם מן הארץ. קשה יותר להיות אכר בארץ ישראל שנה אחת מאשר ציוני בשפולה 25 שנים. אך אין יאוש.

אבא נוסע מדי בוקר עם הפועל לשדה; חורשים וזורעים; אבא, המזדקן, הולך אחרי המחרשה ומאמן ידו לזרוע מתוך תרמיל הענוד לו על כתפו, כמו גוי בשפולה; הולך ליד המחרשה ומחזיק בה שלא תטלטל לצדדים בהתקלה בקרקע קורקר קשה; כואב הגב מתחת לתרמיל הזרעים; כואבות הידיים המחזיקות במחרשה; כואבת היד המתאמנת בזריעה.

בבית יש להכין המגרש; מעט ירקות לצורך עצמי; אבא רוצה בגן פרות, מינים רבים. עודרים וזורעים ושותלים ונוטעים ומנקשים ומעשבים ומשקים ומזבלים, והקרקע אינו אדיב ביותר; החול אינו נשמע לרצונו; עצים נשתלים, נובטים, מתיבשים ומתים. וקמשונים וקוצים, שלא נתבקשו ולא נזרעו, עולים וגדלים; תמיד יש לעבוד; תמיד, תמיד לדאוג; הטבע אינו ציוני, והמושבה קרובה לביצות קברה, ויש ייתושים וקדחת; חולים ורועדים, ובולעים כדורי כינין; הטחול גדל, ואבנים במרה, והגוף נחלש; אך אבא שמח בחלקו. הוא אכר בארץ ישראל.

ואמא עוזרת על ידו, נאמנת לו כתמיד; היא חולבת את הפרות, ויוצאת לגינה, ומבשלת ואופה לחם, ומעמידה כדים להחמיץ חלב, וחובצת חמאה במחבצת יד, ועושה גבינה לבנה, בשקיות שהיא תולה על חבל בחצר, כמו בשפולה, וגבינה קשה עם פפסין, זה דבר חדש. היא אכרה בארץ ישראל.

אבא נוטה שכמו גם לצרכי צבור. יש להקים יישוב יהודי, והמתישבים בבנימינה רובם צעירים, ודעתם קצרה, ויהדותם קצרה יותר; הוא דואג לבית הכנסת, לבנינו ולסדורו, ולרב ולשוחט; אך גם לבית הספר, אם כי אין לו עוד ילדים קטנים. הוא מטפל במחלבה המשותפת, בעניני חברת הבטוח למקנה „החקלאית", ולעוד ועוד ענינים.

הוא זכה להפגש עם הברון הזקן, אדמונד רוטשילד, בבקורו בבנימינה, הוצג בפניו כזקן האכרים וקבל ברכתו; נפגש אח"כ עם הנציב העליון ווקופ, שאף הוא הראה לו חיבה; בקש ממנו את מקלו בסיורו בבנימינה ואמר לו: „אנו הזקנים צריכים לעזור איש לרעהו"; ואבא מאושר על פגישות אלה. זכה לגאולה.

אמא עוסקת ב„ויצו" ובמוסדות אחרים במושבה.

בני בנימינה העריצום וכבדום, את החלוצים הזקנים.

לא ארכו הימים ונצטרף אליהם אחי תיאודור, שהנו עד היום אכר בבנימינה, ואחותי הבכירה גולדה עלתה ארצה והתישבה על ידם, ובנה משה נשלח ללמוד למקוה ישראל, זה בית הספר החקלאי, אשר אבא כה רצה שאני

אהיה בו תלמיד. הוקם בית משפחת האכרים של שלמה כהן בבנימינה. חמש עשרה שנה המשיך אבא בחייו בבנימינה, ימי חייו המאושרים ביותר, ונפטר בגיל ששים ותשע שנים בהושענה רבה שנת תרצ״ז, 1.10.1936, ומצא מנוחתו בבית העלמין בבנימינה. שמואל ברונשטיין — הבר פלוגתא שלנו, האחד־העמי משפולה, שעלה אף הוא בינתיים ארצה, הספידו ואמר: „הוא זכה ליותר מכל אנשי שפולה. הוא הגשים את כל תקותו. הוא היה לאכר בארץ ישראל ועבד אדמתה במו ידיו״.

אמא האריכה ימים עד זקנה מופלגת, עשרים וחמש שנים אחריו, עד מעל לתשעים ושלוש שנים. נאמנת כאבא, לא עזבה את ביתה בבנימינה, ובשכלה הרב שלא נפגם, וכוחה שלא פג ממנה, ניחלה משק ביתה והיתה ראש המשפחה ותפארתה עד יומה האחרון. נפטרה ביום י״ב אייר תשכ״ב, 16.5.1962. היא מצאה מנוחתה וקברה ליד קברו של אבא בבית העלמין בבנימינה.

ראש מועצת בנימינה, מר מרדכי אלון, הספידה: „נפלה עטרת בנימינה״, הרחיב דברו ואמר: „הם הזקנים הבלתי מנוסים הלכו אתנו הצעירים, החקלאים, והיו לנו למורי דרך; להם לא היו דברים קשים; הם עשו וכבשו את אדמתם בגבורה שבאהבה״.

ט״ו. שקיעתה של שפולה

המהפכה הרוסית הגדולה עברה על שפולה, כעל הרבה עיירות ישראל באוקרינה, בסערה רבה ובחליפין רבים.

המהפכה הקירינסקאית עוררה תקוות רבות. קמו מפלגות רבות בישראל. כל אותן המפלגות אשר מימי המהפכה הראשונה, התקימו רק בהסתר, ולרוב רק בזכרון בני אדם, חדשו את נעוריהם; קרנן של המפלגות הסוציאליסטיות עלה. ה„בונד״ טען מחדש לנציגות יחידה של הפועלים היהודים, ופועלי ציון נלחמו אתו על הבכורה; הסימאים, או כשם שנקראו אז „המאוחדים״, דברו גבוהה, גבוהה.

ספרות אידיש הרימה ראש. הוקם המיניסטריון היהודי באוקרינה. גם הציונים ראו שעת כושר לפעולה. והנוער הציוני, חפש לעצמו בטוי עצמאי וגם איצטלא מהפכנית. רבו הפצולים והפלוגים. פועלי ציון שמאל וימין. צעירי ציון, עממיים ועמלניים. הוקמה אגודת החילים היהודים — שבתוכה היה האלמנט הציוני חזק למדי. הרב יעקב ברמן מברדיצ׳ב עבר בשליחות מיוחדת בגרניזונים הצבאיים שבאוקרינה, היא „החזית הדרום מערבית״, לארגן את החילים היהודים. בצרקסי נזדמנתי אתו. שרתתי בקומנדו צבאית, אליה נכנסתי עם המהפכה, לאחר שהייתי בין המשתמטים במשך שנתיים ימים בערך. הוא מנה אותי לממלא תפקיד רב בגרניזון הצרקסאי.

הימים ימי ההכנות לאסיפה המכוננת הראשונה ברוסיה. וימי צחצוח לשונות בין נואמים יהודיים. אסתר וז׳וק מהבונד, קנדז׳רסקי מפועלי ציון, ריטוב ואליעזר קפלן ז״ל מצעירי ציון, יעקב לשצינסקי מה„סיים״, עוברים על עיירות ישראל באוקריינה ונואמים נאומים.

אני הצטרפתי לפעולות התעמולה הציונית בחבל צ׳רקסי — אומן. מעל במת בית התיאטרון הצרקסאי היה עלי להלחם עם יעקב לשצינסקי, אשר דבר בלעג על חלומות הציונים; על שיא השגעון שהגיעו אליו בועידת פטרוגרד, בהכריזם, כי לשוננו הלאומית היא עברית; אני לעגתי בפומבי לחלומותיו, על הצלת ישראל בתכניות של אינדוסטריאליזציה של עיירות היהודים באוקריינה, ופתרון בעית ישראל בכך.

לילות כימים עשינו אז בדברי תעמולה ונצחנות של דברים; נסעתי מעיירה לעיירה; לעתים ברכבת משא, לעתים על גבי פלטפורמה פתוחה בלבד. הכל לשם מצוה. חיי מהפכה. בדרך הגעתי גם לשפולה. נערכו אסיפות, היו וכוחים; רוזין, חברי מנעורי, טען לעניני ה„בונד״; רבו הדברים והרעש; אך דומה היה, כי שפולה היהודית עמדה כבר אז בתוך שנויים וחלופין גדולים. נפל לא רק הצאר ומשטרו, ולא רק החומה של תחום המושב; נתערערו יסודות

הפרנסה, הבטחון, הסדר; כל שחצן הרים ראש ויד, ופער פה. נתחלף החופש בהפקרות. הרבה יהודים ראו צורך ואפשרות לצאת מהעיירה אל הכרכים הגדולים: קיוב, חרקוב, מוסקבה. לעומת זה נמלטו לשפולה רבים מהיהודים יושבי הכפרים והעיירות הקטנות יותר. ההמון היהודי, לבו נבא לו אי שקט. המהפכות והתמורות לוו באלמות, בשוד, ברצח, בשלטון של כנופיות ובנדיטים, הולך ומתחלף לבקרים. אימה נפלה על היהודי, והוא התחיל נודד, מחפש מקום מבטחים. לא ארכו הימים וכל הרעש המלולי עבר ונשתתק; מצב הרוח המהפכני נעלם; תוהו ובוהו ירד על יהודי אורקיינה.

שפולה, כיתר עיירות אוקריינה, עברה עשרות פעמים מיד ליד; מהמנשביקים לבולשביקים, מן האדומים ללבנים, משלטון הגרמנים לשלטון ההיטמנים וראשי הכנופיות: מכנו, זיליוני, דניקין, פטלייורה, סקורופדסקי ואחרים; מי יזכור שמותיהם; כולם גזלו, והרסו, והחריבו, ורצחו נפשות. נשמט הקרקע מתחת רגלי היהודי. הוא נעשה הפקר והיה למשיסה, בו כלו כולם את חיציהם, עד אשר התגבר השלטון הסובייטי והשליט סדר כל שהוא, וחדלו הפרעות, ושפיכות הדמים והגזל. אולם אז בא קץ החזון ליהדות המסורתית וליהדות הלאומית. התחילה ההרעבה הקומוניסטית הגדולה של המוני ישראל, כל אלה שלא היו בעלי ייחוס פרוליטרי כשר, מרקסיסטי. באו „ימי העניות" בהם הריקו את בתי ישראל. הבורז'ואים כביכול, לטובת ההמונים העניים; כל שקץ ושקצה התלבשו בטולופים ובאדרות של יהודים. בא האסור לעבוד, על אלה שלא היו פרוליטריים בעבר, או שאבותיהם לא היו פרוליטריים. בקיצור, על היהודים; היה זה שוד שבהיתר, בשם המהפכה.

רוב אנשי החוג הציוני שבשפולה, נמלטו מתוכה לערים אחרות, ומשם בדרכים שונות, במוקדם או במאוחר, לא"י. וההמונים האחרים ברחו לערים אחרות ברוסיה, בהן לא יכלו להכירם, ולא ידעום כבורז'ואים, בעבר, רחמנא לצלן; שם יכלו להתגנב אל מחנה הפרוליטרים הרעב, ולזכות ביום עבודה, ובכזית של פרנסה.

באותם הימים, בהם עברה שפולה מיד ליד, וסכנת רצח וגזל נשקפה ליהודים שבתוכה, קם בתוכה מחדש, ארגון הגנה עצמית גדול. תחילה בראשותו של בלה שורצבריים, מצאצאי המשפחה המיוחסת הותיקה ונגידי שפולה, ואחר כך בהנהגתו של האחד־העמי, המשכיל, שמואל ברונשטיין. כל צעיר ובחור בשפולה התגייס, נרכש נשק, ויחד שמרו על נפשותיהם, זמן ממושך, בהצלחה. הגויים שבסביבה הכירו בכוחם וידעו לכבדם, ולהמנע מלפגוע בישוב היהודי בשפולה; ואף הבנדות השונות, שפרצו לשפולה, נפגשו בנשק, והסתלקו פעמים רבות בפחד, בלי שבצעו זממם כל עיקר, ובלי לפגוע בשפולה.

באותם הימים שבהם עמדו יהודי שפולה על נפשם בפני הבנדות השונות, נתגלה כוחם הקולקטיבי, הלאומי, ברוב זוהר; אך, זה היה ההבהוב האחרון שלפני השקיעה. לכשהתגבר השלטון הסובייטי, והושלט הסדר, כביכול, ירד מסך ערפל על יהדות שפולה. שפולה חדלה להתקיים כעיירה יהודית מובהקת, על

חייה המסורתיים העצמיים. פסקו קשריה עם העולם. אין יוצא ואין בא; ואין מכתב ואין אגרת, ואין פרישת שלום, לא מקרוב ולא מרחוק. השלטון הסובייטי הטיל בלוקדה על כל תושביו, ועל היהודים בפרט. שום ידיעות על חיי יהודים בשפולה לא הגיעו יותר, אלא בעקיפין, ובאיחור, וסחור סחור; ואף אלה קלושות וסתומות; חיים וחסל. ולאנשי א״י נאמר: אל תכתבו לנו מכתבים. עצם כתיבת מכתב, ואף מכתב משפחה בלבד, לאיש מארץ ישראל, או קבלת מכתב ממנו, היו לפשע, שעונשו מאסר וגרושים ורדיפות, מי יודע. על כמה וכמה אנשי שפולה נודע שהוגלו למרחקים ולא נודעו עקבתיהם; ולא ידע איש מדוע ולמה וממי יצא דינם. בא הסדר החדש, ימי החשדות הגדולים וההלשנות לשם מצוה; ימי האימה והפחד; שלטון האימים של העולם החדש, המשוחרר, כביכול.

ככל שהלך וחזק שלטון הסוביטים, הלכו ושבקו החיים היהודיים בשפולה, הלכו ונעלמו ונאלמו. ורק זה נודע כי אחד מבניה, הוא איציק פפר, בנו של המורה העברי שלום פפר, ונכדו של החסיד ר׳ אברהם שמואל פפר, היה למשורר יהודי בולשביסטי, ממשוררי ההלל לסטלין, ובמשך זמן מה אף לדבר בעניני היהודים בארץ הסוביטים. הוא נשלח בזמנו יחד עם האמן מיכאלס לאמריקה. נראה, לחפש סימפטיות בשביל ר.ס.ס.ר. ע״י קשרים והשפעה על היהודים אשר שם. התכסיס הישן, כבימי הצאר. לסוף הושמד עם יתר הסופרים היהודיים ב־ר.ס.ס.ר.

בימי ההפוגה ברדיפות היהדות, פרסם את הפואימה „אידען". זכתה שפולה גם לבן־משורר, אנוס, מתנכר, קדוש...

יהודים בגוף עוד היו זמן מה בשפולה; יהודים קומסובמולים, ויהודים בולשביסטיים, יהודים אנוסים, הממשיכים קיומם, כאשר יוכלו, ברוסיה הסוביטית, שלא הכריזה השמד על הגוף היהודי, אך הוציאה את נשמתו ממנו. כן נמשכו הימים עד כבוש אוקריינה על ידי היטלר. עכשיו אין כל ידיעה על קיומה של שפולה בכלל, ושפולה היהודית בפרט. אין זכר עוד לקהילת קודש זו. סופר כי בימי הנסיגה הגדולה של היטלר, ימח שמו, מאוקראיינה, היתה שפולה מקום המפקדה של צבאות הרשע. וודאי שאין בידיעה זו מן המבשר טובות. חזרה ההיסטוריה על עצמה. כמו בימי גונטה וחמיל, שמשה שפולה מפקדתם של צוררי ישראל ומשמידי קהילות היהודים.

עברה קהילה קדושה מן העולם; במאבק שבגבורה, בעמידה על הנפש והרכוש, כל עוד לא אזלה היד, כל עוד לא גברו המצוקים; יצורר שמה בגוילי עם ישראל לזכר עולם.

שפולה

מסכת חיי יהודים בעיירה

פרקי מלואים

רשימות ד. כהן ורשימות אנשי שפולה.
מנוסחים, מלוקטים, מעובדים, מתורגמים
ומוכנים לדפוס ע"י דוד כהן.

פרקי מלואים

איכה — דוד כהן

א. רשימות אנשי שפולה:

משה כץ, יהודה סלובודיאניק, חיה אביתר ברונשטיין, חנה־אניוטה פאוסט ברונשטיין, מיכאל פרציק, סלבה ברונשטיין־יציב, בלה דרוקר, ד. כהן, סגל גד שטרן, אברהם מז׳יבורסקי, אברהם טרן, י. אגם לבן, סוניה שוירף, דינה קריטשבסקי, יוסף בן חנניה.

מנוסחים, מעובדים, מלוקטים ומתורגמים ומוכנים לדפוס ע״י דוד כהן

ב. דמויות ארגון יוצאי שפולה שהלכו לעולמם בישראל — דוד כהן

ג. וקה בונגרד — חנה פאוסט

ד. גל עד

יזכור לכל אנשי שפולה שהלכו לעולמם בישראל — דוד כהן

ד. כהן

איכה

כל חורבן וחורבן, ומגילת איכה שלו

שפולה נחרבה תוך מאבק ממושך ועמידה על נפשה בכבוד; מועטים מול רבים; עם נשק מוסתר ונרכש בסכנת נפשות; ובקרב גלוי בכל שעת צורך; בגבורה מטילה פחד על הגויים ומעודדת יהודים מיואשים שבסביבתה ללכת בדרכה.

לא כצאן לטבח יובל; יהודים לוחמים. יהודים מאורגנים; כח; אין הפקר.

כנופיות ובנדות, וסתם רוצחים, לא יכלו לה; שלטונות חלשים ומתחלפים, אף הכירו בכוחה המאורגן ובקשו קרבתה ועזרתה.

רק הפצצות אוירוני היטלר, ימח שמו, שתקפו רבות את שפולה, ורק הכח המאורגן של רוסיה הסוביטית. הצבא הסדיר, הכריעו את שפולה, החריבו את בתיה והוציאו מידה את נשקה, אשר שפולה שמרה עליו זמן רב, גם בימי השלטון הסוביטים, מתוך סכנת נפשות, בסודיות רבה ובנאמנות כל תושביה היהודים.

לוחמי שפולה יספרו בגוילים אלה על מאבקם, ועל חורבן העיירה; בתולדות הגבורה היהודית יזכר מאבק שפולה לכבוד, לנצח.

חיפה, יום השואה

כ״ה ניסן תשכ״ה

.29.4.65

א. שפולה הלוחמת

משה כץ

שפולה בפרעות המהפכה וההגנה

רק עברו ירחי הדבש הראשונים של המהפכה, המשטר הבולשוסטי טרם התבצר, התחילו הפרעות ביהודים באוקראינה. כוס התרעלה לא פסחה גם על שפולה; לא רק הפטלורובצים, או מחנו, די היה לקומץ קטן של עשרה מבני האכרים מהסביבה, להכנס לעיירה, ולעשות בה כאות נפשם; לשדוד, לשרוף ולהרוג. ובני העיירה לא העיזו לעמוד נגדם. בייחוד הציקו לנו בני הכפר הגדול „לבדין", השוכן מרחק ששה קילומטרים מהעיר, ורק יער מבדיל ביניהם. הכפר הזה, אשר בו היה בית החרושת לסוכר של היהודי ברודסקי, הצטיין תמיד בחוצפתו הגדולה ובעזותו. עוד בזמן הקיסר ניקולי, כאשר צריכים היו להמשיך את מסילת הרכבת מהכפר לשפולה, התנגדו הליבידינים לזה בכוח, מחשש קיפוח פרנסתם, הובלת הסוכר לתחנת הרכבת של שפולה בעגלות. הכרחי היה לבצע את סלול המסילה תחת משמר חזק של גדוד צ׳רקסים.

פחד הכנופיות נפל על תושבי העיירה. זכורני מקרה: פעם הופיע בעיר ברנש, שהציג את עצמו כראש כנופיה, ודרש מוועד העיירה לאסוף את כל התושבים היהודים, על הככר הגדולה בקצה העיירה, ע"י ביתו של הנגיד הלפרין, חוכר האחוזה ובית החרושת לסוכר בשפולה. חמוש רובה, עמד על במה שהתקין לעצמו, ובני העיירה מסביב לו, ואיים כי כל העיירה מוקפת אנשי כנופייתו, ודי בארבע יריות, שאנשיו יטושו על העיירה ויעשו בה שמות, אך אם יתנו לו כופר נפש, אזי יסתלק עם הכנופיה שלו מהעיירה.

זה היה לפנות ערב; את המועד לתשלום הכופר הועיד לשעה 10 בבוקר למחרת; בני העיר בכו, אספו את הכסף ושלמו לו סכום די הגון. אינני בטוח שהיתה לו כנופיה כלל, או שהיה רק הרפתקן נועז; אך הפחד עשה את שלו.

בליל חורף אחד, נכנסו כמה נוצרים מלבדין לעיירה, שדדו, שרפו, והרגו שבעה אנשים, ביניהם את נחום לייב סולוביי, סוחר העורות העשיר.

אנשי שפולה הכירו כי עליהם להתארגן ולהגן על חייהם. נבחר ועד הגנה. אבי ז"ל היה חבר בו. בראש הועד עמד שמואל ברונשטיין ז"ל, אדם פעיל מאוד; הועד הטיל מס על תושבי העיירה, על איש ואיש לפי יכולתו; נשק רכשו תחילה בכסף מלא מהאכרים, אשר הביאוהו אתם מהצבא, אחרי התפוררותו; אחר כך, בעזרת השלטון הבולשויסטי בקיוב, עיר הפלך; שם היה אז מחסור גדול בשמן וסוכר, ותמורתם נתנו נשק ברשיון.

מבין חברי ההגנה בחרו בנזקקים ביותר, שיסעו להביא את הנשק. הם נסעו בקרון מיוחד, ויכלו להעביר גם קצת שמן וסוכר לקיוב על חשבונם

הפרטי, ולהביא משם בחזרה דברים אחרים, ובכך להרויח לחמם ללא סכנת החרמה. השלטונות בקיוב היו מעונינים לספק נשק להגנה, כי השלטון המקומי בעיר היה רופף מאוד, ולא פעם נעזר ע״י ההגנה היהודית.

לאט לאט הגיעו לאלפיים רובים, עשר מכונות יריה גדולות, שהיו נצבות על מריצות־יד, טצ׳קי, ומכונות יריה של יד, והרבה תחמושת. כל גבר שהיה מסוגל להחזיק רובה, רכש רובה, או שנתנו לו רובה חינם. בכל בית היו רובים כמספר הגברים, אשר יכלו להשתמש בהם.

העיירה חולקה לשבעה רובעים, ובכל יום היתה מוטלת שמירת העיירה על תושבי רובע אחד. לפנות ערב, היה הצוצרן מזעיק את הגברים, ברובע המיועד לשמירה; מפקד הרובע בדק את מספר המופיעים, חלקם לפלוגות, לעמדות הקבועות בקצווי העיירה, ומסר פקודותיו. כל פלוגה התכנסה בבית מסוים, היא העמדה; זקיפים, שהתחלפו כל שעתיים, היו שומרים בסביבה, בחוץ. מלבד זה, היתה חוליה מקשרת בין העמדות.

במקרה ואיש מבני הרובע לא הופיע לשמירה, הוטל על שנים שלשה בחורים לחקור את סיבת אי הופעתו. אם לא היתה לנעדר סיבה מוצדקת, היו מוציאים אותו בכוח מהבית, אוסרים אותו ליום שלם, ובית דין היה דן וקונס אותו, לפי יכולתו הכספית. לאנשים מחוסרי הלבשה חמה, סיפק ועד ההגנה מגפיים ומעילים חמים, חינם, לצרכי השמירה.

מפקד ההגנה הראשון, היה בלה שורצבריים; בחור גבוה, אטלטי; כשהיה דוהר, בלוית סגנו, על סוס שחור כעורב, היו הנוצרים מתפלצים מרוב כעס ופחד.

היתה גם מחלקה מיוחדת, שנקראה השביעית, הקרבית; בערך מאה בחורים צעירים; עליה הוטל תפקיד נוסף: לשמור בימות יריד וגנוסיה, כשהיו מתכנסים לעיירה כעשרים אלף כפריים; אנשי המחלקה היו מסתובבים בעיירה, חמושים כולם ברובים יפניים, מכודנים, חדשים; חלק מהם גם ברימוני יד; ושומרים על הסדר. אם פשטה שמועה בעיירה כי כנופית פורעים מתקרבת, היו מזעיקים את העיירה בתקיעת חצוצרות; אנשי ההגנה היו אצים תכף למקומות המיועדים להם, במלוא החגור; מקיפים את העיירה במרחק של חמשה קילומטרים מחוץ לעיירה כבחומת ברזל; לא פעם נשארו בעמדותיהם מחוץ לעיירה יותר מעשרים וארבע שעות רצופות, אף בימי סגריר, עד אשר חלף הזעם. מזון סיפק למשמרות ועד העיירה.

הכנופיות ידעו על ההגנה, ואף הפריזו בכוחה, ולא העיזו יותר להתנפל על העיירה. ההגנה לא חכתה להתנפלות. להיפך, מספיק היה לשמוע, כי באיזה כפר קרוב מתרכזת כנופיה, מיד היו יוצאים שמה. לא פעם נכנסו לכפר הרצחני, הידוע לשמצה, „לבדין״, בפלוגה של מאה איש חמושים, ושתי מכונות יריה כבדות, לחפש את הפורעים. וכל הכפר רעד מפחד.

זכרוני מקרה: פעם אחת נכנסה פלוגה של בולשויקים לעיירה; מפקדה של הפלוגה היה דוקא יהודי. החיילים פשטו בשוק, והחלו לשדוד את החנויות היהודיות. חברי ההגנה הקיפום ואסרום, ולקחו חזרה את הסחורה השדודה. המפקד היהודי פנה בחוצפה אל ועד ההגנה, בטענה על שמפריעים לחייליו, אשר

הוא נתן להם חופש התפרקות, אחרי קרבות עם פורעים, ואיים שישתמש במכונות יריה נגד האוכלוסיה; ענה לו חבר הוועד זמנסקי, את שמו הפרטי אינני זוכר, יהודי בעל זקן שיבה ארוך: „חבר, אם תעמיד מולנו את מכונות היריה שלך, אנו נעמיד מולך את מכונות היריה שלנו; נראה מי את מי ינצח".

ועד ההגנה של שפולה ארגן פעולות הגנה גם בעיירות הקטנות הקרובות לה, גם בזוניגורודקה, עיר המחוז; ההגנה הפכה לחלק מהחיים, ביחוד של הצעירים. בחוצות העיירה, בערבים, היו הבחורים מטיילים עם הבחורות, כשרוביהם על שכמיהם. אפשר להגיד בבטחון מלא, כי מיום שנוסדה ההגנה בשפולה, לא סבלה העיירה פרעות, ושמרה על כבוד האמהות והבנות ועל הרכוש — עד בוא יומה.

אפיזודה מימי ההגנה

לשם רכישת נשק ותחמושת להגנה, היו כל הדרכים כשרות. כך קרני מקרה ביש. לשפולה באה פלוגת צ'קיסטים ממוסקבה, קראו לה מ. ציקה. הם החרימו חדרים לאכסונם בבתי העיירה. בביתנו התאכסנו חמשה חיילים. בחצר חנו שתי עגלות עם תחמושת. החשק לרכוש כדורים להגנה לא נתן לי מנוחה, התחלתי לסחוב. הספקתי להעביר להגנה כמה מאות כדורים. החיילים הרגישו בדבר, חשדו בי. למרות שלא היו להם שום הוכחות נגדי, אסרוני והובילוני למפקדה שלהם. כולם חששו לחיי, כי הצקיסטים היו קשוחי לב, והיו מוציאים להורג. בעיני ראיתי שהרגו אחד, אשר חבר ההגנה מיוצאי קליגורקה, הכיר בו, שהיה בין הפורעים בקליגורקה; הרגו אותו ביריה בחצר ביתו של שולמן, לא רחוק מבית הכנסת הוולובי ע"י השוק. את השני הרגו ביריה בין חורבות החנויות השרופות בשוק. הייתי כלוא שלושים ושש שעות. בעזרת השתדלויות, ותרומות אבי, סחורה לעשר זוגות מגפיים, שחררו אותי.

יהודה סלובודיאניק

ארגון ההגנה בשפולה

א. כיצד קמה ההגנה

בגל הפרעות של אביב 1919 לא נפגעה שפולה, כמעט לגמרי. בעיירות האחרות שבסביבה, ובכפרים, נערכו פרעות. נהרגו מאות יהודים, ונשדד כמעט כל הרכוש היהודי. פליטי החרב ברחו בדרכים שונות לשפולה — עיר ואם בסביבה. היו יהודים שהאמינו, כי לא תאונה להם כל רעה בעיירה זו, שבה טמונות עצמותיו של „הסבא משפולה", ושאגדות רבות התהלכו עליו בפי היהודים, ואף בפי האוקראינים.

* המאמר פורסם בקובץ צ. ס.

סופר: כי גם בימי ה„סופות בנגב" וכן ב־1905, כשעל קהילות יהודיות רבות עברה הכוס, לא סבלו יהודי שפולה. מדי התקרב הפורעים לעיירה היה יוצא הסבא הקדוש מקברו ומגרש אותם במקלו. אגדות אלו התהלכו גם בין האוקראינים; בכל זאת לא סמכו רק על הנסים של ה„סבא".

לא רחוק משפולה היה כפר גדול, לבדין, שיצאו לו מוניטין, ככפר של בריונים. תחילה התקשרו יהודי שפולה עם הכפר, ותמורת תשלום מסוים קיבלו עליהם הכפריים את האפוטרופסות על העיירה; אך במשך הזמן התחצפו אנשי הכפר, והתפרצו מדי פעם לעיירה, לגזול ולאנוס.

באחד הימים, בסתיו 1919, התכנסנו 6—8 צעירים, מבין הפלטים, שהיו בידינו רובים, ועלינו נוספו 2—3 צעירים מבני העיירה, והחלטנו להגיב, אם ישונה מקרה שוד, או אונס. כולנו היינו חברי „צעירי ציון"; היינו נפגשים לעתים קרובות מאד. באחד הלילות נראו להבות בעיר; הוצת בית הכנסת; אותה שעה נשמעו גם צעקות מעונים. יצאנו וירינו כמה יריות באויר; זה הספיק להטיל אימה על הפורעים; הם נמלטו על נפשם. ליהודים הוברר, שאין לשבת בחיבוק ידים, ויש להתגונן. למחרת נקראה אסיפה כללית של כל יהודי העיירה; אחד מעשירי העיר יצא בדברים חריפים נגד נסיון ההגנה של היהודים; הזכיר את גבורות אנשי הכפר לבדין, אשר גם הקוזאקים, שבאו ב־1905 להענישם, פחדו מפניהם פחד מות, ושגור היה בפיהם השיר:

(אל תיכנס יחידי לכפר לבדין); אך הנאספים, וביחוד הפליטים, לא נתנו לו לדבר;

בימים ההם כבר היה אמנם שלטון הסובייטים, אבל כוחו היה מועט; כל שמועה על התקרבות כנופיה, היתה גורמת לבריחת אנשי השלטון; לא מעטים מהם היו מעורבים עם הכנופיות. בכפרי הסבבה היה מצוי נשק רב. לכסף לא היה ערך רב בימים ההם; אבל תמורת מצרכים אפשר היה להשיג נשק; ביחוד תמורת מלח, שהיה אז יקר־המציאות. כמה פעמים ירדתי לעיירה ברטה, שבה נולדתי, — ושם השגתי רובים, במחיר, פוד מלח בעד רובה ו־60 כדורים. את הרובים הובלנו בעגלות עמוסות קש או עצים. במשך זמן קצר השגנו כ־100 רובים.

בתקופה הראשונה פעלו בהגנה בעיקר הפליטים; אבל, לא עבר זמן רב והצטרפו אלינו גם מבחורי המקום: בחלקם הגדול בני בעלי־בתים, אבל אמיצי לב, שלא חתו מכל סכנה.

במשך הזמן הוטלה חובת שמירה על כל התושבים היהודים, מבני 20 ועד 35. פטורים ממנה היו רק הקומוניסטים וחברי ה„קומסובמול", וכן העובדים במוסדות הממשלתיים, הואיל והם לא יכלו, כביכול, לעמוד לרשותנו. בדיעבד לא הצטערנו על כך, שכן לא היינו מעונינים, שידעו על כל הנעשה.

בכפר שבסביבה היו לנו מקשרים, שמסרו לנו אינפורמציה על תנועת הכנופיות, ועל מצבי הרוח בכפרים. בין הפליטים היו רבים שלהם קשרים עם שכניהם אשר בעד „מתת יד" מסרו על המרחש אצלם.

נעזרנו ביחוד על ידי „צעירי ציון". לרובנו לא היתה עמדה בציבור המקומי. היינו, פליטים ולא הכירונו. קשרינו עם „צעירי ציון" חיזקו את עמדתנו. כאשר ארגון ההגנה הגיע למאות רבות, היה אחוז צ"צ בו לא גדול, אבל עמדתם נשמרה.

מלבדנו וצ"צ לא היה כוח ציבורי מאורגן אחר בעיירה, היינו משתדלים לבחור בחברינו למוסדות שונים, ודבר זה עלה בידינו. בתוך הארגון התקיים גם תא של „החלוץ". הסתייענו בפעולות ההגנה גם לצרכים אחרים של תנועתנו. למשל, היה קשה מאד באותם הימים לתפוס מקום ברכבת, שכן הרכבות היו מעטות, והתור ארוך מאד. לעתים חיכו הנוסעים שבוע עד שהצליחו לעלות לקרון הרכבת. כשהתחילו קבוצות „החלוץ" מסביבתנו לעלות ארצה (באורח אי־לגלי), היו באות, כרגיל, לשפולה, ואנשי ההגנה „כובשים" עבורן קרון ומעבירין אותן לגבול. כך עלו דרך שפולה כמה וכמה קבוצות.

ב. מבנה ההגנה

מראשית ההגנה התקיימו בה שני חלקים: ליגלי ואי־ליגלי. החלק הליגלי היה מורכב מ־20—30 בחור ומפקד, שמילאו תפקיד של מיליציה. היתה זאת קבוצת מתנדבים, שהתמסרו לעניני ההגנה, ונשאו בעול משמרתם יומם ולילה. בראשונה עבדו שלא על מנת לקבל פרס; לאחר זמן הכרחי היה לדאוג לקיומם, והם קיבלו משכורת חדשית. לחלק הזה קראו „קאדר", שכן חבריו היו נבחרים, ולא כל אחד יכול היה להימנות עמו. השלטונות המקומיים היו משתמשים בהם למאסרי אנשי הכנופיות וכן לתפקידים אחרים; באנשי המיליציה אי־אפשר היה לבטוח.

בראש ההגנה עמדו מפקדה ומפקד; השלטונות היו פונים אליהם בדרישותיהם והצעותיהם. אך אנשי ההגנה היו מקבלים את הפקודות ישר ממפקדם.

הקבוצה הליגאלית לא הספיקה להגנת העיר מפני הכנופיות הרבות, המזויינות, שלטשו עין לרכוש היהודים ולחייהם. מלבדה היתה גם הגנה חשאית, אשר ממדיה גדלו והלכו במידה שנתוסף נשק. אף כי כל הדרכים היו בחזקת סכנה, ביחוד להובלת נשק, הלך ורב הנשק בידי ההגנה. במשך תקופה קצרה הוקמו 4 פלוגות. העיירה חולקה ל־4 חלקים; וכל פלוגה היתה אחראית לחלק אחד. הפלוגה היתה מורכבת מתושבי אותו חלק; כדי שימצאו במקום בכל זמן שידרשו. בראש כל פלוגה עמד מפקד; תפקידו העיקרי היה ללמד את הבחורים להשתמש בנשק, (רובים, אקדחים, ופצצות). בתקופה הראשונה נעשתה פעולה זאת בלילות, בזמן השמירה, למעשה ערב־ערב; שכן באותם הימים רבו הכנופיות בסביבה; רק לעתים רחוקות מאד, עברו כמה ימים בלי שיתכוננו להתנפלות; כשההגנה הוכרה על־ידי השלטונות, התחילו לאמן את האנשים בגלוי.

גם בימים שההגנה לא היתה ליגלית, לא היינו נזהרים ביותר. כשהיה חשש להתנפלות, היו יוצאים עם הנשק גם בשעות היום; אלא שהלכו בסימטאות, ולא ברחובות הראשיים. גם הסכנה להיתפס לא היתה אז גדולה, שכן כולם

לבשו מעילי צבא אפורים, ומכיון שהיו גם 20—30 אנשי ה„קאדר", שרשאים היו לשאת נשק, לא יכלו אנשי השלטונות להבדיל ביניהם לבין נושאי נשק אחרים.

יש להניח, שרבים מאנשי השלטונות העלימו בכוונה את עיניהם מהנשק שבידי היהודים, בידעם נאמנה, שאין להם לחשוש מפניהם; כי בהגינם על עצמם, יגינו ממילא, גם על אנשי השלטון. על המשטרה, כאמור, לא סמכו; ולא מעטים היו המקרים, שאנשי המיליציה ברחו בזמן התנפלות כנופיה, או הצטרפו לאנשיה; לא מעטים היו הקומוניסטים שנהרגו בידי הכנופיות. לא לחינם איפוא הסכים אחר־כך ה„נארקום" (מועצת הקומיסרים העממיים) לתת להגנה היהודית בערים השונות מעמד ליגלי.

כאשר אושרה ההגנה רשמית, חולקה לשש פלוגות, בשישה חלקי העיירה; בכל יום, הוטלה השמירה על העיר, על פלוגה אחרת. מלבד המפקדה המרכזית, היתה גם מפקדה לכל פלוגה. הפלוגות היו שומרות רק בלילות; ביחוד במבואות העיירה; במשך כל היום היתה השמירה בידי ה„קאדר". בימים של אי־שקט בסביבה, היו האנשים נמצאים במקומות קבועים, במצב „הכן". בשמירה, בלילות, היו מתחלפים בכל שעתיים. כל אחד שמר, איפוא, אחת לשישה ימים. אבל כך נהגו רק בזמנים כתיקונם, ואלה היו מעטים. לרוב היו האנשים נזעקים לעתים קרובות, וכן נקראו להשתתף ב„אכספדיציות".

בין המפקדה הראשית, ובין מפקדות המשנה, היו מקשרים; שלוש יריות, בזו אחר זו, שימשו סימן לאזעקה.

ג. נשק רב נופל לידינו

בעיירתנו חנה גדוד צבא, שמספר חייליו היה למטה מהמקובל לגדוד, כי סבל אבידות רבות במלחמות עם הכנופיות, ומילואים לא באו. חלק מהגדוד חנה בכפר הסמוך, ובאחד הלילות התנפלה עליו כנופיה, הרגה את החיילים, ושדדה את הרובים ומכונות היריה. רק יחידים מהחיילים שרדו, והם ברחו לשפולה.

בעיירה קמה בהלה. פשטה שמועה, שהכנופיה עולה על שפולה. במחסן הגדוד היה נשק רב, יותר ממספר החיילים. המפקח בא במכונה; לא היתה שהות לטעון את הנשק ולהוציאו מהעיירה, והוא חשש שמא יפול הנשק בידי הכנופיה. התיצבנו לפני המפקד, והצענו לו לחלק נשק לצעירי המקום, שיגנו על העיירה. לא היה זמן לשיקולים רבים; כל רגע חיכו לבוא הכנופיה. הנשק ניתן רשמית, לאגודה המקצועית. אולם, הואיל ורוב חברי האגודה וראשיה היו יהודים, הרי ממילא יצא, שהנשק ניתן להגנה היהודית. היה זה בליל שבת, יהודים היו בבתי־הכנסת וקיבלו את השבת. התפזרנו לבתי־הכנסת והכרזנו: יהודים! מהרו לקבל רובים! בבתי־הכנסת נשארו רק הזקנים. פה ושם נפסקה התפילה, ויהודים אצו למחסן הגדוד.

בשעת בהלה לא רשמו את מקבלי הנשק; והבחורים לקחו, וחזרו ולקחו. אם כי חכינו לכנופיה, והחרדה היתה רבה, שמחנו בכל זאת על הנשק

הרב שזכינו בו. קודם היו הבחורים שמים נפשם בכפם, כדי להשיג רובה אחד, והנה ניתנה הזדמנות, לקחת ללא סיכונים ותשלומים, רובים וכדורים, כאוות נפשך. לא היה בית שלא היו בו רובים, לפחות כמספר הגברים בבית. מחזה מרהיב היה, לראות אנשים באים בימים, ואף בעלי זקן־שיבה, חוגרים נשק. באו גם נערים צעירים בני 15—16. העריכו, שבאותו ליל שבת, חולקו 1000 רובים. חלק מהם הוחזר למחסן הצבא אך הרוב נשאר בידי ההגנה. שרשרת מגינים הקיפה את העיירה; על כל המבואות הופקדו שומרים מזוינים. מאותו יום ואילך נעשתה ההגנה ליגלית, אם גם ללא גושפנקה רשמית. למעשה הכיר השלטון המקומי בהגנה, ובמשך הזמן — הכיר בה גם השלטון המרכזי.

בשעת חיסולה של ההגנה, ב־1923, כשהנשק נמסר לממשלה, עדיין לא היה בטחון גמור, אם אמנם יציב השלטון ואם לא יחזרו שוב ימי אנדרלמוסיה ופרעות, ולכן החליטו להטמין חלק מהנשק באדמה. המפקדה הזמינה יהודי אחד, בעל מרתף גדול. עכבוהו לכמה שעות באיזו אמתלה, ובינתים חפרו בור במרתף והטמינו בו כ־600 רובים. כשנגמרה העבודה שיחררו את היהודי, והתנצלו על שעיכבוהו בשל „אי־הבנה". על המעשה ידעו רק מתי־מספר.

כעבור כמה שנים, התקוטטו שנים מ„יודעי־הסוד", והאחד מסר לשלטון על מחסן הנשק הנסתר. חפרו ומצאו את המחסן. נאסרו אז כמה אנשים, שנאשמו כקונטררבולוציונרים, השואפים למגר את השלטון בכוח הנשק. הקומוניסטים היהודים, שפעלו בימי ההגנה בשפולה, הופיעו כעדי הגנה, והוכיחו שהנשק שימש רק לשמירה ולהגנה. אם איני טועה, היה בין העדים גם המשורר איציק פעפער, שהוא יליד שפולה. בית־הדין דן את האשמים רק על קלקול רכוש המדינה, וביטל את האשמה הקודמת. האנשים שוחררו.

במשך כל שנות קיום ההגנה, היה כל המשא־ומתן רק עם השלטונות המקומיים, רק פעם אחת ויחידה נסעו בענין זה לחרקוב.

ד. ה„אכספדיציה" של כ׳ תמוז

נשמעו שלוש יריות: הבחורים עוזבים איש־איש את עבודתו ורצים לקחת את הנשק. במשך רבע שעה עמדו הפלוגות הכן. ליד המפקדה עמדה שורה ארוכה של עגלות, שנלקחו מהאיכרים שבאו ליריד. מהצד עמדו גם שתי כרכרות ובהן מכונות יריה. כחמישה—שישה מאנשי ההגנה רוכבים על סוסים: אלה היו הסיירים. שתי פלוגות נשלחו בכיוונים שונים ליער לבדין. במרחק שני קילומטרים מהיער, נראתה קבוצת רוכבים נכנסת ליער. ניתנה פקודה לעגלות לעמוד, ולבחורים — להתפזר ולהתקרב בשרשרת ליער, בכיוון למקום בו נכנסו הרוכבים. רצנו כמה מטרים במורד, שכבנו עד שהגיעו אלינו שאר החברים, ושוב כך, התקרבנו ליער. פתאום נשמעה שריקה; חכינו ליריות מהיער, אך שררה דממה. שורת המגינים התישרה; זחלנו בשורה ישרה ביער; איש לא נראה; ומלבד צפצוף צפורים לא נשמע דבר. ניתנה פקודה לחזור לעגלות; הגענו למקום, שהיה עלינו לתפוס לפי התכנית, פרשת דרכים המובילה

כמה מכפרי הסביבה; תפקידנו היה לחסום את הדרך לכנופיות, שנדחקו על ידי הצבא האדום, ולא לתת להם אפשרות להתפזר בכפרים. הפלוגה חולקה למשמרות קטנות של 3—4 אנשים, במרחק 20—30 מטר זו מזו. כל הלילה עבר בשקט. לפנות בוקר קיבלנו פקודה להיכנס לכפר ק. הסמוך ליער. בהגיענו לכפר, כינסנו את ועד הכפר, וציווינוהו להכין אוכל לפלוגה לכל היום. פחדנו נפל על הכפריים וכל פקודותינו נתמלאו במהירות ובדייקנות. פקדנו על אנשינו לא לצאת מהחצרות, פרט למשמרות הניידים.

התעכבנו עוד לילה בכפר. בבוקר קיבלנו פקודה לחזור העירה. הכנופיות פנו לדרך אחרת. הפלוגה השניה, שיצאה ליער בדרך אחרת, תפסה 4 רוכבים. זו היתה קבוצת הסיירים של הכנופיה, שראינוה בהתקרבנו ליער.

ה. פועלות יהודיות בשבי הכנופיות

שוב שלוש יריות בזו אחר זו: מהומה ומבוכה. פועלים ובעלי־מלאכה עוזבים עבודתם; חנוונים סוגרים חנויותיהם; הכל רצים לבתיהם לקחת את נשקם. שוב אין מסתירים אותו; נושאים אותו בגלוי, לעין כל. במשך רגעים מספר עברה השמועה את כל העיר: כנופיה חדרה לבית־החרושת לסוכר, ולקחה אתה את כל הפועלות היהודיות. (בגלל הדחקות עבדו אז בבית־החרושת בחורות יהודיות רבות, גם ממשפחות בעל־ביתיות). הזעקה הקיפה את העיר. אמהות התהלכו ברחובות והספידו את בנותיהן. בית־החרושת היה קרוב לעיר, כ־2—3 קילומטרים; אך היה ספק, אם יספיקו לתפוס את הכנופיה ולהציל את הבחורות. המגינים רצו ישר למפקדה, כשהנשק — רובה או פצצה — בידם, לא חיכו עד שתסתדרנה הפלוגות, אלא תפסו עגלות, שעמדו בשוק והריצו את הסוסים לבית־החרושת. במשך כמה רגעים הוזעקו מאות המגינים, והוסעו נגד הכנופיות להצלת בנות־ישראל. אף כי הסוסים דהרו בכל כוחותיהם, דומה היה, שהדרך נמשכת ללא־סוף. ידענו כי חיי עשרות אחיות תלויים בחוט השערה, וכל שניה עלולה לקבוע את גורלן.

ברור היה, כי אם נשיג את הכנופיה בטרם חדרה ליער, נוכל להשמידה ולהציל את השבויות; אך אם לא, היער עבות, ומשתרע למרחק עשרות קילומטרים, ובנקל יוכלו להסתתר בו; ואם נרצה להתקיפם, יפלו קרבנות רבים מבינינו. מן ההכרח היה איפוא לחסום להם את הדרך ליער וכך עשינו. עברנו את פסי מסילת הברזל, ופנינו, לא לבית־החרושת, אלא ליער. אותה שעה ראינו את הכנופיה נוסעת בשקט ליער. כנראה, לא העלו כלל על דעתם שההגנה תקדימם; הם גם לא נזדרזו ביותר, כי היער קרוב ושם פרוש שלטונם; אבל הפעם לא שיחק להם המזל. הגענו בזמן הנכון, מחננו חולק לשנים: חלק נשאר במקום, וחלק נע לאורך היער. אנשי הכנופיה הופתעו מאד, התחמקו ליער, עזבו את השבויות. הם ידעו כי אנשינו ילחמו בעקשנות, וכי בנפשם הוא; על כן השתמטו מלהיפגש אתנו.

הפגישה עם השבויות — רק יד אמן גדול תדע לתארה. הן כבר השלימו עם הרעיון שהן מובלות לחרפה ולמות; והנה רוח והצלה, באופן בלתי צפוי

כל־כך, ועל ידי אחים, חתנים והורים. הניצולות נישאו על כפים, והעיירה צהלה ושמחה.

ו. פלוגת הגדוד הבוגוני

באחד הלילות נשמעה מרחוק שעטת סוסים; השומרים כיוונו רוביהם. כעבור כמה רגעים נראו צללי רוכבים. ניתנה פקודה: עמוד! ניגש רוכב אחד; התחילו חילופי דברים. הרוכב שנתקרב רגז: מי אתם? הסבירו לו, אך הוא צעק בזעם: איך מלאכם לבכם לעכב חיילי הצבא האדום? בינתיים הגיע המפקד שלנו, אף הוא רוכב על סוס; בטרם התקרב לחייל הרוכב, נתן פקודה לתפוס עמדות מסביב. החייל פנה גם אליו בחוצפה ואמר, שיהרגו את כולם ככלבים. על כך ענה לו המפקד בשקט ובגאון: „אתה יכול להרגני במקום, אבל תדע שאתם מוקפים, ואם תעיזו לעשות משהו, לא תלכו שלמים מכאן", ובו במקום נתן פקודה לטעון את הרובים. מסביב נשמע קשקוש הרובים הנפתחים ונטענים; זה עשה רושם. החייל שינה מיד את נימת דיבורו. המפקד הציע לתת לחיילים הרוכבים מקומות לינה ואוכל, אבל בתנאי, שעליהם להיות כל הלילה בבתים, ולא להסתובב בעיירה, ולא — יירו בהם. הם נכנעו.

הפלוגה היתה של הגדוד הבוגוני, שהיה מנוון, חדור רוח אנטישמית, ושנאת השלטון. לא עברו ימים רבים והגדוד הזה פורק כקונטררבולוציוני. אגב, בצאתו מאתנו הגיע לעיירה אולשנה, ושם ערך פרעות ביהודים. קיומה של ההגנה הציל הפעם את העיירה מפרעות של חיל סובייטי סדיר שנתנוון.

תבוסתם של חילות דניקין היתה מלווה פרעות ביהודים. זמן מה נשארה שפולה ללא כל שלטון, כעין שטח הפקר בין חילות דניקין, שהשתלטו בקו רוסטוב—קיוב—צויטקובו, ובין חילות פטלורה. כשהצבא האדום התחיל להתקרב, נסוגו חילות דניקין לאודיסה. במקומות שונים פרעו פרעות. שפולה ניצלה בנס. וכך היה הדבר:

אנשי ההגנה היו יוצאים לאימונים בשדה, במרחק קילומטר מהעיירה; היו מעמידים צופים בראשי העצים כדי להשגיח על הסביבה. פעם נראה מחנה כבד מתקרב לעיירה. המגינים חזרו לעיירה, לעמדות, לקבל את פני הבאים. עברו שעה—שעתיים ואין איש בא. פתאום נשמע רעם תותחים ונראו מרחוק בערות, מכיוון הכפר לבדין. כעבור זמן נודע לנו סיבת הדבר. דיביזיה של הצ'צ'נצים, הידועה באכזריותה, רצתה לעבור את שפולה. כשנתקרבו ושמעו קול המונה של העיירה, שאלו את האיכרים העוברים ושבים לפשר הדבר. האיכרים ענו: הללו בולשביקים! (האיכרים לא הבדילו הרבה בינינו והבולשביקים). הרבים הם? הוסיפו לשאול החיילים. רבים, רבים! — ענו. החיילים הנסוגים לא רצו להיפגש בקרב עם ה„בולשביקים", על כן נטו הצדה, בכיוון הכפר לבדין, אשר אנשיו שנאו את חילות דניקין, כי ידעו שהם אכזריים, והתחילו לירות בהם. החיילות ענו ביריות תותחים, שפגעו בבניני הכפר. אך בינתיים ניצלו יהודי שפולה.

ז. הועד

ועד העיירה, שנבחר באסיפה כללית של כל התושבים, היה כעין ממשלה לעצמה, ניהל את כל עניני העיירה, נתן הוראות, ושמר בתוקף על הגשמתן, גם באמצעים חמורים. יושב־ראש הועד שימש גם בא־כוח הארגון במשא־ומתן עם השלטונות. התפקיד העיקרי של הועד היה לרכוש אמצעים, שבלעדיהם אי אפשר היה לקיים את המנגנון של ההגנה. כ־20—30 נושאי נשק קבלו משכורת חדשית, וכן המפקד הראשי, מפקדי הפלוגות, יושב־ראש הועד, וכמה מחברי הועד, אשר זמנם היה כולו מסור להגנה. היה גם משק: סוסים, עגלות, אוכפים וכד׳. בתקופה הראשונה לא היה קושי בהשגת כספים. הועד הטיל מס חדשי על התושבים לפי יכלתם הכלכלית. כן הוטל מכס על הסחורות המ:באות והמוצאות. בעיירה היו כמה מפעלים לעיבוד עורות, שהיו עליהם קופצים רבים גם מהסביבה וגם ממרחקים. סחרו גם בסוכר.

כל עוד גדול היה פחד הכנופיות על היהודים, נענו לתביעות הועד. אבל משקשטה הסביבה במקצת, ניטל החשק לשלם מסים. ידענו, שללא אמצעים תתפורר ההגנה.

באסיפה כללית של התושבים דובר על הסכנה; הוחלט לאחוז באמצעים חריפים נגד המשתמטים. למחרת התחילו בפעולה. לבתי המשתמטים נשלחו אנשי ה„קאדר״, לעקל אצלם דברי ערך. עם הגברים הדבר הסתדר ביתר קלות, לקחו בכוח, אם הם סרבו לתת. קשה יותר היתה ה„מלחמה״ עם הנשים. יש ואשה היתה מחזיקה בחפץ, שרצו לקחת, או שהיתה שוכבת עליו. במצבים כאלה היה בידי השליחים אמצעי בדוק ומנוסה — הם ירו בתקרה. לשמעו באו הגברים ואתם הסתדרו, והיה עליהם לשלם לא רק את הסכום שהוטל עליהם, אלא גם קנס על גרימת עלבון לארגון. מי שהתחצף הרבה, או היה משתמט מועד, היו חובשים אותו במאסר לכמה ימים, וכרגיל היה „מתרכך״ אז, ומשלם קרן וריבית.

אנשי ההגנה שמרו גם על מוסדות השלטון, ועל מחסני מצרכים שבעיירה. אבל השלטונות לא הסתפקו בכך, ודרשו מאנשי ההגנה לצאת מפעם לפעם את גבולות העיירה, לביעור הכנופיות. היתה בכך סכנה כפולה: א. להשאיר את העיירה חשופה ללא ההגנה מספקת; ב. לצאת לכפרים וליערות, ששביליהם לא היה נהירים לנו. הכפרים קיימו ביניהם קשרים מתמידים, והם ידעו על כל תנועה של הצבא ושל ארגוננו.

בכלל היתה המלחמה בכנופיות קשה מאד; אם גם נמצאו עקבותיהם, יכלו בנקל להחביא את נשקם ולהתהלך בתוך הכפר כ„ציביליים״. הועד השתדל למנוע את יציאתנו למרחקים; והיו מנסים מדי פעם להסביר לשלטונות את הסכנה הצפויה לעיירה אם יורחקו המגינים ממנה. במשך הזמן מצאו טענותינו אוזן קשבת, ונתקבלה הוראה גם מהשלטון המרכזי בחרקוב, שבה הוגבלו המרחקים והזמן של שליחויותינו (האכספדיציות). מאז לא יצאנו יותר מאשר ל־4—5 ימים.

ח. פקוד ההגנה

בפקוד ההגנה השתתפו:

1) ב"כ השלטונות, (קומיסאר צבאי), עליו היה להשגיח על הארגון מבחינה פוליטית.

2) ב"כ הפלוגות, שנקראו בשם „סקציונרים", או פוליטרוקים, שנבחרו באספות הפלוגות; בידי הפלוגות היה להחליפם בכל פעם באחרים. הסקציונרים היו המתוכים בינינו והועד. והם שמרו על המשמעת בפלוגה.

3) המפקד, נתן פקודות ואימן את הבחורים אימונים צבאיים. הבחורים עמדו לפקודתו רק בשעה שעמדו בשורה או במשמרת.

כל פעולות הארגון היו על הסקציונרים; הם היו אחראים להופעתם של הבחורים בזמן, לשמירה הרגילה ולאכספדיציות. הענין לא היה פשוט כי היו משתמטים; לפעמים הביאו נימוקים רציניים, ולפעמים רק אמתלאות של מה בכך.

כשנתרבו „החולים" התחילו בבקורת חמורה; במשך הזמן מנו רופא מיוחד של ההגנה, שרק בידו היה לקבוע אם החבר חולה וזקוק לחופש. אם מישהו „חלה" על דעת עצמו, היה בא על ענשו. הרופא היה חבר הועד.

היו גם סיבות אחרות: חוסר מגפיים וחוסר בגדים, והיה הכרח להתחשב בהן. כאלה שמרו בתוך המפקדה, ולא נשלחו לקצות העיירה.

באכספדיציות היה הסקציונר אחראי לסדרים. הוא דאג לאוכל, לדירות וכו'. אחרי כל אכספדיציה היו מוסרים לועד דין וחשבון מפורט על כל פעולה. על הרפורט היו חותמים מפקד הפלוגה, הסקציונר ומפקד ההגנה.

ט. קרבנות בידי עצמנו

כמה מחברי ההגנה נפלו קרבן, בשל אי זהירות בנשק. רבות הסבירו, לא „לשחק" בנשק, אולם לא היתה השפעה מספיקה לדבריהם. והתוצאה היתה קשה מאוד.

הקרבן הראשון היה קרויצקי, בחור צעיר, פליט עיירה שנחרבה. הוא היה אחד המסורים ביותר בהגנה. היה זה בערב שבת אחר הצהרים, פלוגתנו נצטותה להיות נכונה. חיכו להתנפלות של כנופיה. הוא וחברו שיחקו בקליעה למטרה. האחד כוון לעין חברו והשני ללבו של הראשון. החבר שכח להוציא את הכדור. קרויצקי נפל מת מבלי שהספיק להוציא הגה מפיו. החבר רצה לאבד את עצמו לדעת. כמה ימים ולילות שמרו על צעדיו לבל יפיק זממו. המקרה עשה רושם עז על כולם. הוריו של הנהרג הלכו אחרי מיטתו ובכו: בננו ניצל מכדור אויב ונפל מכדור אחיו.

המקרה השני: חבר הכה בקת רובהו בדלת בכדי לפתחה. הרובה היה טעון, הנצרה זזה, נפלטה יריה שהרגה את אחד המגינים.

המקרה השלישי היה דרמתי יותר. היתה שמחת חתונה. חבר חזר מהשמירה ובא לחתונה כשרובהו על שכמו. הסבתה שלו ראתה אותו, הפסיקה את ריקודה,

והתפארה בנכדה הגבור, המטיל אימה על הכנופיות. הבחור היה משולהב מאד מתהילת סבתתו, הוריד את רובהו מעל שכמו והראה איך הוא קולע למטרה באויב. הראה... וקלע בסבתתו. היא נפלה מתבוססת בדמה. הבחור היה בטוח שהוציא את הכדור.

המאורע היה לשיחה לימים רבים.

בלוי זמן בקאדר

אנשי הקאדר היו קשורים לבית המפקדה רוב שעות היום והלילה, באופן קבוע, אם כי שעות האמונים מעטות היו ונחוץ היה במשהו לבלות את הזמן. וחיילים, חיילים הם, מחפשים להם משחקים.

בית ההגנה היה תמיד מלא אנשים; רבים מאנשי העיירה הלכו בטל; אחרים קיומם על ימי היריד, שהתקיימו אחת לשבוע, ובאין מקום צבורי אחר, היו מתכנסים לבית המפקדה; כאן היה תנור מוסק; כאז אפשר היה לשמוע בדיחה מפולפלת, חדשות ושמועות, וגם להסתכל במשחקי הקאדר ושעשועיהם.

מקובל היה משחק „בואי כלה". משחק ילדים: אחד מרכין גופו אל ברכי חברו, כשעיניו עצומות, או סגורות ב די חברו, והאחרים מכים על גבו, אחד, אחד. ועליו לנחש מי המכה. נחש, ויבוא המכה במקומו. לא ניחש, והמשיכו להרביץ בו עד שינחש. ומכיון שבחיילים עסקינן, הראו נחת זרועם, והמכות חזקות, ומעוררות התלהבות ומושכות קהל.

הנשק אף הוא היה ענין משעשע, אם כי מסוכן, ולעתים פוגע ופסול. למדו לירות בכדורי סרק, מחוסרי עופרת; פעם נסו לגרש את המון הסקרנים — וירו בכדור שכזה. לא קרה אסון. אך קמה בהלה, ובחוץ ספרו — ש„רצו להרוג"; מישהו טען כי ראה כדור שעבר ליד אוזנו; אחר, אף הראה חור שנוקב בכובעו; והיה חומר רב ללזות שפתיים לימים רבים. מאז נשמעו עוד לעתים יריות סרק כאלה מבית המפקדה, עד שקרה מקרה ואיש נפגע בעינו, ופניו נכוו, ונפסק המשחק הפסול.

משעשעים היו הקונצרטים של שמואליק קאנאריק; קראו לו קנאריק, משום שהיה מזמר כצפור זו, שקוראים לו קנארייקה. מלאכתו היתה לקנות ולמכור „אלטע זאכן" ובקבוקים. אבל הוא חונן בקול ערב. הוא היה נדחק לבתי כנסת ולמנינים לעבור לפני התיבה. היה מופיע בכל שמחת מצוה, שר שירי קודש ושירי חול, אף אוקראינים ורוסיים; היו לו גם „קומפוזיציות" משלו, ועליהם גאוותו. כשהיה מזדמן למפקדה היה ששון ושמחה, משלמים לו בעין יפה והוא נהנה. כשגמר לשיר, היה מתחיל בברכות „מי־שברך", ואף בתפילות „אל מלא רחמים", היה צריך להזכיר את שמו של אחד מהנוכחים והנזכר עומד וצוהל, כי זכה להשתתף בלויה של עצמו.

באחד הימים עלה על דעת מישהו לדרוש משמואליק קאנאריק שיתפלל „אל מלא רחמים" לגביר העיר. שמואל נתחלחל מאד, רצה להמלט על נפשו. לא נתנו לו. איימו עליו שיירו בו, והוא לא נכנע. תפש אחד את רובהו, טענו כדור סרק, מנה אחת, שתים, שלוש, וירה. שמואליק השתטח על הרצפה, והודיע באופן קטגורי, שהוא מת ואינו יכול לקום. עמד אחד הבחורים לסלסל לו „אל מלא רחמים" „את נשמת שמואליק קאנאריק", קפץ וברח מהבית כל עוד נשמתו בו.

הנאה רבה גרמה הליצנות על המתימרים להיות ידענים ומומחים, שהתפארו כי הם מכירים את כל סוגי הנשק, את חלקיהם ואת כדוריהם. בהגנה היו רובים מכל המינים ומכל הארצות; רוסיים, גרמניים, אוסטריים, צרפתיים, אנגליים ויאפניים; וכן הדבר בקאראבינים; ועל אחת כמה וכמה אקדוחים. היו שהזדרזו לקבוע מיד את סוג הנשק וטיבו. ואגב כך ספרו נסים ונפלאות על עצמם ועל יחידות הצבא בהן עבדו. הצטיין ביחוד בחור אחד, שכל דבר סיפר בגוף ראשון: בדידי הוה עובדא: שם הוא ירה פצצה ממין זה, ופה התקיף ברובה ממין זה, וכאן התגונן באקדוח זה, פיו — מילון של כלי נשק, שבכולם השתמש ואת כולם מכיר על בוריים.

נמלכו החברים להתנקם בו; מסרו לו משהו עטוף בנייר, עטיפה בתוך עטיפה. נאמר לו, שתפסו איש כנופיה ובידו פצצה, ואין איש יודע איזו היא, ועליו לקבוע מה מינה. כשלקח את הנייר לידו, התרו בו שיזהר; מישהו העיר שלא ילחוץ; אחר אמר שהוא חושש להתפוצצות, וכאילו חמק מהחדר. וה„ידען" מסיר עטיפה אחר עטיפה, פתאום — משהו קפץ מהיד, נשמעה דפיקה; הבחור נבהל וברח. בנייר היה קפיץ. כשהסיר כמה עטיפות התמתח הקפיץ וקפץ. זמן רב התבייש הבחור להראות את פניו במפקדה.

כן עשו גם לבחורים אחרים, שהיתה להם חולשה להתפאר, וכל גלוי של בחור כזה גרם לצהלה ולבדיחות הדעת.

חיה אביתר־ברונשטיין

שפולה בין פורעים ובולשביקים

(מוקדש לזכר שמואל ברונשטיין)

מול ימי הרעה

שפולה היתה אחת העיירות הבודדות, אשר פרט לפוגרומים מעטים, כמעט ולא נפגעה מהפרעות. זה אירע לא מפאת רחמי הפורעים, אלא בזכותה של ההתנגדות האקטיבית, שהיתה הראשונה מסוגה בעיירות.

אבי וידידיו נאבקו במשך כעשר שנים בכנופיות פורעים, בגדודי צבא לבנים ואדומים, שהיו פושטים חליפות בשפולה. הם לחמו בכל האמצעים האפשריים על מנת להציל את עיירתנו מפרעות והרס.

ביתנו סאן תדיר בני אדם, אנשים נפחדים, חסרי ישע בפני הצוים, שהופיעו חדשים לבקרים, ונתפרשו באופן שרירותי ע"י השלטונות המקומיים, שבאו לבקש סעד ועצה.

בפני ההטמנים

אני זוכרת מקרה: כרכרה רתומה לצמד סוסים שחורים עומדת בפני ביתנו, ובבית ישבו ההטמנים עצמם מ„חולודני־יאר", ראשי הפורעים. הם דורשים מאבי כופר העיירה. אבא, בשלוות נפשו האופינית לו, שלוה שהתמיהה אותי עוד מילדותי — מתמקח אתם, ובאותה שעה עצמה משתדל לרכוש מהם נשק תמורת מגפיים, מחורקה וטבק זול, ושומן חזיר.

לנשק

אולם אבא ידע שעל־ידי מקח וממכר אי אפשר יהיה לעצור בעד הפרעות, ואין זו אלא דחיה בלבד. פתרון של ממש חייב לבוא רק על ידי רכישת נשק והקמת ההגנה היהודית של שפולה. רובה לרובה, כדור לכדור, מכונות יריה, אחת אחת, נקבצו; ספקיהם היו ראשי כנופיות, מפקדי צבא ואכרים. צעירים יהודיים, חיילים משוחררים, נתגייסו לפקודת ה„קומיטט", ועד ההגנה.

כח הארגון

הכתות הקטנות בראשיתן, גדלו והלכו מיום ליום, והפכו ליחידות צבאיות מאומנות, שיצאו מפעם לפעם ליער הליבדיני, מקום סתרם של הפורעים, להלחם בהם. בלילות ניצבו משמרות ההגנה על גבולות העיירה. האוכלוסיה יכלה לישון בשקט, והחלה לראות ב„קומיטט" מרות וסמכות בטחונית. ההגנה אורגנה ללא רשות, ועל אפם של כמה מתושבי העיירה, שלא ראו גודלה של הסכנה. דרוש היה כסף רב, התנדבות ורצון טוב, לבצוע משימה חשובה זו. ה„קומיטט" הצליח במדה כה רבה, עד כי השלטון הבולשביסטי, הרופף, החל לראות בו סיוע, וגורם מייצב, בתוך התוהו ובוהו, ששרר במדינה. האדמיניסטרציה הסובייטית עצמה עיניה, והתעלמה ביודעין מצווי ה„קומיטט" ופעולותיו, איסוף הכספים ורכישת הנשק. השלטון הסובייטי המקומי עצמו נסתייע ב„קומיטט", בעוד אשר על הצבאות האדומים של אז קשה היה לסמוך, והאיכרים הגויים היו אלמנט עויין. מפקדי צבאות בולשביסטיים פנו מפעם לפעם לאבא ונשאו ונתנו עמו.

שפולה מופת לקהילות אחרות

תהילתה של שפולה כעיירה מתגוננת יצאה בפלך קיוב כולו. לביתנו היו מגיעים נציגים מקהילות יהודיות מערים ועיירות: סמילה, קורסון, אומן, צ'רקסי, זביניגורודקה, טלנויה. ה„קומיטט" השפולני ארגן בשנת 1921 כנס איזורי חשאי, שמתפקידו היה ליצור ארגוני התגוננות עפ"י דוגמתה של

שפולה, ועיירתנו נתנה הוראות, כיצד יש להפעיל ארגונים דומים בקהילות האחרות.

הכנופיות השתוללו בסביבה בחימה שפוכה, כשהן פוסחות רק על שפולה ועל העיירות שיש בהן הגנה יהודית.

עם הקוזקים

צבאות של פורעים גליצאיים, קוזקים, התקרבו אל שפולה בקרונות רכבת. אבא יצא לקדם פני הרעה, כשעמל עגלה עמוסה טבק זול (מחורקה), ומגפיים. תחנת הרכבת נמצאה כקילומטר וחצי מהעיירה. אבא קוה שיביא את מפקדי הפורעים על סיפוקם וימנע בעדם מלרדת בשפולה. הוא הצליח. בטרם עזבו את התחנה קרא אחריו המפקד: „אתה היהודי היחיד החוזר חי מהגבול הגליצאי".

עם הפורע הריבוליציוני בודיוני

הקבליריה של בודיוני צעדה לעבר החזית. זרם שחור של כומתות קוזקיות, סוסים, גמלים, עגלות, נע דרך שפולה. קוזקים שרק אתמול היו אנשיו של דיניקין, בודיוני הבולשביקי, היה למפקדם. האוכלוסיה, הלומת חרדה, ישבה סגורה בבתיה, תריסיהם מוגפים, יראה שמא זרם זה יפרוץ פנימה, תוך תוכה, לבתיה.

אבא נקרא להתייצב בפני בודיוני. בודיוני, לידו וורושילוב, אז פוליטרוק שלו, ישב בביתו של ה„פלשר" אודולינסקי. הרחוב המה קוזקים. אבא הלך בלווי שני קוזקים. מבעד לחרקי התריסים, מציצים אחריו באימה, אנו ילדיו. „דאַיי ימו פו שפקי", תן לו על ראשו, צועקים החיילים, „און כ' טוברישצ'ו בודיונומו", הוא לחבר בודיוני, עונים מלויו.

מאות עינים עוינות עוקבות אחריו. צעידתו נעלמה מעינינו, ולא נותרת אלא שאגת הרחוב הזועם.

בודיוני, ככל האחרים, דורש „מחורקה", מגפיים ושומן חזיר.

„קשה להשיג זאת" עונה אבי, „האוכלוסיה הצפינה".

„דאג שלא נמצא זאת בעצמנו", משיב בודיוני בזעם.

אבא הבין היטב משמעות התשובה והמבט. כעבור שלוש שעות צצים מכל פינה ומובאים למטה, מחורקה, מגפיים ושומן חזיר. שפולה נצלה מפוגרום רבולוציוני, השוטף עיירות אין ספור ומשמיד רבבות תושביהם.

עם גבור השלטון הסובייטי

השלטון הסובייטי התחיל להתגבש. החיים נכנסו למסלולם, גם מנהיגי העיירה פנו לעסוקיהם הפרטיים. אולם ביתנו אינו כמקודם. המשפחה עברה לגור בחדר שכור בבית הנוטריון הגוי. היה זה גוי, שלא פעם עמד ליהודי שפולה בשעת צרתם. אבא העבירנו לביתו כי חשש לחיינו. רבים מדי היו הזרים שפקדו את ביתנו. אך אבא נשאר לגור בבית לבדו. הצבאות הבולשביסטיים

מחסלים את הכנופיות, מעלים באש את היערות שהיוו משכן לפורעים. בוער היער הליבידיני, הנודע לשמצה, וללהבתו שמחים היהודים. אבל השלטונות מתחילים ללטוש עין טינה לעבר ה„קומיטט״ היהודי; ואותם שלטונות אשר מכרו נשק לארגונים יהודיים, צרה עתה עינם ביהודים, מאחר שאינם זקוקים להם עוד.

השלטונות דורשים למסור להם את נשק העיירה. לאנשי ה„קומיטט״ ליל שמורים. פחד השלטונות מחד גיסא, והאימה להישאר ללא נשק, מאידך. עדיין לא רב האמון לבולשביקים; חשש למסור בידם את הנשק, שמא לא יגנו על היהודים בפני פורעים. הדיונים נמשכים עד אור הבוקר. הוחלט להצפין חלק מהנשק, על כל צרה שלא תבוא. על זאת יודעים רק חמישה אנשים.

למטרה זו נבנה מרתף חשאי. הצעד היה מסוכן ביותר, מאחר שרבה היתה אימתה של ה„צ׳קה״, אלא שעלתה עליה אימת הפורעים.

אבא פונה לעסקיו. בית הדפוס שלנו, שהיה הראשון בשפולה, הולאם זה כבר והועבר לרשות הקורסון. אבא הועסק בו כמומחה וייצג את עניני הדפוס במחוז.

אבא מגשים את חלומו הישן, ושולח ילדיו לארץ, ורק אני נותרת עם הורי ברוסיה. הוא מקוה ללכת בעקבות ילדיו ולעלות ארצה. אלא שהנשק החבוי מאיים על ראשו כחרב דמוקלס. הוא חושש כי במוקדם או במאוחר יצטרכו לתת את הדין על הנשק.

בשנת 1928 הוא מטלגרף לכל אנשי ה„קומיטט״, שאחדים מהם כבר אינם בשפולה: לגילגור שהיה מנהל גימנסיה באודיסה, ולגולדברג שהיה מסיים את למודי הרפואה ביקטרינוסלב. לדעת אבא, יש למצוא דרך כיצד למסור את הנשק החבוי זה ארבע שנים. הוא מכנס ישיבה ומציע לנסוע לפטרובסקי, אז יו״ר ה־צ.ק. האוקראינית, לספר לו את האמת, ולמסור לו את הנשק, אלא שהאחרים מתנגדים. גילגור חושש למעמדו כמנהל גימנסיה, גולדברג חרד שמא יזיק הדבר להמשך למודיו. מסירת הנשק נדחית, ועמה מתרבית שתיית ה„ברום״ של אבא. שנתו נודדת, ושוב כמקודם, תלויה האימה מעל ראשו.

תכונותיו הנוקשות של הבולשביזם האמיתי מתחילות להגלות בכל עצמתן. שנות ה־30 — 29, אילו הן שנים נוראות של חסול החקלאות הזעירה; קולקטיביזציה, חסול הבורגנות היהודית, כביכול, כליאת בעלי המלאכה הזעירים. דכאון בכל, יותר ויותר אנשים מנושלים ממקורות פרנסתם ומוגלים לגלות 6—. אבא צופן את סוד הנשק המוסתר, וחי בפחד מתמיד. הסיכון והאחריות עצומים, אולם ללא הסכמת חבריו, אין הוא יכול לעשות ולא כלום.

תפישת הנשק

האסון אירע ביום חם של חודש יולי. היתה זו אמנם שעת בוקר מוקדמת, אלא שהשמש קפחה בחום. אמא ואני מחכות היינו בחדר לשובו של אבא מבית הכנסת. עסוק היה בלמוד גמרא. לפתע נשמעה נקישה קלה בדלת. בפתח

עמד מיליציונר. „טובארישץ'" (חבר) ברונשטיין בבית? „הוא נקרא למיליציה בענין חשוב". אמא החוירה מיד, ואילו אני נחפזתי לבית הכנסת. בדרך ראיתי כי הרחוב הראשי מוצף עגלות נשק; שיירה ארוכה. הבנתי משמעותה. אבא נתון בסכנת מות. בבית הכנסת לא מצאתיו. מבעד לחלון בית הכנסת ראה כבר את הנעשה, ובעצמו צעד אחרי השיירה אל המיליציה. המחבוא נתגלה.

במיליציה נחקר אבי ע"י דיקוננקו, ששמש תובע כללי. הוא בא לשם כך במיוחד מצ'רקסי. רוסוחובסקי, המפקד של הארגון, וראובן פישר, שבחצרו הוטמן המחבוא, היו עצורים אף הם. ואילו לאחרים שלא נמצאו, נשלחו מברקים המודיעים על מעצרם. חששותיו של אבי לא התבדו...

האישום והמאסר

מעצרם של אנשי ה„קומיטט" זעזע את העיירה. כתב האישום של אבא חמור משל השאר. הוא הואשם בציונות, בקשרים עם פלשתינה, בהשפעה שלילית על האוכלוסיה, ובהסתרת נשק למטרות קונטר־רבולוציוניות, עפ"י סעיף 54; היה צפוי לעונש מכסימלי: מיתה בירייה.

אשת אחת העצורים ואני, התחלנו לאסוף חתימות, המאשרות שהנשק שמש להגנה עצמית. החתימות נאספו מאותם אנשים, שהיו כשרים בעיני השלטונות, ונחשבו מהימנים. הלכתי אל הנפחים, מפרזלי הסוסים שנקראו באוקראינית „קובלי", ומקום מגורם, „קובליבקה", שכונת הנפחים. אלה היו אלמנט פרוליטרי מהימן החתימות ניתנו תוך היסוסים רבים ופחד. אלא, הרצון לעזור, ואף דמעותי, הביאו אותם להכרעת הכף לטובת העצירים. במשך יומיים עלה בידינו לאסוף שלושת אלפים חתימות, שאליהן צורפו כתובות האנשים, ומספרי הכרטיסים של האגודות המקצועיות אליהן השתיכו. היה חשוב להוכיח, כי דוקא פועלים היו אלה שהעידו על צדקת האסירים. אנשי ה„קומיטט" היו עצורים שלשה ימים. ולאחר מכן הועברו ב־„אטפ" לצ'רקסי. מה נוראה משמעות ה„אטפ"! האסירים היו מורדים בכל אותן תחנות בינים בהן נמצאו בתי כלא. לעולם לא אשכח את הבוקר בו שולחו העצורים. נשים וטף נחפזו לעבר התחנה, כאילו יד נעלמה כוונה אותם לשם. פרשי המיליציה רכבו הלוך ושוב, וניסו לשוא להשליט סדר בקרב התושבים הנרגשים. לא היה בכוחם לעצור בעד האנשים הרצים לעבר התחנה.

אמא ואני חסלנו את רכושנו ועברנו לדור בצ'רקסי. היתה זו תקופה רצופת טלטולים, בקשות חוזרות ונישנות לראיונות עם השלטונות, עם אבא, עם התובע. העצורים היו כלואים בחדר שנועד לעשרים איש, אולם מספר הכלואים בו היה מאה ועשרים. האוכל הובא להם ע"י משפחותיהם, אך הוא התקלקל מיד מפאת החום הכבד מנשוא.

לאחר מאמצים אין ספור, עלה בידי להשיג ראיון עם אבא. חדר הביקורים היה מגודר בשבכות ברזל, כשלידן מתהלכים ללא הרף מיליציונרים. האסירים נטולי חגורות, נאלצו להחזיק בידיים במכנסיהם, שלא ישתלשלו מטה. השאון

היה גדול. כל אסיר צעק לעבר קרוביו. עשר דקות קצרות הוקצבו לו, ובהן השתדל לאמר כה הרבה. אבא מסר לי שמות של אנשי השפעה, שהיה עלי לפנות אליהם, וביניהם איציק פפר. (בזמנו עבד פפר בדפוס של אבא, ואבא היה הראשון שהאזין לשיריו של המשורר המתחיל). פפר היה עתה בשיא תהילתו. כך עבר חודש עינויים בצ׳רקסי. משם הובלו האסירים ב„אטפ״ לקיוב, ובקיוב, בכלא הנודע לשמצה „לוביאנקה״. משם ב„אטפ״ לחרקוב, ובדרך נמצא כלא פולטבה. נסעתי בעקבותיו מעיר לעיר. חרקוב התחנה הסופית; שם נערך המשפט. בבתי הכלא הישנים רוכזו אלפי אסירים מכל קצוות אוקראינה; יהודים, איכרים מנושלים, אינטליגנציה, מורים, רופאים; האנשים דחוקים בכלאם. כלא „דופר״ היה העמוס בכולם. היה זה מקום איום ב־„חלודניה־גורה״ (ההר הקר). רוח קרה, רוח מוות, נשבה פה אימים. לילה, לילה, מוציאים אסירים למקום, שמשם אינם חוזרים עוד. צעקתם האחרונה „פרשצ׳יטי טובארישצ׳י״ (שלום חברים) היתה מהדהדת ביגון במסדרונות הכלא הארוכים. זה לא עודד את האסירים שלנו.

בשערי „דופר״ אלפי נשי אכרים וילדיהן. הם באים מכל קצות אוקראינה, להביא ליקיריהם מעט מזון דל; ואני ביניהם; יש להעביר המזון בעד אשנב אחד, שגודלו מטר מרובע, והדוחק עצום.

הייתי יוצאת השכם בבוקר, כאשר פנסי הלילה עודם דולקים; שלג רטוב, וקר יורד; עומדת שעות מרובות ליד הכלא, לעתים, עד ששוב נדלקו פנסי הלילה; ורק לפעמים עלה בידי להעביר את המזון הנכסף. לפעמים קשה היה מצבם של הממתינים בחוץ, מזה של אלה היושבים מעברו השני של האשנב. נוראה היתה הצפיפות.

זוכרת אני יום בו הקיצותי מעלפון, כאשר מישהו משפשף פני בשלג. כנראה התעלפתי מחמת העייפות.

במשפט הבולשויקים

הימים שקדמו למשפט היו רוויי אימה. מכוניות סגורות ושחורות יוצאות משערי הסוהר, אנשי חרקוב כינו אותם „עורבים שחורים״, בהן אנשים שהובאו למשפט ה־ג.פ.או. כל מכונית כזאת לוותה במבטי החרד, שמא נמצאו בה העצורים שלנו. לבסוף, כעבור מחצית שנה, בא יום הדין. דין שנערך בדלתיים סגורות, ללא סניגור, כשאיש אינו יודע את המקום בו נערך. יום בלהות היה זה לאבי. אולם יום גדול גם כן. הוא ביקש רשות להיות לפה לכל האסירים. הוא העלה בפני השופטים את סיפורה של העיירה, את מאמצי התגוננותה, את מאבקה על קיומה. הוא ספר והוכיח כיצד עמדה העיירה בגבורה בפני הפורעים, וכי ה„קומיטט״ סייע לשלטון הסובייטי המקומי להתבסס מול היישוב הגויי העוין. תוך מהלך המשפט, לאחר נאומו של אבי, שינתה התובעת את סעיף האשמה מסעיף 54 לסעיף 96: לא הסתרת נשק למטרות קונטר־רבולוציוניות, אלא, הסתרת נשק סתם. העונש, במקום יריה, שבעה חודשי מאסר. האסירים נצלו ממוות.

אבא ניהל יומן בעברית במשך כעשר שנים, בו נרשמו התאריכים והאירועים החשובים של אותה תקופה, הפגישות עם שליטי הימים ההם, דמותם, דבריהם ורמתם. אולם במוראי הימים אבד המסמך.

אניוטה פאוסט—ברונשטיין

שמואל ברונשטיין ז״ל

ראש הועד וההגנה בשפולה

לפני הרעש

אמי נולדה בשפולה; בתו של סוחר אמיד ומשכיל, ר׳ מרדכי קרצונסקי ז״ל; עשיר וגדול היה בית סבא. בפתח חדר עבודתו התנוססה כתובת: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני״.

כבן 21 היה אבי כשהתחתן עם אמי ועבר לגור לשפולה. יליד דוניבצי, פלך פודוליה, נצר למשפחה מיוחסת, מלומד ומשכיל, בקי בש״ס ובגפ״ת, בעל

שמואל ברונשטיין — ראש ההגנה בשפולה

מוח חריף ואנליטי ומחונן בזיקה ציבורית. הוא תפש מקום בולט בחיים החברותיים של שפולה, אשר מאז ומתמיד הצטיינה כמרכז של תנועה ציונית ותרבותית.

ביתנו, כבית שאר הציונים: קלצין, לונברג, טרן, כהן וכו׳, היה פתוח לאורחים ומבקרים, וגם לשליחים המעטים מארץ ישראל. עודנו ילדים, הורגלנו לשמוע על „פלסטינה״, ארץ הקודש, לאהוב ארץ רחוקה זו, לראות בה מולדת ולקשור בה את עתידנו. חיים שקטים ושלוים היו אז. משפחות ישבו במקומם, חיו את חייהם המסורתיים.

עם המהפכה והצהרת בלפור

מהפכת 1917 שמה קץ לאורח חיים זה.

בימים הראשונים של המהפכה, בתקופת קרנסקי, נדמה היה כי תור הזהב הגיע. כאחוזת שכרון היתה יהדות רוסיה, ואבי בינידם. נואם שנון גם בשפה הרוסית, היה לוקח חלק פעיל באספות־עם ובלהט דבריו הלהיב את שומעיו.

באו ימי הצהרת בלפור. לאבי נדמה היה, כי נפתחו שערי השמים, וחלום חייו מתחיל להתגשם.

בחלופי שלטונות

אבל כבר בשנת 1918 התחילו להופיע הסימנים הראשונים של התפוררות המשטר. אוקראינה העשירה משכה אליה את כולם. בימים ההם היו שרים „אוקראינה העשירה את לחמה לגרמנים מסרה, עכשיו בעצמה לפת לחם רעבה״. באו הטמן סקורופדסקי, הגרמנים, ואחריהם כנופיות, אנרכיה, ובנדיטיזם, מלווי שוד, רעב, וחוסר כל. האכרים, היו ברובם הגדול והמכריע נגד המשטר הקומוניסטי, וראו ביהודים את הגורם העיקרי המסייע לבולשביזם. הופעתם של יהודים באסיפות פומביות, התלהבותם ופעילותם, עמדו בניגוד גמור לאיטיות, האופיינית לאיכר, ה„מוז׳יק האוקריני״. הם רצו להמתין ולראות, מה יצא מכל המבוכה הזאת: פטליורה, טיוטיוניק, מכנו, גריגוריף וכו׳. השלטון עבר מאחד לשני, ולהיפך.

היהודי לנפשו

בכל המהומה הזאת הרגיש היישוב היהודי כי הקרקע זע מתחת לרגליו. הוא תמיד השעיר לעזאזל. שוד, פוגרומים, זלזול, האשמות, ואין מציל ואין מושיע. תקופה רבת יסורים זו, עוררה את אבי ועוד אנשים מספר מתושבי שפולה, להתארגן ולהגן על הנפש והרכוש; ואורגנה ההגנה של שפולה, הידועה לתהילה.

שפולה הפכה משך זמן קצר מקום מקלט לאלפי פליטי חרב ופוגרומים. העיירות שבסביבה, ובתי היהודים בכפרים, נשדדו ונשרפו. המצב הטופוגרפי המרכזי של שפולה והשמועה על „אובורונה״, הגנה, עשו את שפולה למקום משיכה לאלפי יהודים.

מאורע מזעזע נחרת בזכרוני: יום קבורה של עשרות גוילי ספרי תורה, קרועים ושסועים, אשר הפליטים הביאו אתם, בבית העלמין של שפולה; באוהל של הסבא משפולה; קהל אלפים עמד בדומית אלם, צעקה מרה ובכי פלחו מפעם לפעם את האויר; בקול חנוק מדמעות, נשא אבי דברי הספר. השעה היתה דחוקה; החרב היתה מונחת על צוארי יהודים. צריך היה לפעול במרץ ובאומץ.

ההגנה בתפארתה

ההגנה בשפולה מנתה כ־2000 איש והיתה מצוידת בנשק. הלב היה מתמלא שמחה לראות את בחורינו, רגלים ורוכבים, עוברים חמושים ברחובות. גם השלטונות נזדקקו לעתים לעזרתם. הרבה מכתבי תודה מראשי הגדודים היו שמורים אצל אבי ז״ל; ברם היו זמנים כאשר ההגנה נאלצה לרדת למחתרת. כך היה בימי משטרו של דניקין; אז נצלו היהודים הודות לתכסיסיהם של אנשי הועד. שולמו סכומי כסף אגדיים, סודרו נשפים, בנקטים, לאנשי השלטון תמורת הגנתם. כך, למשל, שמר במשך זמן מסוים על יהודי שפולה, גדוד קצינים; והם מנעו מהגדודים החוזרים מהחזית להתפרץ לתוך העיר. רוב הפעולות הללו היו כרוכות בסכנת נפשות ממש; ולא פעם שמע אבי מפי קצינים לבנים, אטמנים, או קומנדירים אדומים „אתה היהודי הראשון, אשר יצאת חי מידינו״.

במשפט על ההתגוננות

אמונתו העמוקה של אבי, כוחו המוסרי וגאותו הרוחנית הפנימית, עמדו לו ועזרו לו בתפקידו הקשה, רב האחריות והמסוכן. אולם קשה מכל היה גורלו — דוקא לא בהקמת ההגנה ורכישת הנשק, ועמידתו בפני הבנדיטים ופורעי הפרעות סתם, אלא חסול ההגנה, וחסול הנשק היהודי — על־ידי השלטון הבולשביקי, שהחמיר כלפי היהודים, וראה עוון ופשע קונטרובוליוציוני במעשה אנשי ההגנה, ובנשקם, אשר חלק ממנו קבלו מהבולשביקים עצמם, ואשר השתמשו בו, לעתים, לא רק להגנת חיי תושבים יהודים נגד פורעי פרעות, אלא גם להגנת השלטון הבולשביקי נגד מתקוממיו, אנשי הבנדות האוקראיניות, עויני השלטון החדש. הבולשביקים דרשו מסירת הנשק. חלק הוסתר ונתפש לאחר שנים. אנשי ועד ההגנה ואבי בתוכם הובאו למשפט כקונטרורבוליוצינרים. העונש הצפוי להם, היה עונש מוות ביריה.

עברו הציוני של אבי עמד לו כמכשול רב במשפט, ברם האמת שבדבריו, עמדתו המוסרית, וגם זה שהצליח להוכיח, שלעולם לא פעלה ההגנה נגד המשטר הסובייטי, השפיעו גם על השופטת האדומה, והיא סרבה להאשימם לפי הסעיף של קונטר־רבולוציה, ודנה אותם רק בעד החזקת נשק בלתי חוקית. העונש שהוטל עליהם היה כחצי שנה מאסר, אשר הם ריצו אותו כמעט כולו עוד לפני המשפט.

לחוף מבטחים

רצוץ ושבור יצא אבי מבית הסוהר, כשבלבו פועמת תקות כל ימי חייו, לעלות ארצה. בשנת 1931 עלה. את אדמת ישראל נשק ברדתו מהאניה; שבע שנים חיו אמי ואבי ז״ל בתל־אביב. עברו עליהם כל התלאות של „עולים חדשים" מלפני 30 שנה, כשהאדם בנה את חייו בארץ רק בכוחות עצמו, בגיל לא צעיר. במשך זמן קצר פתח בית דפוס (מקצועו כל ימי חייו), ובנה בית בישראל. אמי ז״ל עמדה לימינו בדרך הקשה לחייו, יחד אתו עברה את כל היסורים. מחוננת מטבעה בשכל חריף, ראתה לפעמים את הנולד יותר מאבי, אבל גאה היתה תמיד שזימן לה הגורל לחיות במחיצתו, וגם את ילדיה חנכה ברוח זו. בדברי הספד על קברה אמר אבי ז״ל, והוא אז חולה אנוש, „נושא כלי הנאמן שלי", ולא ידע שבעוד 40 יום ילווה אליה. על קברם בנחלת יצחק כתובת: „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו". והם נפטרו בגיל לא קשיש, אמי בת 57 ואבי בן 58. למלאת שנה למותם נרשמו על ידי ילדיהם בספר הזהב לק. ק. לישראל. יהיה זכרם ברוך לעולם ועד.

מיכאל פרציק

חסול ההגנה בשפולה

מתוך מכתב באידיש תורגם ועובד ע״י ד. כהן

אני איש שפולה המתגורר במקסיקו; זוכר את העיירה וביצותיה הגדולות. ובכל זאת יפה. לא עושר נתנה לי העיירה. בגיל 14 הייתי פועל בטחנה בלוזובטקה. עבדתי במשמרות. 12 שעות במשמרת, משש בבוקר עד שש בערב ולהיפך. והשכר ששים קופיקות, או 70, המשמרת. אז באו ימי מלחמה, ומהפכה, וכנופיות, והשריפה הגדולה בשוק בשפולה, וההגנה. אחי שימל פרציק ראש פלוגת מכונות היריה. אני חייל בצבא האדום ואח״כ מפקד ההגנה; ולסוף נפל בגורלי המר, להוביל לקורסון, למסירה לבולשויקים, 3 קרונות של רובים. וזה נקרא כי ההגנה חוסלה.

אני זוכר את החברים. את מפקדי ההגנה: בלה שורצבריים, ראסאחאטסקי, ינובסקי, מאעטקע וראובן פישער, שלום ליטיצבסקי, הגשיקטערים, פולונסקים, הרשל קושניר, ועוד ועוד, חברים יקרים ומסורים, שהיו מוכנים לעמוד בכל סכנה, ולהגן על חיים יהודיים.

שמחה גדולה לשמוע כי ישנם בארץ הרבה בני שפולה ועל הנצחת שפולה בספר.

ב. שפולה המתמוטטת ואובדת

סלבה ברונשטיין—יציב

בפחד ובמחבוא

היה זה זמן קצר אחר מהפכת אוקטובר; שלטון הסוביטים טרם התחזק די צרכו, ההגנה טרם קמה, ובאוקראינה, לאסונם של היהודים, השתוללו להקות פורעים למיניהם ועשו בקהילה היהודית, הבלתי מוגנת, כטוב בעיניהם. שוד, פרעות ורצח לא נפסקו. כל מה שהיה ביכולתנו לעשות, בבוא הפורעים, היה לברוח מהבית, ולהתחבא במקומות סתר, או אצל ידידינו הגויים.

אסתר בתיה ברונשטיין

אבי ז"ל היה בידידות רבה עם הנוטריון, נוצרי, אציל נפש ומשכיל; אך אשתו היתה כפרית פשוטה, אנטישמית, כרוב הגויים באוקראינה. ובה בשעה שהיינו מתחבאים בעלית גג שלו, חרדנו פן תלשין עלינו אשתו. מכיון שמשפחתנו

מנתה שבע נפשות, היו הורי חוששים לרכז את כל המשפחה במקום אחד, שמא יקרה אסון לכולם יחד; אחרי הסוסים הוחלט לנסות לחלק את המחנה.

ההזדמנות לכך נתנה, כשחברה של אחותי הבכירה, נוצריה, נסטיה, ממשפחה כפרית פשוטה, הציעה לי ולאחותי מקלט בביתה. היתה זו בחורה בעלת גוף ופנים פשוטים וגסים; אבל בגוף המגושם הזה שכנה נפש אצילה וטובה.

טוב לבה נתגלה ביחוד, כשליסטים, בשם גבור, בעל כנופיה התחיל לאיים על הסביבה, ובעיקר לטש עיניו על עיירתנו שפולה. בוקר אחד, התעוררנו לצליל פעמוני אזעקה מיוחדים (נבט); את פרושו ידענו היטב. היו אלו שלשה צלצולים עם הפסקה קצרה ביניהם. כולנו נחרדנו; התחלנו להתרוצץ במהירות, ולחפש מקלט; ידענו שגבור עולה עם כנופיתו על שפולה, ומזעיק את גויי הסביבה לעזרה.

הורינו נפרדו מאתנו בלב שבור, ושתינו שמנו פעמינו אל קצה העיירה; שם, בפרבר הגויים, התגוררה נסטיה עם אמה הזקנה ואחיותיה הקטנות. כל הדרך רצנו כשהצליל המחריד מלווה אותנו. הגענו כל עוד נפשנו בנו. בבואנו קבלו אותנו בסבר פנים יפות. עוד לא הספקנו לנוח מהדרך, ואחת הילדות הקטנות של המשפחה, נכנסת מבוהלת ולחשה משהו באזנה של אם נסטיה. האחרונה החוירה ובקול מבוהל צותה עלינו לעלות מהר על התנור, כי גבור, בכבודו ובעצמו, עומד לערוך בקור משפחתי אצלה. הצורר נכנס לחדר; קשה לתאר את המתח והחרדה בהם היינו שרויות, בזמן שנאלצנו לשמוע את קולו של השודד. דמינו לשני עכברים קטנים מבוהלים כשחתול משוטטת ליד מאורתם.

לשמחתנו מהר האורח להסתלק, כי שעתו לא היתה פנויה.

ירדנו מהתנור; אבל אחרי התיעצות הוחלט, שהמקום אינו מתאים כמחבוא. לחזור הביתה מסוכן היה, על כן הוחלט, לתת לנו את שתי אחיותיה הקטנות של נסטיה כלווי, ולשלוח אותנו לכפר וסילקובו, הנמצא כשמונה ק"מ משפולה. בכפר זה גרה אחותה של נסטיה; אליה נשלחנו עד יעבור הזעם.

הלבישונו בגדים כפריים, וארבעתנו יצאנו לדרך.

הלכנו דרך היער, יחפות, ומטפחות כפריות לראשנו. התקופה תקופת האביב. היער מוריק, האדמה הלחה מלטפת את הרגלים, צפצוף צפרים, אור שמש, הכל מלא חדוה וחיים, ורק הלב הקטן, הילדותי, מכווץ וקודר. בדרך פגשו בנו פרשים רבים, כי היער שרץ בנדיטים. לאשרנו לא עוררנו כל חשד והגענו בשלום לכפר.

עוד מרחוק שמענו קול כלי נגינה של תזמורת כפרית. בכפר היתה חתונה, ובעלת הבית שלנו לא היתה בדירתה. עייפות מהדרך ישבנו על מחצלת הפרושה לפני סף הבקתה.

צעירה מאד הייתי, אבל הנגוד הזה, בין הכפר העליז, החוגג בשלום, לבין העיירה הנרדפת והמבוהלת, פגע בי קשה, ושרויה הייתי בעצב עמוק.

בעלת־הבית הגיעה. קבלה אותנו בלבביות רבה; ולא רק היא, אלא כל הכפר ידע, שאצל אחותה של נסטיה מתגוררות שתי ילדות יהודיות. כל בני הכפר התנהגו בטקט ובעדינות. לא העלו בשיחתם שום רמז על המאורעות האחרונים, ולא נתנו לנו להרגיש במאומה.

רק לפרקים, כשבעל הבית היה מכבד אותם בכוסית סמגון (וודקה מתוצרת עצמית) היו משיחים כאלו לתומם: למה כל הז׳ידים קומוניסטים? למה לא ילכו עם הנוצרים בשביל אחד? כמובן שלא אני ולא אחותי לא העזנו להתוכח אתם; התבונה באה מוקדם לילדי ישראל.

בבית הכפרי הזה חיינו כמותם. קמנו לפנות בוקר, אכלנו ארוחה חמה, לפני שבעל הבית יצא לעבודת השדה; ובערב שכבנו לישון עם התרנגולות. אור לא היו מדליקים. לבני הבית העיפים מעמל היום, לא היה כל צורך בבלוי ערב. ביום שכבנו מאחורי הבית, בגן הדובדבנים הפורח וקראנו בספר, אשר מזכיר הכפר המתורבת ספק לנו.

כך עברו עלינו שלשה ימים במחבוא, במבוכה, צפיה ודאגה לשלום הקרובים היקרים לנו. בבוקר היום הרביעי, נפתחה הדלת, ושתי נשים כפריות נכנסו לבית. את הראשונה הכרנו מיד — היתה זו אמא של נסטיה, אבל השניה הפתיעה אותנו, ורק בקושי הכרנו, בגויה לבושת סויטה (מעיל כפרי) ומגפיים כבדות, את אמנו היקרה. חבושה היתה מטפחת כפרית, ומתוכה הביטו עלינו פניה המודאגים. התברר לנו, שבעיירה לא קרה דבר. גבור קבל ידיעה על רכוז צבא אדום, פרטיזני, בסביבה ומהר להסתלק. לעומת זה היתה חרדה גדולה לגורלנו. כל העיירה היתה כמרקחה. ידעו שהלכנו דרך היער, אבל לא נודע אם הגענו, כיצד הגענו, ואם שלום לנו.

ואף כי עדיין מסוכן מאד היה לצאת את העיירה וללכת בדרך הזאת, השפיעה אמנו על אמה של נסטיה, ושדלה אותה בדמעות ובתחנונים, ללכת אתה אלינו.

שמחתנו היתה גדולה. מהרנו להפרד ממארחינו האדיבים ולחזור הביתה. נערכה לנו קבלת פנים חגיגית. המונים יצאו לפגוש אותנו, כי שמועות שונות פשטו בינתיים, והדאגה לשלומנו היתה גדולה.

בלה דרוקר

כך נתחרבה עיירתנו שפולה

יום גורלי היה היום הראשון, עשרים ורביעי לחודש יוני 1941; יום גורלי, לא רק בתולדות עיירתנו שפולה. ביום זה הכריז הרדיו בקול רועד, כי הגרמנים התקיפו את ברית המועצות, ובלילה הופצצו כמה ערים. הצבא הגרמני הכריז מלחמה על ברית המועצות במפתיע, בלי הכרזת מלחמה מקודם; הרושם היה מדהים.

מיד הכריזו על גיוס חייל המילואים; גברה הדאגה, מצב הרוח היה מדוכדך, אף כי עוד לא ידענו מה המוראות הצפויים לנו.

במשך יומיים נתגלו המוראות. הבעלים נפרדו ממשפחותיהם, בעיר נשארו רק הזקנים, הנשים והילדים; החלו להגיע ידיעות על היחס האכזרי של הגרמנים. נתפשטו השמועות, כי נשקף לנו חיסול סופי מר ואיום. שמועה רודפת שמועה; ובבתים דפיקות פטישים, מתקנים את המנעלים, החלונות, הדלתות, מחזקים במוטי ברזל, שיעמדו בפני פורעים.

מצב־הרוח נמתח מיום ליום, משעה לשעה; ניתנה פקודה, לכל תושבי העיירה, בלי יוצא מהכלל, לצאת לעבודה, לחפור תעלות ובורות נגד טנקים.

פחד ובהלה אחזו אותנו, כאשר הגרמנים החלו להפציץ בפצצות תבערה את העיירה, פרצו דליקות גדולות; הרבה הרוגים ופצועים. מפעם לפעם נאלצנו לעזוב את החפירות ולהסתתר במקלטים. המחסור בלחם ובמצרכים חיוניים גדל, המזון אזל; בהפסקות בין ההפצצות, מיהרנו לשוק, להשיג פרוסת־לחם, תפוחי־אדמה, תמורת כל מיני חפצים ובגדים מן הבית, וגם זה היה קשה להשיג.

עסקי החליפין היו מתנהלים עם האכרים, שהיו באים מן הכפרים הסמוכים כדי לזכות מרכוש היהודים. הגויים ניצלו את המצב.

בהתחלת חודש אוגוסט 1941 החמיר המצב. הגרמנים התקרבו לשפולה, וקצין העיר פקד למשפחות חיל־המילואים לעזוב את העיירה, תיכף ומיד, בלי שום הכנות, היו מוכרחים להגיע לתחנת הרכבת. „זה רק לזמן קצר ובקרוב נחזור" אמרו.

אני, אמא, אחי ואחותי עזבנו אז את הבית. גדולות היו היללות והצעקות, והבכי ליד התחנה; הבטנו אחרינו; עיירתנו היתה תמיד הומה ופעילה, שרשית וחיונית, עתה צריכים פתאום לעזוב אותה ולנדוד למרחקים, בלי לדעת לאן, ובלי לדעת מה יהיה גורלנו, ומה גורל אלה מיקירינו הנמצאים בצבא. להקות אוקראינים, עירוניים עמדו ע"י הרכבת ולעגו לנו; והשתדלו רק לחטוף מידינו מה שאפשר לקחת בכוח. רק זזה הרכבת, הגיעה להקת אוירונים גרמניים והפציצו את כל הקרונות; היו הרבה הרוגים ופצועים; מי שנשאר בחיים חזר ברגל לשפולה. גם אנחנו חזרנו, וכאשר הגענו מצאנו את דירתנו פתוחה, הריקו כבר את כל הרהיטים והחפצים מתוכה; לא היה לנו זמן להיתפח ולחשוב, כי בלילה הצניחו הגרמנים צנחנים ליד שפולה; נמלטנו ברכבת בקרונות גדושים, מאה נפשות בכל אחד; הלוך ונסוע. לאן ?... לא ידענו; חסרי מזון ומים, אחרי נסיעה ממושכת של חמישה שבועות, הורידו אותנו בערב יום כפורים באוזבקיסטן; אמי ז"ל פנתה אלי ואל אחותי ואמרה לנו, כיוון שהיום ערב יום כפורים נשתדל להשיג בשבילה כרוסת לחם, כי היא מוכרחה לצום מחר, ובזכות זה ישמור אותנו אלהים מכל רע; היא הורידה את טבעתה ואמרה לנו: „ילדים, כיוון שאין לנו במה לקנות, החליפו נא את הטבעת בשוק". אני ואחותי נסענו לשוק, ושמה כוליגנים חטפו את הטבעת ביחד עם הארנק מיד אחותי, ואנחנו נשארנו בחוסר כל. הגענו ברגל בחזרה לאמנו; ומחזה נורא נתגלה לפנינו: פורעים, כוליגנים, פתחו את צנורות הביוב, ומי השופכים זרמו על כל האנשים שהיו שמה ועל כל המזודות והבגדים; רצו להקים בהלה, והם ינצלו את ההזדמנות.

אחרי יום הכיפורים התחילו השלטונות המקומיים לטפל בנו; נשלחנו לקולחוזים וסובחוזים לעבודה; לדבר בשפת המקום לא ידענו; הכל היה ברמיזה; עברנו שבעה מדורי גהינום; היה מחסור במזון, אף לא לחם לשובע; לא היה במה להסיק את התנור; השוחט משפולה ביקש נדבות, וכעבור כמה ימים נפטר. כל יום הביא לנו בשורות איוב: מי בחרב, מי ברעב, מי במגפה. ככה עברו עלינו ארבע שנים של פגעים. עם נצחונות הצבא האדום קווינו לחזור הביתה; איך היתה הנסיעה, ואיך חזרנו? מספיק שאספר כי כשהגעתי עם בתי לקיוב, זרקו אותנו מהקרון ושדדו מאתנו את כל אשר לנו; נשארתי עם ילדה בגיל עשר, בלי פרוטה, ובלי בגדים. הגעתי לשפולה; במקום תחנת הרכבת מצאתי צריף; בדרך רק חורבות, לא הכרתי את המקום. בתי פרצה בבכי: אמא, לאן אנו הולכים? אינני רוצה, אני רעבה, אני רוצה לישון; פגשתי כפרית מסיגנייווקה, היא הכירה אותי, אוי את מי אני רואה, בעלוטשקה, איפה הייתם, לנו אמרו שכל היהודים נהרגו, האם זאת אמת, האם נשארו עוד יהודים בחיים? בואו יקירי אני גרה עכשיו בעיר, בדירה נאה של איזה יהודי, הוא כבר לא נמצא בחיים, אני קבלתי את הדירה; „אל תתרגזי", בואי בלוטשקה". הלכתי עמה, היא קבלה אותי ואת בתי לביתה, ישנתי שם לילה אחד על הרצפה, ובבוקר השכם פניתי אל המשטרה המקומית, אולי ידוע להם מהמשפחה שלי? ראיתי כי בכל הבתים שנשארו, גרים אוקראינים; לא פגשתי אף יהודי אחד. במשטרה נודע לי שחזרו אברהם טשרפינסקי, פולה ומאיר בקרמן, שלמה ומאלי מינדיש, סוניה גופמן, סוניה גינזבורג, שיקה ודוד טברובסקי, אינדה פישר ועוד אחרים. נפגשתי עם האנשים האלה, וכל אחד עזר לשנינו כפי יכלתו; כולנו היינו אצל פולה בקרמן; בבית סטפנסקי, ברחוב ואוקזלנה היה דיר חזירים.

כאשר ברחתי משפולה, נשארו בה רק שלשת אלפים יהודים אשר לא יכלו להכנס לקרונות. וכאשר חזרתי לשפולה, שמעתי מפי הגויים, כיצד הושמדו כל היהודים, מלבד אחד עשר איש הנ"ל אשר שבנו לשפולה. כל יתר היהודים של שפולה. כולם נשמדו עד אחד. פייבקה, הספר הקומוניסט נתלה במרכז העיירה ע"י האנדרטה של שבצנקו. מצאתי את העיר הרוסה לגמרי. כל בתי הכנסת היו הרוסים, וכמו כן נחרבו הרבה בתים. אלה שנשארו שלמים, התיישבו בהם האוקראינים, שגזלו את כל הרכוש היהודי. אני הכרתי אצל שכנה דברים שלי. היא ענתה לי, כי היא מצאה הכל ברחוב, בוודאי הגרמנים איבדו אותם. היו מקרים רבים, שאוקראינים שהיו להם נשים יהודיות וילדים מהן, והם מסרו את נשותיהם ואת ילדיהם לנאצים, ולא חסו אף על בני משפחתם.

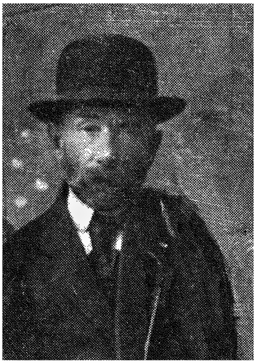
אחרי כל הדברים האלה קשה היה להישאר בשפולה. אני עזבתי את העיירה ופניתי לדודתי שחזרה מהחזית לקיוב, נכת מלחמה. היא יעצה לי לנסוע הלאה, לחפש לי מקום מנוחה, והכתובת שלי צריכה להיות ארבעה גלגלים, עד שאגיע לאיזה חוף, וככה עשיתי.

ד. כהן

מהרדיפות הכלכליות בשפולה

גרושו של נוסקה כץ

עם התגבר השלטון הבולשביסטי, החלו הרדיפות הכלכליות על היישוב היהודי. גם על אנשים פרודוקטיביים, אשר עמדו לשלטון הבולשביסטי. המפעלים של הבורסקאים בשפולה, עשרות מפעלים שפרנסו משפחות רבות בעבודת כפיים קשה ולא נעימה, נהרסו ממש. הבנינים נחרבו, הוסרו, והקרקע נמסר לאכרי הסביבה. שום פיצויים לא שולמו; אולם הפעם הושמה יד גם על האנשים גופא.

נתן — נוסקי כץ

נתן — נוסקי כץ — אביו של משה כץ, איש ההגנה בשפולה, שעלה ארצה, בורסקאי שנים רבות, בעל מפעל גדול, שעבד רבות בשביל השלטון, מפעלו נהרס, והוא עצמו גורש לאלמה אטה, באסיה התיכונה; שם חוייב לעבוד בבורסקאות של השלטונות, במפעלים שהוקמו שם, ולא ניתן לו לחזור למשפחתו, ואף לא להתקשר אתם, והוא מת בגלותו.

לא נודע על כל משפט נגדו; לא נמסר על כל אשמה; אולי זכרו לו את עברו. היותו יהודי טוב, ציוני, עסקן צבורי בשפולה.

באלמה אטה היו, לפי האינפורמציה, עוד כמה בורסקאים יהודים משפולה וממקומות אחרים — כולם גולים, וחייבי עבודה, ואסורים במגע עם משפחותיהם ומקומות מגוריהם הקודמים.

נראה יד מכוונת, זדונית היתה בכך, למנוע מיהודים להיות פרודוקטיביים, לנצלם רק לשעת צורך, ולפזרם כך בין זרים, והרחק ממקומם, למען לא יוכרו כיהודים, עובדים ויוצרים, ולא תזכר זכות יהודים יוצרים, בבנין המולדת הסוציאליסטית — לניניסטית — קומוניסטית.

מתוך מכתבים משפולה משנות 1934 – 1944

(המכתבים נשלחו אל מר יהודה אגם לבן בחיפה, מידידיו בשפולה, כתובים אידיש. הקטעים נבחרו, תורגמו והוכנו לדפוס עם הערות ע"י ד. כהן).

1. ג. י. קפיטנובסקי (1) 6/10/34 ... מכל משפחתנו נשארנו אני ואחותי. עד לאשתקד התקיימתי שלא בטוב, אך לא מתנו ברעב — העיקר הבריאות. עכשיו אני חולה. זה 7 חודשים אני מוטל במטה; ובקיצור אני גווע מרעב. אינני מן האנשים שיכתבו דברים כאלה סתם; הרי אתה מכירני, ואני מקוה כי תרד לסוף דעתי. אם תוכל ותרצה לשלוח לי מה, שלח על כתובת אחותי: שפולה, רח' לנין 26. פקידך לשבער ג.י. קפיטנובסקי.

2. 17/11/34 (2) קבלתי מתנתך. אין בפי מלים להביע את הרגשות שבלבי, להודות לך על המצווה שקיימת; צדקה לאדם, שאינו יכול לחזור על הפתחים. קבלתי עבור חבילתך 89 ר"כ, שלמתי 65 ר"כ שכ"ד, וזה נתן לי האפשרות לא להיות ברחוב. אני מתפלל עבורך לאלהים.

3. ברוך דיין (סוחר עשיר לפנים, סוחר גלנטריה, בעל בית מסחר גדול והבית היפה ביותר שהיה בעיירה, בית רפאלוביץ, גיסו של פיוטר ברודסקי — בית אדונים — השני ליד בנין הדואר בשפולה).
היום קבלנו מה„טורגסין" את חבילתך. אנו מודים לך מאד על תשומת הלב והידידות. מה נשמע אצלכם בבריאות, ואיך העסקים במסחר. אנו ממסחר אין לנו מה לדבר; אנשים קשישים אינם עוסקים פה במסחר; המסחר שלנו הוא ללכת בוקר וערב לבית הכנסת, אבל מנין של 10 אין לנו.
השבח להשם יתברך, בילוזריסקי (אגם לבן) היה פקח ונשאר פקח. השם יתברך יעזור לך שתצליח תמיד. אנו חיים רק מנחת זו, כשאנו מקבלים מכתב מהילדים. מלבד זה אנו יושבים שני אנשים זקנים בודדים: הילדים כולם רחוקים מכאן. אנו גרים בבקתה (שטיבל) של יצחק זיידע, נתנו לנו את זה תמורת ביתנו הגדול ובית המסחר.

4. יהושע טרטקובסקי. (המכתב נכתב מניקולייב).
קבלנו את מכתבך הטוב והגמ"ח. אנו מודים על תשומת הלב. השי"ת יעזור לך שתוכל למלא כל משאלותיך. אנו עברנו לניקולייב, קודם חיינו בצ'רקסי. קבלנו כבר חדר גדול מ„הזילקאפ" ובבואי הביתה מהעבודה יש לי לכל הפחות פינה להניח את ראשי".

5. 14.6.34 המכתב נכתב מניקולייב.
זו השנה השלישית שיצאנו את שפולה. אנו הפסדנו שם הרבה: ראשית מתו עלינו רחלה ופרידה. שנית הפסדנו כל רכושנו; את דירתנו וכל שהיה לנו; ילדים יש לנו כבר רק שנים, יתן ה' שהם יהיו לנו בריאים. יאני ואשתו גרים אתנו יחד, בחדר אחד, וצר מאד בחדר ובכיס. אנו סובלים מאד. לקבל דירה ממש צריך הרבה מעות. אני הנני פקיד במשרד ומשכרתי 150 ר"כ לחדש. הרי יכול אתה כבר להבין, מה הן הצלחותינו לעת זקנה; שפולה

היתה למדבר. הרבה אנשים מתו מדוחק (דחקות). מה שלום מכירינו: קלצין, ברונשטיין, פודז׳אדסקי. את מכתבנו אל תראה לאיש. זה כאב ובזיון לקרוא מכתבים כאלה. מה נעשה מאתנו לעת זקנה. לו ראית אותי ואת בסקי (בתיה) ודאי שלא תכירנו.

6. גברת בתיה טרטקובסקי — מחיינו כבר כתב לך יהושע. זה גועלי מאד; (גוט פאסקודנע), הכל מת; רחלה, פרידה, כל מה שהיה לנו; אף הידידים אינם. מת („אפגע־שטארבען״). עבורנו כל החיים מתו (אפגע־שטארבען); יש רצון לדבר, אך אין בפני מי; פעם לבכות כדבעי (זיך געשמאק אויסוויינען), אך אין ידיד שיבינֵנו. בדידות, בדידות בכל (עלענט, עלענט פון אלעס); אילו השאירו לנו לכל הפחות את ילדינו. לא היה לנו כל כך קשה לסחוב את שארית חיינו. קשה, קשה כך לחיות; נעשינו זקנים וסבים (גרייז און גראוו) ממכותינו הקשות ומחויותינו, עד שיצאנו משפולה כדי להתענות בניקולייב.

7. קפיטנובסקי ... ממשפחתנו לא היה סוף טוב ... אינני יכול לכתוב לך הרבה ... אך רע מכל הוא כאשר אדם חי ומתענה (לעבט און מוטשעט זיך).

סגל גד שטרן

חורבן שפולה וקברו של הסבא

(ספורו של עובר אורח)

אחרי גלגולים רבים, במשך מלחמת העולם השניה, הגעתי בשנת 1944 לשפולה. הייתי מנהל חשבונות בקולחוז על שם סטאלין, בקרבת העיירה. העיירה היתה שוממה, הבתים ריקים וחרבים, ללא חלונות ודלתות. הרחובות מלוכלכים; מאבני המצבות של בית העלמין היהודי על אותיותיהן העבריות רוצפה המדרכה ברחוב פוצ׳ייבקה והוקמה גדר מסביב לבנין העיריה.

האוכלוסיה היהודית חיתה חיי דלות; גברים בגיל עבודה, כמעט לא היו בה; רובם גויסו לצבא האדום, עוד עם פרוץ המלחמה; מעוטם שרת ביחידות צבאיות גרמניות, אשר שלטו זמן מה באוקראינה.

ביום הכפורים נתכנסנו לתפילה באחד הבתים; כשבעים—שמונים איש ואשה; רובנו פליטי המלחמה ממקומות שונים; אנשים גלמודים, שנתקבצו מהעיירות; אנשי שפולה עצמם לא היו עוד במקום; קבר אחים גדול, על גבעה בקרבת העיירה, היה מקום מנוחתם עדן.

לא היו לנו מחזורים לתפילה; החזן קרא את התפילות לאט, לאט, ואנו חזרנו אחריו בבכי מר. אחד המתפללים, בן שפולה, מי שהיה מנהל מחלקת התרבות של הקולחוז (פרטאורג), ולפני זה קצין בצבא האדום, שנפצע בקרבות

וחזר לעיירתו, ספר, בהפסקה שבין התפילות, ספור זה, על הקבר של הסבא משפולה:

„שמעתי כי אחד האכרים, גוי, הרס, בימי המלחמה, את קברו של הסבא משפולה, ובנה לו בביתו תנור מאבני הקבר; סרתי לביתו של גוי זה, כאילו לשאול לשלומו; הגוי שפך לבו לפני: שלשת ילדיו מתו עליו, זה אחר זה, מאז בנה לו את התנור". נדתי לגוי על אשר המיט במו ידיו רעה על ביתו, בהרסו את קברו של הקדוש, הסבא משפולה.

הגוי קבל עליו את הדין, ובלי אומר, הרס למחרת היום את התנור, החזיר את האבנים לבית העלמין ובנה מחדש את הקבר של הסבא משפולה.

ג. זכרונות וחויות בני שפולה שבארץ

ע"פ סיפורו של יהודה אגם לבן

דרשה של הסבא משפולה

(תוכן הדברים סופר בקרוב ע"י יהודה אגם לבן, ועובד ע"י דוד כהן).

בליל שבת קודש פרשה בחוקותי, אמר הסבא תורה ליד השולחן, בפרשת השבוע, כדרכו מדי ליל שבת.

פתח הסבא ואמר: אם נרצה לדרוש בכל הפרשה זו כולה, יהי הלילה כלה והשבת יוצאת, ואין אנו מספיקים; כי התורה פרדס היא; והרבה פנים למקרא, בפשט וברמז, דרש וסוד, ובראשי תיבות, גימטריאות, ונוטריקון, וכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש; תיתי לנו אם נהיה דורשים להנאתנו בשבת, במלה ראשונה של הפרשה בלבד, ואידך, יעבור כל יהודי על הפרשה כולה לבדו, שנים מקרא ואחד תרגום כדין, וישמע קריאת התורה וההפטורה בבית הכנסת.

מלה ראשונה זו שבפרשה זו „אם", אלף, מם, ראשי תבות נינהו; והם הנם פתח, וראשית דברים, ורמז לעסק גדול:

א) „אם", אלף, מם, הוה אומר: אני מאמין; אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתברך שמו הוא בורא ומנהיג לכל הברואים.

ב) „אם", אלף, מם, „אומות מלגלגים" על ישראל; כמו שנאמר „מה לכם תדכאו עמי", ושואלים:

ג) „אם", אלף, מם, „איה מלככם"?

ד) „אם" שוב „אם", אלף, מם. „אנו משיבים", להם לגויים; מה אני משיב להם?

ה) „אם", אלף, מם: אל מלך, יושב על כסא רם ונשא.

ו) „אם", אלף, מם: אמת מארץ תצמח.

„אם" „אם", אלף, מם: „אדוניכם ממזר". „בשר ודם", אדם מעפר".

ו„אם", „אידך משמע": „כי": כי בחוקותי תלכו.

וכולי האי רק אלף, מם; ומלתא חדא באוריתא; והתורה כולה כמים לים מכסים, ותורה אורה, ואור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה.

ע"פ רשימות אברהם מז'יבורסקי

פרקי חיים ודמויות

ילדותי עברה בבית חרד. בבית הכנסת, בחדר; למוד פרקי משניות ומדרש תנחומא; ספרים עבים, ישנים, משומשים וקמוטים; מצוות ומנהגי דת.

מאותם ימים עלים בזכרוני:

1. ירמיה הסופר סת"ם של שפולה, היושב על מלאכת הקודש; מכשיריו, קולמוסים מעשי ידיו, מנוצות אווז, דיו מיוחדת „גולישער טינט" לכתיבת ספרי תורה, מזוזות ותפילין; קופסת הטבקי המשפיעה עליו השראה, ומטפחתו האדומה, הגדולה, הממלאה כמה וכמה צרכים, ושומרת על טהרתו במלאכת הקודש; ממנו, מקולמוסיו, נתפשטה התורה לכל בתי ישראל, לארונות הקודש של בתי הכנסת, למשקופי כל בית יהודי בשפולה, על ראשו של כל ילד בשפולה, בקבלו עליו עול מצוות ומכתיר ראשו בתפילין.

2. נוסקי השכור, חזן בעל שם, וקול חודר לבבות, ומזיל דמעות מכל עין; דומה, כל כוס יין שרף שהיה מוריד לתוכו, היתה משפשפת ומצלילה את גרונו, מכסה את עיניו בערפל שמימי, בחינת מדת הרחמים שנתגלגלה עליו ועל סביבתו, וקולו הבכייני יוצר גשר ישיר בין שומעיו ואביהם שבשמים; „הבט משמים וראה, כי היינו ללעג וקלס", היתה תפילה חביבה עליו ועל שומעיו והופכת חויה גדולה.

3. חויות ילדים. בחיי חול, היו יהודים נגידים מעוררים דרך ארץ וכבוד. הנגיד קרצונסקי, סמל העשרות — ביתו בנוי לבנים, שלא כרוב בתי שפולה, בנויי עץ וטיח, משך את העין אף של ילדים, תינוקות בית רבן.

אך היה גם עולם אחר — רחוק וקרוב: ארץ ישראל; מילדותנו היתה חלק מהוי חיינו ותכנם. אגודת „פרחי ציון" בשפולה משכה את ילדי החדרים; קראנו את מאפו: אהבת ציון, אשמת שומרון ועיט בצוע. למדנו שירי ביאליק וצרניחובסקי. היינו ציונים.

4. סערות הנעורים. לאח"ז באו ימים סוערים: ימי ההגנה — עמידה על החיים והרכוש. דמויות אחרות החלו משמשים לנו דוגמאות.

פיני זמנסקי, מראשוני גבורי ההגנה עוד מראשית המאה הזאת.

בלה שורצבריים, צעיר בין עשירים, מפונק וזר לחיי היהודים בעיירה, נתן כחו להגנה; בחור כארז, יפה, רוכב על סוסו ונושא נשק, עורר התפעלות בלבנו, ומשך אחריו. אך עלה עליו שמואל ברונשטיין, המבוגר, המשכיל, המכובד והציוני. זה הטיל על עצמו את נטל מנהיגות העיירה, סכן חייו בעמדו בשער, במו"מ עם שליטים ומשתלטים, עד בית הסוהר הגיע, צפוי למשפט מות, וניצול בדרך נס.

הגיעה תקופת החלוץ. ליגלי ובלתי ליגלי. אספות, ועידות, משקי הכשרה ומאסרים. גלגולים ב־7—8 בתי סוהר, עד לערבות האוראל וגרוש מרוסיה, ועליה ארצה, הסוף המקווה.

ע״פ רשימות אברהם טרן

זכרונות ודמויות

שפולה; הנה בית סבי, ר׳ איצי טרן, בפינת הרחוב הלבדיני, מול בית הכנסת הוולובי; על יד הבית גן גדול, מהמעטים והבלתי שכיחים בשפולה היהודית; עצי פרי למיניהם; תפוחי ארץ ישראל קטנים; שמם בלבד עורר יצר כל הזאטוטים ברחוב; היו מטפסים מעל הגדר הגבוהה, בהחבא מעין רואים, וקוטפים מהם בעודם בוסר; רק טובי חברי זכו להכנס פנימה ברשותי, בחסותי; הבאר ליד הגדר, מחציתה פנימה ומחציתה לרחוב, לרשות הרבים; כל הרוצה יבוא וישאב בלי כסף; שואבי המים ספקו מים לבתים רבים, שאבו בדלי וחבל ונשאו על כתפיהם באסל ודליים, והוציאו לחם מן המים.

רחבה היתה הבאר ומקורה עצים, וכותרת לה סביב רקועה קרשים רחבים ממעל; מושב השקצות, משרתות בבתי ישראל, בבואן ביום לשאוב מים, ובערב למפגש עם מחזריהם; שיחות על בינו לבינה, ועליו ועליה, ורכילות, ושירה פורצת בערבי קיץ; שירי אוקראינה, מלוא רוחב החזה, וקול דק, נשי, חזק, פולח האויר, וזמר בחורים עז.

סבי ר׳ איצי טרן, יהודי בן צורה וסוחר היה; בעל חנות סיטונאים, בשורת החנויות אשר בשוק; בעל קומה והדרת פנים, זקן שבה עוטר פניו, וקפוטה ארוכה חסידית את גופו. מתון, שקט היה. עיניו קרנו אור וחום, ועצבות זקנים על פניו. ימיו עברו בחנות, ובשבתות בבית הכנסת הוולובי, בכותל המזרח. אך בשעות הפנאי היה מסתגר ב„קיוטה״, מין מחסן קטן, מעין תא בלבד, מכאן שמו, —

ר׳ איצי טרן

שרה טרן

שהותקן לבית מלאכה. שלא כמנהג יהודים סוחרים ובעלי בתים בשפולה, היה לסבא תחביב; ודאי שלא ידע תחביב מה זה. אך הוא אהב לעסוק במלאכת יד, בעץ, וליצור צורות וגופים שונים, מלאכת מחשבת, להנאתו. עוד זכור לי הסוס היפה שעשה לי. התגאתי בו בפני כל חברי. אהבתי לסבי, מילדותי,

עלתה על אהבתי לכל יתר בני המשפחה. אף סבתא שפנקה אותנו במטעמים רבים, שאפתה בתנור הגדול שבבית, לא יכלה להתחרות עמו.

אבי, חיים זלמן־אלתר, ואמי ריקלה, משכילים היו וציונים. אמי ידעה לקרוא ולכתוב עברית. בבית נתקבלה ספרות עברית: „השחר", „המליץ", „הצפירה" — אולם ניגוד בינם ובין סבא לא הורגש מעולם. סבא נסע לרגלי עסקיו למרחבי רוסיה; ראה עולם ודעתו רחבה עליו; ואבא המשכיל נמשך דוקא אל החסידים, אל המנין של ר' דוד קרוטולוב, אשר גר בבית סבא. היתה לאבי נפש רכה, אהב ניגון, ומעשיה של חסידים, וידע לשיר; ואף הם נהנו מקרבתו ושמחו עליו. ואני אהבתי ללכת אתו לשם, לתוך סביבה הדיקה ואדוקה זו, בין יהודים מגודלי זקן ופאות וטליתים גדולים, ותפילה רועשת, רבת תנועות.

אך עיקר השמחה היתה ברחוב, הרחוב הלבדיני. הילדים היו אדוני הרחוב. כאן היינו עורכים משחקינו — מגרשי משחק לא ידענו; התחרויות בריצה, זריקת אבנים בכלבים, התאבקות, וסתם רעש.

חברי בני גילי היו: יאשה קליאצין, גרשוניה פרידמן, ראובן ברדיצבסקי ואחרים. מנהיג החבורה והגדול בינינו היה תיאודור כהן, כיום אכר בבנימינה. תיאודור זה היינו מעריצים בגלל קומתו הגבוהה וכוחו הרב. הוא היטיב להחליק על מחלקים, לטפס על גדרות, ולעמוד בצר — בזמן התנגשות עם „השקצים". גם להם היה דרך ארץ בפניו. אך ידענו להפיק הנאה גם מהגדולים שיכלנו להשתלט עליהם. את שעות היום היינו קובעים לא לפי שעון, אלא לפי הופעתם הקבועה של טיפוסים מסוימים ברחוב.

זמן מנחה היה מבשר ארקע פאיאץ „הלאטוטניק", מטליא הנעלים, שהיה עובר בהליכתו המשונה מעוררת צחוק, צולע לעבר בית הכנסת. ואחריו היה מופיע משה מאך — הזגג, בעל הזקן הלבן־צהוב, המדובלל וקול הבס הצרוד — משרך רגליו בכבדות ומשמיע צפצוף משונה כתוקע לתוך הדות.

ענין רב עורר „א ניקולאיבסקי סולדט", החייל מימי ניקולאי הראשון, כנראה מהקנטוניסטים — שהיה חוזר מטיולו היומי, דופק במגפיו המסומרות על המדרכה; בגדיו המהוהים, שארית הפליטה מהימים ההם, שכפתוריו היו פעם מוזהבים, כובעו המשולש שכסה את אוזניו, ופניו המצומקים, העידו על עברו „המפואר". הוא היה זקן מאוד, כבן מאה; עיניו אדומות, חסרי ריסים, היו ללא הבעה; ראשו נע לעברים עם כל צעד. קראו לו סטוליטניק „בן מאה", ואנו הילדים רכשנו לו כבוד ויראה, ולוינו את צעדיו.

גם ישראל איצי — הבטלן, לא חסר בין הפמליה הזאת.

שמו הפך לסמל בעיירה. אם משהו היה מוזנח ומרושל היו מדביקים לו את השם הקולע „ישראל—אצי". הוא עצמו היה יצור תמים, נמוך קומה, בעל זקן קצר, אפור דליל. בימי חורף התעטף בכמה מעילים בלויים וסמרטוטים, ומעל להם סודר של נשים ישן ומרופט. והילדים נהנו להטפל אליו.

היתה גם גולדה „די משיגענע" עם חתוליה, שעוררה שמחה בחבריה; ועוד כמה יוצאי דופן.

בהיותי בן שש הכניסוני לגן הילדים העברי, הראשון בשפולה, שנוהל ע"י הגב' חנה, בתו של זוסיה כהן. היתה לנו פגישה נרגשת פה בארץ בבית הגב' קליאצין, לאחר כחצי יובל שנים. בגן למדתי את השירים העברים הראשונים. בחברה של הורי נוצר חוג הציונים „השרופים„ דשפולה — משפחת קליאצין, שלמה כהן, שמואל ברונשטיין, חיים כגן, ישראל בונגרד, המנהל של התלמוד תורה, המורה הדגול, והמורים גלמן ואורצקין. הם היו נפגשים באחד הבתים, לפי התור, והיו עורכים מסיבות ספרותיות מלאות תוכן: הקראות ספרי פרץ, מנדלי ושלום עליכם ואחרים, הרצאות ומאמרים היו, על פי רוב, ממלאים בתוכן את המסיבות, שהיו נערכות ליד שולחנות ערוכים בטוב טעם. תמיד בקעו שירי ציון ושירים באידיש במסיבות הבלתי נשכחות הללו. צביון מיוחד קבלו המסיבות לאחר ומספר אנשי החוג הזה שלחו את בניהם להתחנך בארץ ישראל בגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב ובסמינר בירושלים — משה קליאצין, דוד כהן ועוד.

הבנים היו באים לימות החופש הביתה, והיו מביאים אתם את רוח הארץ, שירים, ספורים, ואגדות מארץ הקודש; וכל בני החוג היו צמאים לשמוע.

אותה תקופה זכתה שפולה לאוירה ארץ ישראלית ממש. וגם לאחר שהבנים היו שבים ללמודיהם עוד המשיכו ההורים בספורים.

ממאורעות המהפכה, נחרתו בזכרוני ההתרגשויות ברחובות: פניהם הצוהלים של האינטליגנטים, תהלוכות, המון רוגש מוריד סימני עטור מעל כתפי השוטרים בורקלע ובויקו. לאחר מזה, השריפה הגדולה — שריפת השוק על כל „שורות" החנויות ובתוכם גם החנות שלנו. עם השריפה הגדולה השתנו פני שפולה. בעלי החנויות סבלו נזקים; רבים נשארו ללא פרנסה.

התחילה תסיסה בקרב האוכלוסיה הנוצרית, המצב הפוליטי הרע בכל אוקראינה נתן את אותותיו גם בשפולה. הגיעו שמועות על פרעות בעיירות שונות. אנשי שפולה התחילו להתארגן, לקדם את פני הרעה. אך הרעה באה. קפחנו את סבא, שנפל בידי הפורעים מלבדין, בשלהי 1919, יחד עם ידידו נחום לייב סולוביי. ואנו נמלטנו על נפשינו לאודיסה.

דברי בדיחה של אנשי שפולה

ע"פ ספורי י. אגם לבן

(1) המורה בונגרט, שהיה מורה להרבה בני שפולה אמר פעם על ג. ס. שהיה בבחינת סטודנט נצחי, „הוא מקיים באמונה, ו„הגית בה יומם ולילה". הוא תמיד לומד ואינו גומר.

(2) בעל העגלה חיים יודל קוואנובסקי, היה זקוק לכוס יי„ש פעמים אחדות ביום. ומשום שידו לא היתה משגת, היה מבקש טפה מרה ממעבידיו.
פעם לאחר שקבל מנה גדושה מיהודה אגם לבן, ורצה ממנו תוספת, פנה אליו ואמר לו בדחילו, כמי שנתון בסכנה רבה: „מעולם לא היתה לי קיבה (ז'ילודוק); עכשיו אומר הרופא כי יש לי קיבה, ועלי לרפאותה ביי"ש".

(3) ראובן סיניבסקי, מתוך, בעל לשון שנונה, היה מכנס מסביבו אנשים רבים ליד בית הדואר, — זו הבורסה של שפולה, ומהנה אותם בשטף לשונו. פעם תקע מקלו בשלולית מי־גשם שהתפשטה לרוחב, ליד מדרכת הקרשים שלפני בית הדואר, ואמר לקהל מאזיניו: ראו רבותה של שפולה: בקיוב, בחרקוב ובאודיסה, אפשר לראות את הירח רק בשמים, ואין להגיע אליו כל עיקר; אך בשפולה תוקע אני מקלי בשלולית זו שלמטה, ופוגע בלב הירח.

(4) יוסי טולמטצער לא הצליח לגבות שכ״ד מדייריו, שכולם קבצנים היו. היתה אשתו טוענת בפניו, שיתחיל לתבוע שכ״ד כמה ימים לפני סוף החודש. אמר: ואם אין לקבצנים אלה מעות? ענתה לו האשה: מ„אם" זה שלך אין לקנות עוף לשבת, ואף לא סלקים לחמיצה; ולך אכול חמיצה בשבת.

ע״פ ספורי סוניה שוירף

1. תורת שייע מלך

שייע מלך, שוטה נודע ודלפון היה. אך מדבר דברי תורה ואוהב לפסוק שאלות (הלכות) בדיני כשר וטרף ואיסור ומותר.

אנשי שפולה היו מאכילים אותו ימים ושבתות ומתבדרים ממנו, מטיבים לבם מחכמתו ותורתו. שייע מלך, שאלו אותו, בשבת מותר למתוח שעון? נבוך שייע מלך, הקשו לשאול!

השעונים בשפולה, שעוני קיר, נמתחים במשקלות היורדות להם מתחתם בשרשרות, ומתיחה זו מהי, חכמה או מלאכה? קשה לדעת. חשב שייע מלך ומצא. שעון בכלל למה? שתדענה הנשים כמה זמן לחכות משעת מליחת בשר עד הדחתו? והרי בשבת אין מולחים בשר; ודאי אין מותחים גם שעון.

2. מעיין הנפט של שייע מלך

מעשה והטיל שייע מלך מים, ליד אחד הגדרות, כנהוג בשפולה; אירע לו מקום בו שפכו נפט מן הבית. פגעו נוזלים בנוזלים וריח נפט עלה באפו. נבהל ופרץ בצעקה: „יהודים, בנפט אני עושה".

ד. כהן

1. גדולו של סנדריל

סנדריל נמוך קומה היה ואשתו גבוהה; היתה מציקה לו, כי גברא רבא איננו. פעם חלם מה שחלם ונתהפך על משכבו לרוחב המיטה; העיקו לו דפני המיטה בראשו וברגליו; קפץ בשמחה, וצעק: חיה שרה, גדלתי, גדלתי.

2. מהו דבר טוב

מתחנת הרכבת לעיירה, מרחק שתי פרסאות, ויהודים נוסעים בכרכרות ומשלמים 5 אגורות הנסיעה. נזדמנו שני יהודים לכרכרה. אמר האחד לשני:

שלם עבורי 5 פרוטות לעגלון, ואומר לך דבר טוב, ואם לא תרצה בו, ואשלם אני עבורך. גדלה סקרנותו של השומע, ושלם. אמר לו הלה: תזכה לשנים רבות, אתה, אשתך ובניך, בבריאות ובפרנסה. ואם אינך רוצה בכך אשלם אני עבורך.

3. גזרה שוה

עם בוקר בשבת, קופץ יהודי בלבניו מביתו, ועומד להטיל מימיו ליד גדר שכנו. דופק בעל הגדר בשמשת חלונו וצועק: יכנס הרוח באבי אביך, מה תעשה ליד גדרי? עונה לו הלה: „יכנס הרוח באבי אביך, למה אתה, שבן שפולה אתה, הנך נוסע לרבי מזלוטופול?

4. יי״ש ודגים

נוסעים יהודים ליריד ומגיעים לגשר שעל פני הנהר. עוצר העגלון את הסוסים. „טפרו״ „יש לקחת לגימת יי״ש״. לוקחים ועוברים. משעברו עוצר העגלון שנית את הסוסים: „יש לקחת לגימת יי„ש״. וכל כך למה? לפני הגשר היה לפני הדגים; לאחר הגשר, אחרי הדגים.

5. דין יי״ש כדין ציצית

נוסעים חסידים לרבי ואין בידיהם מזונות, אלא חלה ויי„ש. נוטלים קערה, פורסים לתוכה חלה, יוצקים יי״ש להשרות בו את החלה, והרי סעודה. משנטלו ידיהם ויושבים מסביב לקערה; מעכב חסיד אחד, ומקשה: לפני סעודה זו צריך לקחת מעט יי״ש או לא? עונה לו חסיד ותיק, בשאלה על שאלה, כדרך גוברין יהודאין. טלית שכולה תכלת פטורה מן הציצית?

זכרונות עולי שפולה

דינה קריטשבסקי

עלייתנו ארצה בשנת 1910:

בשנת 1909, לאחר שחזרתי מביקור בבית הורי, ספר לי חמי, אהרון קריטשבסקי המנוח, שמכר ותיק שלו, צבי כשדאי, (הסופר התייר צבי כשדאי), אשר ידעו עוד מימי נעוריו בעיר וולשאנה, הקרובה לשפולה, ערך בקור בארץ ישראל וספר לו על הארץ.

חמי היה תחילה בעל טחנת גריסים, ואח״כ יחד עם בעלי, בעל טחנת קמח.

מעבודתו זו, ליד הקמח, חלה חמי באסטמה. הרופאים אמרו שעליו לעבור למקום אשר בו האקלים יותר חם; יעצו לו שיהגר לאיטליה.

חמי היה ציוני ותמיד התענין בארץ ישראל. היה קורא עתונים עבריים וחוברות שונות מארץ ישראל. ולכן, במקום להגר לאיטליה, בחר לעלות ארצה.

בעלי, בנו יחידו, שגם הוא היה ציוני, החליט להצטרף אליו. מכרנו את כל רכושנו ועלינו ארצה, כל המשפחה בשנת 1910.

יוסף בן חנניה

בשנת 1910 ואני עוד איש צעיר, החלטתי לעלות ארצה. הייתי בן הכפר לבדין הקרוב לשפולה. שמעתי כי משפחת קריצבסקי עומדת לעלות לארץ ישראל ופניתי אליהם. מצאתי בית ציוני, ועתונים עברים „הצפירה" ו„הפועל הצעיר". הקדמתי מהם לנסוע; ובאתי לחיפה בספטמבר 1910. בחיפה היו רק 100 משפחות אשכנזים, מוסד צבורי אחד, מועדון בורוכוב, של פועלי ציון, שם היינו מתאספים. ביפו גרה משפחת קלמן גפן משפולה. פגשתי את ד"ד כהן ואמו ואחיו שבאו ארצה. לאחר זמן עלו ארצה משפולה המשפחות קורסונסקי ומרגוליס. אני הבאתי את אבי ושתי אחיותי בשנת 1922, לפי סרטיפיקטים בריטיים. היינו קרובים זה לזה כבני משפחה. ורובנו לא עזבנו אץ הארץ מאז הימים הראשונים.

משה כץ

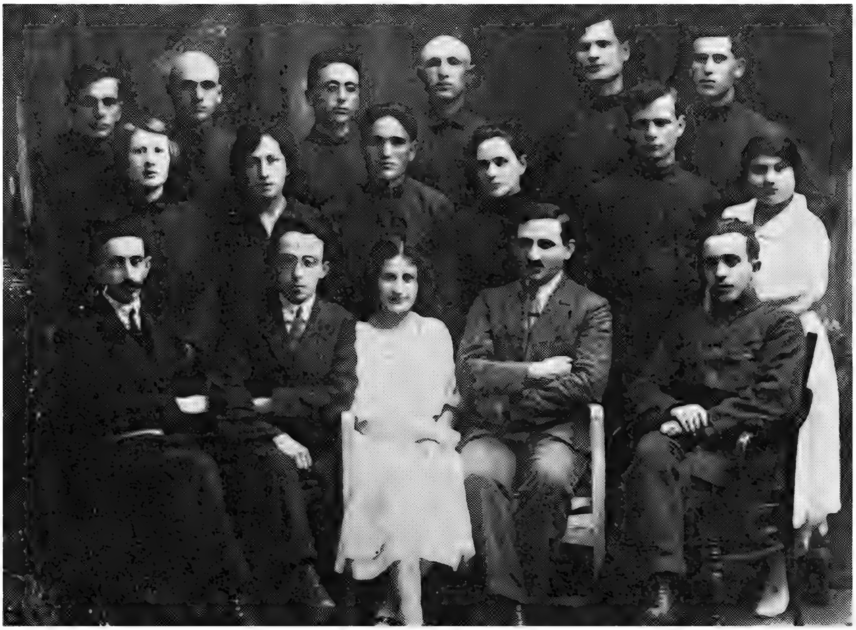
עלית קבוצת החלוץ משפולה בשנת 1921

בקיץ 1921 ארגן החלוץ המקומי בשפולה את הקבוצה הראשונה. חבריה היו: סוניה שוירף, רבקה קפרוב (בן־נר), משה כץ, צבי זילברורג ושלמה

חלוצי שפולה על קבר הרצל בוינה.
סוניה שוירף — היושבת משמאל בשורה ב'

מרינובסקי. הצטיידנו בתעודות ממרכז החלוץ באודיסה. במוצאי חג הסוכות עזבנו את העיירה, בלילה, בעגלה, עד צומת הרכבות צוועטקובו, ומשם נסענו ברכבת עד שפטובקה. הצטרפה אלינו גם קבוצה מזלטופול, ביניהם המנוח שמחה גולן ז״ל. נסענו לאיזסלבל, אשר על הגבול הפולני. שהינו שמה כמה ימים, באנו במגע עם מבריחים להעבירנו את הגבול. קבענו לילה, והתחלקנו לשתי קבוצות; אחת תעבור את הגבול והשניה תחכה לדעת אם עברו בשלום. הייתי בקבוצה השניה. המבריחים הודיעו לנו להיות מוכנים. ביום הקבוע, לפנות ערב, ירד שלג רב; יצאנו בנפרד מהעיר, שלא לעורר חשד. התאספנו בבית המבריח בכפר, משם פנינו ליער, אשר שלג כסה אותו; הלכנו בשורה עורפית, בדממת היער, כל הלילה, מכוסי שלג וקופאים מקור. היו בינינו שלא יכלו כבר ללכת, ואנו נשאנו אותם על הידיים. החבר זסלבסקי, מקבוצת זלטופול, חלה בדלקת ריאות; הוא מת בפולניה. יהי זכרו ברוך. החברה רבקה קפרוב גם כן לא יכלה להמשיך, נשאנו

קבוצת החלוצים משפולה וזלטופול; סוניה שוירף — השניה בשורה משמאל.

אותה על הידיים, אבל לפנות בוקר היא התעקשה ולא רצתה שנשא אותה; היא חששה שבגללה נתפס; למרות רצוננו, השארנו אותה לבדה ביער; שתקל לה ההליכה, חלצה את מגפיה, הלכה בגרביה שנקרעו, ואח״כ יחפה עד שנתקלה במשמר גבול פולני ונאסרה. חשדו בה שהיא מרגלת. היא הראתה את תעודת החלוץ שלה. התעודה נשלחה לרב המקומי באוסטרו, והוא אישר שאיננה

מרגלת וכי פניה מיועדות לארץ; אנחנו לא ידענו מכל זה; באוסטרו שהינו יום אחד, החלפנו את הדירה כמה פעמים במשך היום, בכדי לטשטש את עקבותינו. מאוסטרו נסענו לרובנה בעגלה; בלב חרד עברנו את הגשר, אשר זקיפים מזויינים שמרו עליו. כאן הוקל ללב, אך העדרה של קפרוב העיק על מצפוננו. כעבור כמה ימים שחררוה והיא הצטרפה שוב לקבוצתנו. היא סבלה מרגליה הקפואות והצבות, אבל לבסוף, מרץ עלומיה גבר על הכל והיא

רבקה קפרוב

הבריאה. ברובנה ניהלנו משק קולקטיבי; בחדר אחד ששכרנו; היינו כמו משפחה אחת, עבדנו בכל מיני עבודות; היינו חוטבי עצים ושואבי מים; את אשר הרווחנו הכנסנו לקופה משותפת. ברובנה שהינו כל החורף, עד שקבלנו סרטיפיקטים. משם יצאנו לורשה ולוינה. בחודש יולי עלינו בטריסט על האוניה האיטלקית „גסטין", נסענו 19 יום, ובשלהי חודש יולי הגענו לחיפה. שהינו בקרנטין שבוע. בצאתנו התפזרה קבוצתנו. כל אחד ואחד הלך לחפש דרכו בחיים. הקבוצה שלנו היתה קבוצת החלוץ הראשונה וגם האחרונה. קבוצה שניה שהתארגנה לא הצליחה בדוכה; בדרך היתה התנגשות רכבות, בה נשרפו הח' שאולסקי משפולה ועוד כמה חברים מיליסבטגרד; היתר התפזרו; אמנם באו עוד יחידים משפולה לארץ אח"כ, אבל לא במאורגן.

ד. לזכר נעדרים חברי ארגון יוצאי שפולה בישראל

ד. כהן

יהודה לייב ובתיה אגם לבן ז״ל

עם הדפסת הספר, נסתלק יהודה לייב אגם לבן, חבר ועד ארגון יוצאי שפולה.

אגם לבן לא היה יליד שפולה. הוא הגיע אליה בבגרותו מעיירת פליטיני טשליק. בן תורה וסוחר, יודע רוסית והליכות עולם, ושומר דרכו לבית הכנסת. פקח ואיש רעים. שפולה קבלתהו כבן, והוא התערה בתוכה, והיה לאיש שפולה מובהק. מתענין בגורל תושביה; נוטה אוזן לכל אדם ופותח לבו, ידו וכיסו, לזקוק לתמיכה, בחומר או בעצה, היינו הך.

עלה ארצה בראשית שנות העשרים, התישב בחיפה ונתערה בה. איש עסקים ובעל יוזמה. תולדות הקולנוע בישראל יספרו עליו כעל אחד מראשוני הבונים של ענף בידור ותרבות זה.

יהודה אגם לבן (בילוזירסקי)

ביתו בחיפה היה לתחנה ראשונה לכל אנשי שפולה, שעלו אחריו ארצה, ועברו דרך חיפה. כאן צריך היה לעבור, לקבל עצה, הדרכה, סעד ותמיכה, לעתים, אף סדור בעבודה, אצלו עצמו, או אתו, או על ידו.

למרות היותו סוחר בכל נפשו, לא יכל לוותר על הזיקה לאדמת המולדת. רכש ופתח משק חקלאי בעתלית.

לספר שפולה תרם יהודה אגם לבן ז״ל מכיסו, מזכרונותיו ופקחותו, מבשורות איוב שהגיעו אליו במכתבים באידיש משפולה היהודית הדועכת, מאנשי שפולה הגועים ברעב.

יהי זכרו נצור בגוילי שפולה.

אשתו בתיה לא האריכה ימים אחריו; לבה נשבר ביגונה, והלכה מהר אחריו לעולמה.

צעירה לימים הגיעה עם בעלה לארץ, לחיפה, בראשית שנות העשרים של המאה הזו; בת אמידים, אשה נאה, בנוסח יהודי, מסורתי, של עיירות אוקראינה מאז. תמירה, מלאת גוף, פניה ורודים, ושערה השחור מתקמר עליה ומכתירה; ברחוב יפו, בחיפה, בחצר ליד הבנין, אשר שימש פעם טחנת קמח, והפך להיות הראינוע הראשון בחיפה, הוקם צריף קטן, למגורי משפחת אגם לבן; העולה החדש, אגם לבן, שמש כאן כמנהל והיה מבעלי הראינוע הראשון, „עין דור״ אשר איש שפולה אחר, יוסף בן חנניה, הקימו; השם התנכי, המזכיר את

בתיה אגם לבן

מראות הצללים הקדומים, הלם את המפעל הראשוני והעיד על נפש בעליו; העובר לראינוע ראה מבעד לחלונות הצריף, שתי מטות, אחת ליד השניה, ברוחב רוב הרצפה, מכוסות במרבד פלוסין ירוק, רקום בשפתותיו בפסים לבנים, ופמוט לנרות שבת, ועוד. חדר מגורים יהודי, שהעתק משם, מהעיירה, לארץ ישראל, ובעלת בית יהודית, „אשת חיל צופיה הליכות ביתה ולחם עצלות לא תאכל״. למעלה מארבעים שנה, המשיכו הזוג יחד בחיפה והיא תמיד, עד בוא יומה, במיטב מראה, יפת מראה ויפת תואר ונעימת הליכים.

יהי זכרה ברוך.

ד. כהן

משה ומילכה גולדשטיין ז"ל

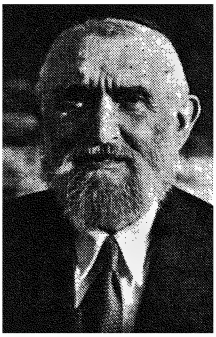
משה חי רוב ימיו מחוץ לשפולה, אם כי אביו, מאיר גולדשטיין, חי בקביעות בשפולה. היה זה בית יהודי טפוסי לראשית המאה הזאת. הרבה ילדים. רוח המסורת ורוח הזמן מכים בה יחד. והילדים פושטים איש לעברו, לפי ההשפעה שהושפע הוא עצמו משני הגורמים האלה, מי לתורה, מי למשרה, ימי להשכלה.

מאיר גולדשטיין עצמו סוחר תבואה. יהודי חרד ומעיין בספר. גאוותו על אחד מבניו, שליומקה, שהלך לישיבה לקישיניוב. ממנו רוה נחת. הוא יהיה רב בישראל.

משה נפרד מהבית עודו תינוק; אמו, אשתו הראשונה של מאיר, נפטרה בלדתה אותו, והוא גדל בבית סבו בזלטופול הקרובה. שם חי רוב ימיו. הקים

מילכה גולדשטיין

משה גולדשטיין

משפחה. אשתו מילכה ממשפחה יהודית ספרדית שגלתה לליטא; אביה היה בעל עגלה; ומשה עמד בכל צרות השדוך המוזר הזה; חסיד בן טובים משתדך עם ספרדי, מתנגד, ובעל עגלה; היישמע כזאת בשפולה, בסוף המאה התשע עשרה.

בימי המהפכה חזר לשפולה. הוא עצמו קבל את ההשפעה המסורתית של סבו. למד גמרא, שמר מצוות. לסוף ימיו עלה ארצה עם כל משפחתו. זכה ובניו הצליחו במעשי ידיהם, הקימו מפעל בניה גדול, ואיפשרו לאביהם לחיות ברווחה ולעסוק בתורה ובמחשבה. הוא שקע בהרהורי נוסטלגיה, בהם שפולה וזלטופול מעורבים יחד; התגעגע על נגון הגמרא, שצלצל באזניו מימי בחרותו; מצא ענין בקריאה על גדולי החסידות, ונסה לתת בטוי לרחשי לבו וזכרונותיו ברשימות שלא הספיק לסדרם ולגבשם.

משה הלך לעולמו, כרבים מבני דורו, כאשר העבר וההוה טרם נתאחו אצלם אשתו מילכה נתלותה אליו לעולם האמת תוך זמן קצר. ז"ל.

ד. כהן

משה שפירא ז״ל
(מושקה שפירה)

שמו היה משה שפירא, אך קראו לו מושקע, אף לעת זקנתו. היה בנו של של הרב מוילשנה, וחתנו של הנגיד והסוחר זינקוב מקליגורקה, שתי עיירות קטנות, סמוכות לשפולה. בנעוריו, בעשרון האחרון או העשרונות האחרונים של המאה התשע עשרה, קבל חנוך יהודי תורני, כרוב הבחורים, בני רבנים, בעיירות קטנות באוקראינה; וכרבים מהם, הציץ ולמד לקרוא רוסית; קצץ קצת בעליונים ולבש פידזאק, ופאותיו כפופות לו מאחרי אזניו; אך זקנו לא נפגע, וספק אם נסתרק; הגמרא הוחלפה באי אלה ספרים עברים, שכפירה לא היתה בהם, אמנם, וספרי עסק לא היו, אך מכלל ספרי יראים יצאו; בקיצור, מכלל רבנות יצא, ולכלל סוחר ואיש עסקים לא הגיע, ואפיקורס לא היה. כרבים מבני מינו „איידעמס אויף קעסט״, — חתנים סמוכים על שולחן חותניהם, היה להם עולם התוהו בעולם הזה, והם משמשים מטרה לחיצי לעג, לאלה הפקחים שידעו להיות אנשי עסק, כביכול, וחכמים בעיני עצמם. הוא עסק בצרכי צבור, בדברים שברוח, בויכוחים על היהדות, שהיו שגורים בעיירות אוקראינה, אולם הבטול דבק בו וגם בשמו. מושקה ולא ר׳ משה.

בימים הטרופים של המהפכה והסבל המרובים, נמצא לו שדה רחב לפעולה; לעודד, לארגן, לעמוד במקום, בו לא היה איש לעמוד.

מקליגורקה הגיע לשפולה, והיה מעורב בעניני ההגנה ובציונות; ומשם בדרך נדודים קשים הגיע ארצה. הסבל הנפשי הרב, והרכוש הרוחני, המוסרי, היהודי, שהיה מבוסס על כתבי הקודש והמדרשים, על ההבטחה והאמונה, הגבירו את האדיקות הדתית, וקרבוהו לאנשי הציונות המקסימליסטית לסוגיה השונים. ועם קום המדינה, שקע בדיון עם עצמו על גבולות המדינה, שאינם הגבולות ההיסטוריים ובודאי שאינם הגבולות המובטחים, והוא נוטל על עצמו לבסס את התביעה לגבולות הנרחבים של הארץ והמובטחים לישראל מדורי דורות, ובזמנים שונים, על סמך פסוקים ומאמרים — שאין איש כופר בהם. הוא כותב ספר בארבעה חלקים על גבולות הארץ, והוא מאמין כי הוא מביא תרומתו לגאולה השלמה. ונפטר מתוך אמונה תמימה וישרה, כעומד בשער על משמר הגבולות.

יהי זכרו ברוך.

ד. כהן

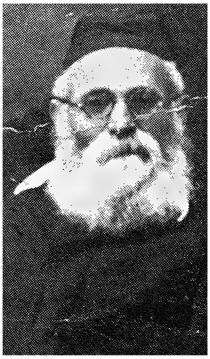
יעקב שה לבן ז״ל
(יענקילי חיריק)

הוא היה חותם, יעקב סולובי — סולוביצקי — סולובן; אולם הקהל קרא לו בקיצור, „יענקילי חיריק״; ונדמה, אין כקהל יודע להגדיר דברים

בדיקנות נמרצת, קובעת ואף נמלצת, חביבה ומבדחת; חיריק, זו נקדה קטנה ושחורה ומבודדת בתנועות האלף בית היהודי. מקומה קבוע; למטה, כיסוד; ובטויה ברור, אין לטעות. י, וחסל; ודי לה לנקודה זו לזוז ממקומה והרי היא משתנה לחלוטין; אוֹ, אוּ, ודי לה להכנס לתוך תחום של אחרים והיא הופכת רפים לחזקים. ב, בּ, וכו׳. חיריק הרי זה פשוט, קצר, וחד וחלק וברור.

הוא לא היה איש שפולה תמיד. לפנים היה איש כפר איבנובקה, ואחר כך העיירה קליגורקה, ולסוף, בימי מהומות המהפכה, הגיע לשפולה, ומשם ארצה אל בנו, המורה־הסופר יוסף שה לבן.

ביתו בקליגורקה היה בקצה העיירה, בית מרווח ולידו מחסן תבואות גדול, עומדים במעלה גבעה, ונשקפים על העיירה למטה. אמיד היה וסוחר. סוחר תבואות. קטן קומה היה האיש, רחב כתפיים ובעל כרס, וזקן גדול ושחור לו, היורד עמוק על כרסו. לבש ארוכים, קפוטה שחורה, אף בימות החול, וכובע כהה. וכשהיה יורד מביתו לעיירה, הוא, וזקנו ולבושו, וגבות עיניו העבותות, היה נראה מרחוק כנקודה שחורה מתגלגלת מלמעלה למטה; חיריק.

יעקב שה לבן

פקח היה האיש ויודע ספר. ודן בהליכות עולם; מבטל פקחים ויהירים ב„עט ובע", ומעמיד דברים על שלו, כאילו הדגישם באצבעו. נקודה. זה; חיריק; ולך התוכח.

בימיו לא היה ציוני; אך כשבאתי להורות עברית לילדים בקליגורקה, הוציא את בנו מחדר אחר, ושלחו אלי; אל המורה מארץ ישראל; וממני שלחו ארצה, לגמנסיה הרצליה בתל־אביב. והימים ערב מלחמת העולם הראשונה. והנער נער. ולא חזר בו, ואשר היה היה. הוא העמיד לו נקודה בארץ; שרטון, עליו בנה את רומי שלו; ולעת זקנה, וימי הבהלה ומהפכה ופרעות ברוסיה, ובשפולה וסביבתה, הוא חתר והגיע לחוף מבטחים שלו, וגמר את חייו פה ליד בנו, בקבוצת חולדה, שליד רחובות.

זכרו צרור בצרור שפולה.

מרים (אלטע) כהן ז"ל

בכנס הראשון של ארגון יוצאי שפולה, בשנת 1960, השתתפה.

הישישה שבחבורה, בת 90, עוררה תשומת לב כל באי הכנס. שערה שחור, כאילו צבעה אותו; אף שער שיבה; והיא חפפה ראשה כל ימי חייה, רק במים וסבון, ושרקה שערה חלק לראשה, כנערות בימי נעוריה.

דבורה שוטף ונבון וער, עשיר פתגמים ואימרות כנף, שיח אנשי שפולה, בני דורה. הלוכה ישר, ללא עזרה; חבשה משקפים רק לעת קריאה; גזע הגנזבורגים, בני שפולה, החסונים.

מרים (אלטע) כהן

היא היתה בת יחידה להוריה. וכשחלתה פעם בנעוריה, הוסיפו לה שם, חייה, ואח"כ אלטע (זקנה), כדי להטעות את מלאך המוות; ובשפולה ידעוה רק בשם אלטע, והשם מרים לא נודע; אך בעלותה ארצה, חזרה לשמה הראשון, מרים.

היא עלתה ארצה עם בעלה, שלמה כהן, בשנת 1920, ושפולה זכורה לה, כאילו רק תמול עזבתה; ואשר אירע מלפנים, בימי עלומיה וילדותה, ואשר שמעה מפי הוריה וקרוביה, הכל קיים ושריר ויציב, כדפי ספר פתוח לפניה, ואהוב ויקר, זכרונות מהבית הישן; והיא שרה שירים באידיש ואוקראנית, בקול ערב שלא נפגם מרוב שנים.

היא ובעלה עלו ארצה, ציונים, להיות אכרים בארץ ישראל. הצטרפו לקבוצת צעירים — בני קבוצת שוני, בני אכרים, ופועלים ותיקים, והתיישבו אתם יחד בבנימינה, מושבה חדשה של הפיק"א, בשנת 1922; בית קטן של שני חדרים קטנים ללא מטבח; בית שמוש של קרשים בחצר, ברחוק מקום מהבית, אורוה ורפת, מגרש גדול של 5 דונם לגינת בית. הם בנו תנור בחצר לאפות לחם.

היא אפתה ובשלה לביתה, ולפועל היהודי שקבלו, להדריכם בעבודת החקלאות; גדלה עופות; חלבה פרות, חבצה חמאה במחבצת יד, וגבנה גבינה לבנה, בשקיות תלויות על גבי חבל, כאשר ידעה משפולה, כאשר עשו האכרים הגויים, וגבינה קשה עשתה, עם פפסין, אשר למדה לעשות מהצעירים.

עבדה בגינת הירק אשר ליד הבית, יחד עם בעלה, ושמרה הליכות ביתה. עם ערב התפנתה לעניני צבור, כבעלה. הוא ל„חקלאית", למחלבה הקואופרטיבית, לבית הכנסת; והיא חברה ב„ויצו". בני חמישים היו, היא ובעלה, בבואם לבנימינה; בדרך משפולה לבנימינה עברו גלגולים, חיו במוסקבה ובחרקוב; וראה, הכל נמחק; הכו שורש במושבה. היו איכרים ממש; והצעירים שבמושבה, בני אכרים ופועלים ותיקים, מסתכלים בהם בהערצה; אכרים ללא טרוניות, אוכלים לחם בזיעת אפם.

במחצית הדרך עזבה בעלה, והלך לעולמו, בהושענא רבא תרצ"ז. היא ספגה את יד הגורל בשקט ונשארה במקום, בביתה בבנימינה; עשרים וחמש שנות אלמנות ללא טרוניות.

שמונה ילדים, ילדה וגדלה; שנים מהם, יצחק ומשה, שכלה בימי המהכפה ברוסיה, עודם נערים. אחד, אברהם, נדד בנעוריו לארצות הברית ומת שם; השאיר אשה ובת, שלא ידעתן. אחד מבניה, ברוך, היה פועל בגליל, בימי העליה השניה, הרג ערבי בתגרה, ונדד לברזיל; היא לא ראתה אותו 50 שנה; רק בסוף ימיה בא לראותה. שני בנים, דוד ותיאודור, ושתי בנות, גולדה ורבקה, היו לה בארץ, כל ימי אלמנותה. אך היא נשארה בביתה, האכרה מבנימינה, דואגת לעצמה; עד שהגיע יומה, ביום י"ב אייר תשכ"ב, והיא בת תשעים ושלש וחצי שנים. זכתה לראות דור חמישי. השאירה שלושה בנים ושתי בנות, בעלי משפחות, עשרה נכדים, עשרים ואחד נינים, ואחד בן נין.

על קברה, בבית העלמין בבנימינה, הספידה מר מרדכי אלון, יו"ר המועצה; הוא מאנשי שוני, אשר בא אתה יחד להתישב על חולות בנימינה: „נפלה עטרת בנימינה; אנו היינו צעירים ורגילים, והם, זוג הזקנים והעולים, היו לנו למופת: לעבודה, להתישבות, לאהבת המקום".

בבית העלמין בבנימינה הוצבה מצבה כפולה, לה ולבעלה, משטח שיש לבן, כטוהר חיי העמלים שחיו, ואבני זכרון.

ד. כהן

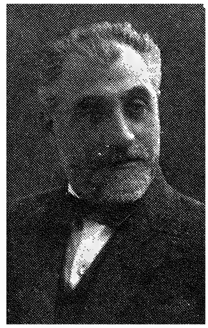
אלתר (חיים זלמן), וריקילי טרן

הם היו הזוג הצעיר ביותר בחוג חובבי ציון וציוני ציון שבשפולה, מעין גשר בין המבוגרים, בעלי המשפחות הגדולות, והטרדות המרובות, ובין הצעירים, הפנויים עדיין, המוכנים לנטות אוזן לדברים שבמחשבה וברגש.

אלתר בן יחיד היה לר׳ איצי טרן, בעל חנות מכולת בסיטונות, והמשיך במשלות ידו של אביו, בעסקו; מכאן גם מידת תלות באביו, וגם מידת בטחון, וחוסר דאגה לפרנסה; אברך משי, והליכה בתלם, בדרכי ישרים, בעל־ביתיים; בן טובים נמוך קומה, בעל זקנקן קטן, שחור, מסופר יפה, לובש קצרים ונקיים; משהו ביניים, בין הזקנים המדובללים של זקני שפולה, ובין המגולחים הצעירים, המתפרצים, פורקי העול, שהכל שרי להם, רחמנא לצלן.

ריקילי טרן

אלתר טרן

אביו, ר׳ איצי טרן, איש אמיד ושקט, הולך בדרך המלך; וגיסו, משה יוסיל הורוביץ, איש מדות ועבדקן, חקרן ופולמסן, קורא עברית ורוסית, ויודע חוקים, עורך דין ממש; סוחר, ועוסק בתווך בין סוחרים, ובבוררויות, ובמתן עצות לרבים, ונוסע למרחקים, ויושב רבות באודיסה, ומעשיו ברוב רעש וביהירות שבודאות, בבטחון עצמי ובבטול הרבים. אך ספק אם ראה ברכה רבה בימיו. לסוף ימיו הגיע לתל־אביב עם אשתו בתיה קילה, ומצאו בה את מנוחתם עדן.

אלתר מצא מקומו בין השניים — ירש משלותו של אביו ומשהו מפקפוקיו של גיסו; יודע ספר ומשכיל, שומע ומאזין, ושואל שאלה, אך אינו מגיע לנאום ולוכחנות; מביע עצמו בפעולה, וביחוד בזמר.

מיטיב לשיר היה, ובעל אוזן מוזיקלית, ושמש המקלט והמשדר הראשי לכל שירי ציון, הן אלה שב„כנור ציון״, והן אלה שהובאו ע״י השליחים או הבאים מארץ ישראל; ומשום כך, ממילא, הגורם המעניין והמשמח בכל המסיבות הציוניות שבשפולה; וריקילה, אשה לא שמנה ולא גדולה — דומה נוצרה לשם הרמוניה לאלתר. אף היא ידעה לשיר, ולוותה אותו, ומעוררת חיבה יתירה בחוג; ומכאן, גם שם החיבה, ריקילי.

היא עזבתהו בעודה במיטב שנותיה, והלכה לעולמה באודיסה; אביו, ר׳ איצי, נהרג ע״י הפורעים; ואלתר ראה כי הציונות איננה רק אידיאל של יהודים משכילים, כי אם דרך ההצלה של החיים, ועלה לארץ ישראל ומצא בה את מנוחתו עדן.

משה יוסף הורוביץ

בתיה קילה הורוביץ

בימיו האחרונים, נודע לו, כי נכתבת המונוגרפיה שפולה, והתענין באשר נכתב, ושמח, כי שפולה, וחייה, ואנשיה, לא ישקעו בתהום הנשיה, וזכרם ירשם בספר, לזכר עד.

ד. כהן

רבקה (בקה) בונגרד — פרדקין

היא היתה חברתי לכתה, בבית הספר של אביה, ישראל בונגרד, המורה לרוסית, הראשון בעל סמיכה להוראה רוסית, ותואר מורה, בשפולה. איש גבוה קומה ורחב כתפיים, בעל זקן גדול ומקל חזק ומפוסקס בידיו, כולו אומר גברות, איש רוסי.

בביתם דברו רוסית, אם כי האם, שמה היה שרה, ומראה ככל הנשים הרגילות והמזדקנות בשפולה. הבנים חונכו ברוח התקופה החדשה; כולם ללמודים, לבחינות בגימנסיות, ושמותיהם שמות רוסיים: מניה, דורה, פירה, בקה, והבן ליובה;

אמנם היה בונגרד ציוני, אך „היה יהודי בביתך ואדם בצאתך" — זה הפתגם של יל"ג, היה יותר מאשר נר לרגלי המשכיל, ישראל בונגרד; האדם הרוסי החדש, והיהודי „המתרוסס", אלה היו דוגמת החיים, היום יומיים, והשאיפה אליהם; והציונות, זכר לדברים שבעבר, לדברים שטרם ניתק עמהם הקשר.

כל בני בונגרד שקעו במרחבי רוסיה, ורק היא האחת, בקה, נתפשה לחלוץ, וזה בימי המהפכה הגדולה, בימי התקוות הגדולות, ימי התופים והמצלתיים, חופש, שויון וכו׳. מי יודע דרך הרוח היהודית, במי תדבק, ובמי תבחר להיות. אם קרבנה ואם שליחה, ואם נושא דגלה?

היא עלתה ארצה ומצאה דרכה למושב, לתל־עדשים, למושב מיסוד אנשי „השומר". לא הקבוץ, לא המשק הגדול, האינדוסטריאלי, לא האידיאה המודרנית

רבקה (בקה) בונגרד — פרדקין

של הקולקטיב, ושל השויון, שבו אותה; קסם לה הכפר, המשק האינדיוידואלי, החצר, הלול, הרפת, הגן — כאשר ראתה בשפולה, בכפר, הגובל ליד העיירה; העבודה הפיזית הקשה, הקרבה האישית לאדמה, לקרקע; לא בורג במכונה גדולה, אלא עובדת ויוצרת ברשותה עצמה; כובשת פינתה בשלמותו ביחידותה, ויוצרת יחסים עם שכניה, לא לפי מסגרת קבועה ומחייבת, אלא מתוך רצון חפשי, ומגע אישי יום יומי; אהבת אדם לאדם; אהבת אכר לאכר.

בעמל רב בנתה משקה יחד עם בעלה, ללא עזרה מן החוץ; בעבודה קשה ובחיי צנע, ובלי רטון ובלי געגועים לעבר; דומה שמחה בגורלה.

לעתים רחוקות פגשתיה; היא זקנה מהר, „וצ׳קה" הייתי קורא לה, כמו בהיותנו ילדים, והיא צוחקת למשמע השם, כמו על משהו רחוק מאוד.

המות קצר חייה, והיא מצאה מנוחתה בתל־עדשים, באדמה שהיתה לה למולדת אמת.

חייה פרל כהן

היא הגיעה לארץ ישראל, משפולה, דרך פילדלפיה, שבאמריקה, שם בלתה עשרים שנה; עבודה בבית חרושת ליד מכונת התפירה, שנים על שנים, לולאות וכפתורים, ותפרים, תפרים, תפרים; עשרות אלפי קילומטרים תפרים, כותנות ומכנסים. שערות שיבה במקום תשחורת נעורים.

מדינת קולומבוס, לא השפיעה מאושרה ועושרה עליה, ולא על אחיותיה; אשר צברה פרוטה לפרוטה היו דמי קיבה — „קישקע געלד", כשם שזה נקרא, שם, בארץ הזהב, אשר שם היה הכל טוב, ואין מתאוננים, ואין מספרים ואין מגלים, לבית הישן — דער אלטער חיים, איך ובמה עושים שם, יהודים, חיים; „מע מאכט א לעבען".

חייה פרל כהן

מחדרה, אשר בקומה גבוהה, בבית רב קומות, לא ראתה את הרי פנסילבניה, ועמקיה ושדות הבר והמטעים, הידועים לתהילה, והנהרות השוקקים אשר במדינה זו; היא ראתה גזוזטראות וחלונות מכוסים כבסים שנתלו לייבוש, וכלי בית שהוצאו מן החדר; זה הנוף של דיורי המונים בארץ האושר; ושאפה אויר חם בקיץ, דחוס בין כתלים גבוהים, מנוקבים חורי חלונות המרקיעים מעלה, מעלה, להסתיר רקיע השמים. כאן היתה נחה, לאחר שעות עבודה מרובה ומפרכת, כפופה ליד המכונה, בחברת שתי אחיותיה הצעירות ממנה, לא בהרבה, אשר כמוה לא זכו לחיים טובים יותר. שלוש נערות משפולה, פועלות באמריקה.

כאן שמעה שנים רבות את אנחת אחותה הצעירה רחל, שלקתה בלבה, והיתה תלויה בחסד שתי אחיותיה לחיותה נפשה; נאנחה, כעכעה, החוירה, הצטמקה, עד שרחמה אלהים ולקחה לעולם טוב יותר.

אמריקה העשירה, האולרייט, לא דאגה רבות לאזרחיה החדשים שנפלו לתוך קלחת ההיתוך שלה, לתוך בבל לשונותיה ועמיה, ושנתרסקו, מבלי שיושם לב לכך, ברעש מכונות התפירה, בבתי המלאכה, בשיטת ההזעה, ובמקומות עבודה אחרים, והמרוצה הבהולה והדחיקה המתמדת, לאוץ, להרויח, „טיים איז מוני".

לסוף החליטה: די אמריקה; לבית הישן כבר אי אפשר היה לחזור; הוא כבר לא היה. והיא נסעה לארץ ישראל, לאחיה. הביאה את צרור כספה המועט והחליטה להשקיעו בארץ. נמצאו לה ספסרים, יעצו לקנות נכס; השקיעה והפסידה; נפלה עליה אימת החיים; מה יהיה באחרית ימיה; גדולה אימת החיים מפחד המות; ותחפש מפלט בזרועותיו.

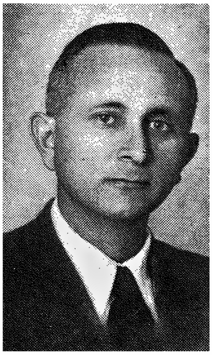
אחיה לקחה מתה לכפרו, לתת לה מנוחתה עולמים בבית העלמין בבנימינה. פה בין הרבה מצבות גם לה מצבה. אבן ואותיות מספר חקוקות בה, מזכירות חיי אשה בודדה — מהעיירה של המולדת הישנה, דרך כרך הגלות החדשה — אל בית העלמין שבארץ ישראל. נוחה עדן...

ד. כהן

נחום (נוסקה) וזוסיה גרינברג

אב ובנו; המשפחה, מתושבי הכפר קפוסטינה ליד שפולה; עברו לשפולה עוד בראשית המאה הזאת, לכשחיי היהודים בכפרים נעשו קשים יותר ויותר. העיירה שמרה להם את זכר מוצאם ונקראו קפוסטינער — כרגיל, לגבי כל יוצאי כפרים שהשתקעו בשפולה.

נחום זכה לזקנה והלך לעולמו בגיל 77; נולד בשנת 1877, עוד לפני הגזרות הקשות של שנת 1881 על יהודי הכפרים ברוסיה — וטעם טעם גלות כפולה, גלות של כלל ישראל וגלות של יהודי בכפר — יהודי בודד בין גויים, אוקראינים, רוצחים ושונאי ישראל.

זוסיה גרינברג

נחום (נוסקה) גרינברג

ולסוף גם העיירה התמוטטה ונחוץ לנסוע לארץ ישראל; טלטולי איש יהודי — באשר הוא יהודי.

ובארץ הביא קרבנו — קרבן דמים למולדת. הבן זוסיה — אשר נולד שם — בכפר או בעיירה בשנת 1909, מצא מותו, עודו בעלומיו, עם דמדומי שחר התקומה; נהרג בהפצצה של תל־אביב ביום 18.1.48. קרבן שפולה במאבק על המולדת. והאב נפטר ביום י״ט שבט תשט״ו — 1954.

חנה פאוסט

וקה בונגרד (קוים לדמותה)

וקה בונגרד — פרדקין, דמות חלוצית מובהקת, חברתי מימי נעורי. בנות שפולה היינו; משפחותינו היו קשורות בקשר של ידידות וציונות; אביה,

ישראל בונגרד, אציל ויפה תואר, מורה ומחנך, מחדש בדרכי החינוך היהודי; מנהל תלמוד תורה מודרני; הוא היה גם מורה של אמי ז״ל.

וקה המשיכה באומנות אביה, ועוד בהיותה גימנזיסטית עסקה בהוראה; היתה גם מורה לאחיותי הצעירות ממני.

הקו האופייני של וקה, היה טוב לבה והתלהבותה, והיא הצליחה לשמור עליהם עד סוף ימיה.

חברת תל־עדשים, חלוצה ומגשימה, עברה את כל שלביה של עולה מתישבת במושב עובדים.

קטנת קומה, בעלת עיני תכלת וצחוק ילדותי, היתה מקרינה על הסביבה מנפשה; טוב היה בביתה הכפרי, משהוא מיוחד, פשטות ולבביות, שהולכים ונעלמים מנוף ארצנו.

כל ימיה אהבה לשיר שירים אוקריינים, על מרחב שדות, כאילו בטאה וקה את רגשותיה ואהבתה לארץ בשירי השפה הזרה, אליה היתה קשורה מימי ילדותה.

לא הזדמן לנו בארץ להפגש לעתים תכופות. ידעתי כי חולה הנה, חולת לב. אבל לא ידעתי כי מצבה אנוש, והידיעה על פטירתה הדהימתני. הלב הטהור, הכואב, נדם בלא עת, נדם לנצח.

דמותך שזורה מחוטי זוהר, וקה יקירתי, שמורה בלבי, ואת מחייכת אלינו משם, ממרחקים.

דוד כהן

גלעד

יזכור לכל עולי שפולה שהלכו לעולמם בישראל

כשבעים איש מבני שפולה — כמספר נפשות בית יעקב שירדו מצרימה, מצאו מנוחתם באדמת המולדת; במקומות ממקומות שונים; מהר הזיתים עד מעוז חיים; בירושלים, תל־אביב, חיפה, טבריה ורמת גן; בחולדה, בנטעים, הרצליה, מעוז חיים, בנימינה וכפר יחזקאל; בעיר ובכפר, במושבה, במושב ובקבוץ.

אנשים מאנשים שונים; בעלי דעות שונות והשקפות שונות וללא השקפה; אשר בא לארץ לעת זקנה, ואשר בימי עלומיו; מי בראשית עלות שחר הציונות בעיירות ישראל באוקרינה, ומי לאחר שנשמעה כבר בשורת הגאולה והקוממיות; והם רק המעט מן המעט מאנשי שפולה, בניהם ובנותיהם וקרוביהם, הנמצאים כיום בארץ, מושרשים בה, אזרחים בה.

רוב אנשי שפולה, אלה אשר הלכו לעולמם בארץ ישראל, ראשי משפחה היו; אבות ואמהות, אך ביניהם גם בנים צעירים; וכולם חלוצים לעבודה, לבנין, להגנה ולמלחמה בארץ; אכרים, פועלים, שוטרים וחיילים.

לא בדרכים סוגות בשושנים עלו, ולא בגלגול מחילות, בטלטולי גוף וגנבת דרכים, וסכנת נפשות; — מי שעלה לארץ התקוה הנושנה; ומי שעלה לחוף המבטחים היחיד; כולם באו למולדת, לביתם; כי אין בית אחר. כולם יהיו שמותיהם צרורים בצרור חיי האומה והמולדת ובגוילי שפולה אלה, לזכר עד.

וכן נזכור:

השם	תאריך ומקום הפטירה
אגם לבן (בילוזירסקי) יהודה	א׳ אייר תשכ״ד — חיפה.
אגם לבן בתיה	כ״ז טבת תשכ״ה, 1.1.65 — חיפה.
אוירבוך הירש מנדל	י״ז ניסן תש״ג — תל־אביב.
אוירבוך פייגה	כ״ט חשון תש״א — תל־אביב.
אוירבוך לוי	י״ב ניסן תשכ״ב — תל־אביב.
בונגרד רבקה (בקה)	ט׳ ניסן תשכ״ד — תל־עדשים.
ברונשטיין יוסף שמואל	כ״ז כסלו תרצ״ט — תל־אביב.
ברונשטיין אסתר בתיה	ט״ז חשון תרצ״ט — תל־אביב.
גולדשטיין משה מנדל	ז׳ ניסן תשכ״א — גבעתיים.
גולדשטיין מילכה	כ״ח אב תשכ״ג — גבעתיים.
גפן קלמן — שם טוב	כ״ו ניסן תרפ״ז — תל־אביב.

השם	תאריך ומקום הפטירה
גפן יוכבד	י"ז אדר תש"ד — תל־אביב.
גפן בת שבע	כ' אייר תרס"ח.
גרינברג נחום (נוסקה)	י"ט שבט תשט"ו (1954).
גרינברג זוסיה	18.1.48 — תל־אביב.
דבורקין חנה גיטל	22.3.64 — תל־אביב.
הורוביץ משה יוסף	י' תמוז תרצ"ח — תל־אביב.
הורוביץ בתיה קילה	ט"ז אלול תרצ"ג — תל־אביב.
זבורובסקי משה	ז' ניסן תשכ"א — מעוז חיים.
זבורובסקי אסתר	חנוכה נר חמישי 1956 — מעוז חיים.
טרן חיים זלמן (אלתר)	כ"ד אדר תרצ"ח — תל־אביב.
טבצניק יוסף	רמת גן.
כהן ר' ישראל	נפטר בירושלים, י"ד חשון תרע"ז — 1916 — ונטמן בהר הזיתים.
כהן חייה פרל	נפטרה בחיפה, י"ט אדר תר"צ — 1929 ונטמנה בבנימינה.
כהן שלמה (סיומה) אבי המחבר „שפולה"	נולד שבת נחמו תרכ"ח בשפולה. נפטר הושענה רבה תרצ"ז — 2.10.36 בבנימינה.
כהן מרים (חייה, אלטע) אם המחבר.	נולדה כ' אלול תרכ"ט בשפולה. נפטרה י"ב אייר תשכ"ב, 16.5.62 — בחיפה ונטמנה בבנימינה.
כשדאי צבי	ט' אלול 1937 — חיפה.
לבנברג יחזקאל	ב' אדר תש"י — ראשון לציון.
לבנברג רבקה	ט"ז אייר תש"ד — נטעים.
לבנברג מרים (חומה)	דצמבר 1953 — נטעים.
מז'יבורסקי העסי	1931 — ירושלים.
מז'יבורסקי סימה	1928 — ירושלים.
מרגוליס ברוך	ה' שבט תש"ט, 4.2.49.
מרגוליס חייה שרה	י' תשרי תשי"ב (יום כפורים), 5.10.52.
מרגוליס אריה בן ברוך	11.6.42.
מרינובסקי הרב אליהו	ט' סיון תשי"א. —
מישקוב פנחס (פינצ'ק)	נפל במלחמת השחרור.
נוטקין יהודה לייב	חנוכה 1953.
נוטקין זלדה	כ"ד שבט 1951.
פודז'רסקי אהרון	ב' אייר תש"ה.

השם	תאריך ומקום הפטירה
פודז׳רסקי חייה	י״ב אדר תש״כ.
קושניר גדליה בן משה	כ״ו אדר א׳ תרכ״ו, 1916.
קושניר קרייני בת ברוך	ט׳ תשרי תשט״ז, 1956.
קושניר צבי בן גדליה	ח׳ שבט תרצ״ב, 1932.
קושניר אברהם בן גדליה	ז׳ אדר א׳ תש״ב, 1942 — באמריקה.
קושניר ברוך בן גדליה	ח׳ כסלו תשי״ב, 1952.
קושניר יחזקאל	1949 — נטמן בבית אלפא.
קושניר רייזל ־ שושנה	כ״ח שבט תש״א — הרצליה.
קושניר יוחנן בן יחזקאל	1918 — טבריה.
קושניר־קפרוב רחל בת יחזקאל	1933 — ירושלים.
קושניר־ירמיצקה אסתר בת יחזקאל	1960 — הרצליה.
קושניר יהודית בת יחזקאל	1947 — תל־אביב.
קושניר ברוך בן יחזקאל	י״ג ניסן תשכ״א — תל־אביב.
קליאצין דוד בער	נולד תרל״א פרוז׳ני. נפטר כ״ב חשון תש״ד — ירושלים.
קליאצין ליבע־באזי	ח׳ תמוז תשי״א — תל־אביב.
קליאצין משה	נולד י״ח אדר א׳ תרנ״ז. נפטר ו׳ שבט תשט״ו — ירושלים.
קפרוב מרים	א׳ שבט תר״ץ — כפר יהושע נטמנה בכפר יחזקאל.
קרוטולוב דוד	
קריצ׳בסקי אהרון	י״ח כסלו, 1916 — חיפה.
קריצ׳בסקי ישראל	י״ט חשון, 1916 — חיפה.
קרמרמן בן ציון	תל־אביב.
קרמרמן רקל	
קרמרמן שלמה	
קרמרמן שאול	כ״ז תשרי תשכ״ה — נהרג בתאונה בכביש יפו.
שה לבן יעקב בן לייב	ג׳ תמוז תשי״ב — חולדה.
שפירא משה	ז׳ כסלו תשכ״א — תל־אביב.
שפירא יצחק בן משה	י׳ תמוז 1949 — תל־אביב.

ת. נ. צ. ב. ה.

פרקי שפולה

ג. פרקי מילואים

לוח התיקונים

הפרק או הקטע	העמוד	השורה	נדפס	צ״ל
במאמר יוסף שה לבן שפולה לדוד כהן	הראשון	7	הספרים	הסופרים
		11	בי	בו
הסבא משפולה	18	2	מוכנסים	מוכסנים
האחוזה	28	4	עשרים	עשירים
הסלק	29	18	הפורצות	הפורצת
הבורסקאים והרצענים	34	18	שוליוה	שוליות
עגלונים	36	2, 3	השורות הוחלפו	3 לפני שתים
גנבות לאומיות	37	10	ויכל	יוכל
סנדלרים	44	4	ודמעתיו	ודמעותיו
		24	אחר	אחד

עמוד 55 הקטע בערי־ליכע קרא כאן:

בערי־ליכע, אלמנה היתה, פרנסתה על תיקון שקים ישנים, ובנותיה עובדות עמה, עד שתגענה לפרקן, וימצאו להן אנשים לפי כבודן. בקתתן היא גם בית מלאכתן; השקים הריקים אינם גורעים מנוי הדירה ונקיונה, דומה היא לכל הדירות האחרות; בערי־ליכע אינה איסטניסית; השקים אינם תופשים גם את מקום הרהיטים, כי אינם; אדרבא, אפשר לשכב על ערמת שקים ריקים ואין צורך במצע. בקיץ אפשר להטליא את השקים בחצר, ליד הבקתה, אין מוחה ואין פוצה פה. כאן, עושה כל איש כחפצו. ומרננים על בערי־ליכע ובנותיה שאין דרכן בקודש, וכמה גויים מבקרים אצלם, ומהם ידועי גנבים שבשפולה, והבקתה אינה צרה להם, והם מרגישים בה בנחת. אחת מבנותיה נשואה לשייע־בער הנביא.

הפרק או הקטע	העמוד	השורה	נדפס	צ״ל
אהרילי סמרקאץ	57	26	בעדתו	בדעתו
ר׳ דוד׳ל	61	17	במיות	בימות
העולם	63	שורה לפני הסוף	ונפרדם	ונפרדים
	66	שורה לפני הסוף	מורר	מעורר
מורי הוראה	68	5	ההדודים	ההדורים
בית המדרש	77	15	פוי	פיו
בתי הכנסת	78	15	שוררות	שוררת
	84	24	ארוחים	אורחים
		34	ויחות	נוחות
הגבאי שנדחה	86	12	מתעקב	מתעכב
	87	10	ספוגגיות	סופגניות
	89	4	ואיונ	ואינו
המלמדליך	92	1	היה	היו
משחקי הבנות	105	שורה אחרונה	נאסא	נאר א גרויסע
	106	5 לפני הסוף	נמצא	נמצאה
הדוקטור היהודי	110	10	ואמידיט	ואמידים
	112	2	ולשמה	ולשמו
רופא בן בית	116	26	בין בית	בן בית
גיוס וחבלה בגוף	119	שורה מתחת לצלום	מימין	משמאל
בהקדש	125	4 לפני סוף הקטע	שנמצאום	שנמצאו
בנקים ורעתם	128	10	גמליות	גמילות
עוזרות בית	133	קטע שני שורה 6	נגרדים	נגררים
שבת	137	24	וקדשהו	ויקדשהו
	138	1	ביחדות	ביחידות
		26	מסעודת	בסעודת
הושענה רבה	150	הקטע שלפני האחרון שורה 2	בתקיפה	בתקיפת
שמיני עצרת	152	2	כתרועה	בתרועה
	152	4 לפני הסוף	במעונם	במעונה
חנוכה	154	14	זובה	זוכה
פורים	156	29	לילדם	לילדים
ל״ג בעומר	157	12	מו	מן

הפרק או הקטע	העמוד	השורה	נדפס	צ"ל
חמשה עשר בשבט	158	11	דב בער	דוד בער
תעניות	159	20	היער	העיר

עמוד 159 שורות 26—29 קרא כאן:

נתערבו התחומים בין בית ראשון לבית שני, בין בבלים לרומאים. היו ימי הצומות מחרוזת אחת, של ימי פורענות, הצפויים לישראל מדור דור, הולכים וחוזרים ובאים. המלמדים היו מוסיפים לספר מדרשים שונים, ואגדות; והילדים שומעים ומצטערים, בצער ישראל, וחיים את חיי עמם.

הפרק או הקטע	העמוד	השורה	נדפס	צ"ל
חגאות הגויים	162	קטע שני שורה 1	שרות	שרוח
ארועי משפחה	163	קטע ראשון שורה 8	התחרש	התרחש
הולדת בת	164	קטע ראשון שורה 5	פטר לחם	פטר רחם
בר מצוה	165	קטע שני שורה 5	זקורות	זקופות
		קטע שלישי שורה 3	להם	להן
חתונות	167	קטע 6, שורה 2	„גרס"	„גראם"
	169	קטע 2, שורה 4	לנפשי	לנפשו
שיח אנשי שפולה	171	קטע 7	במות	בימות
	175	קטע 37	קבן	קיין
	178	קטע 69	קיי	קיין
	184	קטע 152	אין	און
	186	קטע 167	אין	איז
התקופה החדשה	188	שורה 5	וגוגסה	וגונטה
צבי כשדאי	191	שורה אחת לפני הסוף	אולם	אולי
שם טוב גפן	193	שורה 10	ונפשות	והנפשות
ההשכלה ההמונית	196	2	לדוקור	לדוקטור
	197	6	ל„סחודקים"	ל„סחודקיס"
ההגנה העצמית	199	שורה אחרונה	כזה	בזה
הויכוח הגדול	202	7	שבמורה	שבמודה
		שורה אחרונה	ומקיליט	ומקילים
	203	קטע רביעי, שורה 3	מתון	מתוך
		שורה 7	דירם	דידם
	204	שורה 1	היכוח	הויכוח
		שורה 2	פרטונלית	פרסונלית
אימת המהפכה	209	שורה 7	או בי	אויבי
משפחת קליאצין	212	שורה לפני הסוף	מריהם	מוריהם
	213	שורה 4	ט ולים	טיולים
עלייתי ארצה	214	שורה לפני הסוף	אלו	אליו
סבי ר' ישראל	219	קטע לפני הסוף שורה 3	עודד	עודר
שפולה הלוחמת	253	שורה האחרונה של הפרק	לעשר	לעשרה
ארגון ההגנה בשפולה	254	קטע 5, שורה 3	הסבבה	הסביבה
		שורה אחרונה בדף	המרחש	המתרחש
נשק רב נופל לידינו	257	4 לפני סוף הפרק	האשמים	הנאשמים
פלוגת הגדוד הבוגוני	259	קטע 4, שורה 5	כעבוו	כעבור
עם הקוזקים	265	קטע ראשון, שורה 2	כשעמל	כשעמו
פרקי חיים ודמויות	283	קטעי 3, שורה לפני הסוף	ועיט בצוע	ועיט צבוע
מעין הנפט	287	שורה 1	איר	אירע
	291	השם מתחת הצלום	רבקה קפרוב	מרים אמא של רבקה קפרוב
יעקב שה לבן	295	1	סולביצקי	סולוביצ'יק
מרים כהן	298	קטע 4, שורה 1	המהכפה	המהפכה
חיה פרל כהן	302	קטע שני, שורה 2	לחיותה	לחיות